

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

3

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

3

Kolozsvár, 1995

Megjelent a Magyar Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával

Szerkesztette: Zakariás Erzsébet
A szerkesztő munkatársai: Gazda Klára, Könczei Csilla,
Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc és Tánczos Vilmos

Borító: Nagy Endre
Grafikai szerkesztés: Zakariás Erzsébet
Számítógépes tördelés: Nagy Péter

Készült az Écriture kft nyomdájában
Ügyvezető igazgató: Kirkósa Gyula
Kolozsvár, 1995

ISBN 973-97066-2-2
Felelős kiadó: S. Zakariás Erzsébet

Tartalom

Az olvasóhoz	5
Gazda Klára: Dr. Kós Károly 75 éves	9
Dr. Kós Károly: Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására ...	18
NÖVÉNY ÉS KULTÚRA	
Zakariás Erzsébet: Nemi szerepek a növénytermesztésben Erdővidéken ...	27
Péntek János: A Daphnék az erdélyi népi növényismeretben	34
Olosz Katalin: „Külömbféle nyavallyák orvoslására szolgáló falusi patika” .	42
Nagy Jenő: Gyümölcsös a Vlegyásza alján	51
Major Miklós: A Berettyó ősi ártéri gazdálkodása	61
Csergő Bálint: Szemelvények Küküllőkeményfalva népi növényismeretéből ...	67
Lőrinczi Etelka: Fonalfestési kísérleteim növényekkel	73
HALÁL ÉS ELMŰLÁS	
Kunt Ernő: A halál antropológiájához	83
Nagy Ödön: Halál és temetés Hariban	92
Gazdáné Olosz Ella: A temetés proxemikája Kovásznán	99
PROXEMIKA A NÉPI KULTÚRÁBAN	
Gráfik Imre: A tér és jelentései	107
Balázs Lajos: Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban	114
Tankó Gyula: A gyimesi udvarok, épületek és lakások berendezése	123
TÁNC ÉS SZOKÁS	
Kürti László: Antropológiai gondolatok a táncról	137
Szenik Ilona: Észrevételek a bővíltoros táncdallamokról	154
Könczei Csilla: Táncos anyanyelv?	161
Zsigmond József: Népi táncok, táncbéli szokások és táncszók a Felső-Maros menti Magyarón	165
Kisgyörgy Mihály: A vargyasi társas bál	183
ASSZONYÉLET—ASSZONYTUDÁS	
Albert Ernő: Adatok <i>A falba épített feleség</i> típusú népballada további kutatásához	189
Barabás László: A gúzssekér (Sóvidéki leányok cselédsorsa 1922—1945)	207
* * *	
Faragó József: Ismét az Árgirus-kérdéshez	237
Tánczos Vilmos: Kis magyar vadmecum vallási néprajzi kutatásokhoz	249
Pozsony Ferenc: A szentsír állítása és őrzése Erdélyben	263
Abstract	291
Auszug	297
Rezumat	303
Contents	309
Inhalt	310
Cuprins	311

Az olvasóhoz

A Kriza János Néprajzi Társaság harmadik ÉVKÖNYVÉVEL a nagyrabecsült 75 éves Dr. Kos Károly előtt tisztelgünk.

A kötet szerkezete valamelyest különbözik az előző két évkönyvétől, és pedig abban, hogy az itt közzétett tanulmányok legnagyobb része a Kriza János Néprajzi Társaság vándorgyűléseinek valamelyikén előadásként hangzott el. A vándorgyűlések valójában az ország különböző városaiban szervezett konferenciák, amelyekre a meghirdetett téma iránti érdeklődésnek megfelelően jelentkeznek a társaság tagjai, valamint a néprajztudomány és különböző rokontudományok neves szakemberei. Jelen évkönyvünkbe a NÖVÉNY ÉS KULTÚRA (Székelyudvarhely, 1993. május), HALÁL ÉS ELMŰLÁS (Homoródfürdő, 1992. július), PROXEMIKA A NÉPI KULTÚRÁBAN (Árkos, 1992. február), TÁNC ÉS SZOKÁS (Sepsiszentgyörgy, 1993. november), valamint ASSZONYÉLET, ASSZONYTUDÁS (Déva, 1994. október) témakörökben szervezett vándorgyűléseinken elhangzott előadásokból válogattunk.

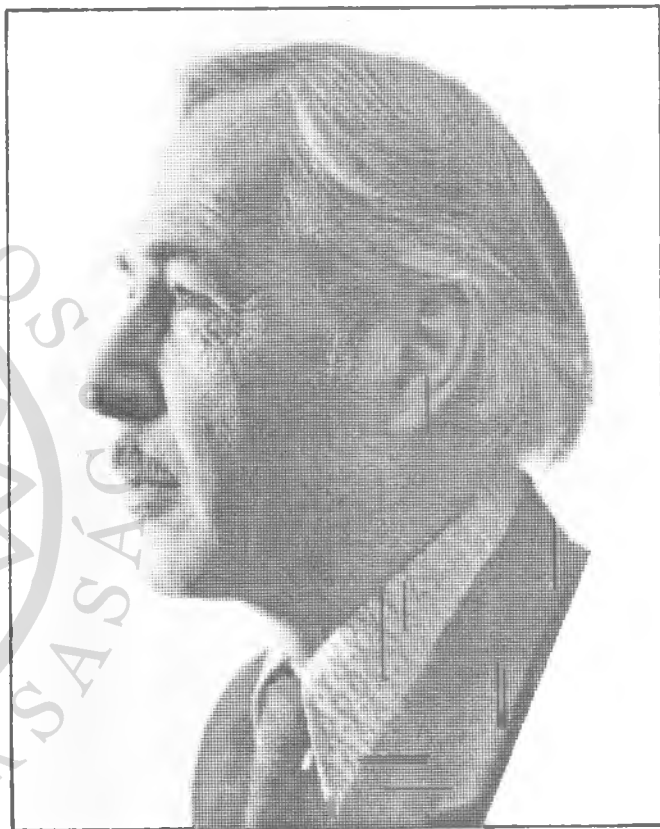
A kötet utolsó három tanulmánya egyetlen vándorgyűlésünkhöz sem kapcsolódik, a kötetben való szerepeltetésüket viszont fontosnak ítéljük.

Évkönyvünkben két olyan nagyrabecsült és szeretett tagtársunk, jóbarátunk előadását is közreadjuk, akik sajnálatosan korán eltávoztak közülünk: Gazdáné Olosz Ella és Dr. Kunt Ernő. Hiányukat örökké érezni fogjuk.

Kolozsvár, 1995. július.

Zakariás Erzsébet

DR. KÓS KÁROLY

Gazda Klára

DR. KÓS KÁROLY HETVENÖT ÉVES

Az erdélyi magyar néprajzkutatás mestere, dr. Kós Károly 1994. augusztus 31-én ünnepelte hetvenötödik születésnapját. És ugyanabban az évben hivatásos néprajzi munkássága fél évszázados évfordulóját is. A kerek évfordulók visszatekintésre, az elért eredmények elemző számbavételére és a további tervek megfogalmazására sarkallják nemcsak az ünnepeltet, hanem az ünneplőket, ez esetben minket is. De míg az előbbit az egész élete folyása érdekli, melynek a szakmai tevékenység csak egyik — jóllehet hangsúlyos — része, nekünk inkább az ünnepelt tudományos munkásságába van jogunk beletekinteni. Természetesen a kívülálló mindenkor jóval kevesebbet képes megismerni, felfogni, megérteni a másik ember — jelen esetben néprajzkutató, muzeológus, nevelő szerkesztő — munkásságából, törekvéseiből, mint amennyit az önmagáról, tevékenysége indítóokairól, célkitűzéseiről, formálóirol tud. Ezért, a művek és tények számbavétele mellett, indokolt elbeszélgetni vele az életéről, a pályájáról, s noha nyilvánvaló, hogy a korábbi dolgok saját retrospektív értékelése nem lehet mentes a későbbi tapasztalatok lenyomatától, a beszélgetés eredményeinek hasznosítását jogos megkísérelni. (A beszélgetés szövege, melyből az idézetek valók, külön fog megjelenni.)

I. A felkészülés évei, adottságok, hatások, mesterek

Az életpálya alakulása belső és külső tényezők egymásrahatásának az eredménye. Az egyén belső — fizikai, pszichikai és mentális — képességeit, diszpozícióit a külső mikro- és makrokörnyezet pozitív és negatív hatásai erősíthetik vagy gyengíthetik. Kós Károlyban szülei, iskolatársai, tanárai és mesterei többféle “talentumot” fedeztek fel, és ki spontán, ki meg tudatos módon járult hozzá azok kibontakoztatásához. Gyermekkorai rajzait édesanyja kérésére Papp Aurél festőművész korrigálta. Az iskolában a rajz, testnevelés, ének, irodalom terén mutatkozó tehetségét, tudományos kérdések iránti érdeklődését tanárai külön megbízatásokkal, pályázatiírásokkal, év végi jutalmakkal ösztönözték. Közvéleményformáló erejét, szervezőképességét osztálytársai ismerték el, akik éveken át “titkos” osztályelnöknek választották. Konsza Samu, a magyartanára, szépíró vagy esztéta, Gödri Ferenc, a rajztanára, képzőművész jövőt szánt neki. Őt azonban a tudományok

vonzották inkább. A francia tankönyvből olvasott Taine-féle milieu-elmélet kapcsán az keltette fel az érdeklődését, hogy a Darwin, Lamarck, Huxley felfedezte gondolatok, törvényszerűségek (életfeltételek, környezeti hatások, alkalmazkodás, kiválasztódás, fejlődés, átöröklés) összefüggései hogyan alkalmazhatóak a társadalmi tényekre.

Ebbe az irányba terelte figyelmét a Ratzel és Humboldt munkáira épülő *emberföldrajz* valamint a középiskolai oktatásba ugyanakkor bevezetett *szociológia* tantárgy is, melyek tankönyveit elvette, és később is haszonnal forgatta. Ez utóbbi révén szerzett tudomást Dimitrie Gusti *parallelizmus-elméletéről*, melyből főleg az ragadta meg, hogy a tudós a “keretek” közül a *kozmetikust*, a megnyilvánulások közül a *gazdaságit* említi első helyen. Gusti nagyszabású tudományos koncepciójából megszívlelendőnek találta a kutatómunkában a *pártatlanság*, az *objektivitás* és az *empátia* érvényesítését; az elemzésben az *okság*, a *fejlődés*, a *szükségyszerűség* megfigyelését; a más humán- vagy társadalomtudományokkal való *együttműködést*. De imponáló volt számára Gusti *szervezőképessége*, *tervszerűsége*, *szerkesztői munkássága* (a Sociologia Românească c. folyóirat) s a kutatócsoportjaiba jelentkező magyar kutatókhoz (Lükő Gábor, Haáz Ferenc, Bakk Péter) való viszonyulása is.

Sepsiszentgyörgyi, Mikó kollégiumi diákkorának fontos élménye volt még — Rác Lajos tanár jóvoltából — a kortárs népi írók (Illyés Gyula, Féja Géza, Szabó Pál) műveivel való megismerkedés.

Morális-szellemi orientációjára legnagyobb hatást talán mégis az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma tette. Erről így vall: “A harmincas években a fiatal erdélyi magyar értelmiségi a közért való munkában kereste helyét, rangját, hivatását, mert szolgálni akart (falumunka, szövetkezet-szervezés, egyesületi élet), s aszerint értékelte a maga és lehetőleg mások tevékenységét, rangját, életét”.

“Én a közösségi munkát tartom emberekhez, s főleg értelmiségiekhez, keresztyénhez méltó és rangos feladatnak, életcélnak, kötelességnek [...]. Akkor a nép fogalma jórészt megegyezett számunkra, magyarok számára, a magyar földművesekkel [...]. Elfogadtam azt az elvet, hogy a magyar kisebbségnek a faluból kell megújulnia, s hogy a fiatal magyar értelmiséginek a falut kell megismernie, és lehetőleg ott kell munkát keresnie.”

Ezért már középiskolás korában falukutató csoportot szervez (Sepsiszentkirályon), népkönyvtárat létesít (Közéapajtán), népdaltanulást kezdeményez (*A mi dalaink* c. gyűjteményből) társai közt.

Ugyanez a meggyőződés határozza meg pályaválasztását is. Akkoriban a falu egyetlen befolyásosnak számító értelmiségije a pap volt

aki — mivel a parókia földjéből is élt — a gazdálkodásban is képzettségre törekedett, s korszerű ismereteit nemcsak példamutató gazdaságvezetéssel, hanem gazdakörök szervezésével, közös gépvásárlás kezdeményezésével, szakoktatással is kamatoztathatta a köz javára. A csúcstól ekkor Balázs Ferenc faluszervező munkája és erről beszámoló könyve jelentette; az ő példáján fellelkesülve Kós Károly elhatározta, hogy a teológiára iratkozik. “Arra gondoltam, hogy én is foglalkozhatom majd a falummal, ahova a sors kirendel lelkipásztornak, foglalkozhatom annak a falusi népnek a megszervezésével és népélet tanulmányozásával.” Meg aztán akkoriban nem is nyílt sok pályaválasztási lehetőség az erdélyi magyar fiatalok előtt.

Teológushallgatóként már a tanév elejétől szórványmunkát vállalt, Nádaskőródon rendszeresen vasárnapi istentiszteletet tart, melyet egyházi ének- és népdaltanítás, majd írás-olvasás tanítása követ.

S közben készül a tevékeny népszolgálatra: “Úgy láttuk, hogy egyik útja annak, hogy a magyarság fennmaradhasson, s gazdaságilag talpra állhasson, ha szövetkezetbe szerveződhetik.” Az ehhez szükséges ismereteket a Venczel József és Nagy Zoltán vezette szövetkezetszervezői tanfolyam hallgatásával szerzi meg, majd nyáron, Homoródszentpálon, Vári Domokos tiszteletes mellett gyakornokosodik. Itt ekkor már hitel-szövetkezet, tejszövetkezet, fogyasztási szövetkezet és gazdakör működik.

A népélet tanulmányozására vonatkozó ambícióit Dimitrie Gusti példáján, a szociográfiai irodalom hatásán túl, a harmincas években megjelent *Magyarság Néprajza* négy kötete, s abban is főleg Viski bevezető tanulmánya ösztönözte. Amikor Kolozsváron 1940-ben újraindul a magyar egyetem, többek közt néprajz szakkal, ide iratkozik át. A néprajz mellé mint mellékszakot az ősrégészetet és az antropogeográfiát választja. Nagyrabecsüléssel emlékezik vissza egykori professzoraira, Roska Mártonra, Viski Károlyra és Hantos Gyulára. Főleg Roska és Viski segíti: az előbbi hamarosan óradíjas, majd rendes gyakornokká nevezi ki, az utóbbi kutatási ösztöndíjat szerez neki. Kós ekkor az Őrséget és a Garam völgyét tanulmányozza. 1942-ben egyéves ösztöndíjjal követi a budapesti egyetemre áthelyezett Viski Károlyt. Itt többek közt Mendöl Tibort, Szekfű Gyulát is hallgatja. Hazatérve Gunda Bélánál fejezi be néprajzi tanulmányait; 1944-ben nála doktorál.

II. Az aktív korszak

Felkészülési periódusa lezárulásával párhuzamosan a történelemben is rendszerváltás következett be. Kezdetben csak az volt érzékelhető,

hogy visszaállt a kisebbségi helyzet, s így a magyarság az egyesületi élet keretében szervezheti meg saját intézményeit. 1950 tájára azonban már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egy totalitárius, mindinkább nemzeti kommunista rendszer jutott uralomra, melyben a Párt jelöli ki mindenkinek a társadalomban elfoglalt helyét, teendőjét. S bár fokozatosan kompromittálódtak az olyan "régi" eszmények, mint az önkéntesség, szolgálat, a magukat magyar értelmiséginek tartó, hivatástudattal rendelkező emberek továbbra is közösségi szolgálatnak tekintették szakmai tevékenységüket, melyet a széllel szemben, gyakran lavírozással, de nem egyszer a hivatalos szervek tűrőképességének határáig elmenve kellett folytatniuk. E kemény munkát vállalta Kos Károly is. Elvei mellett kitartva, többszöri felszólítás ellenére sem lépett be a kommunista pártba. Ez a magatartása viszont megővta őt az igazgatói munkakör adminisztratív teendőitől, s egyszersmind a "kommunista helytartói" funkciótól is, lehetővé téve, hogy csakis a szakmájának élhessen.

Tekintve, hogy jóformán egyedüli szakképzett néprajzkutató volt — az évfolyamtársai vagy elpusztultak a háborúban, vagy más pályát választottak —, ez súlyos felelősséget rótt rá.

Tudományos tevékenysége négy, egymással összefonódó területre: az oktatásra, múzeumszervezésre és -fejlesztésre, tudományos kutatásra és publikálásra valamint a tudományszervezésre terjedt ki.

Oktatói-nevelői munkássága intézményes formát pályája első szakaszában öltött: 1945-től 1950-ig az egyetem Ősrégészeti, majd Néprajzi Intézetének tanársegéde, rövid ideig (1946-ban) a teológia, illetve (1955—59) a Bolyai Tudományegyetem történelem katedrájának felkért előadója. Már e korai szakaszban megmutatkozik eredetiségre törekvő szellemisége. Kurzusai, szemináriumai (*A Román Népköztársaság néprajza*, *Az erdélyi népek együtélése, kölcsönhatások, Muzeológia, Egyetemes néprajz*) problémaorientáltak. S valamennyit önállóan dolgozza ki.

1950-től megszűnik a néprajzoktatás az egyetemen. Valamelyes szakmai tájékoztatást csak a — később megalakuló — néprajzi muzeológiai továbbképző intézet nyújtott. Ez utóbbi keretében, a minisztérium felkérésére a hatvanas évek végén Vâlcea-ban, majd Dorohoiban vezet két-kéthetes terepgyakorlatot. Ilyen összefüggésben megnő a jelentősége a fiatalok szakmai nevelésére fordított figyelmének: mindig visz magával gyűjtéseire még tapasztalatlan kollégákat, s bárkit készségesen kisegít, aki szakmai problémáival hozzá fordul. E tekintetben magam is sokat köszönhetek neki. Emellett a személyes példaadást is nevelési módszernek tekinti, amely azonban a kommunizmus kontra-selekción, protekción alapuló káderpolitikája mellett csak ritkán válik be.

Muzeológusi tevékenysége oktatói-nevelői munkásságával egyidőben, azzal összeforrvva indul, mivel 1944-től az EME néprajzi tárának kinevezett öre. Ennek a mintegy tízezernyi tárgynak az egyetemen alagsorában való elraktározása, nyilvántartási rendszerének kidolgozása egyúttal az általa vezetett muzeológiai kurzus gyakorlati jellegű tevékenysége.

Ugyanez teszi lehetővé, hogy a Magyar Népi Szövetség múzeumügyi ügyosztálya keretében 1949-ben a magyar muzeológusok számára továbbképző tanfolyamot szervezzen. E periódusban az Erdélyi Kárpát Egyesület fényképtárának is öre, az EMKÉ-nél pedig az e célra létrehozott szakosztály vezetőjeként tájmúzeumokat létesít. Főfoglalkozású muzeológussá 1950-ben, a néprajzi katedra megszűnése után nevezik ki, a Babes Tudományegyetem Romulus Vuia által létrehozott, ugyancsak mintegy tízezres nagyságú gyűjteményéhez. Ez időtől a magyar és román anyag egyesítésével létrehozott *Erdélyi Néprajzi Múzeum* tudományos intézetté alakításán fáradozik, ami azért fontos, mert az ötvenes években a néprajz se nem egyéni, se nem akadémiai tudomány: a prolektult mindent el akar vetni, ami a múltra emlékeztet, a hatóságok megkérdőjelezzik az új intézmény fontosságát is. A Folklor Intézet csak szöveg- és zenefolklorral foglalkozik, az akadémia Művészettörténeti Intézete ad ugyan megbízatást népművészeti gyűjtésre (munkatársa éppen Kós Károly), de önálló néprajzi részlege nincs. A bukaresti Falumúzeum is gyengén áll akkor a lábán. Így az intézmény legitimizálását kell biztosítani. Ez 1954-ben, egy demonstratív népművészeti kiállítás rendezésével sikerült.

Kós Károly múzeumi osztályvezetőként a mindenkori — a legtöbbször pártfunkcionárius — igazgató, valamint a minisztériumi tisztviselők előtt is nagy szakmai tekintélynek örvend. Ennek révén hozzáfoghat nagylélegzetű múzeumszervezői koncepciója kivitelezéséhez. A gyűjteményeiben és tevékenységében egyaránt *komplex* múzeum híve. Az az elve, hogy a múzeumnak az élet egészét kell tükröznie, ezért minden tárgykategóriának jelen kell lennie benne. Nemcsak tárgyakat kell gyűjteni, hanem tárgyasult jelenségeket: a foglalkozások teljes tárgykörét. Teljes műhelyfelszerelést, a termékekkel, azok készítési fázisával. Teljes öltözékeket, beleértve a hétköznapi munkaruhát is. Lakóházakat teljes berendezéssel és a telek valamennyi építményével. Az épületbe be nem férő tárgyak elhelyezésére ott áll a Hója. A Vuia-tól örökölt, de kevés és rossz állapotban levő objektummal rendelkező szabadtéri részleg bővítéséhez már 1951-ben hozzákezd. Ennek 1956-ban elkészített tervezete szerint nemcsak építményeket, telkeket, közösségi épületeket és népi ipari berendezéseket kell tartalmaznia, hanem

egyenrangú etnobotanikai és etnozoológiai részlegeket is. Az utóbbiak, sajnos, már nem valósultak meg.

A muzeológiai tevékenységek dolgában a zéróról kellett indulni: az EME gyűjtemények befogadására épületbővítési és a múzeumi szempontok szerinti alakítási munkálatokat vezetni, raktári bútorokat tervezni; fotólaboratóriumot, restauráló és konzerváló műhelyt létesíteni, olcsó és ügyességgel kivitelezhető (az 1958-as szovjetunióbeli tanulmányútján ellesett) konzerválási eljárásokat beindítani, modul-rendszerű, tehát ismételten felhasználható kiállítási bútort tervezni, alap- és szakkiállításokat tervezni és rendezni. Ez utóbbi egyszerre kívánta meg a kreatív hozzáállást, gyakorlati és művészi érzéket és a szakmai alázatot: kevés és könnyen hozzáférhető anyagi eszköz felhasználásával szellemesen, változatosan alakította ki a kiállítási felületet úgy, hogy az ne hivalkodjék, hanem épp ellenkezőleg, elősegítse a mondanivaló és az azt hordozó tárgyak érvényesülését.

Fontos törekvése volt az intézményt néprajzi kutatóközponttá tenni. Ehhez teljes (használható) tematikus és földrajzi katalógust kellett szerkeszteni, a gyűjtemények tanulmányozására alkalmas helyiséget biztosítani és a kutatási eredményeket publikáló kiadványsorozatot beindítani. A "papírhány" — tulajdonképpen a vezetők nacionalizmusa — az évkönyv tervezett magyar változatát megbuktatta. Hasonló politikai természetű ellenállásba ütközött az is, hogy rátermett, hozzáértő munkatársakat neveztesen ki a múzeumhoz.

Kutatói munkásságához a feltételeket részben a Román Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetétől kapott megbízatása teremtette meg: 1951—56 között a magyar népművészet tanulmányozására kutatócsoportot szervezett és vezetett, ennek termékei a Szentimrei Judittal és Nagy Jenővel közösen írt kászoni, szilágysági, Kis-Küküllő vidéki és moldvai magyar népművészeti kötetek. Ugyanakkor, kutatói tevékenysége természetesen kapcsolódik múzeumi szerepköréhez. Míg ugyanis a jelenségeket nem tanulmányozza a terepen, nem választhatja ki azok legtipikusabb tárgyiasult megnyilvánulásait sem. Így párhuzamosan kerül be a múzeumba egy-egy tárgyegyüttes (egy szőlőművelő gazdasága, a torockói vasművesség létesítményei, eszközei és termékei, egy ácsfalu mesterének portája stb.), és születik meg egy-egy hasonló témájú tanulmány. Ugyanakkor, a folyton gazdagodó gyűjtemények különböző tárgycsoportjai, tárgysorozatai a kultúra működésével kapcsolatos tanulságok levonását teszik lehetővé, amennyiben a kutató ehhez alkalmas módszereket talál. Ez irányban a legkézenfekvőbb kiindulópont a nagyszámú tárgy tipológiai csoportokba sorolása, azok térbeli elterjedésének körülhatárolása, feltételezett tör-

téneti “visszanyomozó”, evolucionista szemléletű fejlődési sorba rendezése, funkcionalista elemzése, esetleg funkcióváltozásának, jelentésének tisztázása, továbbá a történeti-földrajzi kontextus tisztázása. Pl. az erdélyi faekék főbb formai, szerkezeti típusainak térképre vetítésével világossá válik azok ökológiai tényezők (domborzat, talajviszonyok) és társadalmi körülmények (kisparaszti gazdaságok hagyományos szerzőkészlete, ill. az uradalmak újításai) által befolyásolt alakulása. Már pl. a guzsalyok és vízivó kanalak szintén határozottan elkülönülő táji változatainak magyarázata nehezebb erőpróba elé állítja. Nem elégszik meg a szakirodalomban forgalmazott — szerinte leegyszerűsítő — vélekedések kritikátlan átvételével, hanem minuciózus elemzésnek veti alá az anyag, technika, forma, funkció, jelentés, életmód, társadalmi csoportok, régiók, etnikumok egymásra hatásának összes kérdéseit. Ezáltal túllép a néprajzi eszközvizsgálat természetétől fogva “kultúrmorfológiai” irányán, az eszköz—ember—társadalom közötti korrespondenciák megállapítása érdekében tudatosan próbálkozik többféle szemlélet, módszer kombinálásával.

Ez az általa “komplex”-nek, akár “marxista”-nak nevezett módszer olyan értelemben mutatkozik rugalmasnak, hogy eszközeit, eljárásait, azok arányát, sorrendjét a vizsgálandó probléma természete határozza meg. Ahol az szükséges vagy lehetséges, a nyelvészeti, történelmi dokumentumok, régészeti megfigyelések eredményeit is hasznosítja. Vagy egyenesen azokból indul ki. A *Változások az avasúvárosiak gazdálkodásában* c. tanulmányában pl. a társadalmi-történeti tényezők változásaival összefüggésben vizsgálja a népi kultúra strukturális átalakulásait, a jelenségek születésének, életének, elhalásának okait, körülményeit. Ismét más irányú, gazdaságföldrajzi megközelítést tesz szükségessé a jelenségek, tárgyak, tájak, népek közti áramlásainak, a kommunikáció egyes formáinak, intézményeinek vizsgálata.

Bármilyen is legyen a tanulmánya tárgya, mindenkor jellemző, hogy nagyon gazdag adatbázissal dolgozik, és sokszempontú elemzésre törekszik. Ennek előfeltétele a sikeres terepmunka, ami viszont alapos felkészülést, jó megfigyelőképességet, sokféle tapasztalati ismeretet igényel. És pontosságot az adatok felvételében, melynek, a lejegyzésen kívül, fontos módszere a rajzolás. Ez utóbbi a megfigyelő képességét is fejleszti és segíti a dolgok megértésében. Természetesen fényképfelvételeket is készít. Mindez lehetővé teszi, hogy általában egyszeri kiszállás eredményeként összeálljon egy-egy tanulmány teljes — terepen gyűjtött — adatbázisa, amit aztán otthon, szabad idejében dolgoz fel.

Témaválasztását széles körű, az anyagi és társadalmi kultúra különböző területeire kiterjedő érdeklődés és eredetiség jellemzi, utóbbi

olyan értelemben, hogy tudatosan törekszik úttörő munkát végezni, korábban még nem, vagy alig kutatott jelenségeket feltárni (pl. árucsere, bivalytartás, kosarazó juhászat, vasművesség, szerelmi ajándékok stb.). Ez természetesen többletmunkát jelent a felkészülésben, önálló kutatási stratégiák kidolgozását teszi szükségessé, viszont ahhoz is hozzásegíti, hogy a terepen felbukkanó, váratlan adatok mögött rejlő lehetőségeket észrevéve, témát változtasson, s felkészületlenül is képes legyen az újonnan felmerülő probléma nyomon követésére, lehető teljes körvonalazására, mint az pl. a *Nemzeti szervezeti nyomai Rákosdon* című tanulmánya esetében sikerült neki. A “vadászszerecsse”, mint általában, ez esetben is a jószemű, képzett, szorgalmas kutatónak kedvezett. Újszerű témáit tekintve, a szaktudomány vesztesége is, hogy tanulmányai jórészt csak mintegy húszéves késéssel jelenhettek meg.

Tudatosan törekszik arra is, hogy addig nem vagy csak kevésbé ismert néprajzi csoportokat térképezzon fel. Így jut el a Mezőségre, Káшонba, Székre, a Küküllő-mentére, Moldvába. Érdeklék a különböző etnikumok kultúrájának strukturális felépítésében megmutatkozó azonosságok és különbségek, ezért a románok és a szászok körében is végez kutatásokat.

Munkássága mennyiségi szempontból is impozáns. Hét önálló és négy társszerzőkkel írott kötetet, s mintegy háromszáz szakcikket ír alá, s e tekintetben is — legalábbis Erdélyben — aligha van nála termékenyebb kutató. Saját érdeme könyvei grafikai képének, tetszetős formájának a kialakítása és ábraanyagának kidolgozása. Az utóbbi nem a szöveg illusztrálását szolgálja, hanem maga is “szöveggént” olvasható, mivel egyetemes képi nyelven hordozza az eredeti információkat és a szerző értelmezéseit is. Más szóval, a rajz nemcsak a néprajzi dokumentáció eszköze nála, hanem a feldolgozásé is: a jelenség megismerésének, szerkezete és működése feltárásnak eszköze. Grafikonjai olyan összefüggéseket világítanak meg, mint a munka és alvás hónaponként, nemenként eltérő aránya, a lakodalom időpontjának koronként változó, a munkavégzési periódusokkal kapcsolatban alakuló megválasztása.

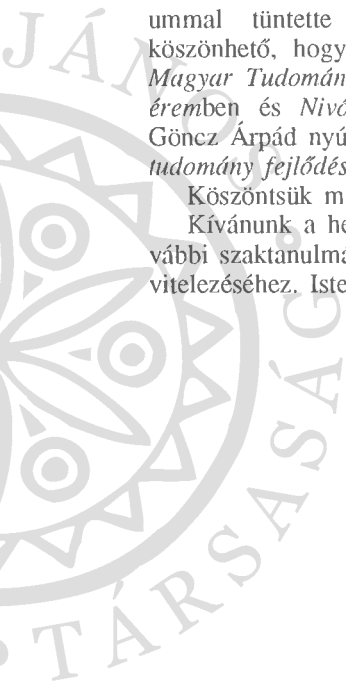
Nem lenne teljes a pályakép, ha nem említenénk meg Kós Károly tudományszervezői tevékenységét is. Az általa kezdeményezett néprajzi könyvkiadás sikerességén felbuzdulva és az olvasói igény felébredését érzékelve újabb fórumot hozott létre a *Népismereti Dolgozatok* beindításával, amely, ha nem is pótolja a néprajzos szakképzés hiányát, példaként szolgálhat a jószándékú, a népismeret gazdagításában érdekelt vidéki értelmiség számára. Témákat kezdeményezett, türelemmel és az ügy iránti odaadással korrigálta, íratta újra a beküldött munkákat, tanítva, fegyelemre szoktatva munkatársait, mert úgy gondolta, hogy az

adott körülmények között másképp már nem rögzíthető az egyre inkább csak töredékeiben élő hagyományos közösségi tudásanyag. Mint köztudomású, e sorozatot a második kötettől Faragó Józseffel közösen szerkesztik. Sajnos, 1984-ben, az akkori letiltás miatt, a sorozat a hatodik kötet után megszakadt, 1989 után pedig egy ideig anyagi okokból nem lehetett folytatni. 1994-ben azonban megjelent a hatodik kötet is, amit most már remélhetőleg folyamatosan fognak követni az újabbak.

Tudományos tevékenységét hivatalosan is értékelték. A román állam a *Társadalomtudományi Akadémia* tagjává választotta, a *Kulturális Érdemek Érdemrendjével*, majd *Érdemes műzeológusi* címmel és prémiummal tüntette ki. A magyarországi szakkörök elismerésének köszönhető, hogy a *Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja*, a *Magyar Tudományos Akadémia választott tagja*, hogy *Györfy Emlékéremben* és *Nívódíjban* részesült, s legutóbb, 1995. március 15-én Göncz Árpád nyújtott át neki kitüntetést "a romániai magyar néprajztudomány fejlődése érdekében végzett munkásságáért."

Köszöntsük most mi is!

Kívánunk a hetvenöt éves Kós Károlynak erőt és munkakedvet további szaktanulmányok írásához, a meglevők publikálásához, tervei ki-vitelezéséhez. Isten éltesse sokáig!

Dr. Kós Károly

TÖREKVÉS EGY KOMPLEX NÉPRAJZI MÚZEUM MEGVALÓSÍTÁSÁRA

Egyetlen újságcikkem utalásain kívül¹ a címben jelzett kérdéssel kapcsolatos felfogásom és törekvésem írásban való kifejtésére² nem került sor. Meg kellett elégednem azzal, hogy a múzeumba látogató hazai és külföldi látogató kollégáknak, majd az európai szabadtéri múzeumok szövetsége 1966. évi tanácskozása alkalmával hozzánk is ellátogatók egy csoportja előtt kifejtettem a *komplex néprajzi múzeum* koncepciómat és addigi megvalósításainkat, amely nagy elismeréssel találkozott.

Mire aztán megindult a múzeumunk évkönyvsorozata (1958), majd a bukaresti múzeológiai folyóirat (Revista Muzeelor, 1964-től), újabb múzeumi tennivalóim és kutatói munkám, no meg a mindent fakító idő múlása, a korábban számomra oly sok töprengéssel járó izgalmas kérdés megvitatásának vágyát háttérbe szorította: jóformán csak magamban latolgatva törekedhettem néhány múzeumi munkatársam közreműködésével a megvalósításra.

Aztán még 1983-ban mutatkozott lehetőségem arra, hogy a Budapest—Szentendrén rendezett szabadtéri múzeumok szakembereinek nemzetközi találkozóján kifejtthessem elképzelésemet, azonban az útlevelem késői megadása miatt erről az alkalomról is lekéstem. Így most, öregségemre szakítok időt arra, hogy mintegy néprajzi múzeológusi testamentumként röviden megfogalmazzam a komplex néprajzi múzeum megvalósítására irányuló elképzelésemet, törekvésemet és a megvalósítást. Szemben a közismert gyakorlattal, amely szerint a néprajzi múzeológusok vagy kizárólag a múzeumépületekbe behordott gyűjteményekben, vagy kizárólag szabadtéri múzeumba telepített népi épületekben gondolkoznak, én arra törekedtem, hogy a kétféle múzeumi tevékenység egymást kiegészítve lehetővé váljék a népi életmód és kultúra tárgyiasult világának teljes szerepeltetésének és tanulmányozhatásának egységes intézményében, a minden tevékenységet folytató komplex múzeumban.

*

Még az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi tára gondozásával és az általa megvásárolt Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi gyűjteménye és az Iparmúzeum népművészeti tárgyai átleltározásával megbízott egyetemi gyakornokként magamévá tettem a kolozsvári rokon gyűjtemények

egyesítése jelentőségének gondolatát (1943—44). Aztán mint kezdő egyetemi tanársegéd 1944 őszén megkaptam az így “fölhízlalt” EME néprajzi tára múzeumőri kinevezésemet. E minőségemben tárgyaltam az 1946-ban Szebenből Kolozsvárra visszakerülő, még Vuia Romulus által létrehozott néprajzi múzeum új vezetőjével, az egyetemi előadó Pavelescu Gheorghéval 1948—49-ben arról, hogy mennyire kívánatos a különböző egyforma nagyságú (10-10 ezer tárgyat számláló) “román” és “magyar” gyűjtemény egyesítése egyetlen nagy néprajzi múzeum keretében, megszerelve a volt Iparmúzeum akkor üres épületét a gyűjtemények elhelyezésére.

A Pavelescuval folytatott sikeres tárgyalást akkor nem követhette megvalósítás, ugyanis 1950-ben új helyzet állt elő: Pavelescut (bizonyos szabálytalanságok miatt) felváltották a régi kommunista folklorista Dăncus Gheorghéval, és az egyetemi néprajzi előadások megszüntetésével engem mint egyedüli szakképzett néprajzi muzeológust s az EME néprajzi tárának múzeumőrét az ekkor önállósuló “román” néprajzi múzeumhoz neveztek ki Dăncus mellé igazgatóhelyettes adjunktusnak — majd e címet osztályvezetőre változtatták —, és sikerült megszerezni múzeumi székháznak a sétatéri kioszk épületet azzal az ígérettel, hogy a tartományi néptanács lehetővé teszi az önálló néprajzi múzeum elhelyezésére az épület kellő bővítését-átalakítását. Így vált lehetővé hogy javaslatomra az EME néprajzi tárának gyűjteménye is ide kerülhessen.

A múzeumi célra az én elképzelésem szerint adaptált (bővített-alakított) épületben aztán sort kerítettem a “román” gyűjtemény ládákából való kicsomagolására s a “magyar” gyűjtemény elhozatalára s így az immár húszezres múzeumi gyűjtemény leltári azonosítására, ami számomra lehetővé tette a teljes anyag alapos megismerését s a megfelelő raktározását az erre kijelölt helyiségekben az általam tervezett és kivitelezett raktári bútorokon-polcokon, polcos állványokon, guzsaly- és bottartókon és a textília számára alkalmas szekrényekben, tárgycsoportok szerint. Ezt követte a karbantartó — konzerváló és restauráló — laboratóriumok és műhelyek tevékenységét lehetővé tevő helyiségek berendezése és az ezzel megbízottak szakmai kiképzése.

Természetesen a muzeológusoknak és adminisztrációs személyzetnek (igazgatótól) külön dolgozóhelyiségeik voltak, volt külön fényképezés laboratórium és a könyvtárban elhelyezett hosszú asztal körül volt az ülés helyünk, s ugyanitt dolgoztak a kikért tárgyakkal a kutatók és a főiskolákból jövő diákcsoportok.

Már a gyűjtemények egyesítését, az épület bővítését és az önálló Erdélyi Néprajzi Múzeum létrejöttét követő 1951. évben sor került az alapkiállítás tudományos tervének, forgatókönyvének kidolgozására és

rendezésére. Ez azonban a proletkultot képviselő pártaktivistákkal való viaskodás miatt annyira elhúzódtott, hogy a megnyitóra csak 1954-ben kerülhetett sor. A pártba “befurakodottak” leépítése miatt a munkát nekem nemcsak vezetnem kellett, hanem ténylegesen is dolgoznom kellett, kezdve az ötletes és olcsó modul-rendszerű bútorok megtervezésétől a tárgyak és értelmező segédanyag kiválasztásáig, illetve kivitelezéséig vagy megrendeléséig és elhelyezéséig.

A múzeumi tárgyakkal való gyakorlati ismerkedésemet a következő években még kiegészítettem olyan jobbára íróasztali munkákkal, mint a gyűjtemények tematikus és földrajzi katalógusainak elkészítése, melyek segítségével és konkrét ismeretem alapján megírhattam tanulmányaimat — a konzerválásról szólót követően³ — a gyűjtemények rendszeréről⁴ és tematikai struktúrájáról⁵ s még egy sor dolgozatot egyes tárgycsoportokról, a tárgygyűjtés kapcsán végzett kutatómunkám eredményeiről⁶. Főként e katalógusok és a gyűjtemények raktározása közben szerzett konkrét ismeretek alapján készíthettem el a múzeum szakkiállításainak tervét — húsz év alatt harmincnál több időszakos szakkiállítást rendeztem erre érdemes nagyobb tárgycsoportokkal⁷ — és a múzeum gyűjteménygyarapításának közelebbi és távlati tervét is.

Az “örökölt” gyűjtemények ismerete arról győzött meg, hogy elődeink jobbára mind ötletszerűen és főleg népművészeti jellegű tárgyakat hoztak össze, s így nekünk egyes jelentős témakörökről helyszíni kutatással kísért teljes (komplex) tárgyi anyagnak a gyűjtésére kellett törekednünk. Így került sor pl. a mezőszegi földművelés, a torockói vasművesség, a küllői szőlészet és borászat, a járai parasztfazekasság, a csicsói malomkőfejtés és faragás minden munkafázisával kapcsolatos szerszámainak, félkészítményeinek és produktumainak begyűjtésére, valamint első ízben román, magyar, szász népi öltözetek teljes (“tetőtől talpig” való) összeállítását lehetővé tevő darabjainak megszerzésére.

Az alapkiállítás rendezésekor az eredeti tárgyak és magyarázó rajzok, fényképek és szövegek mellett kezdettől gondoltam olyan szemléltetőanyag előállítására, amelyek valamelyest pótolhatták a még csak elképzelt szabadtéri osztályt. Így került a kiállításba pl. hagyományos parasztudvar minden épületével, népi ipari installációk, közösségi épületek (fatemplom, harangláb), hagyományosan tenyésztett háziállatok kicsinyített másai és rég termesztett gabonafajták magvai is. Ugyanakkor mégis bíztam a szabadtéri osztály létesítésében, és ez bátorított arra, hogy már 1951-ben beszereztem egy 1841-ből datált hatalmas szász szőlőszajtót, amit ideiglenesen a múzeum kertjében helyeztünk el.

A román egyetem keretében Vuia professzor a néprajzi gyűjtemény létrehozása mellett már 1928-ban gondolt arra, hogy a városiak által majálisok tartására használt városszéli Hója nevű terület kisajátításával ott egy, a svéd Skanzen mintájára kiépített "nemzeti park"-ot létesít, román népi épületek idetelepítésével, vendéglővel stb. Azonban mivel a bécsi döntést követően a román egyetem Szebenbe menekült, a gazdátlanul hagyott két parasztpéület közül csak az egyik maradt meg, romos állapotban, s az egész területet az agronómiai intézet gazdaságaként "kezelte" mint szántót és legelőt. Ezt a 74 hektáros területet kellett nekünk visszaszerezni. Azonban mivel a párt védte a "nép kenyere" nyújtó területet a "jobbágyságot dicsőítő" narodnyik intézménnyel, a múzeummal szemben, mi az ötvenes években csak "lopva" vehettük birtokba a múzeum céljára rég betáblázott területet. Így elsőként, 1954-ben az említett szőlőszőlőt, 1955-ben egy ugyancsak általam vásárolt havasaljai román faházat telepítettünk az elhanyagolt szántóföldre, majd rövidesen következett az 1678-ból datált kászoni székely ház beköltöztetése.

Ekkor már előkerült a terület részletes helyrajzi térképe, amelynek alapján hozzáfoghattam a szabadtéri osztályunk beosztásának és tervének elkészítéséhez (lásd a sematikus tervrajzot). Eszerint a szabadtéri osztályunk három fő részlegre tagolódik: 1) népi épületek, 2) etnobotanika és 3) etnozoológiai fő részlegekre. Az 1) épületek főrészeleg: a) utcák mentén sorakozó falusi gazdaságok épületekkel, b) vízfolyások mentén s másutt elhelyezett népi ipari (feldolgozó) installációk és c) közösségi épületek, építmények (templom, fogadó, híd, temető stb.) alrészlegekkel, a 2) etnobotanikai főrészeleg: a) virágos- és zöldségeskert, b) gyümölcsös és szőlő méhessel és aszalóval, c) gyűjtögetett vad növények, d) hagyományos szántóföldi vetések alrészlegekkel és 3) etnozoológiai főrészeleg: a) tenyésztett régifajta háziállatok, b) vadászott erdei vadak, c) halastó alrészlegekkel — mindezek teljes berendezéssel, felszereléssel illetve vadász- és halászeszközökkel. E fő- és alrészlegeken kívül a tervben szerepelt még egy szabadtéri színpad népi jelene-tek, táncok és karénekek bemutatására, amfiteátrális kiképzésű nézőtérrel, a bejárat mellett egy helyiség hitelesített népművészeti tárgyak árusítására, valamint egy adminisztrációs raktárpéület is.

1956-ban, a szabadtéri osztály jóváhagyása után elkezdődött a prolektult éveiben nagyon lecsökkentett múzeumi személyzet feltöltése, sajnos többnyire innen-onnan ajánlott emberekkel. Én az újak közül leginkább a már idősebb Butură Valerhoz fűztem reményeket, akiről úgy tudtam, hogy Gusti Dimitrie szociológiai falumonografikus kutatásaiban etnobotanikusként részt vett. Örültem, hogy akadt olyan munkatársam, akivel egyáltalán beszélhettem a szabadtéri osztály tervéről,

akivel ezt mellettem szintén aláírtam, s elküldtem a minisztériumba tudomásulvételre. Azonban ahogy a minisztérium válasz nélkül hagyta a szabadtéri osztály tervét, úgy e kollégámtól is hiába vártam az etnobotanikai főrészleg részletes kidolgozását, amihez értett volna, mert érdeklődése inkább a népi ipari installációk felé fordult⁸. Így aztán nemcsak az etnozoológiai részleg megvalósítása maradt el kellő anyagi támogatás híján, hanem az etnobotanikai is a mi kellő hozzáállásunk hiányában.

A többirányú értetlenséggel való viaskodásban elfáradva “ideiglenesen” magam is megelégedtem azzal, hogy a szabadtéri területünk épületes részét bekerítettük, vízgyűjtő medencéket létesítettünk, majd víz- és villanyvezetéket szereltettünk fel, dolgozószobámba pedig a közben itt-ott létesített szabadtéri épületekről — körlevelünkre megküldött válaszok adatai alapján — tematikus jegyzéket készítettem, ezeket térképre is vetítettem. Ez jó tájékoztatónak ígérkezett számunkra a további beszerző tervünk elkészítéséhez. Ugyanakkor — a személyes gyűjteménygyarapító és ezzel kapcsolatos kutatómunkám mellett — gondom volt a szabadtéri osztály személyzetének betanítására, a betelepítésekkel és karbantartásokkal kapcsolatos munkák irányítására, ellenőrzésére is.

Befejezésként meg kell jegyezni, hogy mind e munkálatokat — bár az ötvenes években a tartományi néptanács és pártszervezet részéről sok akadékoskodással kellett megküzdenem — teljes erőm bevetésével végezhettem, mert — többszöri felkérésre sem vállaltam az adminisztrációs munkával megterhelő igazgatói posztot, sem a fegyverező párttagságot, másrészt pedig, bár négy igazgató váltotta egymást, az én szakértelmemet mindenik tisztelte, és lehetőleg segítettek terveim, elképzeléseim megvalósításában: hagytak dolgozni, kivéve az olyan helyzeteket, amikor az igazgatói teendőket is nekem kellett végezniem.

Összefoglalásként csak elismélném az előbbiekből már világosan kitűnő azon törekvésemet, hogy az Erdélyi Néprajzi Múzeum ne csak valamilyen cégtáblás intézmény legyen, hanem a korábban különálló néprajzi jellegű gyűjteményeket egyesítő nagy, tudományos dokumentációs központ, kutató és látogatókat tanító múzeum legyen, komplex gyűjteményekkel és tevékenységgel. Ami a gyűjteményeket illeti, szükségesnek mutatkozik egy olyan szabadtéri osztály, amely szervesen kiegészíti a székházbeli (pavilonáris) gyűjteményeket és kiállítást, abból kiindulva, hogy a népi élet és kultúra minden tárgyasult jelensége, ami nem kaphat helyet a pavilonban, kerüljön elhelyezésre és bemutatásra a szabadban. Ugyanakkor a múzeum ne legyen lelakatolt raktár, hanem élő, sokoldalú tevékenységű intézmény, ahol tervszerű gyűjteménygyarapító, tartósító és tudományos igényű, közművelődést szolgáló kiállí-

tásokat rendező és a terepen és gyűjteményekben végzett kutatómunka eredményeiről beszámoló publikációs tevékenység is folyik.

Íme, a komplex néprajzi múzeum koncepciója, és az ennek megvalósítására irányuló törekvés, amelyért érdemes volt három évtizednyi következetes, kemény munkát áldozni, s amely a múzeumi dolgozók egy részének hozzáállásával jó részben meg is valósult. Ott, ahol a múzeum emberei hozzáértés vagy legalábbis kellő érdeklődés alapján kerülnek össze, és kellő megértés is kíséri munkájukat a felsőbbek részéről, hiánytalanul megvalósítható e vitathatatlanul szép törekvés.

Jegyzetek

1. Az Erdélyi Néprajzi Múzeum szabadtéri osztálya. Igazság, 1958. május 31.
2. A koncepcióról a Korunk számára még 1956-ban írt értekezésemet hosszas fontolgatás után a szerkesztőség (személyesen Balogh Edgár) végül is elutasította azzal, hogy nem illik a folyóirat arcélebe.
3. Conservarea obiectelor etnografice acum o jumătate de secol în muzee din Cluj. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei (AnMET) 1958. 323—327.
4. Modul de organizare a colecțiilor Muzeului Etnografic al Transilvaniei. AnMET 1959—61. Cluj, 1963. 313—319.
5. Structura tematică a colecțiilor Muzeului Etnografic al Transilvaniei. AnMET 1971—73. Cluj, 1973. 137—157.
6. Itt feleslegesnek tartom ezek felsorolását annál inkább, mivel legtöbbjükkel találkozhat az érdeklődő tanulmányköteteimben: Népelet és néphagyomány. Buk., 1972; Tájak, falvak, hagyományok. Buk., 1976; Eszköz, munka, néphagyomány. Buk., 1979; vagy a Kászoni székely népművészet. Buk., 1972., illetve közös tájmonográfiánkban.
7. Expoziții speciale organizate de Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Revista Muzeelor, 1973. nr.3. 216—219.
8. Butură Valer: Muzeul Etnografic al Transilvaniei — Secția în aer liber. Cluj, 1968. című kalauza is főleg ezekkel foglalkozott, a komplex néprajzi múzeumra való törekvése pedig éppen semmi utalása nem volt.

NÖVÉNY ÉS KULTÚRA

Zakariás Erzsébet

NEMI SZEREPEK A NÖVÉNYTERMESZTÉSben ERDŐVIDÉKEN

Az emberiség egyik részét nők, a másik részét férfiak alkotják. A különböző mitológiákban különféle eredetmítoszokkal magyarázzák e dichotómiát, de valamennyiben elkerülhetetlenül jelen van az a tény, hogy a két nem egymást kiegészíti, pontosabban a női princípium a férfi princípium kiegészítőjeként, segítőkjeként jött létre. Az Ószövetségben, Mózes I. könyvében ezt olvashatjuk:

“Teremté tehát Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt.[...]És monda az Úr Isten: Nem jó az emberek egyedül lenni, szerzek néki segítő társat, hozzá illőt.”

A nő tehát a férfi mellé, annak társául, a kiegészítésére rendeltetett. Ez a komplementer-elrendelés csaknem a legfontosabb, amely a nőket meghatározza a történelmi fejlődés különböző fokain.

Minden társadalomban valamely nemhez való tartozás jól meghatározott, hagyományosan öröklődő szerepeket jelöl ki az egyedek számára, amelyek az illető társadalom kultúrájának szerves részét képezik, és az illető kultúra által behatároltak, meghatározottak. A nemi szerepek (a “gender rols”), társadalmanként, kultúránként olyan mentalitás- és viselkedésmintákat jelentenek, amelyeket a gyerekek a szocializációs folyamat során elsajátítanak, és amelyek majd az élet minden pillanatában meghatározóak, törvényszerűek számukra.

A szociológiában a nemi szerep a társadalmi státushoz tartozó előírt viselkedésformákat jelent. A nemi szerepeket a szerepelméletekben ún. *pervazív* szerepekként tartják számon, amelyek az egyén minden másféle szerepét, viselkedésének egészét áthatják, meghatározzák.

A nők tehát bizonyos helyzetben csakis az illető kultúrában érvényben lévő női viselkedésmoდეllek szerint cselekedhetnek. A férfiak szintén. Ez a modell többnyire nem ró ki rájuk különös feladatokat, kényelmetlen megoldásokat, hisz a nemüknek szóló szerepet kisgyermekkoruk óta, a beszédtanulással, a járnitanulással, a “világ megtanulásával” párhuzamosan elsajátították. Régebben azt feltételezték, hogy a két nem biológiailag, biopszichológiailag más. Ez a feltételezés az óvodáskorú gyermekek megfigyelésén alapult. Csak az utóbbi két évtizedben derült ki és fogalmazódott meg, hogy a kisfiúk és kislányok már az óvodáskorra beépítik — a génjeikbe bekódolt adottságok mellé — a többnyire öntudatlanul történő differenciált nevelés során a nemüknek megfelelő szabályokat, viselkedésmintákat. Körülbelül az ötödik életévtől a gyermek öntudatlan szereptanulása a környezete által

való jutalmazások és büntetések nyomán tovább alakul ebben az irányban. Természetesen a nemi szerepekkel való azonosulást elősegíti az ellentétes nemmel szemben való kibontakozás lehetősége, a szereptanuláshoz tehát a szocializáció során elengedhetetlen a másik nem jelenléte.

A nemi szerepek nemcsak egy adott viselkedésmintát jelentenek az egyének számára, de meghatározzák egy-egy kultúrán belül a társadalmi életben elfoglalható-vállalható helyet, munkakört, a mindennapi élet minden apró mozzanatához való viszonyt. 1971-ben jelent meg magyar fordításban a neves francia szociológus, Evelyn Shullerot könyve *A női munka története és szociológiája* címmel. Shullerot könyvében végigvezeti a nő munkához való jogi viszonyát az ókortól napjainkig az európai és amerikai kultúrákban. Alapvetően elkülöníti a *bent* és *kint* állapotát, és bemutatja azt a folyamatot, ahogyan a női munka a *benti* állapotból, tehát a házon belüli, háztartásbeli, ház körüli munka állapotából a *kinti* szférába kerül, még hosszú időig másodrendű munkaerőként.

Mindenképpen izgalmas végigkövetni a női munka térhódításának részleteit a nemzetek történetében, de esetünkben a hagyományos falusi gazdálkodó életmód munkamegosztása vizsgálendő. Ez a gazdálkodási mód az árutermelő társadalmi viszonyok előtti időkbe vezet, ahol még nem kapott megkülönböztetett helyet az árutermelő munka. Az árut, az értéket termelő munka megjelenése, térhódítása a falvak hagyományos gazdálkodó életmódjában a mindennapi szükségleteket kielégítő tevékenység értékvesztését eredményezte. Így gyakorlatilag társadalmilag hátrányos helyzetbe kerültek az e munkát végzők, a nők.

A hagyományos falusi gazdálkodásra jellemző természetes munkamegosztás, bár feltételez egy sor nemhez kötődő munkát, nem tesz értékbeli különbséget a különböző munkák közt.

Vidékeinken az emberemlékezet által befogható időkben még a természetes munkamegosztás állapotát éltek. A családok többnyire önellátóak voltak, a családi munkaszervezés a földművelés-állattartás munkálatait, a ház körüli munkák lebonyolítását jelentette. Ebben az önellátó munkaszervezésben jól körvonalazható szerep jutott a család minden tagjának.

Székelyföldön az asszonyok életét vizsgálva az asszonymunkák után érdeklődtem, és azt tapasztaltam, hogy voltak/vannak olyan munkák, amelyeket *általában* nők végeznek és voltak/vannak, amit a férfiak. Bizonyos munkák a növénytermesztésben, -feldolgozásban is nemekhez kötődnek, a vidék, a falvak kultúrájának megfelelő nemi szerepekbe integrálódva.

A nemi szerepek tehát a kultúra egyéb vonatkozásaival együtt hagyományozódnak, és mert annak szerves részét képezik, a hagyományos forma alakulásával, változásával párhuzamosan a nemi szerepekre vonatkozó "előírások", szabályozó viselkedési normák is fokozatosan veszítettek és veszítenek a szigorúságukból, megfellebbezhetetlenségükből.

Az önálló gazdálkodás idején a férfiak vagy a nők által végzett munkák elosztásában bizonyos biológiai adottságok figyelembe vétele jellemző. A nehezebb, fárasztóbb munkák a vizsgált vidék társadalmában a férfiakra mérettek. (Tudjuk, hogy ez nem teljesen általános, hisz a neves etnológus Margaret Mead leírása szerint az Új Guinea-i mundugumoroknál pl. a nemi szerepek és az elvégzendő munkák jellege közötti viszony az európai kultúrákban megszokott rendnek éppen a fordítottja.)

Vegyük sorra röviden a különböző növények és a velük való foglalatosság nemek szerinti megosztását Erdővidéken. Megjegyzendő, hogy az adatok ma hatvan év feletti asszonyokkal, férfiakkal való beszélgetéseimre támaszkodnak, és a beszélgetőtársaim fiatalkorát idézik, tehát azokat az időket, amikor a falvak életét még nem forgatta fel a kollektivizálás. Ezekben az időkben, amikor a polgárosodás és a szekularizáció nem bontotta meg a falvak önállóságra berendezkedett életét, a családok mindennapi életéhez szükséges javakat, jelesen a táplálkozás és a ruházódás alapanyagait a családtagok állították elő, hagyományos módszerekkel. A vidék természeti adottságai (hegyalja, dombvidék) az állattartást és a szükséges gabonafélék termesztését is lehetővé tették. Így a családi gazdaságokban sertést, szarvasmarhát, juhot, lovat és szárnyasokat tartottak, amelyeket a táplálkozásban illetve a mezei munkában használtak fel.

Erdővidéken jellegzetesen férfimunkának számít pl. az "erdőlés", a fa kitermelése és az erdőről való hazaszállítása. Olyannyira a férfiak dolga ez, hogy az erdővidéki legények nagykorúsodásának egyik jele, esetleg próbája, ha a legény már egyedül is haza tud hozni egy szekér fát az erdőről. A fa feldarabolása egészen a tűzre tehető méret eléréséig a férfi feladatkörét képezi.

Az erdőben, mezőkön található gombák, vadon termő gyümölcsök (málna, áfonya, szeder, kőkény), csipkebogyó termése, különböző gyógynövények és egyéb vadon termő növények gyűjtése általában jellegzetesen asszonyi tevékenység. Ezeket a táplálkozásban használják fel, tehát a feldolgozásuk is asszonyi munka, hiszen a táplálék előállítás, a konyhában való foglalatosság nemcsak a hagyományos paraszti

kultúrában, de világszerte általánosan is a női feladatkör egyik alapelemét képezi.

Tavasszal a legelők megtakarítását a nők és a férfiak közösen végzik.

A kaszálás férfimunka, a rendek rázása már az asszonyokra hárul. A boglyarakást, a széna szekérré való felrakását férfi, vagy ügyesebb asszony is végezheti. Az állatok téli etetésére használt szénát a gazda adagolja az állatoknak, csak a gazda hiányában foglalkozik az asszony az "állatok ellátásával".

A gabonaféléket, amíg még kézzel vetették, zsákból szórták a földre, mindig a férfi vetette. Az aratás, a cséplés már inkább közös munka volt. Ha nagyon rájártak a madarak a búzára, gyermekeket küldtek, hogy riogassák a madarakat. Preventív mágikus cselekedetet is végeztek a termés megőrzése érdekében: a nőknek éjszaka meztelenül körbe kellett járniuk a vetést, és akkor nem tettek kárt benne a madarak.

Régebbi az asszonyok és férfiak közösen végzett, sarlóval való aratása. Később a férfiak lekaszálták a búzát, az asszonyok utánuk kévébe rakták, megszáradt, majd otthon a csűr földjén az idősebb férfiak cséphadaróval kicsépelelték. A tehetősebb gazdák aratókalákába hívták a fiatalokat. A munka elvégzésével egyik leány fejére búzakoszorút fontak, és úgy kísérték be a faluba a mezőről. A kapukban állók igyekeztek vízzel megöntözni a koszorút. E termékenységvarázsló rítusra emlékeztető szokás is megszűnt az aratókalákákkal együtt.

A tiszta búzát a padláson gabonatóroló szuszékokban tartották, onnan töltött fel zsákokat a gazda, amikor örletni kellett a malomban. A búzalisztből készítették/készítik egyik alapvető ételmünket, a kenyeret. Kenyeret dagasztani és sütni annyira tipikusan asszonyi munka, hogy a férjhez menés egyik feltételeként emlegették. Ha az asszony történetesen annyira beteg lett, hogy nem tudta megdagasztani a kenyértésztát, inkább a szomszédasszonya vagy egy "jó komaasszonya" dagasztotta meg, mintsem a férje. Kenyeret az asszony csak magának és a gyermekeinek vágthatott. A férfi kanyarított magának, akkorát, amekkora jólesett.

A kenyeret mint alapvető táplálékot mindenkor tisztelték, bűn volt eldobni. A búza tisztetletét jelzi az is, hogy sok házban ma is őriznek néhány szál búzagalászt a tisztaszobában. Erdővidéken kisebb mennyiségben zabot, árpát is termeltek az állatok számára. Elterjedt a főként takarmányként hasznosított kukorica és répa termelése is. Az ültetés ez esetekben is főként a férfiak dolga, a fiatal növények kapálása viszont inkább az asszonyoké. A betakarítást közösen végzik, a család minden használható munkaereje a mezőn volt/van ilyenkor. A kukoricacsöveket

majd a fiatalok kukoricafosztó kalákában megfosztották, a hosszú téli esteken pedig az öregek lemorzsolták a szemeket.

A kukoricaföldekre a kukoricatövek mellé paszulyt (fuszulykát) ültettek az asszonyok. Ezt még a kukorica előtt leszedték, megszárazították, majd szintén az asszonyok kibontogatták a szemeket, és úgy raktározták el télire.

A krumpli (pityóka) talán a legfontosabb termesztett növény Erdővidéken, mint Székelyföldön általában; ember és állatok számára egyaránt alapeledel. A burgonyát az asszony és a férfi együtt ültette. Régebben a férfi kapával egy fészket készített, az asszony pedig bele-tette a burgonyákat. Később lóval "kihúzták" a sorokat, és abba az asszony szórta bele a gumókat, a férfi pedig betakarta utána. A burgonya kapálása és betakarítása is közösen végzett munka volt. A belőle való ételkészítés pedig kizárólag a nők feladatkörébe tartozott.

A kollektivizálás előtt Erdővidéken is termeltek kendert, a textília-készítés és ruházkodás fő alapanyagát. A kender termelésében előfordult, hogy a férfiak is részt vettek, de a feldolgozásban aligha. Egy felsőrákosi asszony könnyes szemmel emlegette rég elhunyt urát, aki annyira jó ember volt, hogy segített neki a kendert levinni a vízre áztatni. Egyébként a kender nyövése, áztatása, törése, tirolása, héhelése, gerebelése de különösen a fonása és szövése kifejezetten asszony munka volt. A közvélemény meg is róttá volna azt a férfit, aki ilyesmivel foglalkozik.

A ház körüli veteményeskertek ugyancsak az asszonyok "felségterületei". A veteményeskerteket a férfiak ássák fel, de az ágyások kialakítása, majd a veteményezés, a palántolás, a gyomlálás, a kapálás az asszony feladata. A veteményeskertekben ezen a vidéken hagymát, fokhagymát, sárgarépat, petrezselymet, zellert, káposztát, karalábét, retek, salátát, mákot, céklát, spenótot, paradicsomot, karfiolt, sóskát, tárkonyt, kaptot, csombort termeltek. Ezek egyik részéből frissen készítettek ételt az asszonyok, másik részüket elraktározták télire.

Az erdővidéki házak körül is, mint általában ezeken a tájakon, gyakran találunk virágoskerteket. Ezek a háziasszony szépérzékének kifejezői, a velük való foglalatosság is a női nem hatáskörébe tartozik. A sok munkával terhes asszonyok hajlottak arra, hogy a virágoskertjeikbe inkább a kevesebb törődést igénylő fajtákat telepítsék. Sok udvarban találunk orgonabokrot (boroszlánt), a tornácokból, ablakokból szinte elengedhetetlen a "büdös lizi", a muskátli.

Az elhunyt rokonok sírjának gondozása, a sírokra telepített virágok ápolása szintén jellegzetesen női feladat.

Régen a leányok vasárnaponként bokrétát kötöttek az udvarlójuk kalapjára, templomba menéskor pedig szívesen fogtak a Bibliájuk vagy az énekeskönyvük mellé egy szál virágot (túlnyomóan protestáns vidékről van szó).

E dolgozat nem törekedik a növénytermesztés munkálatainak teljes átfogására. A sorra vett néhány jellegzetes növény és munkálat vizsgálata kapcsán azonban megfogalmazhatunk néhány következtetést:

A nemi szerepek e vidéken a természetes munkamegosztásnak megfelelőek. Van néhány tevékenység, amely következetesen és kizárólagosan egyik nemhez kapcsolódik. Ezek a nemi szerepekkel folyamatosan hagyományozódnak. E kultúrában nem figyelhető meg e tevékenységek szigorú nemhez kötöttségét szabályozó taburendszer, amely sok primitív kultúrában fellelhető. Itt tehát a nemi szerepekhez tartozó munkakörök közti határ alkalomadtán átjárható. "Szükség törvényt bont" — szokták mondani. Ez az alkalomszerű átjárhatóság nem billenti ki egyensúlyából a természetes családi munkamegosztást.

A család munkaszervezése mindenkire a kisközösségen belüli funkciója, neme és legfőképpen munkabírása szerint, valamint a családi szükségleteknek megfelelően róttta ki a feladatokat. A család egy másik tagja némely munkájának az időszakos átvállalása általában a tágabb közösség (a szomszédság, a faluközösség) elismerését vonta maga után. De ezek állandósulását, a tulajdonképpeni szerepcserét nem engedték meg a közvéleményben megfogalmazódó mentalitásbeli hagyományok.

A kollektivizálás meglehetősen megbontotta a hagyományos életmód rendjét. Ez a tény, valamint a vidék fokozatos iparosodása más munkaszervezésre készítette a lakosságot. Fontossá vált a pénz, tehát a férfiak a közeli városokban néztek munka után, az asszonyok pedig maradtak a kollektívben és a ház körüli munkák elvégzésére.

A hagyományos munkamegosztás tehát érvényét veszítette, az asszonyokra hárult a férfimunkák jelentős része is. A falvak életének a változásával a háztartások megszervezésében érvényben lévő nemi szerepek határai is fellazultak. A női munka, a háztartásbeli tevékenység értékvesztése Erdővidéken is bekövetkezett.

1993.

Irodalom

- Mead, Margaret
1970 *Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban.* Budapest, Gondolat.
- H. Sas Judit
1988 *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és a férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja.* Budapest, Akadémiai.
- Sullerot, Evelynne
1971 *A női munka története és szociológiája.* Budapest, Gondolat.
- 1983 *A női nem — tények és kérdőjelek.* Budapest, Gondolat.

1 Al. Borza nagy igényű, de adataiban korántsem megbízható etnobotanikai szótárában a *Daphne* fajok közül a következők szerepelnek, jobbára csupán vegyes terminológiai adatokkal: a brassói boroszlán (*D. blagayana*), a henyé boroszlán (*D. cneorum*), a babérboroszlán (*D. laureola*) és a farkasboroszlán (*D. mezereum*). Ez utóbbiról a gazdag névtani adattár mellett azt is jelzi, hogy használatos a népi gyógyászatban fogfájás ellen, valamint az állatgyógyászatban a szarvasmarháknak tetvektől való lemosására. Megtudjuk továbbá, hogy népdalok szövegében is említetik. Más fajok ismeretéről nem tud az erdélyi etnobotanikai szakirodalom, sőt az előbbieik közül is csupán a farkas- és a henyé boroszlának van jelentősége a népi növényismeretben.¹

A terminológiáról előljáróban ennyit: a népi elnevezésekben eléggé következtelen a szerb-horvát eredetű *borostyán* és *boroszlán* használata, mindkettő előfordul a *Daphn*ék, valamint a *Hedera* és a *Syringa* nevéként is. A szaknyelvben, mint ismeretes, a boroszlán a *Daphne*, a borostyán a *Hedera* génusz neve, az orgona pedig a *Syringáé*. A terminológia keveredése miatt számolni lehet azzal, hogy az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár *Burustyános*, *Borostyános* stb. helynévi adatai is több növényre vonatkoznak, többségükben mégis valószínűleg a *Daphne mezereum*ra (a kalotaszegi Magyarkapusról, a Maros-Torda megyei Magyarosról, az udvarhelyi Raváról és a Szolnok-Doboka megyei Magyardécséről vannak ilyen adatok).

2. Az etnobotanikai szakirodalom elsősorban szintén a *D. mezereum*-ot ismeri a *Daphne* fajok közül. Csak ez szerepel Friedrich Krauss *Nösnerlandische Pflanzennamen* című munkájában is.²

A román források népi gyógyászati alkalmazását tartják számon. Fogfájás ellen a növény vagy a kéreg meleg főzetével öblögették a száját³, Suceava környékén reuma elleni fürdőhöz használták, őrszel szedett leveles ágának főzetét bélgiliszta ellen tartották hatásosnak, összetört magját pedig köhögés ellen⁴. Az állatgyógyászatban, mint Borza is jelzi, a növény főzetét a tetves borjú, szarvasmarha lemosására használják⁵. A román népi növényismeret festőnövényként is számon tartja: leveles ágával és kergével sárgára festettek⁶, ha levébe kékkövet tettek, tompa kék színt nyertek.⁷

A rendelkezésünkre álló források szerint a magyar népi elnevezések farkas- vagy vad- előtagúak: farkas (-alma: Gyimesbükk, -borostyán: Méra, Magyarlóna, Vista, Szászfenes, -boroszlán: Gyimesbükk, -hárs:

Gyimesbükk, Gyergyóalfalu, *-virág*: Borszék, Ketesd, Magyarbikal), *vad* (*-borostyán*: Inaktelke, *-boroszlán*: Arapatak, *-borostyán*: Kalotaszeg több pontján, *-burusnyán*: a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő között), *-burusnyán*: Szováta-Szakadát, *-burustyán*: Szováta-Szakadát). Az előtag, más európai nyelvek terminológiájához hasonlóan, negatív szemantikai tartalmával a növény mérgező, illetőleg hasznavehetetlen voltára utal. A *farkas*- előtagúak mindig analitikus metaforák. Kalotaszegen előfordul még a növény neveként: *erdeji borostyán*, *hangabarrack*, *kutyaborostyán*, *mezeji borostyán*, *piros borostyán*, román népi névként: *borost'án sălbăt'ec*, *lémnu cinelui* ⁹.

Dísznövényként is szedik. Az állatgyógyászatban, Rab János gyimesbükki adata szerint, "disznóvész" ellen keverik az állat ételébe¹⁰, Gyergyóalfaluban disznóorbánc ellen. A humángyógyászat májbaj ellen használja: 1 cm-es darabját teszik egy liter pálinkába, majd — miután leszűrjük — naponta egy kanállal fogyasztanak belőle éhomra¹¹. "A virágjából főzött tea görcsoldó, jó gyomormenés ellen is."¹²

A *D. mezereum*, akárcsak fajtestvére: a *D. cneorum*, mérgező növény. Népi gyógyászati használata a homeopátia körébe tartozik.¹³

3. A henyé boroszlán (*D. cneorum*) jóval ritkábban fordul elő. Tudják róla, hogy ritka, sőt rendszerint azt tartják róla, ahol van, hogy *csak éppen ott él meg*, máshol nem. Ma már azt is tudják róla, hogy védett növény, termőhelyét Kalotaszegen és Székelyderzsen is részben elkerítették, állománya ennek ellenére csökken, helyenként aggasztóan megritkult: "Erőssen jószagú, szép kicsi növény, régebb a Ramócsadombon sok vót belőlle, de a juhok égy részit kítúrták, tönkretették."¹⁴

Kalotaszegen a vidék legkiemelkedőbb pontján, a 747 m-es *Ríszégtetőn* pompázik májusban, júniusban, valamint a *Ríszég* melletti *Szilason* és a *Ravaszlíkon* (728 m), mészben gazdag talajon, félszáraz gyepekben. (A hely az ismert népdal eredeti változatában is szerepel: "Körösfűi Ríszég alatt, / Három kislány zabot arat...") a *Ríszég* földrajzi név és a vele alkotott összetételek (*-fara*, *-hëgye*, *-ódal*, *-tető*, *-aja* stb.) az 1676 körüli első említéstől folyamatosan jelen vannak több falu földrajzinév-anyagában, ugyanis az említett kiemelkedő pont öt falu határának találkozási pontja.¹⁵

A hetvenes évek elején megkezdett népi növényismereti gyűjtésünk során különös figyelemmel követtük a henyé boroszlánra vonatkozó kalotaszegi adatokat. E kistájon belüli névtani változatosságot térképen is szemléltettük¹⁶, majd újabb adatokkal is kiegészítettük¹⁷. Eszerint Körösfőn, Nyárszón, Bánffyhunyadon, Jákótelkén, Kalotaszentkirályon és Bábonnyban *ríszégvirág* a növény népi neve, Kispetriben és Sztánán:

pirosvirág, Farnason és Zsobokon: *véresvirág*, Ketesden pedig: *zsoboki virág*. A román népi név: *rosioare*.

4. A henyé boroszlán csík- és udvarhelyszéki meglétét már Michael Fuss jelzi a ma is ismert csíkszentdomokosi és székelymuzsnai termőhelyeiről¹⁸. Csíkszentdomokos határában a *Garados-hegy Kőpest* nevű részén (870 m), valamint a *Kutak-völgyében* (820 m) fordul elő. További termőhelyei ismertek Csíkdánfalva határában a *Csere-tetőn*, Csíkrákoson a *Csere-ódalon* és a *Bogát-hegyen* (750 m), Csíksomlyón a *Kis-Somlyó* oldalában (850 m), Csíkpálfalván a *Várdomb-tetőn*, Csíkdélnén a *Kőbányánál*. Előfordul a Gyilkos-tónál a Kis-Cohárd alján levő törmelékletű növényei között. Udvarhelyen a *Bágyi-hegy* oldalán található meg, Homoródszentmártonon a *Bágyi-hegy* felé. Nevezetes termőhelye a vidéken Székelyderzs és Székelymuzsna *Ramocsa* nevű határrésze. Háromszékről Bélafalváról jelzi Kakas Zoltán, a *Poján-bérce* nevű helyről, ahol kiveszőfélben van, „mert nagyon szedik”, Mikóújfaluban is előfordul. Kőváron van *Aramocsa* nevű határrész; erről Kakas Zoltán írja, hogy itt már nem él a henyé boroszlán, bár — úgy tűnik — arra sincs a néven kívül más bizonyíték, hogy valaha is lett volna¹⁹.

Csíkszenttamáson, Csíkdánfalván, Csíkrákoson a növény helyi nevei: *eserevirág*, Homoródszentmártonon *diménhgyei virág*, Székelyderzsen *ramocsavirág*, ill. *törpeburusnyán*, Kányádon *gyalogburusnyán*, Székelymuzsnán *vérés-*, ill. *vörös virág*, a háromszéki Bélafalván: boroszlán.

5. A két fő termőhely: a kalotaszegi és a székelyderzsi abban az értelemben is nevezetes, hogy májusban, júniusban — a növény virágzása idején — ünnepi találkozások és egy idő óta ünnepi rendezvények színhelye. A Sztána közvetlen közelében fekvő *Részegtetőre* a kolozsváriak is gyakran kirándulnak. Azt lehet mondani, hogy rituális gyülekező hely, amelynek vonzóereje éppen a virágzó növény. Mint jeleztük, a környékbeliek tudják róla, hogy védett növény, de ez nem akadály a annak, hogy a kolozsvári virágpiacon is elő ne forduljon, néha ijesztő mennyiségben. A termőhely környéki falvak fiatalsága mindig is szedte, Ketesden konfirmáláskor a templomot is díszítették vele.

Csíkszentdomokoson a népi gyógyászat a virág főzetét a nők rendetlen havi vérzése esetén teaként ajánlotta. Ebben a használatban, akárcsak a *D. mezereum* esetében, a homeopátia és a színmágia feltételezhető.

6. A két legnevezetesebb termőhelynek talányos neve van: Kalotaszegen a *Részeg* és összetételei, Udvarhelyszéken a *Ramocsa*. A kalo-

taszegi földrajzi nevek 1942-es gyűjtése idején az előbbire a következő népi magyarázatot jegyezték le Zsobokon: "Egyesek szerint Rétszeg, ill. Rítszeg volt; mások szerint onnan kapta volna a nevét, hogy amikor az emberek részegen hazajöttek a bánffyhungyadi vásárból, leheverészek ennek a hegynek az árnyékos oldalában."²⁰ Körösfőn a *Rílszeg* helynevet és a *rílszegvirág* nevét a henye boroszlán bódító, részegítő illatával hozták kapcsolatba, feltételezve, hogy — mint általában — előbb volt a *rílszegvirág* név, majd a helyet a rajta termő növényről nevezték volna el. Más magyarázatot olvashatunk az 1864-es, Pesty Frigyes-féle gyűjtés anyagában: "*Részek hegye*, merőbe szántó, nevét vette minthogy ezen határ rész az Helységbeliek között minden Évbe ujból, meg ujbol fel osztodik."²¹

A *Rílszegnek Rítszegből* való magyarázata hangtanilag nem lehetetlen ugyan, képtelenség azonban azt feltételezni, hogy egy táj legmagasabb pontját valaha is *Rétszegnek* nevezték volna. Az utolsóként idézett vélemény tekinthető mérvadónak, és ezt a hely fekvése és részben a történeti adatok is támogatják, azt ti., hogy a hely eredeti neve: *Részek* (a helyi í-ző nyelvjárásban: *Rílszek*). Ez a név két okból is indokolt, kétszeresen is motivált: részint azért, mert öt-hat falu közös határrészéről van szó, részint pedig azért, mert feltehető, hogy ez is olyan része volt e falvak határainak, amelyet évente nyílhúzással osztottak föl használatra (ugyanis a részleges földközösség gyakorlata a XX. század közepéig élt a kalotaszegi falvakban). Ebből a földrajzi névből alakult maga a növénynév. Az említett naiv helynév-magyarázatokban tükröződő asszociációk is közrejátszottak persze a népetimológiás változásban, amely mintegy megszemélyesíti a növényt²².

Udvarhelyszéken legnevezetesebb Székelyderzsnek a *Ramocsa* nevű határrésze mint termőhely, a virág neve pedig itt: *ramocsavirág*. Az ismert székelyföldi monda helyi változata szerint Klára, Dála és Ramocsa három tündérlány volt. Klára nevét a bágyi vár alatti *Klárakút* őrzi, Dála nevét *Székelydália*, a legkisebb Ramocsáét pedig, akinek virágok nyíltak a lába nyomán, a *ramocsavirág*, ill. a *Ramocsa* nevű határrész²³.

Az FNEsz. szerint a *Ramocsa* név eredetileg valóban személynév volt, kicsinyítő-becező származéka a régi *Rama* személynévnek (1299-ből adatolt), az pedig a német *Rami*, *Ramo* személynév átvétele. *Ramocsa* nevű település van Zala megyében Lentitől északra, északnyugatra, *Ramocsaháza* pedig Szabolcs-Szatmár megyében, Nyíregyházától keletre, északkeletre. Ha az említett *Aramocsa* földrajzi nevét is figyelembe vesszük, amely nyilván szóhatártévesztéssel alakult, az udvarhelyszéki *Ramocsát*, valamint a Zala megyeit, ez is azok közé

a nevek közé sorolható, amelyek a keleti és a nyugati székelység történeti kapcsolatát bizonyítják. A növény neve pedig a földrajzi névből való.

7. Ha most a növénynév és a földrajzi név viszonyát vizsgáljuk, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy van egy növény, és az éppen a henyé boroszlán, amelynek neve mindenütt fordított szabály szerint alakul. Nem az az ismert, általános modell működik, hogy előbb van a növény neve, és arról nevezik el a termőhelyet, hanem egymástól nagyon távol eső helyeken is mindig, következetesen fordítva: a növény viseli a hely nevét, a hely neve köznevesül, metonimikusan válik a növény nevévé, többnyire *-i* képző nélkül (ritkán azzal):

<i>Ríszög</i>	→ <i>ríszögvirág</i>
<i>Csere</i>	→ <i>cserevirág</i>
<i>Ramocsa-domb</i>	→ <i>ramocsavirág</i>
<i>Zsobok</i>	→ <i>zsoboki virág</i>
<i>Dimén-hégy</i>	→ <i>diménhégyi virág</i>

Az általános szabály tehát:

földrajzi név → növénynév

a *Ramocsa* esetében ezt megelőzi a személynév földrajzi névvé válása.

A szabály fordított működésének bizonyára az a magyarázata, hogy a növény, e ritka szép virág, valóban egészen ritka, nem közismert, de ahol van, ott feltűnő, ott tudnak róla. Lokalizálni kell a termőhelyet, és a lokalizálás legkézenfekvőbb módja, hogy éppen a hely nevét adják a növénynek. Ezek a helyek ugyanis fontosak az illető faluközösségeknek, nem véletlen, hogy népdaloknak, mondáknak is “termőhelyei”. Olyan helyek ezek a kalotaszegiek és az udvarhelyszékiek számára, mint amilyenek a szellemotthonok lehettek az ausztrál bennszülötteknek.

Ebből az is következik, hogy a növénynek nincs egységes neve a népi növényismeretben, ellenkezőleg, feltűnő heteronímia jellemzi az elnevezésrendszert. Ám ez senkit nem zavar, mert — mint jeleztük — a termőhelyek egymástól annyira távoliak, a növény oly ritka, hogy mindegyik közösség nyugodtan tekintheti csak a sajátjának.

Jegyzetek

1. Vö. Borza, Al. 1968, Butură, V. 1979: tilichin címszónál.
2. Beszterce-Bistritz, 1943.
3. Leon, N. 1903. 72.
4. Bartolomeu, D. — Bartolomeu, St. 1906. 20.
5. Gorovei, A. — Lupescu, M. 1915. 133.
6. Pamfilie, T. — Lupescu, M. 1914. 63.
7. Lupescu, M. — Teodorescu, M. 1904. 250.
8. L. részletesebben: Gub J. 1993/1. 101.
9. Péntek J. — Szabó A. 1985. 227.
10. Rab J. — Tankó P. — Tankó M. 1981. 28.
11. A Lőrinczi-fivérek gyűjtése: Péntek J. — Szabó T.E. 1976. 209.
12. Gub J. 1993/1. i.h.
13. Vö. Rácz G. — Rácz-Kotilla E. — Laza A. 1984. 70—76.
14. Gub J. 1993/1. 100—101.
15. L. a KHn. Mutatóját!
16. Szabó A. — Péntek J. 1976. 197.
17. Péntek J. — Szabó A. 1985. i.h.
18. Fuss, M. 1866. 564. A további adatokért Pálfalvi Pálnak tartozom köszönettel.
19. Kakas Zoltán levélbeli közléseit szintén hálásan köszönöm.
20. KHn. 326.
21. KHn. 325.
22. L. még erre: Szabó T.A. 1945/1970. 438—439.
23. A monda egyik változatát Lőrinczi József és Lőrinczi Ilona közölte 1977-ben, Klára, Dála, Ramocsa címmel:
 "Élt egyszer Csíksban egy nagy-nagy úr, s volt annak három tündérlánya, Klára, Dála, Ramocsa. Rózsaszínű hintón járták be egész Erdélyországot, s kocsijukat tizenkét lány húzta. Három nagy vár volt akkoriban ezen a vidéken: a bágyi vár, a dályi vár — amelyet Szabács várának neveztek — és még egy, az égei Berecken. Amikor a hintóval a bágyi várhoz értek, a tizenkét lány madárrá változott, s elrepült. A három tündérlány a bágyi vár alatt találkozott három pásztorlegénnyel, s szerelmesek lettek beléjük. Klára a legnagyobb pásztorral ott maradt helyben, de aztán megcsalódott, sokat sírt, még életének is véget vetett. Könnyeiből egy forrás fakadt, amelyet ma is Klára-kútjának hívnak. A második tündérlány, Dála, párjával kicsit időbb telepedett le, a patak mellett, ahol később falut építettek, és Dályának nevezték el. Ebből lett a mai Székelydálya. Legboldogabb a legkisebb lány, Ramocsa volt. Akárhozra lépett, virágok nyíltak a lába nyomán. S ezeket a virágokat ma is Ramocsavirág-nak hívják, és csak a bágyi vár alatt meg a derzsi határban, Ramocsán nyílnak, ahol a monda szerint a harmadik lány telepedett volt le a kedvesével." (Elmondta Vinci Balázsné Bálint Julianna 77 éves). A mondatát utóbb Gub Jenő is közölte: Gub J. 1993/2. 11.

Irodalom

- Bartolomeu, D. — Bartolomeu, St.
1906 *Cunoașterea plantelor cu aplicațiuni la medicina populară*. Ed. II. București.
- Borza, Al.
1968 *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*.
- Butură, Valer
1979 *Enciclopedia de etnobotanică românească*. București.
- FNESz. = Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1978.
- Fuss, Michael
1866 *Flora Transsilvaniae excursoria Cibinii*.
- Gorovei, A. — Lupescu, M.
1915 *Botanica poporului român*. In: "Șezătoarea" XV. Fălțiceni.
- Gub Jenő
1993/1 *Adatok a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő közötti terület népi növényismeretéhez*. Néprajzi Látóhatár II/1—2. 95—110.
- 1993/2 *Ramocavirág Henye boroszlán (Daphne cneorum)*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár. 11.
- KHn. = *Kalotaszeg helynevei I. Adatok*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Szabó T. Attila. ETI. Kolozsvár, 1942.
- Krauss, Friedrich
1943 *Nösnerländische Pflanzennamen. Ein Beitrag zum Wortschatz der siebenbürger Sachsen*. ETI. Beszterce-Bistritz.
- Leon, N.
1903 *Istoria naturală medicală a poporului român*. București.
- Lőrinczi József — Lőrinczi Ilona
1977 *Klára, Dala, Ramocsa*. A "Hargita" Népművészet, népköltészet rovatában 1977. május 28-án.
- Lupescu, M. — Teodorescu, M.
1904 *Plantele și substanțele cunoscute de popor pentru vopsit*. În: "Bulet. Soc. de științe" XIII/3—4. București. 242—256.
- Pamfilie, T. — Lupescu, M.
1914 *Cromatică poporului român*. București.
- Péntek János — Szabó T. Attila
1976 *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethn. LXXXVII/1—2. 203—225.
- Péntek János — Szabó Attila
1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest.
- Rab János — Tankó Péter — Tankó Magdolna
1981 *Népi növényismeret Gyimesbükkön*. Népismereti Dolgozatok. Bukarest. 23—38.

Rácz Gábor — Rácz-Kotilla Erzsébet — Laza Aristide
1984 *Gyógynövényismeret*. Bukarest.

Szabó Attila — Péntek János
1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Bukarest.

Szabó T. Attila
1945/1970 *Részeg: Anyanyelvünk életéből. Válogatott tanulmányok, cikkek. I.*
Bukarest. 438—439.

SzT = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó
T. Attila. Bukarest, 1975.

Olosz Katalin

„KÜLÖMBFÉLE NYAVALLYÁK ORVOSLÁSSÁRA SZOLGÁLÓ
FALUSI PATIKA”

Orvoslás és növényismeret egy múlt századi kéziratos receptgyűjteményben

A marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtár kézirattára egy vékony, bekötetlen füzetecskét őriz, melynek tartalmáról az összefűzött lapok első oldalára felírt cím tájékoztat: *Külömbféle Nyavallyák orvoslására szolgáló Falusi Patika*.¹

A 12x21 cm nagyságú, 11 számozatlan lapból (22 oldal) álló kézirat 194 — ugyancsak számozatlan — receptet tartalmaz ember és háziállatok különböző betegségeinek orvoslására.

A gyűjtemény összeállítójára, keletkezésének körülményeire vonatkozóan semmiféle adatot vagy utalást nem tartalmaz a kézirat, csupán az első és harmadik oldalára beütött pecsét jelzi korábbi tulajdonosát, arról árulkodva, hogy a Teleki—Bolyai Könyvtár állományába a marosvásárhelyi Római Katolikus Főgimnázium tanári könyvtárából került. Mindössze ennyi a pontos információ a gyűjtemény történetéről; keletkezésének idejét, helyét, a feljegyző kilétét tekintve egyetlen és kizárólagos forrásunk maga a kézirat, amely viszont nem a kíváncsiskodó utókor számára készült, hanem gyakorlati célokat szolgálhatott: feljegyzője hasznos tudnivalókat rögzített a maga vagy környezete számára, mellőzve minden személyes vonatkozást. Ily módon csak az írás jellegéből, helyesírási adottságaiból következtethetünk arra, hogy a receptek feljegyzője iskolázott ember volt, gyakorlott íráskészséggel, latinus műveltséggel. Néhol ugyanis a betegséget vagy a gyógyulást ígérő hatóanyagokat latinul nevezte meg (Chamedris, Pimpilla, Narcissus, Pleuritis), illetve egyik-másik recept végére odajegyezve, hogy „probatum”, vagyis hogy tapasztalati úton szerzett tudomást, győződött meg a gyógymód hatékonyságáról.

Ez minden, amit a kézirat összeállítójáról kihámozhatunk a szövegből. A kézirat keletkezési helyét illetően még ennyi utalást sem találunk benne. Ilyen vonatkozásban a nyelvi anyag nem nyújt semmiféle támpontot, mert amit ma tájszónak vagy tájnyelvi sajátosságnak ítélnénk, 150—200 évvel ezelőtt általánosan használt köznyelvi alakváltozat volt. (Olyan szavakra, kifejezésekre gondolok, mint tyúkmony, tyúkmony széke, porsoló, petsenyés szem, szopornyítás ló, lisztláng, add innya, prása, kerék répa stb.)

A kézirat keletkezési idejének meghatározása céljából több eredménnyel kecsegtet a füzet íráskarakterének, helyesírásának összehason-

lító vizsgálata. Néhány hang sajátos jelölése (*tz*-vel, a *c*, *ts*-sel a *cs*), a kétféle *s* betű használata, a *t* jellegzetes írása, igekötő és ige különírása a XVIII. század végének írásgyakorlatára utal. Maga az írás grafikai képe viszont inkább a XIX. század elejére (első felére?) vall. Mindezeket figyelembe véve talán akkor járunk el helyesen, ha a kézirat keletkezésének idejéül egy nagyobb intervallumot, azt a félszázadnyi időszakot jelöljük meg, mely a XVIII. század utolsó évtizedét és a XIX. század első harmadát foglalja magába. (Még tágabb értelmezésben úgy fogalmazhatnánk, hogy a kézirat minden bizonnyal 1848 előtt született, s esetleg olyan idősebb ember feljegyzéseit tartalmazza, aki az írásbeliség szabályait még a XVIII. században sajátította el.)

A kézirat tartalmi ismertetése előtt meg kell válaszolnunk még egy-két kérdést, melyek ugyancsak a gyűjtemény keletkezési körülményeire vonatkoznak. Mindenek előtt azt, hogy milyen forrásból jött létre a gyűjtemény, honnan származnak a benne felsorakoztatott ismeretek. Pontosabban: honnan származhatnak, mert ez esetben is csak a potenciális forrásokat tudjuk számba venni.

Ha rátekinünk a kézira, első benyomásunk kétségtelenül az, hogy szerzője valahonnan másolta a recepteket. Csak így lehet annyira javításmentesen, rendszeresen, helytakarékosan s mégis áttekinthetően írni. A füzet áttanulmányozása után előbbi véleményünket annyiban kell árnyékolnunk, hogy ha leírójuk valóban másolta a recepteket, nem egyetlen szövegforrásra támaszkodott. Ezt a következtetést sugallja az a tény, hogy a *Falusi Patika* egykori megalkotója több alkalommal visszatér ugyanannak a betegségnek az orvoslására, s nem veszi észre, hogy egyik-másik receptet már korábban is bejegyezte gyűjteményébe. Ilyen módon receptjei közül hét kétszer szerepel.

Nyomatott, megszerkesztett szöveg folyamatos másolásáról azért sem lehet szó, mert a kéziratban teljesen esetlegesen kerülnek egymás alá a legkülönbébb betegségek orvoslására szolgáló receptek: háziállatok kúrálására ajánlott gyógymódot az ember különböző bajaira gyógyírt kínáló receptek követnek, elvétve közéjük keveredik egy-egy hiedelmi praktika rögzítése vagy kozmetikai szerek előállításának leírása.

Ellentétben tehát a kézirat külalakjának rendszerességével, belső tartalmi rendet nem tapasztalhatunk benne. A receptek egymásutánja teljesen esetleges, alkalmoszerű, ami arra utal, hogy a kézirat anyagát rendre-rendre gyűjtögette össze egykori feljegyzője, s az nem egyetlen forrásból származik. Pontosabban: nem egyetlen nyomtatott forrásból. Mert annak lehetősége nincs kizárva, hogy egy számunkra ismeretlen kéziratot gyűjtemény szolgált esetleg a *Falusi Patika* forrásául, vagy

pedig különböző kiadványokból származnak információi, hiszen a XVIII—XIX. század fordulójáig tekintélyes mennyiségre gyarapodott a magyar botanikai és orvostudományi munkák száma, melyekből — iskolázott ember lévén — bátran meríthetett a kézirat ismeretlen szerzője. (Vö. Melius, 1578; Beythe, 1595; Apáczai, 1653; Sámbar, 1664; Frankovics, 1588; Cseh, 1656; Miskolczi, 1702.)

Végül, de nem utolsósorban az sem elképzelhetelen, hogy a gyűjtemény darabjait maga a *Falusi Patika* szerzője gyűjtötte össze a népi gyógyító eljárások korabeli gyakorlatából, s saját alkalmi feljegyzéseit másolta át a ránk maradt füzetbe.

A források lehetőségének sokfélesége láttán óhatatlanul felvetődik a másik kérdés: a címben feltüntetett *Falusi Patika* valóban népi gyógymódokat rögzít-e, vagy pedig falusi embereknek szánt, a kor színvonalán álló orvosi tanácsokat?

E kérdés felvetése annál is inkább kötelező, mivel éppen a XIX. század legelején, 1801-ben jelent meg *Falusi emberek Patikája* címen Benedeki Enyedi ó. János kötete, mellyel az egykori parajdi sótisztás királyi seb-orvosa „a Falun lakó sok elnyomorodott Betegeknek” kívánt „segítségére lenni”. (Benedeki Enyedi, 1801, III. lap); Enyedi János a falun eltöltött húszéves orvosi praxisában tapasztalt betegségek tüneteit, válfajait, változatait írta le könyvében közérthető magyar nyelven, majd gyógyító eljárásokat, gyógyszereket ajánlott, illetve recepteket közölt latin és magyar nyelven a különböző kórosetekre. Könyvét a falun lakó minden vallásfelekezeti papoknak ajánlotta abból a megfontolásból, hogy ha az orvosi segítséget teljességgel nélkülöző falusi emberek betegségükben tanácsért, segítségért papjukhoz fordulak, az a tünetek ismeretében választhassa ki a megfelelő receptet, amit, ha kimásol a könyvből, a betegnek meghozhatják a legközelebbi patikából.

A könyv tehát nem falusi gyógymódokat tartalmaz, mi több, Enyedi János receptjei csak elvétve apellálnak a népi gyógynövényismeretre: a receptjeiben szereplő növényi készítményeket (mályvalevél, zsálya, bodza, ruta, kakukkfű stb.) patikai gyógyszerként írja elő, feltüntetve nemcsak a kívánt mennyiséget, de az akkori árait is.

Összehasonlítva a két „falusi patikát”, a kéziratot és az Enyedi Jánosét, teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a kéziratnak nem az említett nyomtatvány a forrása. Enyedi receptjei között egyet sem találunk, amelyről azt lehetne mondani, hogy a kézirat gyűjteménybe onnan másolta át az ismeretlen feljegyző. Még a könyv negyedik részében található, eredetileg svéd nyelven írt, majd németre fordított, s abból Enyedi János által magyarra átültetett *Falusi Embereknek szánt Orvoskönyvben* sincs olyan gyógyító eljárás vagy recept, mely összetételében,

elkészítési és alkalmazási módjában egyaránt egyeztethető lenne a kézirat receptek valamelyikével, noha a kötetnek ez a része népi eljárásokat vagy azokhoz közelálló gyógymódokat ismertet.

Enyedi János kötete nem tekinthető tehát a kézirat forrásának, mégis igen hasznosnak bizonyult az ismeretlen receptgyűjtő munkájának megítélésében. A nyomtatott *Falusi emberek patikája* fényében ugyanis világossá vált, hogy a kézirat semmiképpen sem korabeli orvosi előírások gyűjteménye, hanem vagy a korábbi évszázadok tudományosságából átszarmaztatott recepteket, vagy pedig a falu népének önellátó gyógyító eljárásait tartalmazza, ténylegesen „falusi patika”, melynek javallott „gyógyszereihez” az alapanyagokat a falu közvetlen környezete, a háztáj, erdő-mező szolgáltatja, s csak igen kis mértékben az igazi patika. Megítélésünk szerint ez utóbbi a valószínűbb.

A gyűjtemény tartalmi elemzése során — úgy véljük — három kérdés csoportot kell megvizsgálnunk: azt, hogy mit, mivel és hogyan gyógyítottak 150—200 évvel ezelőtt a falusi emberek.

Ha különválogatjuk a kéziratban esetlegesen egymás után írt recepteket aszerint, hogy mire szolgáltak, öt csoportot különíthetünk el. A receptek túlnyomó többsége — 159 a 194-ből — emberi betegségek gyógyítására ad útmutatást, 22 a háziállatok kúrálásával foglalkozik, 5—5 szépítő (kozmetikai) illetve elősködők elleni szer, végül kettő hideelmi praktikához nyújt tanácsot — egyik a részegesség ellen, a másik az érzelmi kötődés biztosítására.

Tovább bontva az egyes csoportokat, az ember gyógyítására feljegyzett receptek tematikai alcsoportokba való sorolása nem kis meglepetést hozott: a receptgyűjtemény csaknem teljes orvosi ellátásra nyújt tanácsokat. Mindenféle külső és belső „nyavallyára” van utasítása: légzőszervi betegségekkel foglalkozik 22 recept, szívpanaszokra 5 ad tanácsot, emésztőszervi bántalmakra 17 gyógymódot ajánl, a vese és húgyutak betegségeire 15, a nemi szervekére 4, hórbetegségek kezelésére 8, állatharapás kúrálására 6, a szem és fül betegségeire 14, fertőző (járványos) betegségekre 25 receptje van a kéziratban gyűjteménynek, s ezeken kívül még 43 olyan gyógymódot ismertet, melyek enyhe betegségek — fejfájás, fogfájás, orrvérzés, szédülés, álmatlanság, lefőtt száj stb. — házi kezelését teszik lehetővé, illetve közelebbről meg nem határozható betegségek tüneteit igyekeztek enyhíteni. Ilyen jelenségekre kínál gyógyító eljárást, mint nyilallás, lábdagadás, mellfájás, *elméjében kik meg fogyatkoznak, a szónak nehézsége vagy rekedése, inzsugorodás, akiben alutt vér vagon, akiben kégyó vagon vagy akiben béka vagon.*

A felsorolásból kitűnik, hogy a gyógyító eljárások köréből csupán két terület maradt ki: a gyermekgyógyászat és a szülészet-nőgyógyászat köre. Ez azonban teljesen érthető és természetes, hiszen az utóbbi feladatkör ellátását már akkoriban is szakosodott személyre, a bábára bízták, a gyermek betegségeit pedig nem tekintették külön kategóriának. Így történhetett meg, hogy gyermek gyógyítására csupán egyetlen recept szövegében találunk utalást, a hólyagos himlőre írt recept jelzi, hogy gyermek kezelésére szolgál.

A receptgyűjtemény, amellyel, hogy felöleli a gyógyítás csaknem minden területét, számos közvetett információt is hordoz a korról, melyben született. Maga az a tény, hogy 76 féle emberi betegség, 11 ló- és 6 más állatbetegség megnevezésével találkozunk a füzetben, felér egy kisebbfajta statisztikai kimutatással a korszak nép- és állategészségügyi helyzetéről. Mert még ha a receptek provenienciája nem is népi, esetleg korábbi korok kiadványaiból másolta a füzet összeállítója, a beteségek, amelyekre gyógyulást keres, a saját korának betegségei. A receptgyűjtemény alapján tehát képet alkothatunk arról, hogy milyen „nyavallyák”-ban szenvedett a XIX. század elejének embere, s szinte teljes biztonsággal megállapíthatjuk azt is, hogy melyek voltak a kor leggyakoribb és legádázabb betegségei. Hiszen amelyik kóresetre több rendben is visszatér a kézirat szerzője, s több receptet is feljegyez vele kapcsolatban, nem kétséges, hogy vagy nagyon gyakori betegség volt, vagy erdménytelen és kilátástalan küzdelmet folytatott ellene a falusi patika. Ilyen szemszögből vizsgálva a kéziratot, megállapíthatjuk, hogy erőteljesen pusztíthatnak abban az időben a fertőző betegségek, közülük is a pokolvar (6 recept), az orbánc, a vérhas (5—5 recept), a hagymáz és torokgyík (3—3); mellettük a légzőszervi megbetegedések gyakoriságára vall a hurut kezelésére feljegyzett 7, a hideglelésre gyógyírt kínáló 9 recept és a nehézlégzés, „vérpökés”, pleuritis orvoslását ígérő még további 6 recept. A légzőszervi megbetegedések után az emésztőszervi panaszok következnek, a kólika, hányás, gyomorfájás, hasmenés, szorulás, lép és máj dagadása, melyekre 17 gyógymód leírását találjuk a füzetben. A dühös eb marása és a kígyómarás sem lehetett ritka (3—3 recept) s a fülpanaszok gyakoriságára vall az a 6 előírás, melyek fülfájásra, süketségre, fülzúgásra ígérnek gyógyulást.

Az állatgyógyászat terén — mint már utaltunk rá — a lóbetegségek kúrálása jut hangsúlyosabb szerephez: fekélyes, kehes, szopornyitás, *ros férges* lónak csakúgy tudja orvosságát a receptes kézirat, mint a megnyílazott, felsebesedett, hályogos szemű állatnak. Olyan esetekre is van receptje, ha a lónak békája indul, vagy inat ütött, sőt, külön két alkalommal foglalkozik azzal az esettel, ha a ló *madár húsú*.

A 15 lóbetegséget gyógyító recepthoz viszonyítva elenyészően kevés az a 7 másik előírás, mely az összes többi háziállat egészségét volt hivatva helyreállítani — olyan betegségekből, mint a juhmetely, baromhurutás, baromdög, disznódög, túr és hályog.

A szépítőszerek csoportja szegénységével válik jellemzővé. Az akkori ember, úgy tűnik, alig fordított figyelmet a szépségápolásra. Erre utal az egyetlen szeplő elleni, s a korpás fej kezelésére szolgáló két recept, valamint a hajnövesztést és fogfehérítést ígérő egy-egy eljárás leírása.

Hasonlóképpen alig törődött a *Falusi Patika* szerzője — s feltehetően a korszak közvéleménye is — az elősködők és kártevők elleni küzdelemmel. A gyűjteményben mindössze két eljárással találkozunk, melyek a bolhák elűzését ígérik, egy pedig viszketegség (rüh) ellen tud hatékony ellenszert.

A második kérdéscsoport, melyet a kézirat tartalmával kapcsolatban meg kell vizsgálnunk, a hatóanyagok kérdése, az, hogy mivel próbálták gyógyítani az előbb elősorolt sokféle betegséget a *Falusi Patika* receptjei.

Első olvasásra is szembeűnő, hogy a leggyakrabban használt alapanyagok a különféle növények, növényi részek és növényi készítmények. A futó benyomást megerősíti a pontos statisztikai kimutatás is, mely szerint tisztán növényi hatóanyagra apellál 129 recept (ami 66,5%-át jelenti a receptek összességének). Ha ehhez a számhoz hozzáadjuk azt a 10 receptet, melyekben a növények mellett egyéb hatóanyagokat is használtak, illetve azt 12 receptet, melyekben a növények és növényi eredetű készítmények csak kiegészítő alkatrészként szerepelnek más hatóanyagok mellett, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kézirat receptjeinek közel 78%-ában kisebb vagy nagyobb súllyal a növényi hatóanyagoké a vezető szerep.

Ez a domináns helyzet mindenekelőtt a tág körű növényismeretből adódik. A kézirat lapjain 84 különböző növény nevével találkozunk, melyeket öt kivételével közvetlen környezetéből tudta gyógyszerré átminősíteni a *Falusi Patika* gyógymódjaihoz folyamodó ember. Az öt délvidéki gyümölcs és fűszernövény (babér, bors, gyömbér, narancs, tengeri füge) mellett csaknem egyenlő arányban jutnak szerephez a kézirat lapjain a hazai kultúrnövények és a vadon élő fűvek, fák, virágok. A természetet növények közül szép számmal képviseltetik magukat a konyhakerti zöldségek és fűszernövények, a virágoskert növényei, a gyümölcsös fái, a szántóföldi gabonák és rosnövények.² Mellettük 41 vadon élő cserje, fa, bokor és más növény neve szerepel a receptekben, melyek közül azonban nem mindeniket lehet biztosan azonosítani egykori megnevezése alapján.³

A receptek tanúsága szerint a növényeket igen sokféleképpen hasznosították: egyiknek a levelét, a másiknak gyökerét, a harmadiknak termését vagy virágát, de gyógyszert készítettek a fák kérgéből, gyantájából, a növények magvaiból és bimbójából is. Tovább növeli a növények felhasználási arányát az is, hogy általában többféle betegség gyógyítására tudtak gyógyszert előállítani ugyanabból a növényből, legfennebb más-más részét hasznosították, vagy más eljárással preparálták, „gyógyszerré”. Legtöbb növény nevével legalább két receptben találkozunk, de van olyan is, melyet a *Falusi Patika* hat különböző betegség gyógyítására vélt alkalmasnak (diófa, ruta, üröm). A rozsvirágot meg éppen kilencféle nyavalya orvoslására tartotta igen jónak.

Feltevődik a kérdés, hogy miként viszonyul a receptek növényismerete a reális gyógynövényismeretekhez; hogy valóban gyógynövényeket használtak-e a különböző betegségek kezelésére, illetve, hogy hatóanyaguknak megfelelően alkalmazták-e azokat. Összevetve a kéziratban előforduló növényneveket egy szakszerű gyógynövény-határozóval,⁴ azt tapasztaljuk, hogy a *Falusi Patika* receptjei túlnyomó többségükben olyan növényekből készítettek orvosságot, melyeknek hatóanyagát a jelenkori szakszerű gyógynövénykutatás is hitelesítette. Ugyanakkor azonban fel kell figyelni arra, hogy viszonylag sok olyan növény szerepel a receptek előírásaiban, melyekről utólag bebizonyosodott, hogy gyógyhatásuk mellett kisebb-nagyobb mértékben mérgezőek, s emiatt felhasználásuk vagy egyáltalán nem javallott, vagy igen nagy körültekintést kíván.⁵ Sőt, olyan növények is előfordulnak a receptgyűjteményben, melyekről egyértelműen kimutatták, hogy mérgezők és nincs gyógyászati alkalmazásuk.⁶ A *Falusi Patika* viszont javallja használatukat.

A nem növényi eredetű hatóanyagok — mint már utaltunk rá — lényegesen kisebb számban fordulnak elő a kézirat orvosságai között. Különböző ásványi és vegyi anyagok, állati termékek szerepelnek közöttük, de találunk recepteket, melyek állatokat, madarakat, bogarakat vagy azok testrészeit, belső szerveit és váladékaikat használják „drog”-ként, illetve az emberi és állati ürüléket. Érdeemes felfigyelni arra, hogy ez utóbbi „gyógyszer” rendszerint azoknak a betegségeknek a kezelése során kerül elő, melyekkel nem tudott megbirkózni a korabeli népi gyógyászat (torokgyík, vérhas), még a szakszerű orvosi ellátás is csak alig-alig. És azt sem tartom véletlennek, hogy éppen ezek preparálása kapcsán kerül a füzetbe olyan megszorító útmutatás, hogy új fazékban kell megfőzni.

Szóljunk végül pár szót a harmadik kérdéscsoportról, a *Falusi Patika* gyógyszereinek alkalmazási módjáról. Tulajdonképpen itt két ho-

gyan kérdésre kell válaszolnunk. Egyrészt arra, hogy milyen eljárásokkal, módszerekkel preparálták az orvosságokat, másrészt arra, hogy miként, milyen formában juttatták a szervezetbe az elkészített drogokat.

A gyógyszerek preparálására több eljárást is ismertek és alkalmaztak, leggyakrabban azonban két alapvető módszer szerepel a receptekben. Az egyik egyszerű mechanikai eljárás: valamilyen úton-módon felaprították az alapanyagot, rendszerint megtörték — mint ahogy az egyik receptben olvashatjuk: *Aki nehezen veszen lélekzetet, a konkolyt törje meg és borban azt igya.* A törés művelete nemcsak porok készítésére szolgált, a nyers, friss növényeket is gyakran töréssel zúzták szét ahhoz, hogy kisajtolhassák a levét, illetve más anyagokkal keverve kenőcsöt, tapasz készítsenek belőle. A másik eljárás a hőkezelés volt, s ezen belül a leggyakoribb a főzés. Az előírások szerint legtöbbször vízben, ecetben vagy borban kellett megfőzni az alapanyagot, ritkábban égett bőrben vagy olajban, s néha azt a külön utasítást olvashatjuk, hogy kenyérhéj alatt kell főzni az előírt anyagokat.

A felhasználás módja tekintetében két alapvető lehetősége volt a *Falusi Patika* betegeinek: vagy lenyelték az orvosságot, vagy pedig külsőleg használták borogatás, tapasz, pakolás, kenőcs, bedörzsölő, öblögető, csepp vagy hintőpor formájában.

Jegyzetek

1. Jelzete: MS 0746
2. A recepteskönyvben a következő természetett növények szerepelnek: *alma, árpa, bab, barackfa, Boldogasszony mentája, borostyán, búza, diófa, fekete retek, fekete ruta, fokhagyma, káposzta, kék lilium, kender, kerék répa, köles, körtvély, len, majoránna, málé, mályva, meggyfa, mustár, narcissus, peterselyem, pimpilla, retek, rostvirág, ruta, sáfrán, sárga lilium, szilvafa, tamariskus, tárkon, tengeri szőlő, törökbúza, veres hagyma, zab, zsállya.*
3. A vadon termő növények a következők: *apróbojtorján, árvacsallyán, belénd(fű), bogáncskóró, borzafa, bükkfa, csengőfű, cserfa, cserlevelű fű, ebkapor, egerfa, egerfark(fű), fejer üröm, fekete üröm, fekete zászpa, fenyő, fodormenta, folyófű, földi borza, földi tök, fűzfa, keserű lapu, kígyó hagyma, komló, konkoly, kömény, kőrísfa, mogoró, méhfű, nádályfű, narcissus, ökörfarkfű, paréj, parlagi rósa, székfű, szilfa, tálmosó fű, torma, tölgyfa, üröm, útifű.*
4. Rác — Rác-Kotilla — Laza, 1984.
5. Ua., uo. 75—77. lap. A szóban forgó növények: fehér üröm, földi tök, kender, belénd, kerti ruta, gyalog bodza, fekete nadálytő.
6. Ilyen növények: konkoly, mocsári zsurló (tálmosó fű?).

Irodalom

- Apáczai Csere János
1653 *Magyar Encyclopaedia*. Utrecht.
- Benedeki Enyedi ó, János
1801 *Falusi emberek Patikája*. H.n. (Nagyszeben—Kolozsvár)
- Beythe András
1595 *Fives Keoneuv. Fiveknek és fáknak nevekről, természetökről*, Németújvár.
- Cseh Márton
1656 *Lovak orvosságos könyvecskéje*. Lőcse, II. kiadás 1676.
- Frankovics Gergely
1588 *Hasznos könyv betegségek ellen*. Monyorókerék.
- Melius Péter
1578 *Herbárium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kv.
- Miskolczi Gáspár
1702 *Egy jeles vadkert*. Írta Franzius F. Lőcse.
- Sámbár Mátyás
1664 *Orvosló ispotály*. H.n.
- Rác Gábor — Rác-Kotilla Erzsébet — Laza Aristide
1984 *Gyógynövényismeret*. Bukarest.

Nagy Jenő

GYÜMÖLCSÖS A VLEGYÁSZA ALJÁN

*Mihály Elek (1833—1910) és Ákos (1867—1908)
Magyarvalkó ref. lelkipásztorai emlékének.*

A kalotaszegi Felszegnek, vagyis a Bánffyhunyadtól délre a havasok legfestőibb fekvésű faluja a Vlegyásza aljában, Magyarvalkó. Akár nyugatról, Nagykalota irányából, akár keletről, Magyargyerőmonostor felől közeledünk feléje, már messziről szemünkbe tűnik négy fiatornyos temploma. S ha vállaljuk, hogy a torony recsegő falépcsőin a harangokhoz is felmászunk, fáradozásunknak — kedvező idő esetén — bőséges jutalma lesz: csodálatos körkép bontakozik ki előttünk. Kelet és nyugat felé messzire beláthatjuk a kisebb-nagyobb keresztvölgyekkel szabdaltsággal dimbes-dombos tájat, míg nem tekintetünk nyugat felé a Vlegyásza hatalmas tömbjébe nem ütközik, és a kilátást elzárja. Déli irányban a trapéz alakú Sulyom és mellette a csúcsos Malató veszik el a kilátást, északra viszont az erdei fenyővel borított Tunya sötétzöld oldalát láthatjuk. A hegy aljában a falu fölé emelkedve őrként áll a templom, amely kerített kőfalával évszázadokon át védte a falu népét és templomával együtt református hitű lakosságát. E falon belül a cinteremben, a templom körül nyugosznak Valkó ref. tiszteletes urai, és jelképes módon egy sírhalom kopjafája emlékeztet az első és a második világháborúban elesett valkói hősökre. A cinterem körül terül el a temető, amelyben még mindig akad egy-egy kopjafával jelölt sír. Ezen túl hatalmas gyümölcsösbe lépünk a Szent László-pénzes ösvényen, amely a parókiához és a faluba vezet. A papilak és a templom között elterülő csaknem kéthektáros gyümölcsösnek első fái a háromszéki Gelencéről származó Mihály Elek ültette és gondozta.¹ Elévülhetetlen érdeme, hogy befásította gyümölcsfákkal a Tunya alját és mellette a temetőt. Kötelességévé tette minden konfirmáló gyermeknek, hogy hozzon és ültessen a temetőbe egy vad gyümölcsfácskát, amelyet azután ő beoltott. De nem csak a temetőt fásította be, hanem gyümölcsfákat hozatott, és beültette a lankás kopasz oldalt csaknem egészen a temetőbe vezető útig a parókia mellett. A területet saját pénzén vette meg, a fiára hagyta, amikor fia meghalt, az egyháznak adományozta.²

Első teendője volt, hogy az itt talált vadfákat beoltotta, de nemcsak a saját hasznára gondolt — írta önéletrajzában —, hanem a falu népére is; mert azon volt, hogy „a pomológiai terén elért eredményeit másoknál is gyümölcsöztesse”. Nemes törekvésével elérte — olvashatjuk to-

vább az életrajzában —, hogy egyházközsége egy mérföldnyi körzetében alig volt olyan telek — legyen az magyaré vagy románé, melyen legalább két oltványa nem lett volna, olyan pedig — főleg Magyarvalkón — egy sem akadt, kinek kertjéből a nemes gyümölcsfa hiányzott volna. Az oltásért — jegyezte meg — „soha bár egy tojást sem vett, tavaszonként passzióval járta be rendre a kerteket, s ahol vadfát talált, beoltotta, még akkor is, ha a tulajdonos vonakodott ettől”.

Fáradzásait megjutalmazták gyümölcsfái, mert már az első években, ahogy termőre fordultak, évente 60-70 forintnyit jövedelmeztek. De legfőbb nyeresége az volt, hogy „hívei a gyümölcsfa-tenyésztést annyira megkedvelték, hogy most már nem lopják a gyümölcsöt *bingyó* korában [...] hanem a kész oltványt a temetőből [...] ez is nagy haladás, mert a gyümölcsészet iránti érdeklődést tanúsítja” — állapítja meg nagy meglepéssel életrajzában.

Szenvedélyes vonzalmát és a gyümölcsfák iránti szeretetét igyekezett a papságban őt követő fiába Miháltz Ákosba is beoltani, bár fia természete elűtött az apjától: művészlélek volt, akinek keze nyomát máig is őrzi a parókianak egyik virágmotívumokkal kifestett ajtója.

Valkón való tartózkodásaim alatt, amikor a falu nyelvjárásával és lakóinak életmódjával foglalkoztam, nagybátyám, Kónya Gyula, az egyházközség akkori lelkésze sokszor beszélt a falu és az egyházközség életével kapcsolatban az egyházközség történetében jelentős szerepet betöltött lelkészekről, így a Miháltzokról is. Tőle kaptam azt a könyvecskét³ is, amelyet ő örökölt lelkész elődjétől, és valamikor a Miháltzoknak a Szent Biblián kívül gyümölcsészeti ismereteik „bibliája” volt. Hogy mind az apa, mind a fia használta, bizonyítja nemcsak Miháltz Eleknek egy helyen színes ceruzával bejegyzett neve és az a keze írásával feljegyzett recept, amely a gyümölcsfák termőképességét fokozó oldat hatásáról szól, hanem Miháltz Ákosnak két helyen is bélyegzővel beleütött neve. A könyvet tehát Ákos édesanyjától kaphatta, de hozzákötetett egy másik gyümölcsészeti könyvecskét⁴ is, és tiszta lapokat fűzött bele, amelyekre a gyümölcsösre vonatkozó feljegyzését írta.⁵

Mindjárt a kemény fedőlap után ültetési vázlat van beragasztva, amely pontosan feltünteti *Az 1899-ik (év) márczius havának 28-29 és 30-ik napján ültetett gyümölcsfák faj- és sorjegyzékét*. Sajnos a vázlat alsó fele az idők folyamán leszakadt és elkallódott, de megmaradt a felső fele, amely feltünteti azt a 150 darab oltványt, amelyet Miháltz Ákos az állami faiskolából hozatott Kolozsvárról. Megtudjuk a darabszámon kívül az egyes gyümölcsfajtáknak a Kalauzban megadott érési idejét és az időt, amelyet ő a paprikakertben levő fáknál észlelt. Az

összevetésből kiderült, hogy a hidegebb hegyi éghajlat miatt Valkón általában egy hónappal később értek be a gyümölcsök. Külön jegyzékben sorolja fel a papi kertnek felső részében összesen 13 sorban, a kert szélén, a temető mellett és a szomszéd kertjéhez közel elültetett összesen 75 alma- és 77 körtefát.⁶

A gyümölcsfákon kívül több sorban ugyancsak a kert felső felében 1898—1903 között szőlőt is ültetett.⁷ Az utolsó évben 45 törpefa került a kert közepén húzódó út két oldalára. Gondja volt arra is, hogy a fákat megóvja a különféle kértevőktől: feljegyzett könyvében permetezéshez használható oldatot és különböző gyümölcskonzerválási eljárásokat. Így az alma és a körte tartósítására és frissen tartására pl. ezt: „Gips közé. A gyümölcs hibátlan száraz legyen. A ládában alól gips jön, reá gyümölcs, úgy, hogy egymást ne ériék, közébe is gips stb. Fagymentes, száraz kamrába teendő. Ez a legjobb eltartási mód, a gyümölcs ízéből nem veszít. Ajánlják még hamu, köles, rozs, zab stb. közé ilyen módon elrakni. A gyümölcsöt viasszal behúzni nem tanácsos, ízetlenné teszi. *Szólv:* lehetőleg 10-15 cm-es ággal vágni, s így fölaggatni.” Ír még szilvatartósítási eljárásokról és a bor javításának módjáról. Egyik jegyzetében Mihályt Akos a virágok gondozásáról szól, mert többféle virág is díszítette a papi kertet.

Nagyon tanulságosak azok a jegyzetei, amelyekben az 1889—1906 évek közötti időjárási viszonyokról és a gyümölcsösben tapasztaltakról tájékoztat. Az 1902. évről ezt írja: „Ez év tavaszán vettem meg a Simonás felkét [ez a papi telekkel szomszédos volt N.J.], de semmit nem ültettem bele, mivel csak aug-ban költözött ki. Hó nélküli lágy tél. Ez évben hozattam 10 féle csemege szőlőt 13 frtért Szabadkáról. Megmetszettem s a pinczébe vízbe tettem márcz. 12-én. Márczius közepén nagy hideg és sok hó. Elültettem ápr. 5-én.”

Vázlatot is készített az ültetési rendről:

	templom	Ny		
	10 Chaselas Fontaenebleu Dore			
	9 Precore Saumur			
	8 Chasselas Vubert			
	7 Musc. Primavis			
D	6 Musc. Ottonell		kőfal	É
	5 Boremeo			
	4 Augustana			
	3 Muscat Passatutti			
	2 Precoc de Mellinger			
	1 Olasz korai kék			
	gödör	K		

Ennek a szőlősnek ma nyoma sincs, elhelyezése szerint a kert felső felén feküdhett nyugat—keleti irányban, közvetlenül a Tunya alján. Folytatódik a bejegyzések sora: „Rózsa ki lett takarva márcz. 22-én, szőlő karózva, kitarva és kapálva ápr. 8-án. Ápr.17-én kezd nyíl ni a szőlőben az őszi baraczk, a ház előtti Alexander ő[szi] b[arack] három nappal azelőtt, ennek a fagy megártott, a nyári baraczk termését a fagy teljesen tönkre tette. Meleg, kövér tavaszi idők. Ápr. 19-én virágzik a lószemű szilva, ápr. 20-án a kőkény, ápr. 22-én erős fagy, másnap óriási szél és vihar, havazás, 23-án újból erős fagy, a gyümölcs termés kb. tönkre ment, ápr. 30: ez ideig minden éjjel fagy, a házfedelet, fákat tenyérnyi hó borítja. Máj. 8. Teljes virágban az oltott meggy, cseresznye; körtve, alma most kezd szórványosan az árpástói eper [ti. virágozni N.J.]. Szent József eper teljes nyílásban. Legkorábban a Szent Antal. Jún. 1. Idáig folytonos hideg, ami ugyan nem ártott, csak a fejlődést lassította. Sok cserebogár a szilvát és a cseresznyét teljesen tönkre tette. A szőlő még csak most kezd hajtani. Jún 2-3: lett másodszor kapálva a szőlő, jún. 6 virágzik az orgona, birsalma; jún. 14 a jázmin. Június elején pár napig majdnem rekkenő nyári meleg, azután folytonos eső, hideggel. Nagy felhőszakadások, árvizek. Hideg nyár! Júl. 24: virágzik a szőlő és érik a meggy. Aug. 16: a szőlőt visszavágom és meghónaljazom (még csak kocsányi nagyságú).” Egy helyen a szőlőfajták metszsmódját is leírja, másutt pedig felsorolja a legkorábbi szőlőfajtákat. „Szept. 10-én lágylu a Mad royal, 20-án élvezhető, 23-án van egynéhány oporto is egészen megkékülve. Okt. 17-én leszedtem a szőlőt, a rizling és a veltel kivételével, mely még éretlen. A többi dacára, a gyenge hüvös időnek meglehetősen beért. Lett kb. 4 véka szőlő. Gyümölcs ez évben semmi nincs. Az összes termés 19 körtve és 6 alma.”

Sokszor elpanaszolja jegyzeteiben, hogy rengeteg a cserebogár és a darázs, amely a termést még virágjában vagy érett állapotában tönkretérja. Csak helyenként találunk a termés mennyiségére utalást: 1904-ben feljegyezte, hogy „nagy a termés meggyből és cseresznyéből, sok szilva lehullott, de sok is maradt. Alma csak néhány oltványon: a nagy selymesen s a Casseli renetteken van, körtve gyenge közfértmés. A kerti szőlő ez évben terem először. Szept. közepén egész élvezhető volt az olasz kék és a Preere faumur — ez igen kiváló muskotály faj, saporítandó” — jegyzi meg zárójelben, majd így fejezi be feljegyzéseit: „A szőlőben nagy baraczktermés mutatkozik...”

Gyümölcsészeti naplója minden sorából az derül ki, hogy Miháltz Ákos, akárcsak az édesapja, szenvedélyesen szerette a kertészkedést, de különösen a gyümölcsfákkal való foglalatzkodást. Legszívesebben

egész szabadidejüket — mondhatjuk — a fák között töltötték volna, ha az idő engedte. De hogy bármikor gyönyörködhessenek az illatosan virágzó, majd ízletes termést hozó gyümölcsfák és szőlőtők között, és a Vlegyásza felől lezúduló esők ellen is védekezhessenek, Mihályt Ákos a papi kert felső felének északkeleti részébe helyi ácsmesterekkel maga tervezte, zsindellyel fedett és borított tornácos-tornyos kertilakot építtetett fából. Ez most is áll, és földszintjén egy nagyobb szoba és egy kisebb van, a toronyrészben pedig egy akkora szobácska, amelyben egy heverő elfér. Ide lépcső vezet fel, amely tornácban folytatódik. Innen széles kilátás nyílik a gyümölcsös déli részére, a falura, a templomra és szép, tiszta időben a Vlegyásza hatalmas vonulatára.

Ebben a varázslatosan szép környezetben élvezte az apa és a fiú fáradságos munkáik eredményeként a gyümölcsöskert minden szépségét, élvezték munkájuk gyümölcsét, itt tervezte meg Kónya Gyuláné virágmotívumokkal ékesített írásos és vagdalásos varrottasmintáit, amelyekkel a húszas évektől a kalotaszegi népi hímnzőművészetnek újból hírnevet szerzett. Átéreztem én is, és máig él bennem ez a világ minden szépségével és vonzó voltával, mert gyermekkoromban nem volt olyan év, hogy hosszabb-rövidebb időt, olykor hónapokat itt ne töltsék nagybátyámék, Kónya Gyula és felesége meghívottjaként. Így volt ez akkor is, amikor 1936 esős nyarán unokabátyámmal, Jékely Zoltánnal együtt a kis kertilak — vagy ahogy a falusiak nevezték a „pavilon” — lakói voltunk. Itt fogant meg benne az esős június hónap hatása alatt *Medárdus* című regényének eseményvilága, és az életkép, amelyet a *Kalotaszegi elégia* című költeményében megörökített.

A földszinti két szobát Jékely Zoltán, a regénybeli Iván így látta, amikor ide belépett: „Iván gyönyörködve nézett szét a kis szobában. Az egyik sarokban virágos festésű, kék alapú kalotaszegi szekrény, az ablak előtt varrottas terítőjű asztalka, kedves parasztszékek körös-körül. Mosdó, két veder, egy cserépkorsó, pohárszék, falitéka, s anyás gondal elrendezett háztartási holmik mindenfelől. [...] Most vette csak észre, hogy valami nyílást takar ott a szekrény mellett egy függöny, a fal közelében. [...] Fogta a lámpát, s megindult oda az ajtónyílás fele. Óvatosan szétrebbentette a régi fürdőlepedőszerű függönyt és bevilágított. Egy második heverő volt odabent, az övénél háromszorta kisebb szobácskában. [...] Most érezte, hogy a régóta zárt szoba levegője erősen fülledt, nyirkos, hideg: kinyitotta az egyik ablakot. [...] Nagyszerű cseresznyevirág-illat töltött be a sötét kertből.” Azt a képet pedig, amelyet akkor látott, amikor nappal a kertbe kinézett, így festette le a *Kalotaszegi elégia*ban:

*Almafák közt, napsávos félhomályban
ezüstösen áll a kis pavilon;
előtte egy sor bimbószerű mályva,
s bent anyámtól képek a falon,
bámulnak vissza kisleánykorába.*

Amikor viszont leszállt az alkonyat, és áthaladt a nagy gyümölcsösön:

*A vén Miháltz pap árnya járt a kertben,
korhadt fejfák közt lebbent síri fény;*

Miháltz Elek életrajzának utolsó soraiban ezt a kívánságát hagyta utódaira: „Annyira szeretem gyümölcsfáimat, hogy holtam után is köztök akarok nyugodni, s kérem hivatali utódaimat, hogy abbéli hálául, miképp 500 frti készpénz fizetést — jól berendezett, kényelmes papiházban lakhatnak —, jövedelmező gyümölcsfákkal bé ültetett papi telket és kertet használhatnak, a papi kertben ásandó síromat, ha nem is ápolják: legalább ne háborgassák!

Családom tagjai pedig porrá válandó részeimet helyezték a papi kert nyugotra eső, temető felőli részébe, egy gyümölcsfa alá, hadd táplálja porrá való részem is azokat a fákat, melyeket életemben annyira ápoltam — szerettem!”

Miért, miért nem, Miháltz Elek pomológus-tiszteletes úr utolsó kívánsága nem teljesített. Ott kapott szállást, ahol elődei és utódai is: a cinterem északnyugati részében tornyos, fehér mészkő jelzi nyughelyét. Mellette áll Ákos sírköve.⁸ Felettük szilvafák hajladoznak a vlegyszai szélben. A sírhalmoktól néhány métemyire emelkedik a falu temploma Árpád-kori gótikus ablaknyílásaival, századok alatt egymásra húzott vakolatrétegekkel. Mögöttük emelkedik a Tunya. Sír, templom, hegy. Lépcsőzet ez, a múlandóság lépcsőzete, mert a kopjafákat túléli ugyan egyszer-kétszer a fehér mészkő oszlop, de egy napon csak feldőnti a mardosó havasi szél, miután megrepszették a tavaszi fagyos éjszakák. S a templom is állni fog, amíg él a kicsi kalotaszegi magyar nép, de tovább és mindörökké élni fog a hegy, a Tunya, és örként fog állni a falu mellett és fölötte; nőnek, nődögélnek oldalában a fenyők és aljában a gyümölcsösben a parmen- és a batulalmafák, melyeket rég elporladt kezek ültettek.

A magy arvalkóiak a századelőn

A templom és a
gyümölcsöskert

A kerti lak

Gyümölcsös a
templom körüli
temetőben

Foto:
Pozsony Ferenc

Jegyzetek

1. Életrajzának fontosabb állomásait és eseményeit a valkói ref. egyházközség irattárában talált saját kezűleg írt életrajzából még a harmincas években, és nagybátyám, Kónya Gyula Valkó akkori ref. lelkésze jegyzeteiből és elbeszéléseiből állítottam össze. Köszönöm Lukács Ferenc, Valkó jelenlegi ref. lelképásztornának, hogy írástomat újabb adalékokkal gazdagította.

Miháltz Elek a maroszéki Bedén született nemesi származású szülőktől. A marosvásárhelyi ref. kollégium „conjunctia classis”-ában kezdte iskoláit, bár — mint írja „valami kimagasló lángésszel nem bírt, de gradusában közepénél hátrább sohasem ült”. A „poetica classis” első félévét Besztercén a lutheránus német gimnáziumban végezte, és nevelőként az ároklaji gr. Bethlen család fiainak gondja volt rábízva. Ezt az osztályt 1848-ban fejezte be, akkor, amikor — mint írja — az ágyúk már Szt. Tamás (valószínűleg Csíkszenttamás N.J.) körül bömböltek. „Erdély is ébredni, s a honvéd zászlóaljak alakulni kezdettek: aki elbíra, fegyvert fogott. Osztályom 16-18 serdülő ifjai sorra járták az avató comissiókat; boldog volt, ki bevált, kesergett, kit elutasítottak. Ez utóbbiak közé tartoztam én is; de meggyavasztalódtam, amikor 1849. jan. első napjaiban nagy öröömre, véletlenül honvéddé, mégpedig minden ifjú ideáljává: *Vilmos huszárrá* lettem.” Azután elmondja, hogy milyen „véletlen” folytán sikerült huszárrá lennie és a szabadságharcot végigharcolnia. Vízaknánál pedig megsebesül. A szabadságharc után 1850-ben Marosvásárhelyen elvégezte a gimnáziumi és a filozófiai osztályokat, érettségizett, majd még ugyanabban az évben a Kolozsvári protestáns teológián lelkész diplomát szerzett, bár előbb habozott, hogy ne legyen-e belőle jogász. „Habozásomat — olvassuk életrajzában — észrevette a tanulói pályámon legnagyobb jótévőm, gróf Toldalagi Mihály falumbeli patrónus főúr, kinek Sigmund nevű fia két évig tanítványom volt, [...] magához hivatott. »Kitekerem a nyakotad! — mondá —, ha németnek állsz te is bé.« Nem álltam: mentem a teológiára.” Utána tanítóskodott, „classis praceptor” lett. Amikor pedig az ajtoni egyházközség lelkészi állása megüresedett, megpályázta, és 1857 őszén „belépett a Kolos-kalotai Tractus”-ba, vagyis egyházmegye kötelékébe.

Ajtoni éveire fájdalmasan emlékszik vissza: „Keserves és kínos volt az a 6 év és 5 hó, amit ezen a gyengén dotált ajtoni egyházban eltöltöttem! Kiköltözködésem második havában az adventi úrvacsorát osztottam Rődön, s onnan csak másnap mentem haza, azt a 400 forintomat, mit Kolozsvárt keservesen kuporgattam egybe, mivel életet akartam kezdeni, esetleg académiára menni, a házamat feltörve, az utolsó krajcárig elrabolták. (Három év múlva kiderültek a tettesek, de nem volt miből kárpótlást venni: elzárták őket, de annak is én adtam meg az árát, mert mikor kikerültek, 48 kalongya bűzám és 8 székér szénám bosszúból elégették.) A szegénységhez és nélkülözéshez hozzá voltam ugyan gyerekkorom olta szokva, de classis praceptor koromban már a kényelmet is megkóstoltam volt; annyival keservesebben esett most a nélkülözés, mikor kiraboltatásom után, egész hónapokon át nem hogy egy krajcárom, de még kenyérem sem volt, s málével kellett táplálkoznom, s leves ételt minden két hétben egyszer, amikor Rődön szolgáltam, ettem [...] Már-már azon gondolkodtam, hogy félre csapom a bibliát, s bé állok Beamtemek! Isten megóvott ettől is!”

1858 őszén megismerte a mákói pap leányát, Csákány Jozefát és 1859 májusában feleségül vette. Boldog házasesetük volt. 1867 február 1-én született egyetlen gyermekük, Ákos. Boldogságuk akkor vált teljessé, amikor — akadémikusok ellenére is — 1863-ban elnyerhette a valkói papi állást.

Élete utolsó három éve nagyon szomorúan telt el: 1906-ban meghalt felesége, 1908-ban fia. Őt gutaütés érte, és magatehetetlenül egyedül maradt, mert menyé 1909-ben visszament gyerekeivel szüleihez Szentésre, őt pedig a volt egyházi fogadta be és gondozta. Itt élt még egy évet és három hónapot. 1910-ben halt meg.

Életét folytonos tevékenységben töltötte el. Serény, szorgalmas egyéniség volt, aki nemcsak a lelkeket gondozta, pásztorolta, hanem gondját viselte egyházközségének is. Valkóra jöveletek roskadozó parókiát talált, sok utánajárással 1868-ra felépítette az új papi lakot. Ezt 24 méterrel lejjebb és utcára néző homlokzattal tervezte meg. Az építésről a paplak

nagyszobájának falán elhelyezett márványtábla is tanúskodik. Szövege: Épült 1868-ban Lelkész MIHÁLTZ ELEK Gondnok (Vincze István) Idejökben.

1871-ben a templomot és a tornyot is rendbe hozatta, 1876-ban gabonamagtárat építtetett és 1891-ben az alsó papi kertben — a csűröskertben — az összes gazdasági épületet megújította. Állandóan fejlesztett, javított — írja róla Kónya Gyula jegyzeteiben.

Közvetlen környezetének fejlesztésén kívül figyelme kiterjedt egyházmegyéje életének — múltjának és jelenének — megismertetésére is. Nyomatásban megjelent művei közül a legjelentősebbek: *Kalotaszeg falvai és templomai a középkorban*. Protestáns Közlöny 1896. *A Kolos-Kalotai Ev. Ref. Egyházmegyének története*. Az Erdélyi Ref. Egyház Névkönyve 1871—1872. Knym. Kolozsvár, 1873.

2. 1961-ben a kollektív gazdaság ki akarta sajátítani a gyümölcsöst azzal az indokkal, hogy a régi temetőben már nincs több hely. A papikertől elválasztó deszkakerítést lebontották, s azóta a gyümölcsösnek a temető felé eső részében is temetkeznek. A gyümölcsös használata azonban a lelkeszi illeti.

3. *Kalauz a gyümölcsfaültetés, nyesés és a Bátorkeszi faiskolában található csemetékben vágott vesszőkben megrendelhető gyümölcsfajok körül*. Közrebocsátja Kovács József bátorkeszi ref. lelkész. Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv.

4. *Oktatás a gyümölcs- és eperfatermesztésben*. Közzétette Gönczy Pál. Pest, 1856.

5. A könyvhöz hozzáfűzött lapok 21 oldalon jól olvasható, kifogástalan helyesírással, kalligrafikusan írt feljegyzéseket tartalmaznak.

6. Néhány a beültetett alma- és körtefákból: Almák: arany pamen, batul, Casseli renett, ananászrenett, gravensteini, török bálint, szászpap alma stb. Körték: őszi bergamotte, erdei vajonc, nemes Colmar, clairgeaux, isenbart stb.

7. Szőlőfajták: oporto, rizling, augustana, chasselas rouge royal, passatutti stb.

8. Mihályz Elek sírköfelirata: CSÁKÁNY ZEFI / Szül. 1842 +1906 / és férje / MIHÁLTZ ELEK / 52 évig refor. pap / Szül: 1832 +1910 / kit itt hagytak / kedvesei szélhódított / betegén végnugtot / jelt neje mellett / e sírgödörben.

Mihályz Ákos sírköfelirata: MIHÁLTZ ÁKOS ref. lelkész / 1867—1908 / Béke poraira

Major Miklós

A BERETTYÓ ŐSI ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁSA

(Különös tekintettel az itt élő növények hasznosítására)

Jelen dolgozatom része egy terjedelmesebb, most készülő tanulmányoknak, mely a Berettyó őszi ártéri gazdálkodását (halászat, nádasok, ártéri erdők, állattartás) kívánja feltárni a helyszínen folytatott hagyománygyűjtés eredményeként. A következőkben az ártéri növényzet hasznosítása kapott hangsúlyos helyet, mivel jól illeszkedik jelen vándorgyűlésünk témájához.

1. Miután a Berettyó a vadregényes Réz-hegységet és az aljában fekvő Gyümölcséseni hegyláb felszín (piemontot) elhagyja, Alsóvalkónál kieri széles, 1—1,5 km-t is elérő árterületére. Kicsi esése miatt vize itt lecsendesedik, kanyarogni kezd, hordalékának jó részét lerakja, kisebb-nagyobb szigetek jönnek létre. Különösen a február végi hóolvadások és a kora nyári "zöldár" következtében beálló áradások okoztak lényeges változásokat a folyó életében. Az áradások folyamán a mederbe nagy mennyiségű kavics, homok, öntésiszap rakódik le, ezáltal a folyó kiszorul saját ágyából, szigeteket ölel körül, partja beomlik, medre állandóan kiszélesedik. Ugyancsak a gyakori áradások valamint a középkori malomépítkezések miatt árterülete több helyen elmocsarasodott, a folyó a laposok és morotvák kusza hálózatát hozta létre.

Az évezredek folyamán két fő tájtípus — az ártér és az ármentes szint különült el a felszínen.¹ A honfoglaló magyarság a Berettyó völgyének épp ezt a részét szállta meg már a XI. század elején, amely a földművelésre és állattartásra (legeltetésre), halászatra, gyűjtögetésre a legalkalmasabb volt.² Az állandó lakhelyül szolgáló szállások ott alakultak ki, ahol az ember az elsődleges életszükséglet kielégítését közvetlen környezetében meg tudta oldani.³ *Erre a legmegfelelőbb térszín az ártér és az ármentes területek találkozási vonala volt.* Ezen az ún. "őszi települési szinten" szinte gyöngyfűzészerűen helyezkednek el a települések (Ipp, Zovány, Nagyfalú, Bagos, Alsó-»Magyar« Valkó).

2. Ez a rendkívül változatos ártéri felszín, a néhány centiméteres szintkülönbség más és más növénytársulás kialakulását eredményezte. *Ez pedig már döntően meghatározta a folyó partján élők gazdálkodását, életmódját, megtelepedésük és lakhelyük formáját is.* A Berettyó, egyik legrégebbi magyar víznevünk (1213: BERUCYOU)⁴, melynek neve a berek 'ártéri erdő', 'ligeterdő', és a jó 'folyó' szóösszetételből származik, jelzi, hogy a folyót szegélyező növényzetet, melynek menté a honfoglaló magyarok nyári legelőként használták már a X. században.⁵

Közvetlenül a vízparton, a kevésbé meredek mederoldalakon, az iszapos hordalékon alakultak ki a bokorfüzes társulások. A társulásban a *fehér fűz* (*Salix alba*), a *csigolyafűz* (*Salix purpurea*), a *rekettye* vagy *hamvas fűz* (*Salix cinerea*), a *kosárkötő fűz* (*Salix viminalis*) vesznek részt, valamint a folyó nagyfalusi és borzási szakasza mentén az *égeresek* (*Alnetum*), köztük főleg a *mézgás éger* (*Alnetum glutinosa*) a legelterjedtebb. Éppen a folyót sűrűn szegélyező égeresek miatt nevezik a környékbeli falvak lakói a szomszédos borzásiakat “égerfások”-nak.

A bokorfüzeseket a *szeder* (*Rubus caesus*) szúrós indái fonják be, valamint a fákra felfutó *süntök* (*Echinocistis lobata*), a *szulák* (*Calystegia sepium*), nagy, fehér színű tölcéses virágaival. Gyakori még a *vízi menta* (*Mentha aquatica*), a fekete nadály (*Symphytum officinale*), az *árva- és csipős csalán* (*Lamium album*, *Urtica ureus*), a *komló* (*Humulus lupulus*), *bürök* (*Conium maculatum*), *galaj* (*Galium palustre*), *szappanfű* (*Saponaria officinalis*), *kígyóvirág* (*Evonymus europaeus*), *libapimpó* (*Potentilla anserina*), *aranyvirág* (*Crysanthemum vulgare*).

A folyót kísérő bokrok közül a *fekete bodza* (*Sambucus nigra*) a legelterjedtebb, de nem hiányzik a *kökény* (*Prunus spinosa*), *mogyoró* (*Corylus avellana*) és a *vadrózsa* (*Rosa canina*) sem.

Jellegzetes Berettyó menti növénytársulás az idősebb hordalékokon meghonosodott *acsalapu* (*Peta tisetum*) növénytársulás a jellegzetes *martilapu* (*Tussilago farfara*) fajjal.

Az ártéri ligeterdők fajtagazdagságát egészíti ki a valamikor igen elterjedt, a Berettyó folyásirányát jelző, sokoldalúan felhasznált *jegegyenyárfa* (*Populus nigra*), a magasabb térszinteken (teraszokon) a *cserfa* (*Q. cerris*). Az időközben lefűződött folyókanyarulatok (morotvák) és a Holt-Berettyó mélyedéseiben pangó vizekben a *nádasok* (*Phragmitetum*) és *gyékényesek* (*Typhaetum*) jelennek meg, igaz sokkal kisebb kiterjedésben, mint a múltban. A folyó kanyarulatai között meghúzódó, többnyire kör vagy ovális alakú zugokat az itt élő földművelakosság “szugoj”-nak nevezi, és valamilyen családnévvel — többnyire az itt birtokoló család nevével — kapcsolódva lett aztán tulajdonnévvé (Fülöp-szugoj, Szücs-szugoj, Varga-szugoj, Benedek-szugoj stb.). Ezek növényzetét főleg a nedvességet kedvelő rétek növényzete, a sédbúzás-ecsetpázsit asszociáció alkotja. Helyenként gyümölcsfákat (szilvafa, almafa) is telepítettek.

3. Az ártéri növényzet hasznosítása. A Berettyó mentén élő nép nemcsak jól ismeri a folyó mentét benépesítő növényeket, hanem ősidők óta igyekszik ezeket hasznosítani. Felhasználásuk inkább a múltban volt erőteljesebb. Napjainkban, kivéve egyes gyógynövényként és táplálékul használt fajtákat, az ártéri növényzet szerepe sokat csökkent.

Az 1968-ban végrehajtott árvízvédelmi munkálatok következményeként az ártéri növényzet területileg is nagyon visszaszorult, fajilag száma erősen megcsappant. Az ún. Barátrét feltörésével és szántóvá tételével a rétek területe is a minimálisra csökkent. Igazi, őszi állapotukban megmaradt ártéri erdők ma már alig vannak, ha csak nem számítjuk ide a Berettyó Nagyalu és Borzás közötti szakaszán levő ártéri növényzetet. A II. József korában felvételezett térképlapon (I. katonai felmérés) az ártéri erdők kiterjedése még igen nagy, és szinte megszakítatlanul kísérik a folyót.

A visszaemlékezések szerint az ártéri növényzet kínálta lehetőségeket nemcsak a vidék szegényebb sorsú, hanem valamennyi néprétege kihasználta. Levéltári forrásokból tudjuk, hogy a nyárfa, a cserefa, a fűzfa főleg az építkezésben játszott nagy szerepet.⁶ Egy 1720-as öszszeírás szerint a telkeket egymástól elválasztó növénykerítések, valamint a paticsfal anyaga a sár mellett a fűzfaágak voltak. A csűr és a lakóház pedig "cserefa ágakokra" épült. Az ártéri erdő fája biztosította a tüzelőt is. Volt idő, amikor a nép kényszerítve volt erre, mivel a helybeli földesurak (Bánffyak) megtiltották az erdők használatát, és a falunak az erdőről "csupán a gaz alya fa engedtetett"⁷ tüzelésre.

A nyárfából és égerfából gerendát, szarufát, deszkát faragtak, melyet házépítésre, de leginkább istállók, ólak építésére használtak fel. A fűzfa puha, könnyen munkálható fájából fakanál, a vastagabb törzséből dagasztóteknő, szerszámnyél (kapa, ásó, villa), fiatal ágaiból pedig kosár, szekérfas, méhkas készült. Összel, kukoricaszedéskor a kukoricaszár (csusznya) kétébe kötésére is használták. Bodzából készült a szövésnél használt *cséve*. Széles körű felhasználása volt a *gyékénynek*. Belőle készítették a lábtörölt, a kenyérsütésnél használt szakasztókosarat. Különösen a cigányasszonyok körében kedvelt foglalatosság, főleg télen gyakorolták. A *sás* pedig a dongák közötti hézagok tömítésénél nyert alkalmazást. *Náddal* házat ritkán fedtek a vidéken. Erre a célra inkább zsendelyt és a szalmát használták. A *bürök* szárát a szőlőoltásnál, levelét pedig a tojásfestésnél használták.

Egyes ártéri növény igen nagy közkedveltséget élvez a gyermekek körében is. Szinte ösztönös, ahogy felfedezik, melyik növényvel hogyan, mit lehet játszani. Legnagyobb élmény számukra, ha tavasszal kimehetnek a Berettyó partjára, ahol a fűzfa barkáit gyűjthetik. A fűzfavessző még zöld, könnyen leváló kérgéből *tilinkót* (fűzfasipt), *hápopót* és *kürtöt* készítenek. Közkedvelt az ún. *pukkansztó*, a süntök termése, mely egymáshoz vagy a földhöz verve nagyot pukkan. A bodzafából készül a *bodzafa puska* és a *vízpuska*. Záporkor a folyó partján tartózkodó gyermekek a *keserűlapu* nagy leveleit használják

esemőként. Minden gyerek tudja, hogy a *szappanvirág* vízben habzik, lehet vele kezét mosni. A *gyermekláncfű* (bikalapu) szárából a lányok gyöngyöt készítenek, akárcsak a *kecskerágó* piros bogyoiból.

Az ártéri növények legszélesebb körű alkalmazása azonban a táplálkozásban, valamint az ember- és állatgyógyászatban van. A zugokban (szugajokban) már kora tavasztól nyárutóig sarjadzik a *sóska*, az egyik legfontosabb vitaminforrás. Leveléből főzött leves igen elterjedt és kedvelt étel a Berettyó mentiek táplálkozásában. Cigánylányok és asszonyok szedik és árusítják a lakosság körében. Belőle nemcsak levest főznek, hanem savanyításra is használják. Hasonlóan kedvelt és fontos ededel a töltött káposztához hasonló "tőtike", melynek elkészítéséhez a *martilaput*, tölteléként húst és rizset használnak. A töltikét sóskaival savanyítják. Régen a *komlót* sör készítésénél használták. Még hozzá pergelt árpát, élesztőt komlóval és vízzel vegyítve, ledugott üvegekben 3-4 napig erjesztették. Levest készítettek a *labodából*, *csalánból* és a *köményből* (kömíngmagból) is. Az igen elterjedt *bodza* virágát hűsítő készítésére citrommal, citromsóval ízesítve készítették. A *szedret* nyersen fogyasztják, de szirupot, lekvárt is főznek belőle. Hasonló alkalmazása van a *csipkebogyónak* és a *kökénynek* is. Az utóbbiból ecetet, bort és pálinkát is készítettek. A *baraboly* a gyermekek kedvenc csemegéje.

Az ártéri gyümölcsök fejlődésének igen kedvező a vízmellék paradús mikroklímája és a vidék napfényessége. A gyümölcs fontos tápláléka volt a nagyfalusi népnek. Leginkább nyersen, aszalva de főzve is használták. Szilva- és almaaszalókról már a 18. század eleje óta van tudomásunk. Legelterjedtebb gyümölcsfa a szilvafa (veresszilvafa), mely a szugajokban honos. Belőle kiváló szilvapálinkát főznek. A szilvát lekvárnak is befőzték. Az aszalt szilvából és almából (sóvári) télen aszalékot főztek jó levesesen.

A falusi ember házipatikája az erdő és a mező volt a maga növényeivel: csodálatos hatású füvekkel, fákkal, a titokzatos erejű gyökerekkel, az éltető nedvű levelekkel, szárakkal.⁸ Szinte valamennyi az árterületen honos növényt felhasználnak gyógyászati célokra, s az irántuk tanúsított érdeklődés napjainkban csak fokozódik. Gyógyításra a növények egyes részeit gyűjtik: a levelét, virágját, termését, gyökerét. Gyűjtik az *árvacsalánt* (*Lamium album*), a *csípős csalánt* (*Urtica ureus*), *páosztortáskát* (*Capella bursapastoris*), a *papsajt* (*Malva neglecta*), a *bodzát* (*Sambucus nigra*), a *vízi mentát* (*Mentha aquatica*), *gyermekláncfűvet* (*Taraxum officinale*), a *vadrózsa* (*Rosa canina*) bogóját, a *libapimpót* (*Potentilla anserina*), *fekete nadályt* (*Symphytum officinale*), *farkasalmát* (*Aristolochia elematitis*), az *aranyvirágot* (*Cyanthemum*

vulgare), a *zsályát* (*Salvia officinalis*), az *orvosi kamillát* (*Matricaria chamomilla*), *kakukkfűvet* (*Coreopsis tinctoria*), *martilaput* (*Tusilago farfara*), *fagyöngyöt* (*Viscum album*), *acsalaput* (*Petasiles hibridus*), hogy csak a legfontosabbakat említsük. Belőlük leginkább teát főznek, és azt itatják a beteggel. A gyógynövényeket szív- és érrendszeri betegségek (főleg magas vérnyomás csökkentésére), légúti megbetegedések (hűléses betegségek, asztma), emésztőrendszeri betegségek (étvágyjavító, emésztést elősegítő, hasmenés, vesebetegségek), gyulladásos betegségek, bőrbetegségek stb. kezelésére használják.

Gyógynövényeink helyet kapnak az állatgyógyászatban is. A *fekete bodzát* pl. baromfitetű ellen, a *csipős csalánt* mert "jó étvágyat csinál a disznónak", a *kígyófűvet* (*Evonymus europaeus*) nyugtatóként a disznó fülébe teszik.

5. Az árterület nyújtotta hasznosítási lehetőségek közül mindössze azokat emelem ki, melyeket a vizsgált terület növényvilága nyújt. A mezőgazdasági terület terjeszkedése, a mederszabályozás, a faanyag ki-termelése értékes fajok megritkulásához vagy teljes eltűnéséhez vezetett. Általuk szegényebb, sivárabb, egyhangúbb lett a táj. A Berettyó nagyfalusi szakaszának szabályozása révén a folyó őszi medre feltöltődött, szántóvá vált. Eltűntek a zugok, velük együtt az itt honos gyümölcsfák. Az árterület rétjei, melyek korábban az állattenyésztés színterei voltak, szintén felszámolódtak. Az ártér nyújtotta javak hasznosítása ezáltal szűkebb térre korlátozódott.

Jegyzetek

1. Major Miklós. 1971. 27.
2. Györffy György. 1987. 503.
3. Réfi Oszkó Magda. 1985. 152—156.
4. Kiss Lajos. 1988. 201.
5. Györffy György. 1987. III. 503.
6. Urbaria et conscriptiones Fasc. I. Nr. 16. 1798.
7. Trócsányi Zsolt. 1966. 114.
8. Péntek János — Szabó Attila. 1985. 67—68.

Irodalom

- Dr. Andrásfalvy Bertalan
1973. *A Sárköz és a környező Duna-menti területek ősi ártéri gazdálkodása.*
Vízügyi Történeti füzetek 6. Bp.
- Györffy György
1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* III. 503.
- Kiss Lajos
1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I. 201.
- Major Miklós
1971 *Szilágynagyfalu földrajzi monográfiája.* Kézirat. 51—55.
- Réfi Oszkó Magda
1985 *Az ősi ártéri gazdálkodás.* Természet Világa. 116/1985
- Péntek János — Szabó Attila
1985 *Ember és növényvilág.* Buk., 67—68, 107—170.
- Trócsányi Zsolt
1966 *Az északi Partium 1820-ban.* 114.

Csergő Bálint

SZEMELVÉNYEK KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVA NÉPI
NÖVÉNYISMERETÉBŐL

A népi növényismeret, az etnobotanika az utóbbi időben valóságos tudományággá fejlődött, és nem érdemtelenül. Egy adott népcsoport vagy akár csak egyetlen helység lakóinak növényismerete igen sok szempontból értékes adatokat tartalmaz, írásba foglalása tehát nagyon is indokolt.

Magam Keményfalva népének a húszas-harmincas években volt ismereteit igyekszem rögzíteni, annál is inkább, hogy a falu mai lakói közül a kb. negyven éven aluliak alig felét ismerik már, illetve tudják megnevezni az elődeik által ismert, vadon termő növényeknek.

A gyűjteményemben felsorolt növényeket annak idején ugyanúgy ismertem, mint falusfeleim. Emlékezetemet csupán felfrissítettem, ellenőriztem idősebbek megkérdezése útján.

A falu népe által ismert és megnevezett összes növények felsorolásánál, valamint ezek növénytani azonosításánál több szakirodalmi művet tanulmányoztam és vettem alapul. A leírásba nem foglaltam bele a termesztett növényeket, kivéve a kerti és szobavirágokat, belefoglaltam ellenben a vadgyümölcsfákat és a gombákat is. A 229 ismert növényt betűrendben soroltam fel a népi nevek után; több népi név esetén a sorrend a használat gyakoriságát is jelzi. Utána zárójelben következik a szakirodalmi, majd a tudományos (latin) név.

Az egyes növények leírásánál igyekeztem ragaszkodni a következő gondolati sorrendhez:

- a növény élőhelye, gyakorisága, szükség szerint a dűlőnév is, ahol található;
- a népi név magyarázata, ha volt ilyen;
- a növény hasznos, káros, közömbös vagy mérgező minősítése a nép részéről;
- a növény részeinek, termésének begyűjtése, a rész, termés eltartása, feldolgozása;
- a tartósított termék, a gyümölcs elkészítése emberi vagy állati tápláléknak, italnak, ruhának, eszköznek, épületanyagának, gyógyszernek, gyermekjátéknak vagy eladás céljára.

A továbbiakban gyűjteményemből egy növényt fogok bemutatni: *a málnafát*.

Málnafa (Málna — *Rubus idaeus*). Havasi patakok partján is él, de főképpen a tarvágott erdők helyét foglalja el a vágás utáni negyedik

évben. (Második-harmadik évben a földi eper uralkodik ezeken a helyeken.) Csak második éves vesszői hoznak termést, és utána elszáradnak.

A málna nagyra becsült erdei gyümölcs volt. Senki sem kapálta a tövét — mondogatták —, s mégis milyen nagy áldás. Egyes években azonban alig termett, ha a virágját elvette a késői fagy, vagy az igen száraz nyár összeaszalta a málnaszemeket, máskor pedig bő és szép termést hozott.

A húszas-harmincas években jó málnavészek keletkeztek a Kis- és Nagyfenyéd pataka mentén levágott keményfalvi, fenyédi és máréfalvi erdők helyén, továbbá a Tizenhétfalu havasán a szentlászlói, óczfalvi, sándorfalvi részeken, továbbá a zetelaki Templombükke, Iskoláé, Salamás, Súgó és Kecskévesz, Filió dűlőkön. A havas közelebbi részein július vége táján kezdett érni a málna, majd fel a Madarasi csúcs felé szeptember elejéig tartott. Így a málnások által kezdetben megteendő távolság ősz elejére 8—10 km-ről 30—35 km-re nőtt meg.

Egy-egy málnavész három-négy évig *fungált*, amíg a málnacserjét el nem nyomták az ültetett fenyőcsemeték, gyomnövények és más fajok-bokrok.

Málnászni majdnem kizárólag csak a fiatalság járt, 10-12 éves kortól 22-24 éves korig, fiú- és leánygyermek, leányok, legények, fiatal házások, 10-15 főnyi csapatokban. Évente összeszokott csapatok alakultak ki, újakat nem szívesen fogadtak be.

Száraz ételmet vittek magukkal, kenyeret, szalonnát, sajtót, retket, túrót, főtt tojást, uborkát, hagymát, gyümölcsöt. Viselt ruhában mezítláb indultak el, de a lábbelit vitték a kosárban, mert a vészben sok volt a *csihán*, fahulladék és nagyon féltek a kígyómarástól. Rendszerint három *szotyorkosarat* (8-12 literes, füles kézi vesszőkosár) és egy *korondi fazakat* (kétliteres, füles cserépfazék) vittek magukkal. A málnavészben egy rejtettebb helyen lerakták a *pakkot*, a szedőfazekat kendővel a derekukra kötötték, és elindultak málnát szedni. A szabály az volt, hogy egyenként haladtak különböző irányokban, de egymástól nem távolodtak el nagyon, hogy kiabálás nélkül könnyen visszataláljanak a lerakódó helyre. Egyetértettek abban, hogy tilos a hangos beszéd, kiabálás, ének, hogy ne hívják fel magukra idegenek, főképp az erdészek figyelmét.

A málnát szaporán, két kézzel szedték a szedőfazékba, s amikor az megtelt, elemettek a kosarakhoz, ahol málnalapival kibélelt kosárba ürítették. Ha jó málnatermés volt, és a szedő szaporán dolgozott, *uzsonnyáig* (du. 5 óra tájig) 25-30 liter málnát is szedett. A megtelt kosarakat málnalevéllal letakarták, majd fejkendővel, szervettel lekötötték. Két kosár fülét kendővel összekötötték, és vállra vették, a harma-

dikat kézben vitték. Hazafelé a szokásos pihenőhelyeken, patak, forrás mellett 10-15 percre letették a terút és megpihentek. Késő este érkeztek haza, de másnap kora hajnalban maga a szedő vagy más családtag Udvarhelyre indult gyalog a málnával. A piacon kosaranként adták el, és kérésre elvitték a vevő házához is. Utána rendszerint benéztek a boltokba is ezt-azt vásárolni, és déltájban, szintén gyalog, már haza is érkeztek. A szép tisztán szedett, nem törött málnának általában jó ára volt, jóval többet kerestek vele, mint egyéb napszámos munkával. Voltak olyan leányok, fiatal asszonyok, akik az átlag 25-30 napig tartó málnaszezonban nyolc-tízszer is elmentek málnászni, és ez volt a család fő jövedelmi forrása. Módosabb családokból is elmentek a fiatalok egyszer-kétszer málnászni, saját használatra.

Amikor a közelebbi málnavészekben leérett a málna, egyre nagyobb távolságokra kellett menni, a Hargita csúcsa felé. A csapat rendszerint késő délután indult otthonról, és a keményfalvi kaszálókön lévő erdei szállásokon hált meg. Szénában aludtak házban vagy odorban. Pirkadat előtt indultak tovább, hogy mire a harmat felszárad, a málnavészbe érkezzenek. Ha du. két-három óráig meg tudtak rakodni, egyenesen hazaindultak, ellenkező esetben estefelég málnásztak, és csak a keményfalvi havasig jutottak el, ahol ismét megaludtak, ahonnan kora hajnalban indultak hazafelé. Máskor, ha otthonról reggel indultak a havasra, egész nap málnásztak, éjjelre pedig a közelben, egy forrás, patak mellett nagy lombú *szállásfát* (bükkfa) kerestek, és alatta tűz mellett aludtak, délelőtt ismét málnásztak, és estére érkeztek haza.

Miután a málna leérett, sokan a málnászáshoz hasonló *kukujza* (fekete és piros áfonya) szedni vagy szedrészni is eljártak. Áfonya a Hargita magasabb tájain volt, némely levágott erdő helyét pedig a szeder fogta fel, és egyes években igen bő termést hozott.

A málnászás, kukujzaszedés és szedrészés igen fárasztó munka volt a nagy távolságok, teherhordozás és az időjárás viszontagságai (eső, nagy meleg, zivatar) miatt, de sok családban kizárólag csak ezek jelentették a nyári pénzkeresetet, a kenyérnek, puliszkának valót. A gyermekek ebből kapták össze az iskolába járó ruhát, lábbelit, könyvet, írkát, aminek az árát a nagyobbak maguk keresték meg.

A málnából, áfonyából otthon is használtak el. Megcukrozva puliszkával, kenyérral fogyasztották csemegeként. Téltre keveset tettek el, mert drága volt a cukor.

A medve nagyon szereti a málnát, de az emberjárta zajos helyeket kerüli. Nem fordult elő, hogy málnászókat megtámadott volna. Veszedelmesebb ellenségei voltak a málnászóknak az erdészek, többségük idegenből, egy pár szót magyarul nem tudók. Sokszor meglesték a mál-

nászcapatot, s amikor ezek megrakodtak, egész csapatuk kerítette be őket, vagy útközben hazafelé lepték meg, és elvették egész rakományukat kosarastól azon a címen, hogy a málnaszőlőben kitaposták az ültetett csemetéket. Így látták el málnával saját magukat és feletteseiket.

Miután a most letűnt kommunista rendszer az államosítással kiforgatta a népet erdővagyonából is, az erdőszelvény már nem sajnálta a kitaposott csemetéket, hanem még szorgalmazta is a málnászt, de kizárólag csak állami begyűjtő központok számára, természetesen bagóért. Keményfalva népe le is szokott a málnászásról, ami aztán teljesen a cigányok kezére került.

*

A 229 növény tanulmányozása után bizonyos következtetések levonására nyílt lehetőségem.

A falu népének növényismerete, jóllehet foglalkozása révén a természettel szoros kapcsolatban élt, nem volt gazdagnak mondható. A Hargita alja gazdag növényvilágából, a fák, a bokrok, cserjék kivételével aránylag keveset ismert és nevezett meg. Magárautaltsága, önállásra törekvése és mindig szűkös pénzügye okozta elsősorban, hogy majdnem kizárólag csak az olyan növényeket nevezte meg, amelyek anyagilag érdekelték. A leírt növényekből alig van olyan, amely gazdaságilag közömbös volt. Ezek ismeretét is csak igen gyakori előfordulásuk vagy valamely különlegességük magyarázza. Aránylag nagy ellenben az emberi és állati tápláléknak, itálnak, gyógyszereknek, játéknak, épületanyagoknak felhasznált, valamint pénzügyi forrást jelentő ismert növények száma. Amelyik növény anyagilag nem érdekelte, amellet érdektelenül ment el, szerszámaival is kikerülte, közülük pedig sok hasonló növényt azonos néven nevezett meg.

A valamiképpen használható növényeket sokoldalúan, ötletesen és célszerűen gyűjtötte be, termelte ki, tartósította és hasznosította. Erre a szükség vitte rá. Az erdők, amelyek régebben az egyik fő gazdasági szükségletet, de a pénzügyi forrást is jelentették, rohamosan megfogyatkoztak évszázadunk elejére, a mezőgazdaságilag művelhető terület a lakosság számához viszonyítva kevés volt, a táplálkozás és ruházkozás iránti igények pedig nőttek. Az igen szűkös pénzügyeletekből orvosra, patikára még végszükségben is alig jutott, inkább házi gyógyszerekhez, főképpen gyógynövényekhez folyamodtak.

A gombaismeret feltűnően szegényes volt, jóllehet sokféle ehető gomba terem, és a gombaélt nagyon szerették. A gombáknak mintegy

80%-át bolondgombának tartották, jóllehet a szaktudomány szerint kb. 10% mérgező gomba van.

Szintén igen hiányos a festésre alkalmas növények ismerete. Oka az lehet, hogy már évszázadunk elején megjelentek a kereskedelemben az igen jó és olcsó festékek, valamint a színes ruhaneműk és fejtők.

A gyümölcsöt nagyra értékelték, az udvart, kertet sűrűn beültették gyümölcsfákkal. Alig volt udvar, ahol minden szögletben, ha csak a szekérral való ki-bejárást nem akadályozta, jónéhány gyümölcsfa ne lett volna. Nem gyümölcstermő fát nem tűrtek meg udvaron, kertben. A gyümölcsfákat azonban alig gondozták, ezért rendszerint kevés és gyenge termést hoztak. Oka csak az lehet, hogy nem akadt a faluban olyan ember (tanító, pap), aki felvilágosító munkával, jó példával hatott volna a népre. Vadalany beoltásához egyszerű hasítékoltással többen értettek.

Fiúgyermekek sok és változatos játéktárgyat készítettek növényekből, fából. Így tanulgatták az ezermesterséget. Nem bolti játékokért, hanem bicskáért könyörögtek a szülőknek. Ma nem vesznek bicskát a gyermeknek, nehogy a drága elvágja a kezét, hanem telezsúfolják a házat pléh- és műanyag játékokkal, amelyeket aztán pár nap alatt összerongál.

Az ismert növények között aránylag sok a virág: 69, az összes növénynek 30,1%-a. Köztük kevés van, amely táplálék, gyógyszer, játéktárgy vagy pénzkereseti forrás lett volna. Igen ritka volt az olyan háztáj, ahol ne tartottak volna virágot az ablakok alatti kicsikertben is. Kora tavasztól késő őszig a fiatalok gyakran szedtek mezei vadvirágokat is, és otthon vázában tartották.

Ami az ismert növényeknek a faluban általánosan használt nevét illeti, úgy tűnik jó része ősi örökség, más része a növény meghonosodásával egyidőben jött, több pedig iskolai tanulmányokból származott.

A szakirodalmival nem egyező népi nevek száma aránylag nagy: 94, az ismert növények 41,5%-a. 29 növényt (12,7%) több népi néven is ismernek. A legtöbb népi név a növény alakjára, színére, eredetére, helyére, hatására, felhasználására vagy más tulajdonságára utal. Sok közöttük az igen találó és ötletes név, amiből jó megfigyelőképességre, a növény alapos ismeretére, képzelőerőre és nyelvi gazdagságra lehet következtetni. Bátran állítom, hogy a népi nevek közül igen sok találóbb, kifejezőbb és magyarosabb, mint a szakirodalmi név. Magyarosabb és találóbb a borsika vagy borsfenyő, fenyőalja gomba, vargacseresznye, mint a boróka, rizike; zelnice; a dongóvirág, fagyűkerű fű, fűgomba, motollafű, hadigyom, szegfűgomba, úrfirózsa, ürömrózsa, veresfenyő, kékberek találóbbnak, kifejezőbbnek és nem olyan mesterkéltnek tűnik, mint az ebnyelvű fű, zsombor-, torony- vagy ikravirág, margitvirág

vagy téli aranyvirág, lucfenyő, subás farkasfog, kicsiny gombvirág, rézvirág, májvirág. Annyi bizonyos, hogy amikor a magyar szakirodalomban például a fenyőfélék nevét rögzítették, nem kérdezték meg azt a székelyt, aki együtt született, élt és halt meg a fenyőfával... Jellemző, hogy a székely, minden iskolai és munkahelyi ismerete ellenére csökönnyösen regaszkodik a fenyőfélék (és más növények) maga adta nevéhez, mert ezeket találóbbaknak, ésszerűbbeknek érzi.

A népi növényismeretet és növényfelhasználást a rohamos beszűkülés jellemzi, különösképpen azokban a helységekben, ahol a mezőgazdaságot kollektivizálták, és a nép jó része iparba, ingázni kényszerült. Gyógynövényt ma már igen kevesen gyűjtenek, de ha szükségük van rá, a patikában keresik. Sokan a mezőre csak lopni járnak. A negyvenötven évnél fiatalabb keményfalviak nagy része azt sem tudja, merre volt a havasa, erdeje.

Összefoglalásképpen néhány számadat:

- A leírt 229 növényből:
- vadon élő fa, cserje: 34
 - termesztett (kerti) gyümölcsfa, cserje: 10
 - gyűjtött és hasznosított vadgyümölcsöt termő növény: 9
 - ehető növény: 48
 - ehető gomba: 14
 - étkezési teát, szeszes- vagy más italt készítenek belőle: 17
 - ember és állatgyógyításra használt növény: 46
 - pénzkereseti forrás: 25
 - mérgezőnek tartott növény: 24
 - közömbös vagy károsnak ismert gyomnövény: 41
 - hiedelem, babona, monda, történet, mondóka fűződik hozzá: 24
 - elsősorban virágként ismert növény: 69
 - a szakirodalmi magyar névvel egyező néven ismerik: 135
 - a szakirodalmi magyar névvel nem egyező néven ismerik: 94
 - több népi néven is ismerik: 29
 - a növény alakjára, színére, eredetére, termőhelyére, hatására felhasználására vagy más tulajdonságára utaló népi név: 62
 - a népi név mást jelöl, mint a szakirodalomban: 15

Lőrinczi Etelka

FONALFESTÉSI KÍSÉRLETEIM NÖVÉNYEKKEL

A fonalfestés hagyományai mindig érdekelték, de behatóbban az 1970-es évek elején kezdtem tanulmányozni, amikor a *Jóbarát* gyermeklap által meghirdetett *Ezerjófű versenyen* a két fiam is részt vett. Így a fonalfestéssel kapcsolatos néprajzi írások között 1976-ban Árapatak neve is felbukkant Dr. Péntek János—Szabó T. Attila etnobotanikai munkájában, ami épp a magam, valamint Ferenc és Zoltán fiam által gyűjtött anyagot hasznosítva mutatta be a falu népi növényismeretét, felsorolva a festőnövényeket is. Jellegénél fogva azonban nem terjedt ki a fonalfestési eljárások ismertetésére.

Az *Ezerjófű versenyen* 1972—73-ban a fonalfestéssel kapcsolatos helyi ismereteket, eljárásokat a hitelesség végett csak akkor jegyeztettem le a fiaimmal, ha én magam is kipróbáltam, és valóságnak megfelelő közlés volt. Ennek köszönhetően kedvet kaptam a növényekkel való festési kísérlethez, amit a *Népismereti Dolgozatok 1980* című könyvben adtam közre *A fonalfestés hagyományai Árapatakon* címmel, amelyben 20 növénnel végzett kísérlet és 30 féle színárnyalatú — főleg gyapjúfonalról írtam. A dolgozat megjelenése után mellőztem a növényi festéssel kapcsolatos további kutatást, pedig a céljaimat csak részben értem el. Húsz év telt el, 1992 júniusában néhai Gazdáné Olosz Ella javaslatára meghívást kaptam Csernátónba a nemezkészítő tanfolyamra, hogy tartsak előadást növényi gyapjúfestési eljárásaimról. Ennek köszönhetően, ismét kedvet kapva hozzá, kezdtem a növényi festéshez. Először csak gyapjúfonalat festettem, úgyhogy Csernátónban már 56 színárnyalatot tudtam bemutatni.

Akkor támadt az az ötletem, hogy folytassam a kísérletezést és az eredménnyel jelentkezsem versenyre. Így július hónaptól novemberig minden szabad időmet e célnak szenteltem. Festettem és festettem. Sajnos a faluban sehol, de még Sepsiszentgyörgyön sem kaptam FeSO_4 (vasszulfát) fixálót. Mégis az év végi eredményem 27 féle festőnövényből, 273 színárnyalatú festett fonal volt. Mivel csak júliusban fogtam a festéshez, így teljesen hiányoztak a tavaszi növényekkel való kísérletek. 1993 tavaszától bővítettem a kísérletekhez felhasznált növények számát, az eredményeket pedig majd eljuttatom a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

Visszatérve a kísérleteim céljához, az ötvenes évek elején hallottam, hogy a régi öregek növényekkel kék, piros, zöld színű tojást és fonalat festettek. Ezeket szeretném előállítani én is.

A piros tojás festésére a II. világháborúig berzsény (*Caesalpinia echinata*) faforgácsát használták, amit üzletből vásároltak kilóra, vagy vereshagymahéjjal festettek. A berzsény leveléhez, ha égőpirosat akartak festeni, timsót tettek. Valószínűnek tartom, hogy a fonalat is ezzel a faforgáccsal festették pirosra, mivel Árapatakon még nem fedeztem fel pirosat festő növényt.

Kék színt sem tudtam előállítani egyetlen növényből sem. A kék szín festéséhez a kék színű növényekkel próbálkoztam, még a hetvenes években, amikor a legnagyobb örömömre a zöld színt kaptam meg. A kék színt, gondolom, hogy a közeli Brassóból kapott posztóhulladékból nyerték, éppúgy, mint a kászoniak. A festőasszonyok gyapjú és kender fonalát saját kezűleg festették, főként növényi eredetű festékanyagokkal. A festés módja egyszerű volt: a festendő anyagot egy-két óráig lágy vízben áztatták, hogy minden részét egyformán fogja a festék, majd az üstben levő festéklében állandó forgatás mellett két-három órát főzték. Festésre legjobban a patakvíz felelt meg. Ez gyorsan és jól is tisztált. Nem véletlen, hogy a másoknak is dolgozó festőasszonyok a falun áthaladó patak partján laktak.

Maga a festéklé is általában ugyanazzal az eljárással készült minden növényből. A szükséges nyersanyagot üstbe vagy nagy fazékba tették, felöntötték vízzel, s két-három órát főzték, majd leszűrték. A festőnövények és a hozzáadott kristályos anyagok (fixálók) színek szerint változtak.

A házi növényi festés hanyatlása ideig-óráig a II. világháború idején és a háború utáni években megszűnt, amikor a falu népe átmenetileg újra rászorult a maga szőtte-varrta kender- és gyapjúruhára. Hagyományai az 1960-as évekig tartottak, amikor még minden ötvenévesnél idősebb asszony a gyapjút, a szőnyegnek való rongyot égerhéjből, diófalevélből nyert növényi festékben festette feketére vagy barnára. Az azt követő években a vegyi anilin festékek sokféle változatához aránylag olcsón (1,50 lej) hozzá lehetett jutni, a növényekkel való festést teljesen háttérbe szorította. 1992-vel egy újabb hullám jelentkezett. Nem lehet az üzletben vegyi festéket kapni. Ismét nagy az érdeklődés a növényi festékek iránt. Így például Húsvétra a piros tojást már legtöbben piros hagymahéjjal festették. Többen érdeklődtek a faluban, hogy barnát, feketét milyen növényből festhetnek. Egyszerűen nemcsak a gyógynövények, hanem a festőnövények iránt is nagy az érdeklődés 1993-ban is. Így a szájhagyományok által ránk maradt festőnövényeket próbáltam ki, hagyományos fixáló anyagokkal.

Az Árapatakon megtalálható növények által festett fonalakat nem szín szerint csoportosítottam, hanem növényenként. Bármely növény

festőkivonata sokban függ a fixáló anyag hozzáadásától, a fonal fajtájától, minőségétől stb.

1. Festőszoltina (Serratula tinctoria)

A sárga szín előállítására legáltalánosabban használt burján a *zsódina*. Bőven termett az Olt menti kaszálókon. Ma teljesen kiveszett, mert szántóterületté alakította át a volt mezőgazdasági termelőszövetkezet. A régi öregek házából nem hiányzott a megszártított, összekötött *zsódina* leveles szára. Minden liter vízhez két marékkal tettek. Gyapjút, kendert, tojást, később gyapottat is festettek vele, de csak sárga szín előállítására használták. Sárga fonallal *ajjazták fel* a párnahéjakat, kötötték össze a két szél vászonból szőtt asztalterítőket, rudilepedőket, sőt az ünnepi pendelyeket (alsószoknya) is ezzel a sárga cérnával varrták össze kiskötéssel vagy bokorkötéssel. A párna és derékaljakat azért, hogy a toll ki ne jöjjön belőlük, minden évben meszeléskor *zsódinával* sárgított kenővel (lisztből főzött sűrű csiriz) kenték újra.

Az írott tojást — az alap beosztásos (inazás) viasszas megírása után mai napig *zsódina* festéklében megsárgítjuk, majd befejezve az írást (pettyegetést) pirosra festjük.

Egy pár festőszoltina-gyökeret az 1972-es *Ezerjófű verseny* alkalmával az udvarra telepítettünk, ebből kapom a festéshez szükséges nyersanyagot. A hazai *zsódina* friss leveléből 16 féle színárnyalatot festettem. Fixáló anyagként konyhasót, ecetet, rézgálicot, vasgálicot és timsót használtam. Ha több a festőanyag a festéklében — akkor sötétebb árnyalatú gyapjúfonalat nyertem.

2. Közönséges dió (Juglans regia)

A barna szín festésére a mai napig a legnépszerűbb növényi anyag a diófalevél és zölddiótok (burok), amit frissen vagy szárítva használnak. E növényből a fixáló anyag hozzáadásával a világos rozsdabarnától a négerbarnáig 20 féle színárnyalatot nyertem. Régen a növényt a szövéshez szükséges gyapjú- kender- lenfonalak festésére használták, amiből férfi és női ruhának való háziszőttes posztót, vásznat készítettek. Ma általában gyapjúfonalat festenek, amiből szvettert, szoknyát kötnek, vagy szőnyegnek való rongyokat festenek. Akad, aki a haját festi diófalevél főzettel.

3—4. Vöröshagyma (Allium cepa)

A vöröshagyma héját a legrégebb idők óta használták tojásfestésre, főleg a szegényebbek, akik üzletből a berzsenyt nem tudták megvásárolni. 1992—93-ban az üzletből hiányzó festék miatt tértek vissza a vöröshagyma héjához.

4. A sárga, valamint a vöröshagyma héjával kipróbált színek alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy a múlt században élő asszonyok-

tól megmaradt háziszőttes rokolyák (szoknyák) egy-egy sodrott szálú fonala okkeres barnáját, khakizöldes szálát épp hagymahéj festéklével festették. Amióta komolyabban foglalkoztat a növényi festés, sok új szín létrejöttékor látok hasonlóságot a háziszőtteseknél alkalmazott fonalak színével, olyanokéval, amelyeket a századfordulóig készítettek. A hagymahéj levével több mint 30 féle színárnyalatot sikerült létrehoznom.

5. Vadgesztenye (*Aesculus hippocastanum*)

Kísérletező kedvem nyomán egy vadgesztenye éretlen terméséből szakítottam 1992. aug. 20-án két fürtös ágat 5—5 terméssel. A szűrős termést könnyen vágta négyfelé a kés. Öt edénybe raktam a feldarabolt termést. Két napig érleltem hideg vízben, amíg a víz vörösesbarna lett, azután festettem vele 15 féle színárnyalatot.

6. Enyves éger (*Alnus glutinosa*)

A fekete szín előállítására a legrégebbi időkől az enyves éger kérget használták. A fekete szín fényesebbé tételére a *fekete nádály* (*Symphytum officinalis*) gyökerét használták az éger kérgével együtt. Az égerfa fiatal ágainak kergét hántották, hámozták le, felaprítva főzték, majd vas- vagy rézszulfát hozzáadásával kapták a megfelelő fekete színt. 1992-ben 10 féle árnyalatot festettem.

7. Büdöske (*Tagetes patulus*)

A бүdöske sárga virágszirmaiból festettem 15 féle színű fonalat. A megmaradt csészelevelekkel és a termőtokokkal is próbáltam festeni, timsó hozzáadásával, és így talán szebb citromsárga színű gyapjú- és gyapotfonalat kaptam.

8. Évelő vagy gerezdes csillagfürt (*Lupinus polyphyllus*)

Amint azt az előzőekben vázoltam, egyik céloom a kék szín előállítása növényekből. Ezért többféle kék színű virágból próbáltam festeni. Így az ibolya kék gerezdes virágszirmaiból szürkét, szürkésfehéret és rézszulfáttal szép, halványzöld színt nyertem.

9. Kékárvácska (*Viola wittrockiana*)

A kékárvácska virágából zöld színű gyapjút festettem még 1972-ben. Akkor 1/4 kg gyapjút festettem zöldre, amit szövésre és rojtbogózásra használtam fel, széktakarónak, amely a mindennapi használatban sem veszítette el a színét 20 év alatt sem.

10. Mezei zsálya (*Salvia pratensis*)

A mezei zsálya kék virágjával is gyapjút festettem timsó és rézszulfát hozzáadásával, aminek eredménye szintén a zöld szín lett.

11. Szarkaláb (*Consolida regalis*)

A mezei szarkaláb kék virágát is csak rézszulfáttal próbáltam ki, céloom kimondottan a zöld szín előállítása volt.

12. Réti peremizs (*Inula britannica*)

Egy mezei utam alkalmával láttam meg a réti peremizs szép sárga virágát. Egy csokorra valót szedtem, hogy virágjával próbáljak festeni. Mivel azt tapasztaltam, hogy ebből a növényből bőven van a határban, a következő kísérleteket végeztem el:

a) Gyapjúfonalat festettem friss növényből timsó és rézszulfát fixálókkal. Amikor a gyapjú a festéklében kihűlt, a festett fonal felét azonnal öblítettem, a másik felét csak szárítás után öblítettem bő vízben. A két változat kevés eltérést mutatott.

b) Később szárítottam réti peremizs virágot és azzal festettem, ugyancsak timsó és rézszulfátos fixáló anyagokkal. Az eredmény azt mutatta, hogy a friss növényekből nyert szín erőteljesebb, szebb, mint a szárított növényé.

13. Körömvirág (*Calendula officinalis*)

A körömvirággal is kísérleteztem:

a) Festettem friss növényvel, amikor a festés utáni kihűlt fonal felét azonnal öblítettem, a másik felét csak szárítás után. Itt már nagyobb eltérést tapasztaltam.

b) A második kísérletem szárított körömvirággal történt, ahol szintén kétfelé osztottam a festett anyagot, és úgy öblítettem. A színek közti eltérés itt jobban kihangsúlyozódott. Érdekes, hogy ez a növény a gyapjút sokkal szebben festi, mint a kender- és gyapotfonalat, ezért a két utóbbival nem is kísérleteztem.

14. Giliszaúzó varádics (*Chrysanthemum vulgare*)

Ez a növény is bőven található Árapatak határában. Ezért ezzel a virággal is kísérleteztem. Festettem friss és szárított növényből. Az eltérés a timsónál és az ecet használatánál a legszembetűnőbb.

A giliszaúzó varádicsot a faluban egy pár asszony a szoba padlójának felmosása után sárgító festékként használja. Szép sárgára festi a padló deszkáját.

15. Festő pipitér (*Anthemis tinctoria*)

Falunk határában a Székely úti dombtetőn láttam meg az igen szép, sárga virágú festő pipitért. Nem ismertem, de leszedtem, és amikor a meghatározásnál a tinctoria illetve a magyarban a festő szót megláttam, nagyon megörültem. De annál nagyobb volt az örömöm, amikor a timsó hozzáadásakor keletkezett sárga színt megpillantottam. A növényből kevés van a határban, ezért csak azt a kísérletet végezhettem vele, hogy a festékléből azonnal, majd szárítás után öblítettem. Csak gyapjút festettem vele.

16. Közönséges boróka (*Juniperis communis*)

A borókaagyókeret megfőztem, három napig érleltem, majd úgy festettem vele gyapjúfonalat. Egyet pedig érlelés nélkül, még 1972-ben. A borókáról azt olvastam, hogy pirosat fest, azért kísérleteztem vele, sajnos a kapott szín messze áll a végcélától.

17. Közönséges nyír (*Betula pendula*)

A közönséges nyír levelével három színt festettem még 1976-ban. A leírások alapján zöld színt kellett volna nyernem.

18. Kislevelű hárs (*Tilia cordata*)

Csak egy gyapjúfonalat festettem az 1970-es években.

19. Vadcsereznyefa (*Prunus avium*)

A vadcsereznyefa ágainak kérgével már a régi öregek is festettek falunkban, mivel a környéki erdőkben elég gyakran előforduló fa volt, ma ritkább. Ennél a kísérletnél látható, hogy milyen nagy eltérés van a festőléhez hozzáadott fixáló anyagtól. A fa ágainak lehántott, összevágott kérgét 24 órát hideg vízben áztattam, majd utána főztem — és festettem a szép rozsdabarna színt és a rézszulfáttól kapott sötét zöldesszürkét.

20. Piros bazsarózsa (*Paeonia officinalis*)

Már 1972-ben kísérleteztem a piros szín előállításán. Akkor is keszlilásszürkét kaptam, mint 1992-ben, amikor bőven virágzott a piros bazsarózsa.

21. Harangvirág vagy harangláb (*Aquilegia hibride*)

Ezzel a kék virágú harangvirággal is zöld színt állítottam elő.

22. Földibodza (*Sambucus ebulus*)

A földibodza sötétkék bogyóterméséből festettem. Így végre eljutottam a szép szürkéig, de még messze áll a kék, amit el szeretnék érni.

23. Közönséges fagyal (*Ligustrum vulgare*)

E növény sötétkék termésével festettem szürkés-kék színeket.

24. Csipkebogyó (*Rosa canina*)

A csipkebogyó szárított termésével festettem 1992-ben. Mivel nem volt időm forgatni a fonalat a festéklében, a mintaanyag foltostarka lett. Főleg a kender és gyapotfonal, amelyek festése mindig igényesebb, mint a gyapjúfonalé.

25. Orbáncfű (*Hypericum perforatum*)

A szárított orbáncfű virágos szárát használtam fel. Sok összetört növényt tettem a festéklébe: egy liter vízhez jó két marékkal. A festéklében való kihűlés után a fonalakat szárítottam, és csak azután öblítettem.

26. Kömény (*Carum carvi*)

A kömény magjával festettem. Már a régi festőasszonyok is alkalmazták főleg tojásfestésnél, amikor hagymahéj és kömény levében festettek tojást.

27. Közönséges galaj vagy fehér galaj (*Galium mollugo*)

Véletlen folytán vettem észre, hogy a galajból főzött gyógytea reggelre megzöldült. Így festettem vele színeket: a vasgálicos szürkét, a rézgálicos sárgászöld khakit. Fixáló anyag nélkül nem fogta meg a fonalakat. Ellenben a tojást sötétzöldre festette.

28. Kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*)

Idősebb tölgyfa kérgéből főztem festéklevet, amelyben gyapjú- kender- és gyapotfonalat festettem.

29. Sáfrány (*Crocus satinus*)

A sárga bibe és sárga szíromleveleivel festettem, víz, ecet, rézszulfát és timsó hozzáadásval.

30. Fodroslorum vagy lósóska (*Rumex crispus*)

Lósóska terméséből készítettem a festőlevet, amelyből ötféle mintát festettem háromféle fonalból, víz, timsó, ecet rézszulfát és vasszulfáttal. Egy liter vízhez két marék száraz sóskatermést tettem.

31. Nagycsalán vagy csihány (*Urtica dioica*)

Kora tavaszi, föld feletti részével festettem.

32. Lucfenyő (*Picea excelsa*)

A lucfenyő tobozával és kérgével festettem.

Befejezőként röviden összegezem a kísérleteim nyomán tapasztaltakat, arra vonatkozóan, hogy *mitől függhet egy szín előállítása, ha ugyanazt a festőnövényt használjuk.*

1. A fonal minőségétől: tiszta gyapju- vagy gyapotfonal vagy bizonyos százalékban kevert (műszálas) fonal.

2. A fonal tisztaságától (mosott vagy mosatlan gyapjú- vagy kenderfonal).

3. A fonal festésre való előkészítésétől, attól, hogy festés előtt áztatjuk-e a fonalat, vagy áztatás nélkül tesszük a festéke.

4. A víz minőségétől: lágy vagy kemény vízzel festünk-e. Festeni a legjobb az esővíz, tisztálni, öblíteni a folyóvíz.

5. A folyadék mennyiségétől.

6. A festőnövény a. — mennyiségétől (több, kevesebb)

b. — minőségétől (friss vagy szárított)

c. — gyűjtési idejétől (tavaszi, nyári, őszi).

7. A festéklé vagy festendő anyag főzési idejétől.

8. Az érleléstől: attól, hogy két-három napig érleljük-e a festőlevet a festőnövényel együtt.

9. Az öblítés időpontjától, attól, hogy a festőlében kihűlt fonalat azonnal öblítjük-e vagy csak szárítás után.

10. Utolsónak hagytam, de talán a legfontosabb, a festékléhez hozzáadott fixáló anyag, amelyek határozottan változtathatnak nemcsak a színárnyalaton, hanem a színén is.

HALÁL ÉS ELMŰLÁS

Kunt Ernő

A HALÁL ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

Az elmúlás természeti törvény. Bármely társadalom, bármely kultúra alapvető feladata, hogy tagjait e tény elfogadására felkészítse, s a halálról nemzedékek során felhalmozódott tapasztalatokat megőrizze, rendszerbe foglalja, s az élők és eljövendők számára hozzáférhetővé tegye. Feltétlenül szükséges olyan általános érvényű állásfoglalást kialakítani, amely lehetővé teszi, hogy a társadalomszervezet egésze megrázkódtatásmentesen működjék, miközben tagjai egymást váltják. A közösségnek fennmaradásához olyan hatékony viselkedési parancsokat kell kialakítania és örökítenie, amelyek azon veszélyhelyzetekben lépnek működésbe, melyek egyik tagjának elvesztésekor támadnak.

A mulandóság tudata megkülönbözteti az embert a többi élőlénytől. Lehetővé teszi, hogy életét e visszavonhatatlan tény tudatában alakítsa, s gondoskodjék utódairól. Ugyanez a tudat hatalmas szellemi energiákat is felszabadít, amelyekkel éppen a vég ellen kísérel meg védekezni az ember. E paradox kettőség feloldására jöttek létre azok az elképzelések, amelyek segítségével — evilági létünk tanulságait felhasználva — a halálon túlra vetítünk egy új világot: a gondolkodó ember világa után a vágyakozó ember világát. Nem szabad elfelednünk, hogy ebben a költött világban az ember valóságos igényei, tulajdonságai, jellegzettségei — tulajdonképpen a totális humán princípium — nyilatkoznak meg. Különböző népek, korok, kultúrák túlvilágképei valóban ékes példái az elvonatkoztató készségnek, s megjelenítési formáikban a tiszta, az absztrakt költészet mesterművei is.

A halál tudata ilyenformán alapvető kultúraformáló erőnek tekintendő. Egyén és tudott vég szembefeszülésének vitathatalanul része van az emberiség fejlődésében. Jóllehet e ténynek ilyen közvetlen megfogalmazásával nem kerülünk szembe, mégis életünk során körülvesz, meghatároz — paradox módon —, nap mint nap éltet bennünket ez a végzetes feszültség.

Minden közösségnek, minden kultúrának érdeke s feladata is, hogy az egyén ne felkészületlenül találja magát szembe a mulandóság kihívásával. A kulturális parancsok tehát arra törekszenek, hogy az egyes embert az elmúlás bénító tudatától felszabadítsák, testi és szellemi energiáit az életre irányítsák. Ezért a halálra, halottra, elmúlásra vonatkozó emberi tudás, ismeret és viselkedési parancsok közvetett — a kultúra adott állapotát jellemző —, jelképes formában nyernek megfogalmazást a világgépben, az irányító ideológiákban és vallásokban. Minden kul-

túrát jellemez az, hogy milyen módon, milyen fokon tartja ében tagjaiban a halál tudatát, hogyan igyekszik befolyásolni a halálhoz való viszonyukat. Úgy tűnik, hogy az ún. „keleti kultúrák” — a hagyományos kínai konfucianizmus, taoizmus, indiai buddhizmus, hinduizmus, japán shintoizmus és a zen világméreteiben élet és halál sokkal inkább kiegészítik egymást, egységet alkotnak: a teljes egységet. Az ún. „nyugati kultúrkörben” — Európa és az Újvilág országaiban — inkább elmentébben állítják, szembesítik egymással élet és halál tényét és fogalmát. A kultúrák közötti effajta különbségtétel csak hozzátétőleges érvényű tendenciát jelez, de megfelel a — szintén általánosítható — megállapításnak, hogy a keleti elmélkedési mód szintetizáló — a dolgokat egységben látni, megismerni és megérteni törekvő —, míg a nyugati vagy európai gondolkodásmód analízáló — a dolgokat egymással összehasonlítva, szembeállítva, alkotóelemekre bontva vizsgáló — jellegű. Ám az ún. európai gondolkodásmódon belül sincs teljes egység, hanem különféle történeti korokban, más-más társadalmi rétegek-nél módosulhat az alapfelfogás, vagy éppen átmenetet képezhet. Gondoljunk csak a középkorra, amely időszaknak munkájába, közéletébe, ünnepeibe, művészetébe, vallásosságába éppenséggel hangsúlyozott közelségbe kerültek egymással, alkalmasint pedig éppen egységet alkotnak élet és halál eseményei, ábrázolásai, jelképei. Vagy gondoljunk a parasztság — éppen a magyar parasztság — természetelví vélekedésmódjára, világmérete, melyet élet és halál egybetartozósága alapvetően jellemez.

Történelmi, gazdasági és társadalmi hatások, valamint kulturális kölcsönösségek befolyásolták azokat a hagyományokat, ismereteket, melyeket az egymást váltó nemzedékek napjainkig felhalmoztak ember és mulandóság viszonyának megítéléséről. Az, hogy egy társadalomban milyen halálkultúra alakul ki, függ a jellegzetes gazdálkodásmódtól, a társadalom belső szerkezetétől, a társadalmi egyenlőtlenségektől, az ezeket szolgáló vagy ellensúlyozó ideológiáktól s alkalmasint a közösség felerősödő vagy csökkenő társadalmi szintű veszélyeztetettségétől (pl. háborúk, járványok).

Napjainkban a művelődés, a kultúra szorosan kapcsolódik életünk minden mozzanatához, a halálhoz közeledve azonban megtorpan. A társadalmi érdeklődés visszahúzódik e támától. Nyilvánosan, társaságban nem illik róla beszélni. Baráti, családi körben ugyancsak ritkán érintik, hiszen a jelenlevők között mindig akadhat olyan személy, aki életkora, betegsége folytán találva érezheti magát, akit udvariasságból, együttérzésből kímélni akarnak. Szülők és gyermekek, férj és feleség között is ritkán esik erről szó. Általában csak akkor, ha valamelyik hozzátar-

tozójuk távozása az élők sorából közvetlenül érinti őket. Ám az elhunyt körül szükségszerűen elvégzendő adminisztratív, bürokratikus feladatok — ti. gondoskodni kell az elhunyt állampolgári létét biztosító különféle nyilvántartásokból való törléséről, a temetés különböző vonatkozásainak megszervezéséről, lebonyolításáról, a hátrahagyott személyi környezet újjárendezéséről, az elhunyt személyi tulajdonainak újraelosztásáról —, nos, mindezen feladatok háttérbe szoríthatják az érzelmeket, s így újra csak elkerülhető a személyes szembenézés az amúgy is került témával. Társadalmi, kulturális segítség, a hagyományok megértése és újraértelmezése híján az egyén magára hagyatva kerül szembe az elmúlással, a halál gondjával, amely életének különböző szakaszaiban szükségszerűen felmerül benne. S hohanem sokkal többször, mint ahányszor módja lenne beszélni róla. S hogy e beszélgetésekre szükség lenne alkalmanként — a szorongásokat, félelmeket eloszlatni, a tudatlanságot, félreértéseket feloldani, a ránk hagyományozott közhelyeket felülvizsgálni, megismerni az emberi kultúra által a halálról eddigi felhalmozott tudás lényegét, egyáltalában kifejezni magunkat s tudni beszélni róla — mindezek szükségességét valamennyien érezzük. Méltán okozhat gondot, ha engedjük, hogy az elmúlás kiszoruljon megismerési körünkéből, hiszen a véggel való szembenézés mikéntje alapvetően alakítja egész életünket.

A halálra, halottra, elmúlásra vonatkozó ismeretek hiánya, a hozzájuk fűződő viszony tisztázatlansága azért vetődik fel napjainkban különös hangsúllyal, mert azok azon hagyományos kultúrákat, amelyek a maguk keretein belül a halál kihívásának megfeleltek, századunkban egy új kultúra kezdi felváltani. E változás világméretű, jöllehet az egyes társadalmakban más és más módon, eltérő hevességgel zajlik le. Legfontosabb jellemzője a természet kisajátításában és a termelésben mind fokozottabb mértékben alkalmazott gépesítés, melynek eredményeként fokozatosan elszakadunk természeti környezetünktől, s hovatovább közvetett kapcsolatainkat is elveszítjük. Ugyancsak jellemzi e változást a természettudományoktól áthatott — azokat alkalmasint fetiszizáló — gondolkozásmód. Végül együtt jár e változásokkal a rohamosan növekvő lakosság városokba tömörülése, egyidejűleg pedig mind az egyének, mind az ismeretek intenzívebb s egyben fokozottabban ellenőrzött és befolyásolt világméretű mozgása. Az utóbbi fél évszázad során alapvető — feltehetőleg minden megelőző kultúrától különböző — világméretű változások kezdődtek, illetve bontakoztak ki. Nem kivétel ez alól az embernek az elmúláshoz való viszonya sem.

Napjaink embere váratlanul, felkészületlenül kerül szembe a halál kihívásával. Vannak, akiket előrehaladott koruk készítet a szembenézés-

re. Vannak, akik életük valamely tragikus fordulatóban választják azt. Mások végzetes betegségben szenvednek, s előre tudva sorsuk megváltoztathatatlanágát, maguk készülnek fel annak elfogadására. A halálra ítélteteket erősen formálja közeli haláluk tudata. A súlyos betegségek szerencsés túlélői a halállal való közvetlen szembekerülés megrázó tapasztalatával gazdagodnak. Mindahányan magukra hagyatva állnak szemben a halállal. A kultúra nincs segítségükre. S hányan vannak, akik nem is igénylik a segítséget, akik a halált életüktől idegennek tekintik, s kizárják vélekedési körükből! S hányan, akik az utolsó pillanatokban kétségbeesetten kapkodnak e segítségért, de kulturális úrbe kerülve, meg nem kaphatják azt! Sokaknak a véggel szemben valamely vallás ad nyugalmat. Néhányaknak a filozófia tanításai. A legtöbben azonban védtelenek.

E védtelenség megszüntetésére, a kimondatlan igények kielégítésére alakult ki napjainkban a halál iránti érdeklődés felerősödő — ha úgy tetszik —, új iránya. Tudomány, de hitet kíván. Emberek emberekhez való közelebb kerülését szolgálja, de intézményeket állít, specialistákat nevel. Mégis: őszinte igyekezettel kívánja bekapcsolni a halálra vonatkozó ismereteket korunk kultúrájába.

Valamennyi kultúrának tehát szükségszerű és alapvető részei azok a meggondolások, vélekedések, amelyek a mulandóság feldolgozásában, megértésében és elfogadásában segítik tagjaikat, illetve kötelezőek rájuk nézve. E vélekedések, meggondolások rendszerét nevezzük adott társadalom, adott kultúra halálképének.

A halálképet az adott kultúra világképének szerves részeként értelmezzük, amely azon tapasztalatok, vélekedések és elképzelések rendszereként fogható fel, amelyet adott társadalom a halálról, a halottról, a mulandóságról, az élők és a holtak viszonyáról nemzedékek során kialakított, s amelynek ismeretét minden tagjától elvárja. A halálkép lehetőséget nyújt arra, hogy ismerő a mulandósággal kapcsolatos eszméket, jelenségeket és dolgokat azonos, átfogó kategóriák szerint, viszonylag ellentmondásmentesen ítélhessék meg, s így — a világképnek megfelelő — meglehetősen homogén rendszert építsenek fel eszméikből. A halálkép kifejezetten normatív jellegű, azaz megszabja a társadalom tagjainak viselkedését. Ilyenformán az adott közösség halálképe meghatározott, és hitelesíti a temetkezési szokások gyakorlatát is.

Ez érvényes a magyar parasztságra is.

Jellegzetes halálképe révén a magyar parasztság arra törekszik, hogy az egyes embert a halál bénító tudatától felszabadítsa, s testi és szellemi energiáit az életre irányítsa.

A haláleset kiváltotta igények, kihívások megválaszolási módját — tehát a halálkép egészét — alapvetően meghatározza a paraszti közösség jellegzetes ökotípusa, gazdasági tevékenysége s annak fejlettségi foka. Az elsősorban földművelő, állattartó, halász, kézműves, illetve ezeket valamiképp ötvöző életforma s az abból következő vagyoni és társadalmi helyzet, valamint létfenntartó tevékenység hagyományörző foka feltétlenül befolyásolja, alakítja a halotti szokások megvalósulási formáját. Így például a sárréti pákások temetése is hasonló volt életmódjukhoz, mely a legegyszerűbb körülmények között zajlott le. A szertartást sokszor csak vízen járó társaik vagy a pásztorok végezték el saját tisztességük és képességük szerint. Koporsó helyett csónakjukba fektették a halottat, a temető helyett a vízi világ valamelyik szigetére vitték, sírját nem sírjelről, hanem egy szembetűnően nagy vagy különleges formájú fáról ismerték fel. A földművelő falulakók szemében rendellenesnek, titokzatosnak, pogánynak tetszett ez az elhantolási mód. Bizonyára ezzel magyarázható, hogy sok hiedelem vette körül a pákások temetését, azok sírját, illetve lelkük bolyongását és mulatozását.

Meghatározónak kell tekintenünk továbbá adott közösség társadalmi szervezetségi formáját, strukturáltságát. A kiscsoport által birtokolt társadalmi státus éppen az ilyen kimondottan közösségi szokások során fejlődik ki, erősödik meg. Az ilyen kollektíven gyakorolt szokások alkalmával hatnak kifejezettebben, szembetűnőbben a paraszti közösségekben állandóan jelenlévő kohéziós erőkre.

Az alföldi mezővárosok, hajdúvárosok, hatalmas kiterjedésű falvak bonyolult társadalmi rétegzettségében például a halotti szokások lebonyolítására is külön szervezetek, illetve speciális feladatkörök alakultak ki. Ezeken a nagy létszámú agrártelepüléseken általában több Halotti Társulat (majd temetkezési vállalkozó) is működött, saját tisztségviselőkkel és eljárással. Ilyen például a Kiss Lajos által leírt halotti pénzbeszedő, illetve a halottas ember. Ugyanő írja le a temetést szervező paraszti specialista, a funerátor feladatkörét, aki tevékenysége révén a temetést bekapcsolja a nagyközség belső munkamegosztásába: „A halál beálltával a bejárónak megkezdődik a hivatása, és a temetés befejezéséig tart. Ő a temetésrendező. Kötelessége, hogy a kerületi orvossal a halotti bizonyítványt kiállíttassa, s azzal bejelentse a halottat az anyakönyvvezetői hivatalnál. A papnál megbízatásához híven elmondja, mikor és hogy temetik a megboldogultat, énekszóval vagy prédikációval. A nagygazdát, előkelő állású urakat három óniával, vagyis a diákok énekkarával. A nagyon szegény: ingyenes halott.

A funerátor jelentkezik a kántornál, átadja neki a halotti bizonyítványt, majd az elemi iskola V—VI. oszt. tanítójánál négy vagy hat

ún. halotthoz járó gyerekért, akik a halottat kiéneklék a kántor vezérlete mellett. Kimegy a temetőbe a sírásást elintézni, esetleg sírhelyet váltani. A harangozónál pedig a harangozást beszéli meg, lelkére kötven, hogy szépen harangozzon, vagyis ne kolompoljon, mint a birka, hanem arányos tempóban, egyforma ritmussal. Itt is, ott is a díjakat fizeti. Fialatok temetésekor ő gondoskodik fátyolos legényekről, lányokról, kiket a családhoz tartozók és jó barátok közül gyűjt össze. Ahol gyászjelentést nyomtatnak, azokat széjjelhordja. Közvetlenül temetés előtt kocsin megy a papért és kártorért azok lakására. Gyalog kíséri ki a temetőbe a halottat, amikor mindig a kántor balján megy. A sír behúzása után meghívják a halotti torba, honnan ezelőtt nagygazda helyről paprikás húst vitt a harangozónak meg bort, pálinkát, ha soká és szépen harangozott.”

A halotthoz való viszony egyúttal az elődökhöz, az ősokhöz való viszony is, s ez a tény messzemenően alakítja a halotti szokásokat. Az ősök tisztelete tulajdonképpen nem más, mint az élő közösség létét lehetővé tevő, azt eredményező és megszabó saját múlt emlékének ápolása, az élő közösség identitástudatának egyik alapforrása.

A vidékről elszármazott városiakok még ma is gyakran családotól keresik fel szülőfalujuk temetőjében rokonaik, elődeik sírját halottak napján. Sőt — aki teheti — ellátogat az azóta az országhatáron kívül kerülő szülőhelyük temetőjébe is.

Az őskultusznak a halottak tiszteletében megnyilatkozó formái a halotti szokásokban is kifejeződnek, tartalmát elmélyítik, s ugyanakkor a közösség helyzetének erkölcsi mércéjévé is válnak. Hiszen minden egyes haláleset alkalmával megítéli a közösség, mennyire tudta, illetve tudja biztosítani tagjai számára a hagyományosan sikeresnek tekintett létstratégia kivitelezését.

A helybeliek elmondása szerint, az oly sok fiatal életét kioltó ökoritói szerencsétlenség utáni temetésen, illetve később, a közös síremlék állításakor összegyülekezett rokonok, barátok között — a fájdalom és megdöbbenés mellett — fennszóval és élesen megfogalmazódott, hogy értelmetlen a fiatalokat — a régi szokást követve — olyan erősen tiltani egymástól.

A temetkezési szokások tartalmazzák az adott társadalomra jellemző közösségi morális, etikai értékelő vonatkozásokat. Az elhunyt élete halálával válik lezárt egésszé. A szűkebb, illetve tágabb közösség, melynek tagja volt, a temetés módjával s a közösségi részvétellel fejezi ki erkölcsi, etikai ítéletét, azaz értékeli az elhunyt által leélt életet.

Nehezen vizsgálható, de feltétlenül szerepet játszik a halál körüli szokások alakításában az adott közösségben elfogadott mentalitás, s annak egyéni és csoportos megnyilatkozási lehetőségei.

A mentalitás sok vonatkozásban színezi a temetkezés szokásait, azok egyedi, lokális jellegét erősítve. Bár a közösségi ellenőrzés meglehetősen rugalmas e tekintetben, mégis félreérthetetlen határokat szab a szélsőségesnek ítélt megnyilatkozásokkal szemben.

Így például az egyik észak-magyarországi faluban szokássá vált, hogy a különböző rokoni csoportokhoz tartozó legények a temetésekkor szinte versengve ástak mélyebbnél mélyebb sírokat, míg aztán az egyikükre rászakadt a föld, s csaknem életével fizetett a versengésért.

Eltúrte, de igen furcsállotta a közösség egy taktaszadai öreg pásztoreMBER — ki életében igen sok asszonynak járt kedvében — utolsó kívánságát, hogy cifraszűrében ravatalozzák fel s temessék el. Temetésekor meghúzták a környékbeli falvakban a harangokat, hadd tudják meg egykori szeretői, hogy ki halt meg.

A haláleset alkalmával feltörő egyéni és közösségi érzelmek kinyilvánítási formái szükségszerűen beépültek a halott körüli szokásokba, éppúgy, mint az ezeket fegyelmező, a szélsőséges lelkiállapotban az egyént segítő elvárások.

A társadalom szintén hat e szokásokra. Ezek elsősorban a politikai eszmék és intézmények, valamint a vallási eszmék, egyházi szervezetek szükségszerű befolyása révén érvényesülnek, fejtik ki hatásukat s fonódnak egybe a parasztság hagyományos világképével.

A közigazgatási rendeletek olykor beépültek a paraszti hagyományokba, máskor azonban alapvetően befolyásolták, korlátozták, végül felszámolták azokat. Így például, annak a többször megújított rendeletnek a hatását, amely kötelezővé teszi a temetői hullaházak építését, felerősíti az a tény, hogy mind több falun lakó is kórházban fejezi be életét. Így a háznál való ravatalozás az utóbbi két évtizedben fokozatosan megszűnt, s a hagyományos temetési szokásoknak csak néhány eleme maradt meg, az is csak egy napra, a temetés napjára korlátozódva. Nem ritka, hogy Szlovákia, Románia magyarlakta vidékeinek temetőiben a magyar anyanyelvű kisebbség sírjain következetesen piros és fehér virágokat ültetnek a sírhant zöldjébe.

A paraszti temetkezési szokásokra állandóan hatnak az integráló társadalom vallásos eszméi. Ezeknek a mondhatni intézményesített világképeknek az elemei sajátos együttessé alakulnak a paraszti társadalom tagjainak vallásélményében, amely magában foglalja az egyház által hirdetett, elfogadott, illetve megtúrt vélekedéseket és gyakorlatokat, de éppúgy a valláson kívüli, illetve az archaikus képzeteket, rítusokat is.

Az egyházak liturgiáinak és a népi temetési szokásoknak bonyolult kölcsönhatásrendszerét példázza az, hogy mennyire sikertelenül próbálták mind a katolikusok, mind a protestáns egyházak híveiket a mértéktelen torozástól eltanácsolni, mert a legtöbb községben mind a mai napig ragaszkodnak hozzá. Ugyancsak évszázadok óta törekszik például a protestáns egyház a végtisztességtevő gyülekezet tagjait rávenni arra, hogy a halálkor figyelmüket az életre, az élőkre fordítsák, hiszen a halott kívül esik a földi erők hatásán. Mégis elvárják a hívei papjuktól, hogy az az elhunyt — vélt vagy valós — érdemeiről hosszan megemlékezzen, vagy legalábbis az ezeket felsoroló búcsúztatókat végighallgassa. Sőt igen fontos szempont volt egy-egy község, gyülekezet papválasztása alkalmával, hogy a jeleltek hogyan tudnak temetni. Minél jobban meg tudja valamelyikük rikatni a közösséget, annál inkább tisztelték, holott esetleg egyéb érdemek előbbre valók lettek volna.

A paraszti közösségben a mulandósággal kapcsolatos szokások ismerete a közösség minden tagja számára kötelező, hiszen egyrészt mindenkinek meg kell adnia hozzátartozóinak a méltó végtisztességet, azaz a hagyományoknak megfelelően kell eljárni a temetésükkor. Másrészt pedig kinek-kinek fel kell készülnie arra, hogy majd tisztességgel tudjon megfelelni élete utolsó feladatának, s szembe tudjon nézni saját halálával.

Mivel a halál minden ember számára minden időben kikerülhetetlen biológiai tény, a különböző kultúrákban egymáshoz hasonló, sőt azonos vagy csaknem azonos fogantatású elképzelések figyelhetők meg, anélkül, hogy e vonatkozásban közvetlen kapcsolatok kimutathatók lennének. Egyrészt olyan megfontolásokról, indíttatásokról van szó, amelyek bármely emberből azonos viselkedést, vélekedést válthatnak ki, azaz eredendően az emberi gondolkodásra, világképzésre jellemzőek: archetipikusak.

A különböző kultúrákban aligha találhatunk még olyan kifejezetten archaizáló tendenciájú rendszert, mint amilyen a halál körül alakul ki. Közrejátszik ebben az elődök, illetve az elődöktől örökölt hagyományok tisztelete, és — ezt erősítve — a halottaktól való félelem. Velük szemben ugyanis az élők más eljárásmodot nem követhetnek, mint azokat, amelyeket így szükséges fenntartani, hogy hatni lehessen rájuk. (Természetesen e megállapítások csak azokra a kultúrákra vonatkoznak, amelyekben magától értetődően hisznek a halál utáni továbblétezésben.)

A halállal kapcsolatos vélekedések és cselekvések területén a hagyományokhoz való ragaszkodás még erőteljes. Az újítások itt törtek át a legkevésbé, hiszen az elődök tisztelete és félelme a közösség által megélt múlt tiszteletére és védelmére is int. Továbbá, az élőknek nincs

más eszközüik, hogy kapcsolatot tartsanak a továbbélőknek tekintett halottakkal, mint amit elődeik rájuk hagyományoztak, kipróbáltak, amelyekhez ezért fokozottabban ragaszkodnak.

Mivel alapvető, egyént és közösséget létében meghatározó gondról van szó, a kultúráknak szükségszerű jellemzője, aminthogy a társadalomnak érdeke, hogy a halálra vonatkozó ismeretek ne szűküljenek le pusztán csak a haláleset körüli tennivalók körére, hanem az egész kultúrát behálózzák, illetve az emberi élet valamennyi vetületének kulturális megfogalmazásában vonatkoztatási alapul szolgáljanak. Hogy egy társadalom kultúráját mennyire hatják át a halállal kapcsolatos vonatkozások, s hogy ezek milyen arányban fogalmazódnak meg közvetlenül vagy áttételesen, az ugyancsak messzemenően jellemezhet egy-egy kultúrát, illetve társadalmi állapotot. A kultúra legkülönbözőbb területeit kell ahhoz vizsgálnunk, hogy felismerhessük az adott kultúra halálképét a maga egészében.

Hari Alsó-Fehér megyében fekszik. 1947-ben, amikor az adatokat gyűjtöttem, a marosújvári járáshoz tartozott. A jelzett időben mintegy 160 református lakosa volt, hagyományőrző, egyházas nép, amelynek végső menedéke az anyanyelv tűzhelye, a templom és az egytanerős iskola volt az abszolút többséget jelentő görögkeleti vallású román-ság között. Hagyományőrző mivolta miatt láttam érdekesnek, hogy az akkori adatokat majdnem fél évszázad után feldolgozzam, és megmentsem a feledéstől, mielőtt az ottani magyarság teljesen eltűnik a román tengerben. Ma ugyanis már csak 55 lélekből áll Hariban a református gyülekezet, és a marosnagylaki anyaegyház filiája.

Haldoklás

A haldoklást *húzásnak* nevezik. *Húz már, csak a mejiből szuszog.* A haldokló ember mellett nem szabad sírni, mert akkor nem tud meghalni, illetve a sírással meghosszabbítják a szenvedéseit. Ha pedig már beállt a halál, a sírással *felsíratják* (felsírják) a halálból. Szász Márton szerint éppen a napokban történt, hogy egy öregasszony haldoklott, az őt körülvevő öt leánya nekifogott sírni, s úgy felsírták, hogy még ma is szuszog, de se nem él, mert már nem tud magáról, se nem halt meg. Akit *felsírnak*, sokáig kínlódik, és nehezen tud meghalni.

Id. Szakács Józsefné ezt nem hiszi, mert — véleménye szerint — aki meghalt, azt semmivel se lehet feltámasztani.

Mi történik a halott lelkével?

Egyesek szerint három napig még a ház körül tartózkodik, vagyis addig, amíg a testét a koporsóval együtt a földbe nem temetik. Addig mindent lát, ami holtteste körül történik. Szász Marci szerint a testből kiszálló lélek behúzódik a szoba egyik sarkába, s ott *leskelődik*, hogy lássa, mi történik a testével.

Hogy mi lesz a lélek sorsa a halál után, erről megoszlanak a vélemények: 1. Felmegy a mennybe. Ott beszélget az anyjával, vagy már együtt van a korábban meghalt gyermekeivel; 2. A feltámadáskor új testbe költözik, illetve némelyek szerint a megelevenedő régi testébe költözik vissza.

A halál beálltakor a tükröt letakarják egy fekete kendővel, azért, hogy valamelyik élő a tükörbe betekintve nehogymegpillantsa benne a halottat, s megirtózzék tőle.

A halott elkészítése a nagy útra

Ezután meleg vízzel, ronggyal és szappannal megmossák a halottat. A férfi halottat férfi, a nőt asszony mossa meg. A férfit megborotválják. A halottmosók idősebb emberek, akik nem félnek a halottól. A mosást a halottas ágyon végzik. Utána felöltöztetik a halottat. A férfi halottra tiszta inget húznak, s erre esetleg — de nem minden esetben — *fekete lájbit* is, de *ujjast* és *harisnyát* (szűk posztónadrágot) nem. Vagyis ingbe és gatyába öltöztetik. A fejéhez nyáron posztókalapot, télen báránybőr sapkát (kucsmát) helyeznek.

Az asszonyra *pendelyt*, *inget*, *fersinget*, erre *surcot* (kötényt) és *lájbit* húznak. A fejére *keszkenyőt* (fejkendői) helyeznek, de annak két szárát nem kötik össze, hanem csak keresztbe teszik az áll alatt. Ugyanis a ruhákon semmit sem kötnek meg, se be nem gombolnak. Ezt azzal magyarázzák, hogy különben a hátramaradott hozzátartozók nem tudnak megházasodni, illetve férjhez menni. (Kocsis Jóska harangozóról mondották annak idején — első feleségének halála után —, hogy azért nem tud újranősülni, mert a Róza inge ujjá be volt gombolva. Ugyanezt Kocsis Jóska úgy mondta el, hogy első felesége virasztása idején — miközben ő fáradtan ledőlt a csürben, s ott mély álomba merült — a kifeslett harisnyája alatt a térdén *kihúztak a gatyájából egy szálát, s ezáltal úgy megkötötték*, hogy két évig semmiképpen sem sikerült megházasodnia. Csak miután sokat járt a román papokhoz, akik *szolgálatot csináltak* érte, akkor szabadult fel a kötés alól, s kapott második feleséget, akivel ma is él.

A halott lábára *házigyócsból* vagy *kendervászonból* varrt *zokniforma papucsot* húznak.

Allát háromujjni széles fekete szalaggal vagy fekete fejkendővel kötik fel. Szemét pedig lenyomják, hogy ragadjon le, mert a nyitott szemű halottól sokan megirtóznának. Ha a szemhéjak nem ragadnának le, két fémpénzt tesznek rájuk, ezeket a koporsó lezárásakor a koporsóba teszik.

Ezalatt elkészítik a *nyújtópadot*. Ez úgy készül, hogy két *mosószékre* három szál, kb. kétméteres deszkát tesznek, vagy pedig a *szekér fenéksövénnyét* (fenékeszékáját) teszik rájuk, erre egy *surgyét*, amire három párnát raknak. A halott dereka alá *összeréteelt* (összetűrt) *pokrócot*. Most a *nyújtópadra* három összevarrt *szőrlepedőt* (szőttes gyapjú-

takarót) terítenek úgy, hogy a mosószékek lába ne lássék ki. Erre egy kenderből szőtt lepedő jön, erre pedig két *kendő* (törülköző) úgy, hogy egyet a vállá alá, egyet a dereka alá a surgyéra keresztbe tesznek, amiknél fogva két-két ember a halottat a nyújtópadról leemelje, és behelyezze a koporsóba. Ugyanakkor egy férfi a lábát, egy pedig a fejét fogva segítkezik.

A nyújtópadot s később a koporsót az *elsőház* (utcára néző szoba) ablaka közé, az ajtóval szemben helyezik el. A felöltöztetett halottat, amíg a koporsót és a szemfedőt megveszik, a nyújtópadon letakarják egy erre a célra tartogatott nagy fekete kendővel. Csak ezután jelentik a halálesetet a papnak, aki engedélyezi a harangozást, aminek ezt a részét *szaggatásnak* nevezik. A harangszó után elindulnak a *halottlátók*.

A koporsót általában a helyi asztalos készíti, de egyesek a marosújvári *koporsóstól* vásárolják a szemfedővel együtt.

A virrasztó

A halottvirrasztás, ha a ház csak egy szobából áll — ami manapság csak ritka eset —, *ugyanabban a szobában történik*, amelyikben a halott van *kinyújtóztatva*. Ha a háznak két szobája van, akkor a *hátsóházban* ülnek le a virrasztók. A virrasztás estétől kb. hajnali három óráig tart, de olykor virradatig is. Amikor a virrasztó férfi belép a halottas szobába, ezt mondja: *Az Isten nyugtassa meg a megboldogultat, az élőkét vigasztalja, s őrizze meg a rossztól*. A virrasztók az asztalnál vagy asztaloknál foglalnak helyet, és kártyáznak. Akik nem férnek oda, beszélgetnek. *Filkóba* és *huszonegybe* játszanak és *plágáznak*. Eközben vidáman beszélgetnek, viccelődnek, de nem énekelnek. Éjfélkor bort vagy pálinkát adnak a virrasztóknak. Hat embernek bort, mert hat ember *jádzik egy helyt*.

A virrasztóba a legközelebbi rokonokon kívül azok mennek, akik tudnak kártyázni. A fehérnépek csendesen beszélgetnek.

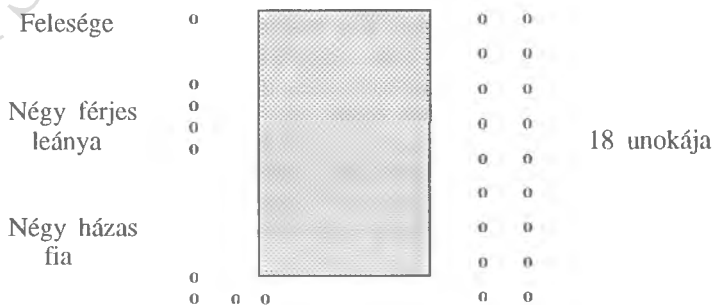
A halott hasára, amíg a nyújtópadon van, többnyire sarlót tesznek, hogy ne puffadjon fel, de a koporsóba nem teszik bele a sarlót. A koporsóba gyaluforgácsot, s a halott feje alá forgáccsal töltött kispárnát tesznek, hogy kényelmesen feküdjék. A gyaluforgácsra egy ócskább lepedőt terítenek, s erre helyezik a halottat, amikor a nyújtópadról átteszik a koporsóba. Utána a halottra ráborítják a *szemfedele*t, ami a marosújvári üzletből vásárolt fátyol. A halott szája felett, az arc szélességében meghasítják a szemfedelet, hogy *kapjon levegőt*.

Amíg a halott a házban van, *nem nyitják ki az ablakot, hogy ne fűvódjék fel a test*.

A temetés

A temetés általában a harmadik nap délutánján történik, de ha a halál éjjel előtt állott be, és a gyászosok rá tudnak készülni a temetésre, akkor már a második nap délutánján. Amikor a *gyűlöti* húzzák (harangozzák), összegyűl a gyásznép. A pap a ház előtti, udvarra tett asztal mellett énekel az énekesekkel, amíg a házból kihozzák a halottat. De előzőleg a fedelet ráteszik a koporsóra. Azonban a halottat általában nem bocsátják el üres kézzel. A gyermeknek beteszik a koporsóba a játékszerét. Amikor id. Szakács Jóska Pista nevű tizenegy éves fia meghalt, a koporsójába melléje tették a juhórzó *matyukás* botját is, mert nagyon szerette a juhokat őrizni. Szász János idős apja lájzbiszébébe egy fél liter pálinkát s a bal kezébe pénzt tettek, azért, hogy az öregnek legyen mit innia a másvilágon. A leányok haját szalaggal két *ágba* (copfba) fonva mellükre teszik, mindkét kezükbe, de a legények kezébe is, zsebkendőt tesznek. A leányok feje köré virágokat, a legények bundasapkájába, illetve kalapjába — ha a haláleset nyáron következett be — élővirág bokrétát. Hogy miért, arra adatközlőim nem tudtak mást mondani, mint azt, hogy *így szokás*. A koporsó fedelét csak a temetési szertartás megkezdése előtt teszik reá a koporsóra, tehát akkor, amikor a pap megérkezik.

A koporsó körül a hozzátartozók rokonsági fok sorrendjében állnak fel. Első a *hitestárs*, ha a halott házas volt, ő a halott fejéhez áll. Ha legény vagy leány volt, akkor egyik felől az anyja, a másikon az apja áll. Mellettük a koporsó két oldalán a testvérei öregség szerint, majd a nagybátyák és nagynénék, mögöttük — ha sokan vannak — az unokatestvérek, és csak utánuk a sógorok és ányók, ez utóbbiak határozott rend nélkül. Szemléltetésül közlöm az id. Szász József koporsója melletti felállást:

Az egyházi szertartás

A leszegzett fedelű koporsót jó időben a ház elé tett két székre, rossz időben a csűrbe viszik. (Az öregek szerint régebben mindenkit a csűrbe vittek.) A koporsót úgy helyezik el, hogy a halott lábbal a kapu felé legyen. Fejéhez teszik az asztalt, ami mögött a pap áll az énekekkel. A koporsó két oldalához székeket visznek a legközelebbi hozzátartozók számára, hogy a prédikáció alatt leülhessenek.

Régezte az Ágendás könyvben előírt liturgia végén a pap felolvasta a család férfi rokonai által megírt búcsúztatót, de ma már nincs név szerinti búcsúztató, amelyben a halott búcsúzott a hátramaradottaktól. Akkor, akinek a nevét olvasták, hangosan felsírt, ha az illető nőszemély volt.

A koporsót az udvarról úgy viszik ki, hogy a halott lába a kapu felé áll, mintha kimenne a kapun. Több adatközlő szerint ez azért van, hogy a halott ne térjen vissza.

Az elhantolás

A sírt három-öt férfi, a halott komái és jóemberei ássák meg a *temetőpásztor* vezetésével. A sírt úgy ássák, hogy a halott feje nyugatra, a lába keleti irányba kerül, vagyis nyugat—keleti irányú. Erről azt mondják, hogy *a halott keletre néz*. Sz. M. szerint ez azért van, hogy a halott *nyugugyék*.

Az egyházi szertartás végeztével a koporsót két kötéllel leeresztik a gödörbe. Ekkor ez egyik sírásó leszakít egy vagy több darabocskát a szemfedőből, amivel *a temetés estéjén* — a szemfedődarabot szénre téve — *megfüstölik magukat, hogy ne irtózzanak a halottól*. Ugyanígy füstölhetnek a halott hajából levágott hajtincsel is.

Megvan a sírgödörbe való göröngydobás szokása is. Ennek egyik magyarázata, hogy így fejeződik ki a halott iránti szeretet. A második magyarázat szerint így *nem izzad a göröngydobó keze*. A harmadik magyarázat szerint *a kézzel dobott föld nehezebb, mint amit lapáttal dobnak a gödörbe*. A negyedik szerint *így hamarabb elfelejtik*.

A gyermekeknek *ódalpadmalyt*, a felnőtteknek *fenékpadmalyt* csinálnak, vagyis a gödör fenekén nyugvó koporsó fölé fosznideszkából padolást készítenek. Ennek azt az okát adják, hogy így a föld nem hull egyenesen a koporsóra, s ezáltal az élők nem kell hallják a föld okozta dübörgést.

Az egyes nemzetségek tagjai egymás mellé temetkeznek, vagyis az ún. nagycsaládi temetkezés dívik. Ennek szemléltetésére közlöm a Szász nemzetség sírjait:

Id. Szász József
Szász János
Id. Szász József testvére
- " -

8.	Szász Samu	az 5. Szász nagyobbik fia
7.	Szász János	az 5. Szász kisebbik fia
6.	Szász Samu	az 1—3. Szász nagybátyja
5.	Szász István és unokája: Pista	
4.	Szász Illés	
3.	Szász Ferenc	fia ifj. Ferenc és leánya, Kati
2.	Szász János	és fia ifj. János
1.	Id. Szász József	

Mellettük van a Barabások sírhelye és külön a Szilágyi úr (egykori kismemes, földbirtokos) családi sírhelye, Szilágyi Géza gránit sírköve.

Szász Marci szerint régebben csak a nemesi eredetű halottak hozzátartozóinak állítottak sírkövet. Az egyszerű embereknek (az egykori jobbágyok utódainak) még fejfát sem állítottak, hanem csak egy karót fejtől s egyet lábtól. Mintegy két évtized óta fejfát tesznek a halott fejéhez, a lábához pedig két lábfát, amelyek karvastagságú, gömbölyű tölgyfa karók.

A tor

A sír felhantolása után következik a *tor*. A torban az asztalfőn a *szószóló* ül, mellette a sírásók és az ács, aki a padmaj blánáit és a fejfát kifaragta, a többiek, ahol érik. A torba inkább csak a férfiak mennek, az asszonyok közül csak a legközelebbi rokonok. Először az asszonyok ülnek *asztalba*, ők gyorsan végeznek az evéssel, s utánuk a férfiak.

A tor étrendje: laskaleves, főtt tyúkhús rántott pityókával és paradicsommártással. Az ital: pálinka.

A gyász

A gyász ideje közeli rokonok elhalálózása esetén egy év, távolabbi rokonok esetében hat hét. A gyászoló nem énekel világi nótákat, nem táncol, nem mulat; a legények nem tesznek bokrétát a kalapjukba, a leányok *kifonják a hajukat*, vagyis nem fonnak bele szalagot.

Az asszonyok a temetéskor feketébe öltöznek, a férfiak a hétköznapi ruhájukban mennek a temetésre, a kalapjukra vagy a karjukra nem tesznek fekete szalagot.

Adatközlők: Joó Miklós, 38 éves
Kocsis József, 42 éves
Magyari József, 42 éves
Id. Szakács Józsefné, 67 éves
Szakács Miklós, 31 éves
Szász Márton, 39 éves
Szász Mártonné, 38 éves

Gazdáné Olosz Ella

A TEMETÉS PROXEMATIKÁJA KOVÁSZNÁN

Háromszék harmadik székének, az Orbainak központja, az 1962-ig nagyközségként ismert Kovászna a Székelyföld délkeleti szögletében, a Kárpát-kanyarban fekszik. Az időközben fürdő- és könnyűipari várossá felfejlődő helység tizenkétezer lakosságának majdnem háromnegyede magyar. A valamikor alaplakosságot képező földművesek s a magyarul beszélő cigányok zöme református, a katolikusok többsége a századelő kezdetétől fogva betelepülő iparosokból, munkásokból, értelmiségiekből áll. A román lakosság mind vallásilag, mind földrajzilag valamint szokásvilágában is elkülönül a magyaroktól.

Kovászna magyar lakossága sok szempontból elveszítette hagyományos népi kultúráját, elsősorban népviseletét, népi táncrendjét. Népköltészetet is csak töredékeiben sikerült feltárni. De számtalan szokásrendjében a közösség olyan megtartó erőnek bizonyult, melyen nem fogott az iparosodás, a magyarok közé újonnan betelepített románság más szokásvilága s a kommunista diktatúra hagyományromboló ideológiája sem. Ezek közül feltűnő helyet foglalnak el a temetkezési szokások. A halál itt nem magánügy, hanem az egész közösséget érintő, megrendítő esemény, melynél a vallási különbségeknek alig van szerepük. A halállal kapcsolatos hiedelmek, szokások nagyjából azonosak az össz-erdélyi szokásvilággal, melyeket többen részletesen leírtak. Proxematikailag azonban kevésbé ismertettek olyan jellegzetességeket, melyek a kovásznai magyar temetkezési szokásoknak is szerves részei. Az alábbiakban ezt a hiány próbálom pótolni.

A halottat a temetkezési vállalattól bérbe vett ravatalon a szobában helyezik el, lehetőleg úgy, hogy a belépővel szemben legyen. Ezáltal áttekinthetővé válik, ahol gyászolóknak, koszorúknak meghatározott rendje van. A haláleset első napján a közvetlen hozzátartozók és szomszédok ez alkalommal hosszában ülőhelyet készítenek széksorból vagy székekre tett és pokróccal letakart deszkákból, s általában minél több ülőalkalmatosságot helyeznek el nemcsak a szobában, hanem a mellette levő helyiségekben is a részvétlátogató vendégek számára. Két, a szoba magasságánál kevéssel alacsonyabb rúdra felrögzített szeges deszkaállványt helyeznek el a halott feje felőli falnak támasztva a koszorúknak, s ha több koszorúra számítanak, az oldalfalra is. A ravatal lábához vagy asztalkát, vagy konyhaszéket tesznek, melyre a hozott virágcsokrokat helyezik. Kisebb csokrokat szokás betenni a koporsó lábához.

Sok koszorú esetében a tornácba is tesznek állványt, vagy a tornácfába vert szegekre helyezik el a virágokat.

A halott feje fölé középre mindig a legközelebbi hozzátartozó koszorúja kerül, például a férj feje fölé a feleségé, utána jobbról-balról a gyermekeké, unokáké, testvéreké. A rokonság koszorúinak is a halottal egy szobában van a helye, szükség esetén az oldalfalakon. Barátok, közületek koszorúi, ha nem férnek bent el, a tornácba vagy a házzal szemben helyezkedő nyárikonyha falára kerülnek.

A gyászt a helység lakóival a harangszón kívül a halottas szoba ajtaján elhelyezett, szintén bérbe vett fekete posztó függönykerettel is jelzik, melynek oldalszárnyaira a nyomtatott gyászjelentőt is felgombostűzik. Újabb szokás, hogy a református parókia kapujánál levő hirdető táblán is gyászjelentővel tudatják a virrasztó és temetés időpontját, sok esetben a más vallásúak is.

Első este jobbára a közvetlen hozzátartozók, szomszédok virrasztanak kötetlen elhelyezkedésben, késő estig. Éjszakára a halottat magára hagyják, de a villanyt nem oltják el, nappal is ég a lesötétített ablakú szobában. Második nap jönnek a részvétlátogatók, akik kézfogással, csókkal vigasztalják a gyászolókat. Ilyenkor napközben nincsen a vendégfogadásnak hagyományos ülésrendje. Az érkező rendszerint a konyhába vagy egy másik szobába lép be, a kérésére mutatják meg a halottat, vagy megkérdezik, hogy meg akarja-e nézni. Ilyen esetben mindig bekísérik. Régebben a látogatókat szokás volt pálinkával megkínálni, a második világháború után elmaradt, utóbb megint előfordul ez a szokás.

Este „koporsóba tételnek” nevezett gyászszertartás van. Erre már hamarabb beül a család a ravatal mellé, szigorúan meghatározott sorrendben várva a vendégeket. A halott bal oldalára, a szíve felől kerülnek az egyenes ági rokonok. A fejhez legközelebb a legközvetlenebb hozzátartozó (férj, feleség, gyermek, szülő), a leszármazottak esetében a kor szerinti elhelyezkedés a szokásos. A jobb oldal a rokonság helye, ennél már nincs pontosan bejelölt sorrend. A közeli barátok is a halottas szobában igyekeznek elhelyezkedni.

Az esti istentiszteleten a pap és kántor sohasem abban a szobában tartja a szertartást, ahol a halott van, hanem a másik helyiségben, de úgy, hogy a nyitott ajtón át hallható legyen. A nők mindig a lakásban keresnek helyet, a nem rokon férfiak meg télidőben is sokszor az udvaron, tornácban maradnak, s inkább jelenlétükkel tisztelik meg a halottat, mint a szertartás figyelemmel kísérésével (gyakran csendben beszélgetnek, cigarettáznak).

A pap és a kántor távozása után illik még néhány percet csendben maradni, aztán eltávoznak. Sokan ekkor vonulnak részvételő kézfo-gásra.

A temetés napján nagy hideg vagy esős idő esetén a szertartást a lakásban tartják, ilyenkor az elhelyezkedés megegyezik a „koporsóba tétel” rendjével, de amennyiben az idő engedi, a gyásztiszteletet az udvaron tartják. A lezárt koporsót a háttal betolatott gyászkocsiba helyezik. A lovak az út felé állnak, hogy majd könnyen indulhassanak. A halottat lábbal hozzák ki a házból (hogy vissza ne térjen), azaz először a lábát viszik az ajtón ki, ezt a ravatal elhelyezkedése is így kívánja, s az üveges, zárt hintószerű gyászkocsiba is lábtól taszítják be a lezárt koporsót.

A koszorúkat a halottkísérők a gyászkocsira meghatározott sorrendben helyezik el: Hátul, középen — azaz a fejnél — a legközelebbi hozzátartozókéi, kétoldalt a láb fele a fokozatosan távolodó rokonságé, ismerősöké kerülnek, a kevésbé fontosak a gyászkocsi tetejére. Ide nyálábolják fel a csokrokat is. Ha annyira sok a koszorú, hogy a gyászkocsira nem fér fel, külön szekérre ferdén összedőlő, egymással háromszögesen összeácsolt állványt készítenek, s erre helyezik el a virágokat.

Régebben, ha gyászjelentőt nyomtattak, azokat előre szétküldték, újabban a részvétlátogatáskor kézbe adják (megcímzés nélkül), s temetéskor egy vagy két távolabbi hozzátartozó vagy barát a kapuban állva osztja az érkezőknek.

Az általában keskeny, hosszú udvarokon a temetési szertartás idején az elhelyezkedés a következő: a gyászkocsi mellé ülnek a rokonok, s mivel temetés napján mindig többen vannak, így bal felől a már ismeretett hierarchia szerint a nők, a gyászkocsi mögött a közvetlen férfi hozzátartozók, jobb oldalon pedig a távolabbi rokonok. A pap és kántor asztalának helye a férfi hozzátartozók mögött van, s az udvaron hátrafele, valamint a tornácon helyezkedik el a résztvevők sokasága. Gyakori a padok készítése a szomszédoktól kölcsön kért székekre átfektetett deszkákból, melyekre pokrócot vagy rongyszőnyeget terítenek. Ezeket a padokat a pap mögé, az udvaron keresztbe helyezik el. A temetésre gyülekező férfiak a gyászkocsi mellett az udvarra hátravonultukban kalaplevéve mennek el. Szertartás alatt a koporsó melletti gyászolók végig ülve maradnak, miközben a gyülekezet fel-feláll az imára.

A temetőbe induláskor a menet élén a pap és kántor halad, utánuk a férfiak. Amennyiben meghívták a férfidalárdát, a pap után övék az elsőség. Ha egy munkaközösség (iskola, gyár, sportklub stb.) testületi-

leg jelenik meg, a pap utáni első hely — nemektől függetlenül — őket illeti meg. Presbíter halálakor a pap után fekete zászlóval a presbíterek haladnak.

A gyászkocsi két oldalához három-három halottvivő áll, ezek jó szomszédok, távolabbi rokonok, barátok, kedves munkatársak szoktak lenni. Fiatal halott esetében a halottvivők mellére szekfűt tűznek, és melljük kívülről három-három lány is csatlakozik.

A gyászkocsi után jönnek a „a keservesek”, azaz a közvetlen rokonok, férfiak, nők vegyesen. Idős halott esetében legelől az unokák mennek, mintegy bizonyítani a fennmaradás folytonosságát. Ha „kiszárlott unokák” (azaz családosok) vannak, akkor azok vezetik az apát, anyát. Itt is előbb vonulnak az egyenes ági rokonok, együtt a családtagok — élettárs, gyermek, testvér, unokatestvér, sógor — sorrendben. Majd a távolabbi rokonság. A keresztszülőket, keresztyemekeiket nem tekintik rokonoknak, ők a gyülekezetben nemek szerint felsorakozva vonulnak, általában hárman-négyen egy sorban. A gyászmenetet a nők sorai zárják.

Különlegesen nagy temetések alkalmával fúvós zenekart is hívnak, ilyenkor ezek nyitják a gyászmenetet, s ha külön koszorúvivő szekérre is szükség kerül, az halad a legvégén.

Újabban, a megszokasodott személygépkocsik korában a mozgásképtelen öreg vagy beteg hozzátartozókat kocsival viszik ki a temetőbe, ezek is a sor végén haladnak.

A temetési menet íratlan törvények szerint közlekedési elsőbbséget nyer még a temető előtti főúton is. Az ilyenkor lassú haladásra vagy megállásra kényszerülő gépkocsik lámpájuk felgyújtásával tisztelegnek a halott emlékének.

A temető első fele a református egyház tulajdona, itt megvásárolt sírokba temetkeznek, jobbra többszörös rátemetkezéssel családi sírhelyekbe. Azonban itt is található katolikus családok sírjai is. A hátsó részén, a köztemetőben, nincsen vallási elkülönülés. (Román temetkezés egészen ritka, nekik Vajnafalván, ahol többen élnek, külön temetőjük van. Valamelyes társadalmi tagozódás észlelhető, amennyiben a cigányság régebb leghátul kapott helyet. Ma már ez sem törvényszerű. A módosabb emberek épületszerű kriptái, kettő kivételével a főút mellett helyezkednek el, a második világháború óta ilyen egy sem épült, a földbe süllyesztett cmentkripták divatja vált igen általánossá. A sírokat mind kelet—nyugat tájolásban ássák, a halottat arccal kelet felé helyezik el.

Mivel a gyászmenetben a férfiak haladtak elől, így ők foglalják el a temető belső felét a sírgödör körül, a nők pedig a külső, út felőli

oldalon maradnak. A pap, kántor, dalárda, valamint a búcsúztató civil személyek helye a tereptől függ bizonyos fokig, de a megszokott az, hogy a halott feje felől állnak. Velük szemben a láb közelében foglalnak helyet a gyászolók. A koporsót a temetői liturgia végéig, a halottvivő rudakon hagyják a sír szája fölött, melynek szilárd állását pallódeszka kerettel biztosítják. A szertartás ideje alatt két-két halottvivő a sír két oldalán áll, a másik kettő több ember segítségével a sír közelébe szállítja a virágokat, gondosan levágják a koszorúkról a búcsúzó szöveges (régebben fekete vászon, újabban hiányzó fekete anyag miatt fekete fólia vagy fehér vászon) szalagokat, s a koporsó leeresztése után arra rászórik. Presbiter halálakor a testületi gyászlobogót háromszor meglengetik a nyitott sír fölött. Az egy vagy két sírásó elég hosszadalmas elhantoló munkája közben — különösen ha pallódeszka padmalyt is készített a koporsó fölé a család — mindenki a helyén marad. Ma már ritka, hogy a rokonok hantot dobjanak a sírra, a gyülekezet egyáltalán nem teszi. Temetkezéskor fej vagy lábfaállítás szokás nincsen, lehetőség szerint halottak napján elkészítetik a sírkövet, s újabban mintegy nemzeti jelként, öntudatból — a kopjafát.

Elsőként a pap és kántor kíván megnyugvást a hozzátartozóknak kézfogással. Elmenésük után azok, akik előzőleg nem voltak a gyászoló családnál, most vonulnak résztvevőnek. A szűk — sírok közti — helyen rendszerint egyes sorban felfejlődve hátulról eléfelé vonulnak férfiak, nők vegyesen, hogy aztán indulhassanak is a kijárat irányába, vagy halottjaikat felkeresni. A kevésbé fontos családtagok (vejek, menyek, sógorok, unokatestvérek) sok esetben hátrább húznak, hogy nélkülük a részvétel gyorsabban történhessen meg. A legközelebbi hozzátartozó áll szemben a sírral, s jobbról-balról kerülnek melléje a többi leszármazottak.

Eközben a koszorúkat, virágokat a halottvivők elhelyezik a síron, itt is figyelembe véve, hogy a közeli rokonok koszorú felül, és a fej közelébe kerüljenek. A gyászolók jönnek el utoljára.

Mielőtt a tömeg oszlani kezdene, egy megbízott barát vagy távoli rokon előmegy a temetőkapuba, s a torba hívja a rokonságon kívül a halottvivőket, az ingyen éneklő dalárdistákat és a koszorút csináltatókat (ezért már előzőleg a háznál lejegyzik, hogy kik hoztak koszorút, elkerülendő a megsértődést). Régebb a tort a halottas házban vagy az udvaron rendezték, melyet az otthon maradó szomszédok, rokonok a temetés ideje alatt átalakítottak erre a célra. A hagyományos tyúkhúsleves és sült elkészítését vagy a nyárikonyhában, vagy a szomszédnál rendezték. Mivel Kovásznán a várossá válással sok közéletelméleti egység (vendéglő, üzemi étkezdé) működik, egészen a közelmúltig (a

rendkívüli drágaság beálltaig) szinte általánossá vált a tor itteni megtartása, csupán azok maradtak a lakáson való torolás mellett, akik szerényebb, szendvices-pálinkás kínálmációt rendeztek. A megdrágult szolgáltatás inkább ez irányba tereli a torolás szokását. Az itteni ülésrend szerint a hosszúra terített asztal egyik oldalán középen helyezkednek el a hozzátartozók, a többi meghívottnak nincs meghatározott helye. Azok, akik nem készítenek tort, az idegenből jövők megetetését mégis kötelességüknek tekintik.

Az utóbbi 10—15 évben általánossá vált az élővirág (főleg szekfű) koszorú készítése. Ennek beszerzése viszont nem mindig valósítható meg. Részben kényszermegoldásként, részben az egyház tudatos megsegítésére szokás a koszorúmegváltásnak nevezett pénzadomány. Mivel az adományozók nevét katolikusoknál a másnapi gyászmisén, reformátusoknál a következő vasárnapi istentisztelet végén olvassák föl, így a gyászolók — még ha másképpen nem is templomjárók — ilyenkor kötelességszerűen megjelennek. Ekkor vehetik tudomásul az adományozók névsorát is.

Mínthogy a húsz éve elkezdett tömbházépítkezések lehetetlenné tették a hagyományos temetkezési módot, az 1991-ben befejezett temetői ravatalozó ház építéséig rokonok, barátok, ismerősök ajánlották föl magánlakásukat a rászoruló gyászolók rendelkezésére. Hasonlóképp a református egyház is e célból üresen hagyta egy hagyatékként ráíratott épületét. Míg a felajánlott magánlakásoknál a temetési szokások töretlenül tovább élnek, addig a ravatalozó házak ritkább igénybevétele még nem alakított ki egy egységes, az új környezethez alakított szokásvilágot.

PROXEMIKA A NÉPI KULTÚRÁBAN

Gráfik Imre

A TÉR ÉS JELENTÉSEI

Előadásunk/tanulmányunk témaválasztásával, tárgykörével kapcsolatban előjáróban szükségesnek tartjuk felvázolni azokat a motívációkat, melyek *A proxemika a népi kultúrában* című konferencia gondolatíságához, e sajátos szemlélethez és értelmezéséhez vezettek.

A szállítás és közlekedés, valamint az építészet és település néprajzi kutatása során már igen korán feltárultak olyan összefüggések, melyek túlmutattak a jelenségek és folyamatok szűken vett etnográfiai elemzésének lehetőségein.

Olyan viszonylatokra derült fény, melyek magyarázatát, a maguk konkrétságában is, de még inkább objektíve és általánosíthatóan — legalábbis mi — a kommunikációelmélet és a szemiotika elvi-elméleti keretei között, illetve módszertani és rendszerező lehetőségeiben véltük megtalálni.

Nem hallgathatjuk el, hogy tájékozódásunkban inspiratívan hatottak azok a hazai néprajzi kutatásban megjelenő kísérletek, melyek az eltűnőfélben lévő hagyományos paraszti életformának mint összefüggő rendszernek jobb megértését célozták meg, s ehhez módszertanilag a strukturális megközelítést választották. E törekvések egyik korai példája, egy konkrét falu kommunikációs rendszerének feltárása során, a kódok tárgyalása folyamán — többek között — megkülönböztető figyelmet szentelt a proxemikus mintáknak is.¹

Az esettanulmányok tartalmi analízisei tárták fel azokat a gondolati közelítéseket, melyek elméleti párhuzamait, megfelelőit a proxemika tudományterületén találhatjuk meg.²

Ez a felismerés vezet bennünket a népi kultúra általunk vizsgált területein a proxemikus jelenségek és viszonylatok hangsúlyozott feltérképezésére és tudatosítására.

Nem hallgathatjuk el, hogy részünkre tudományelméleti kiindulópontként és háttérként a népi műveltség rendszerszerű megközelítésének igénye van jelen, az információ- ill. kommunikációelmélet és a szemiotika gazdag és innovatív módszertani lehetőségeivel.

A tér és jelentéseiben a mi szemléletünk alapján benne foglaltatnak mindazok a viszonylatok, melyek az egyének és közösségek életvitelében, életmódjában — azaz műveltségében, kultúrájában — az időtényező, a térhasználat, az anyag- (tárgy) elrendezés, és az emberi kapcsolatok strukturálódásának sokrétűségében figyelhetők meg.

Ez a problematika fogalmazódott meg olyan kötött szerkezetű vagy részben kötött szerkezetű tér vizsgálatában, mint pl. az udvar és a ház mozgásvilágának kutatása, melyben igazolódott a föltevés: „Az ember szűkebb és tágabb mozgásövezetekkel, körzetekkel rendelkezik, melyek térbeli keretét adják céltudatos, funkcionális helyváltoztatásának. Ezen övezetek, körzetek — funkcionálisan és térbelileg is — pontosan behatárolhatók: 1. *Központi mozgásövezet*: 1. *Lakóház*, 2. *Belső telek, udvar*. II. *Perifériális mozgásövezet*: 1. *Település (a gazdasági területekkel bezárólag)*, 2. *Nagy táji körzet*. Ezen övezetekben a céltudatos, funkcionális helyváltoztatás, általában a mozgás sűrűsége, s az egyes övezetekbe tartozó objektumok felkeresettségének, látogatottságának nagyságrendje tükrözi az egyén, valamint az objektumok funkcionális státusát, mind a társadalom mikro- mind makroszervezeteiben.”³

Más megközelítésből, de hasonló problematika található a Szentendre sziget néprajzi körülhatárolásának kérdéseit taglaló vizsgálódásunkban: „Szentendre sziget sem szűkebb értelemben vett néprajzi, sem pedig tágabb értelemben vett társadalmi csoportjellege nem közelíthető meg több-kevesebb műveltségi, illetve kulturális elem vagy jelenség meglétével, mint azoknak térbeli elterjedésében adott egysége. Az egyes elemek, jelenségek, valamint azok variánsainak feltérképezése vagy túl szűk, vagy túl tág övezetek, illetve egységek elkülönítéséhez vezethet, de nem fed fel a tényleges csoportképződést.”⁴

Egészen más aspektusból, de ugyancsak a jelzett problematika fedhető fel a népi építészet szemiotikai megközelítésének lehetőségeiről megfogalmazott gondolatainkban; amikor egy falu építészeti képének kutatása során az alábbiakat állapíthattuk meg: „A vizsgálat időszakában a telekszerkezet s az épületállomány jobbra még hagyományos rendje nem bomlott fel olyan mértékben, hogy drasztikusan átalakította volna a tradicionális faluképet. Összhatásukban még a történetileg kialakult telekrendezés, udvarbeépítés épületelhelyezés változatai voltak meghatározóak a faluban. Az itt-ott átrendezett udvarok, illetve a közbeékelődött, kirívóan új házak csak kisebb egységekben, rövidebb szakaszokban bontották meg a funkció és elem viszonylatában helyzetdiktálta lépték harmóniáját.”⁵

Ez utóbbi kutatásunkban nagyobb figyelmet fordítottunk a település külső tereinek mint részben kötött vagy éppen kötetlen térnek és az épületek belső tereinek mint részben kötött szerkezetű vagy éppen nagyon is kötött szerkezetű térnek vizsgálatára, s a két, illetve három tértípus használatának viszonylataira, valamint összefüggésrendjeinek változására.

Az összefüggésrendek tekintetében figyelmünket kiterjesztettük olyan társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális relációkra is, melyek

eredeti kérdésfelvetésünkkel relevánsnak tűntek, majd bizonyultak (pl. gazdasági pozíció, társadalmi rang, foglalkozási kör, család és háztartás, kulturális szint).⁶

Hivatkozott kutatásaink — melyek több vonatkozásban a proxemika osztályozási rendszerében a mikrokulturális szint körébe sorolhatók — két területen több szempontból is különösen erős és kiemelten tudatosítandó jelenségre irányították rá figyelmünket.

Az egyik jelenség a paraszti kultúrában — de város lakó leszármazottainak életvitelében is — megfigyelhető ragaszkodás a „kötött szerkezetű tér” adta biztonsághoz, illetve a „részben kötött szerkezetű tér” adta lehetőségek visszafogott és igen mérsékelt kihasználásának ténye.

Ezzel kapcsolatban felidézzük az ún. tisztaszobával összefüggő megállapításainkat az ország nyugati, szokás mondani polgárosultabb területéről: „Megfigyeléseink alapján az állíthatjuk, hogy a mozgásövezetek, körzetek és a mozgáskultúra fontossági és funkcionális áttrendeződése, sajnálatosan mind ez ideig nem vezetett a magyar falu lakosságának, a parasztságnak túlzottan egycentrikus (konyha, illetve kamra) életének megváltozásához, legfeljebb annak más helyiségbe (lakó-, vagy nyári konyha, televíziót tartalmazó szoba) tolódását eredményezte. A tisztaszoba parasztságunk életében gyakorlatilag élettelen tér volt, kihasználatlan, egyfajta »holt tőke« (textil, bútorzat) raktározására szolgált. A helyzet napjainkban nem sokat változott. A megváltozott életvitelű családoknál is csak nagyon nehezen oldódik fel a tisztaszoba »használati tilalma«. Ugyanakkor — többek között a tisztaszoba létének következményeként — egyes helyiségek indokolatlan és túlzott használata került vagy kerül előtérbe mind a személyek számát, mind a helyiségek funkcióit tekintve, mely egészségügyi, szociális és kulturális szempontból egyaránt hátrányos.”⁷

Ugyanez a jelenség az ország legkeletebbre fekvő településén végzett építészet-szemiotikai vizsgálódás eredményeként az alábbiakban fogalmazható meg: „A belső terek esetében, mind a korábbi időszakból változatlanul fennmaradt, mind az időközben felújított, illetve az újonnan épültek vonatkozásában a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a változó körülmények (életforma, életmód, foglalkozás, család-szerkezet stb.) ellenére és/vagy következtében nem változtak a korábbi témormák, illetve romlott a szerves, organikus fejlődésű belső terek aránya. *E megállapítás egyaránt érvényes a korábbi időszakban kialakult és szívósan fennmaradt ún. szimbolikus tér (pl. tisztaszoba) esetében és a belső terek morfológiai, valamint funkcionális viszonylataiban.*”⁸

Néprajzkutatóként természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy e jelenség mögött ott van az évszázados néphagyomány, a tradíció ereje,

de valószínűsítjük, hogy a szinte robbanásszerűen, felkészületlenül és gyakran kényszerűen kialakult új körülmények között ott munkál az ember ösztönös, tudat alatti (vagy éppen tudatos) védelme a „bizalmas, illetve személyes zóna” előtérbe helyezésével, felerősítésével; egyfajta biztonságot sugalmazó, „kötött szerkezetű tér” érzetével.

A másik jelenség a „részben kötött szerkezetű” és a „kötetlen tér” társadalmi, gazdasági és technikai fejlődés adta kiterjesztési lehetőségével, illetve folyamatával függ össze.

Egy több szempontból determinált, karakteres közösség vizsgálata azt mutatta, hogy: „A behatárolható időben (XIX. század második fele) lezajló integrálódási folyamat ellenére a szigeti lakosság kapcsolatrendszere társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásait tekintve egyaránt túlnyúlik Szentendre sziget csak és csupán földrajzi-táji keretein.”⁹

Más típusú közösségnél, egyazon falun belül pedig azt lehetett tapasztalni, hogy társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális vonatkozások összeszervező ereje közel sem azonos erejű, illetve a közösség tagjait változó hatásfokkal organizálja. A jelenség diagramra vetítve, grafikai ábrán igen tanulságos: „A mozgalmas kép világosan kirajzol bizonyos összefüggéseket: *közelítéseket* (pl. gazdasági pozíció, társadalmi rang) és *távolodásokat* (pl. foglalkozási kör, család, háztartás és kulturális szint).”¹⁰

A hivatkozott vizsgálatok megerősítik az ember és extenzióinak kölcsönös hatását, valamint igazolják, hogy „az ember és a kulturális dimenzió kapcsolatából mind az ember, mind pedig a környezete kiveszi részét: kölcsönösen alakítják egymást.”¹¹

Kutatásainkból az is valószínűsíthető, hogy minél kiterjedtebb a tér használata, annál nagyobb a társadalmi-gazdasági hatások befolyása a proxemikai jellemzőkre; mégpedig egyidejűleg hat egy lefojtás és egy átfurmálódás.

A térhasználat számunkra az emberi létezés olyan megnyilvánulási módja, mely a nem verbális kommunikáció „akció-nyelv” kodifikációs formájaként értelmezhető, s mint ilyen a kultúra- illetve társadalomkutató részére sokrétű információt tartalmaz.¹²

Ezeknek az információknak a feldolgozása gazdag lehetőségként áll előttünk az emberi viselkedés, a társadalmi együttélés eddig fel nem fedett, vagy nem eléggé tudatosított jelenségeinek, illetve folyamatának feltárása szempontjából.¹³

Ebben a vonatkozásban arról a magam számára meggyőző élményről is számot kívánok adni, mely mint a népi műveltség kutatóját ért, egy a szinte végső lehetőségig feszített urbánus-technikai építészeti abszolútummal való találkozás alkalmával.

A túlnyomórészt korábbi századok, illetve a népi-paraszti kultúra hagyományok által szabályozott/kötött térhasználatának közép-európai tapasztalatai következtében befolyásolt ismereteimnek az 1980-as évek elején módjában állott szembesülnie az emberi együttélés és térhasználat szinte futurisztikus távlatokat megvalósító, rendkívüli ésszerűséggel és praktikummal kialakított lehetőségeivel: az amerikai földrész felhőkarcolóival, magasházaival, illetve azok köréből is a több szempontból is kiemelt figyelmet és elismerést érdemlővel, a chicagói ún. Marina city két henger alakú lakóházával.¹⁴

Visszatérve a konferencia témájára, tárgyválasztására, az csakúgy, mint az ilyen vonatkozású korábbi kutatási eredményeimnek egységes szemléletű-szerkesztésű etnoszemiotikai tanulmánykötetbe való foglalásának lehetősége megerősített abban, hogy a kultúra illetve társadalomkutatásban szükségszerű a tér jelentésének újragondolása.¹⁵

E meggyőződésünk egyaránt vonatkozik a térhasználat, a térérzékelés kérdéseire; a vizuális és audiális tér vizsgálatára; az egyén és a közösség kulturális dimenzióinak proxemikai szinteken való megvalósulásának kutatására; minden valós és lehetséges viszonylat, illetve távlat feltárására.

Magunk is valljuk, amit a proxemikai kutatások jóvoltából már igazoltan tudunk: „hogy az emberek által kialakított és állandó jelleggel használt térformáknak különböző típusai vannak, amely tértípusok meghatározott viselkedési formákkal állanak kapcsolatban... A tértípus és a viselkedési forma közötti kapcsolat adekvát jellege a kommunikáció hatékonyságát biztosító tényezők egyike, s éppen ezért az individuum/ok és csoport/ok egyik legfőbb törekvése ennek az összhangnak a megteremtése.”¹⁶

Eddig elvégzett vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy az általunk értelmezett és (ki)alakított etnoszemiotikai szemlélet, mely az emberi kultúra objektíválható ismérveinek, jeleinek információelmélet-közléseméleti analízisét jelenti, egy lehetséges mód a népi-paraszti kultúra jelenségeinek, folyamatainak kutatására.¹⁷

Emögött a szemlélet és módszer mögött természetesen ott van az a fel fogás, hogy mi a kultúrát mint adott térben és időben elsajátítható, őrizhető-tárolható, majd újrafelhasználható, illetve továbbadható, örökítható és fejleszhető-bővíthető információk emberi szükségletek szerint rendezett-szabályozott halmazát-összességét tekintjük.¹⁸

Jegyzetek

1. Lásd: Hoppál M. 1970., Gráfik I. 1972.
2. Lásd: Hall E.T. 1975.
3. Gráfik I. 1974. 87., Gráfik I. 1976. 51.
4. Gráfik I. 1979. 502.
5. Gráfik I. 1985. 15., Gráfik I. 1985/a. 83—84., Gráfik I. 1989. 46—47.
6. Lásd: Gráfik I. 1988., Gráfik I. 1990., Gráfik I. 1990/a.
7. Gráfik I. 1974. 100—101., Gráfik I. 1976. 65—66.
8. Gráfik I. 1985. 14., Gráfik I. 1985/a. 78—79.
9. Gráfik I. 1979. 508.
10. Gráfik I. 1988. 90., Gráfik I. 1990. 291.
11. Hall E.T. 1975. 251.
12. Lásd: Poyatos F. 1982., Ruesch J. — Kees W. 1974., Gráfik I. 1992/a.
13. Lásd: Key M.R. 1982.
14. Gráfik I. 1979. 357., Vö.: Hall E.T. 1975. 237.
15. Lásd: Gráfik I. 1992/a.
16. Hoppál M. — Niedermüller P. 1983. 270.
17. Lásd: Gráfik I. 1992.
18. Vö.: Egyed P. 1977. 133.

Irodalom

- Egyed Péter
1977 *Jelszerkezetek a mindennapi életben.* Korunk Évkönyv. Kolozsvár-Napoca, 131—144.
- Gráfik Imre
1972 *Hoppál Mihály: Egy falu kommunikációs rendszere.* (ism.) Ethnographia 1/126—127.
- 1974 *Az udvar és a ház mozgásvilága.* Néprajzi Értesítő 87—105.
- 1976 *The Motion Pattern of the Courtyard and the House.* Acta Ethnographica 25/1—2. 51—74.
- 1979 *Szentendre sziget néprajzi körülhatárolásának kérdése.* Ethnographia 4/500—510.
- 1979/a *Felhőkarcolók — három nézőpontból.* In: Az Élet és Tudomány kalendáriuma. Budapest. 354—357.
- 1985 *Osszefüggések a hagyományos építészeti falukép és az életmód változása között.* (Berekböszörmény, Hajdú-Bihar megye) Városépítés 5/11—16.
- 1985/a *Zusammenhänge zwischen dem traditionellen architektonischen Dorfbild und der Veränderung der Lebensweise.* (Berekböszörmény, Komitat Hajdú-Bihar) IN: I. Lehtinen (ed.): Cultural Changes. Ethnos-toimite 6. Helsinki. 67—83.

- 1988 *A népi építészeti szemiotikai megközelítésének lehetőségeiről.* Tér és Társadalom 3/87—104.
- 1989 *Házról-házra I.* (Vizsgálat egy falu életmódváltozása körében) A falu 4/41—52.
- 1990 *Möglichkeiten des semiotischen Zugangs zur Volksarchitektur.* Semiotische Berichte 4/287—298.
- 1990/a *Házról-házra II.* (Berekböszörményi lakáskörülmények és életminőség) A falu 1/38—56.
- 1992 *Jel és hagyomány.* Etnoszemiotikai tanulmányok. Debrecen.
- 1992/a *Nem verbális kommunikációk a népi kultúrában.* In: Jel és hagyomány. Debrecen 5—18.
- Hall E.T.
1975 *Rejtett dimenziók.* Budapest.
- Hoppál Mihály
1970 *Egy falu kommunikációs rendszere.* Budapest.
- Hoppál Mihály — Niedermüller Péter
1983 *Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció.* IN: Hoppál M.—Niedermüller P. (szerk.): *Jelképek — kommunikáció — társadalmi gyakorlat.* Budapest. 258—298.
- Key Mary (szerk.)
1982 *Nonverbal Communication Today.* Berlin—New York—Amsterdam
- Poyatos Fernando
1982 *New Perspectives for an Integrative Research of Nonverbal System.* IN: Key M.B. (ed.): *Nonverbal Communication Today.* Berlin—New York—Amsterdam. 121—138.
- Ruesch J. — Kees W. (szerk.)
1974 *Nonverbal Communication.* Berkely—Los Angeles—London.

Balázs Lajos

TÉR ÉS TÉRCHATÁR A CSIKSZENTDOMOKOSI LAKODALOMBAN

Az antropológusok gyakran kifogásolják, és erre példát előző, kolozsvári vándorgyűlésünkön is hallottunk, hogy a szövegfolklorisztikai kutatások eddig inkább csak a szövegek gyűjtésére, lejegyzésére szorítkoztak, kevés figyelmet fordítottak a kontextusra, amelyben azok elhangzanak.

Szerintünk a helyzet nem sokkal jobb a szokásfolklor esetében sem. A színhátékszerű szokások, nevezetesen a lakodalom — hogy csak erre a tartományra utaljak — tárgyi kelléktára, szokásjelenetei gazdagságukban, változatosságukban ismertek, viszont — úgy véljük — a szokásmozzanatok, rituális kellékek, étek, hiedelmek és mágikus cselekedetek térbeli kontextusának összefüggő vizsgálata még sok újdonsággal szolgálhat. A mai vándorgyűlés, ha ezt a hipotézist csak részben is igazolja, és a kutatás egy új területére is rányitja a szakemberek figyelmét, már jelzi, hogy társaságunk nem az eddigi munka reaktualizálásának, bizonyos modellek lokalizálásának ösvényén halad, ellenkezőleg, az eddigi kutatás eredményeit teszi teljesebbé, próbálja annak részkérdéseit vertikálisan is megismerni.

A továbbiakban a kisebb-nagyobb mozgástér, élettér, térhatárok és a lakodalmi szokás színhátékos jeleneitnek nyitott vagy rejtett összefüggései rövid számbavételét kíséreljük meg.

Mivelhogy a lakodalom szociális tartalmai elsőrendűek, ami nemcsak társadalmi státusváltással, de térbeli elmozdulással is jár, és ez az elmozdulás határozottan dramaturgiai szabályok szerint történik, természetesen, hogy az udvar és ház, tehát az alapvető társadalmi kötődés két fontos tere és az ezeket másoktól elválasztó térhatárok szerepe szerintünk kiemelt fontosságot nyer. Úgy véljük, joggal beszélhetünk a társadalmi változás (leány—legény-társadalom elhagyása) és térbeli mozgás, cselekvés bensőséges szinkronjáról, illetve ennek törvényszerűségéről. Csíkszentdomokosi kutatásaim, a különböző módszerekkel felhalmozott tényanyag újragondolása a példák sokaságával illusztrálja előbbi következtetéseinket.

Jelezni kívánjuk azt is, hogy a ház, udvar és határtartozékai nem egyedi tértartományok a lakodalom lefolyásában.

A tér és térhatárok, valamint a rítusok minősége, tehát nem véletlenszerű összefüggésének vizsgálata alapján három tér- és térhatártípusú véltünk körvonalazódni, amelyeket nyilván nem „vegytiszta” jelenségként kezelünk, hisz a folklorjelenségek sajátos szinkretizmusa ezt eleve

kizárja, hanem a cselekvések, jelentések, tartalmak dominanciája függvényében ítélkezzünk. Ennélfogva tárgyi mivoltukban többször is előfordulnak, ismétlődnek, más-más tartalommal, funkcióval. Így létezik szerintünk: 1. Társadalmi, szociális szempontú tér, 2. Színjátékszempontú tér, 3. Hiedelemszempontú tér.

Hogyan értelmezzük ezeket?

1. Társadalmi, szociális szempontú tér és térhatároknak tartjuk például az udvart, házat, kaput és küszöböt először mint a menyasszony és családja szuverén területei, felségterületei. Ezen térségbe az udvarlás szándékával közeledő legény, illetve a menyasszonyért érkező násznép csak bizonyos, az átmenetel társadalmi szempontjából fontos feltételek teljesítése után, vagy pedig a háziak engedélyével léphetnek be. Míg ezek nem történnek meg, mindenfajta közeledési szándék térben pontosan felállított „sorompóba” ütközik. Ennélfogva tehát, a ház és udvar a párválasztás és lakodalmazás folyamatában a közeledő felek között elválasztó, delimitáló tényező, megközelítése és a térségbe való behatolás egyértelműen a párok és családok közeledésének minőségi alakulását jelzik, juttatják kifejezésre. Más szóval, az udvarba és házba való befogadás előrehaladása a párválasztás emberközi helyzetének és állapotának progresszióját, stagnálását vagy regresszióját sugallja, követeli.

A fentiek alátámasztására három adatközlőm vallomásából idézek:

„Hamar nem mentek bé a házba. Csak a kapuig. A kapun túl nem! Legalább egy jó pár hét kellett, akármilyen szorosan vótak a fiatalok. Aztán bemezéskedett a legény, s nagy félve elkérte a leányt a táncba. Jó párszor még kellett menjen, amíg megkérte a szülőktől, hogy engedjék, hogy bójárhasson.” (Máté Imréné Szabó Erzsébet, 55 éves, 1982.)

„Míg bójárhathott vizitába, sok idő kellett, mert nem engedték bé legalább egy évet... A házba való bójövetelt a leány rendezi el. Megmondja a szülőknak, hogy ne, bé akar járni, s béengedik-e?” (Boros Jánosné Kovács Juliánna, 63 éves, 1980.)

„Vizitába járás akkor következett bé, ha a farsangi multságok alatt szerzett ismeretség után a fiatalok beszédje esszevágott. A legény kezdett járni vizitába, de a házba egyből nem járhatott bé. Az én időmben az a szokás járta, hogy a szülők a gazdasági, vagyoni tényezőt előbb fontolórra vették. Miután tisztázódott a vagyoni helyzet kilátása, a szülők engedélyezték az udvarlást. A legény ettől kezdve bójárt a házba.” (Kedves Félix Lázár, 58 éves, 1972.)

A násznép kapu előtti feltartóztatása, melyre Csikszentdomokoson két alkalommal került sor (ma már elmarad) — a menyasszony kikérésekor és a lakodalmi perec kivitelekor¹ — természetesen már régóta csak játék, látványosság, hisz a menyasszony kikérését a szokás „dip-

lomáciai” lépései által már előkészítették. „*Addig nem volt szabad be-
meni az udvarba — állítja, például Kedves Félix Lázár —, amíg a
felállított hatalmas, nagy ruhaterítő rúdra felkötött nagy fazakat puská-
val vagy kővel le nem lőtte valamelyik felkérő legény.*”

Az ilyen és hasonló, az egész magyarság által ismert próbatételek elvégeztetése, illetve a kikérő násznép befogadásának ilyen feltételek-
hez való kötése sok kutató szerint a nőrablásra, az ellene való védeke-
zésre, a nővásárlásra emlékeztetnek. Ha viszont a fazakat a női
nemiszerv, a felállított nagy rudat pedig a férfi nemiszerv jelképeként
értelmezzük, akkor a jelenetnek, szerintünk, szexuális jelentése volt, a
deflorációra utalt, mely a hagyományos erkölcs szerint egybeeshet a
leánynak a szülői házból való szertartásos kivitelével. Szerintünk a szo-
kás egy megjelenített, eljátszott metafora — a fazék eltörése —, mely
azt is sejtette, hogy a leány társadalmi, erkölcsi megítélése, a szülői
házból való kilépése által, gyökeresen megváltozik.

A küszöbön belül a ház belsejének egyes téregységei a lakodalom
ideje alatt szintén kiemelt jelentőséget, értékrendet nyerne. Ilyen az
ún. *tisztaszobaltisztaház* vagy *elsőszoba* és *második szoba*.

A *tisztaszoba* funkciója elsődlegesen amúgy is reprezentáció. A
köznapis élettől elváló események tárgyi kellékei, a vallási élet eszközei
helyezkednek itt el. I. Nagy Katalin „reprezentációs tér”-nek nevezi ezt
a szobát.²

Itt állítják ki a menyasszony *kelengyjét*, *pernéjét*. itt történik az
irogatás (a kelengye leltárba vétele), itt öltöztetik a menyasszonyt, és
ha már reprezentatív tér, ide ültetik le a lakodalom reprezentatív ven-
dégeit.

A násznépnek irányított ültetése a szobákban társadalmi, rokoni, ba-
ráti hierarchiát tükröz: az új párhoz, a családhoz viszonyítandó társa-
dalmi rangot és viszonyt jelképezi. Ennek felborítása: értékrend-
rombolás, a vendégre nézve sértés.

A *tisztaszobába* elsőnek a lakodalom főszereplőit szólítja a gazda
az asztalhoz, utána a bérmaszülőt mint násznagyot, majd a keresztszü-
lőket, komatársakat kor szerint, közvetlen szomszédokat, első fokú
(„rangú”) rokonokat. „Ezeket a vendégeket illeti meg a legnagyobb
tisztetlet, mert ezek a legközelebb állók a fiatalokhoz. Megjegyezzük,
hogy a rokonok közül a messziről, idegenből jöttek megkülönböztetett
bánásmódban részesülnek a szobákba való beültetésük vonatkozásában
is, függetlenül a rokonsági foktól.

A *második szobába* ültetik a távolabbi rokonokat és szomszédokat,
a barátokat, fiatalokat, gyermekeket.

Fontosnak tartjuk felfigyelni az ültetésre érvényes, már említett hagyományos értékrend rugalmas értelmezésére, ami abban nyilvánul meg, hogy a rokoni, szomszédi, baráti kategóriák kerete bővül vagy szűkül a *tisztaszoba* méretei szerint.

Az eddig ismertetett konkrét, de szociális tartalmakat is hordozó ház mellett szerintünk egyfajta elvonatkoztatott, de szintén társadalmi jelentéssel bíró háztér is jelen van a lakodalom szokásvilágában.

Mindenekelőtt azt a tényt rögzítjük, hogy a szentdomokosi lakodalmi szokásban és a szokásszövegekben a ház fogalma, a ház tere azonosul a családdal vagy annak szinonimája. Ezzel összefüggésben érdekes arra a párhuzamra is felfigyelni, hogy miként a leány családja nem végleges közösség a leány számára, úgy a családi házat sem tekintik örökös lakhelynek.

Az alábbi két szövegrész — a menyasszonybúcsúból, az új házba való menyasszonyi *beköszöntő*ből — ilyen értelemben lírai nyilatkozatként is értelmezhető:

*Ma virágzott élttem derült hajnalára,
Bíztam én magamot Isten parancsolatjára,
Akadtam életem jövőendő párjára,
Akarok indulni annak szállására.*

*Szülöi házamból ahogy elindultam,
Szállást magamnak sehol sem találtam,
Hogy szállást kérjek immár mindenkorra.*

A házhoz és családhoz fűződő lezárandó idő még nagyobb nyomatékot nyer az ágsírató szövegben:

*Adjon Isten lelkem szívem, édesapám s édesanyám!
Fogadjanak bé csendes hajlékjkokba!
Nem kérem sokára, csak egy éccakára,
Hogy alhassam ki magamot szívem nyugalmára,
Utajára.*

A menyasszonybúcsú, melyet mindig a *küszöbön belül* mond el az elmenő leány, leitmotívuma a háztól való megválás, mely szerintük egyféle lelki önerősítés és bizonygatása az elválás szükségszerűségének. Az eddig lakott ház a faj fenntartása szempontjából improduktív fészek. A házcsere egy társadalmi küldetés beteljesítésével, gyökérszakítással, gyökéreressztéssel jár. Minden helyváltoztatás — jegyzi meg

Bernea — a múlttól való elszakadás, és egyben, természetes, szenvedés is, mely a múlt nélküli gyökértelen élethez való alkalmazkodást kíséri.³

*És most Isten veled, piciny kis hajlék,
Ahol ifjúságom idáig lezajlék.
Mielőtt indulnék, elbúcsúzókat tőled,
Isten áldása feletted.
Így hát bizalommal lépek ki e házból,
Istenem, segíts meg, hosszú nagy utamon.*

2. Az udvar, ház, kapu, küszöb úgy is értelmezhető mint a lakodalmi színjáték színtere, színpada. Ez mindenekelőtt a ház külsejének előkészítésében, díszítésében nyilvánul meg. A lakodalmas ház díszítésének hagyományos módja és rituális kelléktára van: fenyő, girland, virágok, pántlikák stb. Ezekről most részletesen nem szólhatunk, csupán megjegyezzük, hogy általuk a lakodalmas ház kiemelkedik a többi házak sorából, ünnepélyessé, méltóságteljessé, megkülönböztetett házzá, udvarra válik, ennél fogva jelentősége is más, mint azelőtt volt, illetve, mint a szomszéd házaké, és egyben kommunikál egy szűkebb vagy tágabb közösség számára.

A színjáték látszólagos konfliktusa, teljes lefolyása viszont szorosan összefonódik a házzal, még inkább a ház egyik-másik elemével, belső területével: a ház a menyasszony kikérése, de az új házba való befogadása során is funkcionális és jelképes tényezővé válik. Ezen állítást látjuk igazolni a kikérés szokásjelenetének dramaturgiája, illetve a szereplők „stratégiai” felállása a ház különböző helyiségeiben és határvonái körül. Így például a menyasszony és a koszorúseánnyok a küszöbön belül, a szülők és kiadó gazda a köszöbnél, a kikérő gazda, a vőlegény és násznép pedig a küszöbön kívül helyezkednek el, állnak fel.

Az elhelyezkedés távolról sem véletlen vagy ötletszerű: mert míg a halottat csak ritka esetben (rossz idő) ravatalozzák fel a temetés napján a házban, addig a menyasszony sohasem várja a kikérő násznépet az udvarban.

Érdeemes külön felfigyelni a lakodalmas gazdák mint szószólók szerepterére a ház és udvar keretében. A kikérő gazda a lépcső előtt vagy a lépcső alsó fokán, míg a kiadó gazda a felső fokán áll. A felállásban mutatkozó vertikális szintkülönbség kitűnően jelzi és érzékelteti, hogy ott, annál a háznál ki a kérő és ki a kiadó fél.

A küszöb mint határsáv, a szokásszövegekben és szokásgeztusokban is jelentkezik. A lakodalom háború előtti szertartása szerint a menyasszony, amikor a szülői ház küszöbén kilépett ezt mondta:

*Úristen, hozzád nyújtom a szavamat,
Mert szüleim házából kiveszem a lábomat.
Nyújtsd ki jobb kezednek sugarát,
Viseld az én szüleimnek öregségben jó gondját!*
(Timár Ferencné Máthé Veronka, 75 éves.)

3. A ház az egyéni és közösségi döntéshozatal helye is. Ezért a kezdő és befejező pillanatokban fontossága megnő, hiedelmek sokasága övezi, melyek szerint a ház egészében és részei által az emberi sors alakulását jó vagy rossz irányban egyaránt befolyásolhatja. Csupán szemelvényesen idézhetünk a ház és fiatalok viszonyának ilyen természetű megítéléséből:

*„Leánynezőbe induláskor jobb lábbal lépték át a küszöböt és fo-
hászkoztak.”*

*„A menyasszony és vőlegény jobb lábbal lép ki a házból, hogy le-
gyen szerencsések.” „A menyasszony jobb lábbal lépi át a küszöböt, és
mondja: »Istenem, tedd szerencsésé s boldoggá lépésemet!« Erre erő-
sen kell vigyázni, erre erősen figyelmeztetik ma is a menyasszonyt.”
„Ha kilépett a házból, a menyasszony nehogy visszanézzen vagy
visszalépjen. Nem lesz szerencséje.”*

*„A menyasszony, amikor belépik az új házba, nem léphet a küszöbre.
Az nem tisztesség. Aki realép, nem jóféle. Átlépni a küszöböt, enged-
mességet jelent.” „Azt mondják, amelyik a küszöbre lépik előbb, az lesz
a gazda. Aki átlépi, alázatosabb lesz.” „A menyasszony lépjen be csen-
desen az új lakásba, akkor békében lesznek.”*

A morzsányi példákban is egyértelműen kitűnik, hogy a küszöb — a templomküszöbhez fűződő viszonyulásáról nem is szólhatunk — különös lelkeséget, szellemiséget hordozó-mozgató határelem.

Összehasonlító vizsgálatot küszöbügyben még csak meg sem kísérelhetünk, hisz akkor a „küszöb előtt kellett és kellene megállnunk”, így hadd iktassam ide két kutató ide vonatkozó észrevételét:

A tatár sztyeppeken hat évszázaddal ezelőtt sértés volt a küszöbre lépni, vagy belépéskor megérinteni a sátor köteleit. Így van ez mindmáig, írja Edward B. Tylor 1891-ben. Bartha Elek viszont azt írja, hogy a magyar folklórkutatás mindaddig elnagyoltan kezelte a küszöb-
bel és tűzhellyel kapcsolatos lakodalmi szokásokat. „A küszöb és a
tűzhely [...] mint a háznak mágikus szempontjából egyébként is ki-

emelkedő részei, természetes és magától értetődő helyszínként jöhet számításba a lakodalom mágikus eljárásaiban is [...] A küszöb [...] jelentőségét azáltal nyeri, hogy elválasztja a házon kívüli és házon belüli világot, amely nemcsak jelképesen, de a maga valóságában is a családon kívüli, illetve a családon belüli világnak felel meg.”⁴

Az összegyűjtött jelentős mennyiségű adat birtokában elmondhatjuk, hogy a lakodalom hiedelemvilágában a ház a mágikus cselekvések viszonylatában kettős színben mutatkozik. A pozitív vagy serkentő (produktív) cselekvések számára kedvező médium, míg a negatív (malefikus) cselekvések (rontások, megcsináltatások) a ház és udvar területéről mondhatni teljesen kiszorulnak.

A pozitív vagy serkentő, negatív vagy rontó cselekvések erőssége tér- és eseményidő függvényében hullámzik. Az alábbi grafikon ezt a jelenséget pusztán ránézésre is észrevételi:

A függőleges tengelyen a pozitív és negatív jelenségek számát jelöljük, a vízszintesen pedig a lakodalom olyan mozzanatait, ahol ezek jelentkeznek: 1. leánykérő, 2. kézfogó, 3. hirdetés, 4. vőlegénying varrása, 5. perefernum vitel, 6. menyasszony ágya, 7. menyasszony—vőlegény öltöztetése, 8. lakodalmas menet, 9. esküvő, 10. esküvőről kijövet, 11. hazaérkezés a legényes házhoz, 12. első asztal, 13. maszkatánc, 14. kontyolás, 15. imádkozóest.

A serkentő cselekvések görbéje a vízszintes tengely fölött halad, és csak a pozitív mágikus eljárásokat jelképezi; a rontó cselekvések görbéje pedig a tengely alatt vonul, az átkozódás és megcsináltatás jelenségeit ábrázolja összevontan. A grafikon éppen azt érzékelteti, hogy ezek a praktikák a házban, udvarban, templomban végzett szokásjele-
netek esetében szinte teljesen lehetetlenné válnak. A szokásvonulatnak ezek a színterei tehát sérthetetlenek, viszonylag szuverének, az átmenet szempontjából a legfontosabbak. Ebből a helyzetből adódik az, hogy

a negatív görbe a legmélyebb kilengést a lakodalmas menetnél, a legnagyobbat a házon kívüli, utcai szokásjelenetnél mutatja, mivel a legtöbb támadó lehetőséget, felületet kínálja a megrontás számára.

Már említettük, a ház és udvar nem egyedüli színtere a lakodalom lefolyásának. A templomról, az egyházi esküvő helyéről, szintén lemondunk, az utcáról is csak néhány jelenséget idézünk még, amelyekkel valamelyest árnyaltabb lesz a fenti kép, de amelyek egyértelműen érzékeltetik, hogy a lakodalom alkalmával a hétköznapiakból ismert pragmatikus közlekedési pálya funkciója most hiedelemtartalmakkal gazdagodik. Csak jelezzük, nem értelmezzük!

„Hazamenet, lehetőleg, egy kerülő utat tesznek. Nem arra mennek, hol jöttek, még ha a szomszédba (ti. a templom szomszédságába) vannak is. Nem szerencsés.” „Ahol elmentek, ott nem szabad visszamenni. Nem szerencsés. Ha még arra vezetne az útjok, egy kerülést csinálnak, ha nagyobb is, csak nem menjenek ott, hol jöttek. Most is tartanak benne valamit.” *„Ha esetleg oda viszik vissza (!), ahonnan elvitték, nem abba a szobába fogadják vissza, amelyikből kivitték.”*

Íme az emberi tér és egy emberi sorsforduló — párválasztás, lakodalom — bonyolult viszonyrendszerének vizsgálatára tett próbálkozás, mely semmiképp nem tekinthető kimerítőnek, csupán a kimeríthetetlen kutatási lehetőségek jelzésének.

1992.

Jegyzet

1. Bővebben: Balázs Lajos. 1976.
2. I. Nagy Katalin. 1981. 143.
3. Bernea, Ernest. 1985. 35.
4. Bartha Elek. 1983. 382—383.

Irodalom

- Balázs Lajos
1976 *A csíkszentdomokosi lakodalmi pereg.* Népismereti Dolgozatok. 142—146.
- Bartha Elek
1983 *A lakodalom és ház kultikus összefüggései.* *Lakodalom.* Debrecen, 381—388.
- Berneá, Ernest
1985 *Cadre ale gîndirii populare româneşti.* Buc. 33—35.
- I. Nagy Katalin
1981 *A paraszti kultúra tárgyainak továbbélése.* *Folklór—Társadalom—Művészet* 7. 131—156.

Tankó Gyula

A GYIMESI UDVAROK, ÉPÜLETEK ÉS LAKÁSOK BERENDEZÉSE

Gyönyörű a gyimesi táj! Erdők, dombok, tisztások, források, hosszú, nyerges hegyláncok, s lent, valószínűtlenül lent a völgyekben kicsi játékhazak, nagy, tágas zöld udvarok. A hegyről nézett gyimesi udvarok, háztájak legszembetűnőbb sajátossága a nagy, tágas udvar a kicsiny házak körül, amelyet kora tavasztól késő őszig bársonyosan zöld gyepp borít. Zöld, gondosan kaszált gyepp, hisz az udvarokon termő fűmennyiség is felhasználható, lekaszálható, és a mostoha tájban élő gyimesi ember nem engedheti meg magának, hogy egy talpalatnyi helyet is kaszátlanul hagyjon. Hosszú a tél és etetni kell a megélhetést biztosító állatokat. A tágas udvarokon található a ház.

A gyimesi házakról ezt írja Orbán Balázs: *“a csángó házak építészete is olyan, mint a csíkiaké, házaik fedele kétolyan magas, mint maga a lak”*.

A ház közelében van általában egy *főző nyári konyha*, amely legtöbb helyen úgy van berendezve, hogy lakható, az öregek itt szoktak lakni. Ha nem több generáció lakik együtt, akkor is sok esetben itt töltik el a csángók az év legnagyobb részét. A *tisztaház* nagy alkalmakra való. A nyári konyhában lehet kemence is, más helyeken van külön egy *szapuló kaliba*, abban található a kemence is. Az udvaron van egy gazdasági épület, amely *istállóból, csűrből, johókosárból, szekértartó színből* áll. Az istállóból kétfelől állások vannak 8-10 tehén részére is, a gazdaság nagyságától függően, van egy-két borjúketrec, disznóketrec, a ketrecek fölé egy függő, szekérládaszerű tyúktartót készítenek, ahová lépőkén megy fel a majorság. Tehát hideg tél esetén minden állatot az istállóba csoportosítanak. Innen közajton a csűrbe léphetünk. Ez kétfelől egy-egy *odorba* áll. A nagyobb odorba a szénát rakják, a másikba, amely egy kisebb odor, a tavaszra való jó szénát és sarjút rakják. A csűr fele be van fedve az odronál magasabbra, amit *rákónak* neveznek. Ide is tárolhatnak szénát. A csűr oldalait 1,50—2 m magasságig kibélelik deszkával, mert régen itt csépeltek, s így ha a gabonaszem oda pattogott, nem vészett el. A padló is fosznideszékával szorosan padolt, itt csépeltek, de szilárd is kell hogy legyen, mert lovakkal vagy tehenekkel ide hozzák a szénával, sarjával, szalmával megrakott szekereket. A negyvenes évek után épített csűrök esetében egy ajtó nyílik a *csűrkamrába*. Itt tartja a gazda a szerszámaint, de a gazdasszony is ide raktározza a szövéshez használt eszközöket: *tekerőlevelet, csőrőlökereket, vetőfát, osztóvátát*. A csűr hosszúsága legalább

hat méter kellett hogy legyen, ahhoz, hogy egy szekér megrakva, előtte lovakkal vagy tehenekkel be tudjon ide állni. A csűrből egy ablakszerű nyíláson a *johókosárba* lehet beadogatni a szénát. Ez az épület utolsó szakasza. Ezenkívül a csűrhez van toldva egy szekérszín, amely fedett, de sokszor szabad az oldala, nincs beépítve.

A század elejéig ezek a helyiségek mind külön épültek, elég sok elszórt pajta volt az udvaron. Csűr nem létezett, a szénát a *hijúba* (istálló fölötti tér) oldalról 1x1 méternyi lyukon adogatták fel. A johókosárt még ma is azért hívják kosárnak, habár ma egy épületet alkot a csűrrel, mert régebb külön volt építve. Egy jó gazdánál egy ilyen egyfedél alá épített gazdasági épület 16—20 m is lehetett.

Ezenkívül az udvarnak egyik sarkában található a *fásszín*, az istálló mögött a *trágyadomb*, mellette a *kutyapajta*. A már említett *sütőben* kenyeret sütnek, de itt tartja a gazdasszony a szapuláshoz szükséges felszereléseket, mint: *szapulófőzőüst*, *hamasedény*, *cseber*, *kád* stb.

A hatvanas évekig a nagymosáshoz szapulót raktak, hamuval, Jüggal kifőzték a ruhákat, és így mosták. Még ma is, aki kendert, lent termel, a fonalakat, a *darabokat* szintén a szapulóba rakja, így fehériti szövést és fonást előtti.

Az udvaron a fentiekén kívül a ház előtt vagy a ház hátánál gyümölcsös is van. A negyvenes évekig elég kevés gyümölcsfa volt az udvarokon. A legelső jobb minőségű gyümölcsfákat, almafákat például, akkor terjesztették el, amikor a század elején az országutak mellé almafákat ültettek, s így *rákapott* a csángó is a gyümölcsre. Az első nagyobb gyümölcsösöket Sántateleken (Felsőlok) a Jániszterben ültették a század elején, akiknek a ma is élő leszármazottjaik szintén nagy gyümölcsstermesztő hírnévnek örvendenek. Azután az örmények (Dájbukátok, Zakariások, Dobálók) és más kereskedők gyümölcsöskertekkel is foglalkoztak a kereskedelem mellett. Nagy és jó minőségű gyümölcsösök voltak már a harmincas években Gyimesbükkön, Felsőlokon (Máté) és máshol is, a gazdák ültetgettek fákat, persze olyan fajtákat, amelyek teremnek a 800 m-es tengerszint feletti átlag magasságban is. A hosszú tél, a késő tavaszi fagyok rendszerint károsítják a gyümölcsstermesztést.

Kezdetben a gyümölcsöst szakszerűtlenül alakították ki, rendszertelenül szűk helyre ültetve a fákat, fittyet hányva a távolság betartásának. Kevés fajta terem itt meg: *vackor* (vadkörte), *alma*, *sebesalma* (savanyú), *szilva* (főleg fehér, sárga szilva vagy fosóka), *kotyószilva*, *körte*, *cseresznye* és kevés *meggy*.

A legtöbbszőr a gyümölcsöst bekerítették még külön is, hogy az állatok ne tegyenek kárt benne. *Zavarás kertet* készítettek (hasított léc

vagy vékony fenyőcskékből léces kerítést állítottak). A bokros növények közül legelterjedtebb volt az udvaron, közvetlenül a ház előtt vagy a szomszéd kerítés mellett a *fügefű* (egres), *leánkafügefű* (édesegres) vagy *ribizli*, *borfügefű* (savanyú ribizli), *szőrös fügefű* (vadegres). Ezeknek a gyümölcsseit eltették télire savanyúság, belőtt, kompót formájában, s ezt pótolták az erdőn gyűjtött *kokojza*-, *málna*-, *eper*-, *szamócabefőttek* és *ménisóra* (piros áfonya) savanyúságok.

Érdekes módon tárolták télire a savanyú almát és a vackort: sarjába csomagolták az odorba, tél közepén elővették, főleg fonóban. A félig fagyos, leves savanyú almának jó íze volt, de ezenkívül sok nyálat termelt, ami igen szükséges a fonáshoz, hisz fél telet az asszonyok fonással, s a másik felét tekeréssel, szövéssel töltöttek. Az udvart az út felől deszka- vagy léces kerítéssel, más oldalakon és hátrább pedig hasított fahasábokkal, *zavarás* kerítéssel kerítették. A *zavarás* kerítésnél nem volt szükség szegre. Minden 5-6 m-re, amekkorák a fahasábok voltak, két lécet, husángot vertek a földbe, majd gúzzsal összeszorították a két felállított, földbe vert karót. A *zavarás* kerítéssel a *vetegedőn* át jártak ki és be. Ez egy 3-4 m-es rés, amit kapu helyett szabadon csúszó 5-6 *vetegedőrud* zár, amit könnyen *le lehet vetni* és visszatenni.

Az út felől, amint mondtuk, deszkából csinálták a kerítést, és azt egészen az ötvenes évekig, de sok helyen még napjainkig is nem lábra, hanem 4-5 m hosszúságban hosszúra állították, mint a zavarót. A fa országában volt elég fa, habár az utolsó időben maga az állam is könnyörtelenül, előre nem tekintően sok fát letarolt, sok kopár oldal van itt is. Igaz, beültették azt csemetével, de mikor lesz abból erdő? Ahhoz egy emberöltő szükséges.

Visszatérve az épületek elhelyezésére, a nagy udvaron kétféle szokás járta: a régi udvarrendezésnél az úthoz közelebb helyezték el az istállót, főleg ha a patak is arrafelé volt, s 15—20 méterrel bennebb építették a házat és a sütőkemencét, abból a meggondolásból kiindulva, hogy ősszel, tavasszal a mindennapos esti, reggeli itatáskor a marhák ne vágják fel a talajt a ház előtt, ne legyen sár. Csak így lehetséges, hogy mindig zöld pázsit van tavasztól őszig a ház körül. A ház, ha hátul van, általában arccal az útnak áll. A ház hátánál egy kerítés elválasztja az udvart első és hátsó udvarra, amelyet *kertnek* is hívnak. Pl. "Csapd hátra a johokat a kertbe." Még az első udvaron lehet egy kút, a hátsó udvaron pedig ott van a *buda* (WC). Nem minden udvaron található kút, mert a hegyek benyúlnak a kertek végéig, közel a házakhoz, s így sok a forrás, ilyenkor nem szükséges a kút. A másik építkezési szokás, főleg az utóbbi időben, hogy amennyiben megengedi a sok patak és utca kanyargása, a házak igyekeznek az út mentét követ-

ni. Így a gazdasági épületek a hátsó udvarra kerülnek. A házak modern kivitelűek, az út frontjára épülnek virágoskerttel, szabadeséses vízvezetékekkel.

Térjünk vissza a régi építkezésekre. A gyimesi csángó a házat valamikor a múlt században maga építette kalákával, gömbölyű fából, amelyet éppen csak megnyestek és meghántottak. Ebből gerezdesen felrakták a házat. Később a fát két oldalból faragták, mostanában pedig mind a négy oldalát kifaragják. Itt az erdő országában nem kell sokat toldozni a fákat, a csángó egyben behúzatja az udvarra a fát, s helyben olyanra szabja, amilyenre szüksége van pillanatnyilag. A húszméteres házhoz egyben van a húszméteres borona. Az épületfát boronának hívják. A boronából épült házat nem vakolták le két-három évig azért, hogy a borona száradjon ki. A boronát lelécezték, vagy régebb bolhaszeggel imitt-amott *beverték*, hogy azután a vakolat, a *tapaszt* megálljon rajta. A század elején még nem volt vakolókanál. Kézzel vakolták, és kézzel is síkították a falakat, azután bemeszelték kissé kékített fehér mésszel. A vakolatanyagot az út sarából vagy az út porából gyűjtötték, és habarcsot készítettek. A "ház hátát" a legtöbbször nem vakolták, hogy *lélegezzék* a ház. A fehér, kékes házak az óriási tetőikkel, tenyérnyi ablakaikkal távolról lenyűgöző képet nyújtottak, amit ma már csak naiv festők képein láthatunk. De ez még a harmincas évekig valóság volt Gyimesben. Ennek az *imitt-amott egy ház* stílusnak is megvolt a maga varázsa. Szabadságot sejtettek! Nyitott gazdaság, nyitott lelket is jelentett, s habár nehezen oldódó embereknek írja le a csángókat Orbán Balázs, kiemeli jószívűségüket és segítőkészségüket. Példa erre a több mint húszféle kaláka, amelyekkel egymást kisegítették a fontosabb, sürgős munkákban. Így létezett: fonó, kaszáló, ganyézó (juh)nyíró, szénahordó, boronahordó, pityókalopó, kenderlopó, építő stb. kaláka.

A fundamentumokat általában lapos kőből rakták ki, nem túl magasra. Ezért a régi házak boronái belesüllyedtek a földbe.

Ha az udvarról belépünk a régebb épült csángó házakba, észrevesszük a hármass beosztást. Mivel a fundamentum alacsony, ezért egy-két lépcsőfokos lépcsőn (legtöbbször boronából faragott lépcsőfokok, esetleg vastagabb deszkából készült, ritkábban nagy lapos kövekből, ma persze betonból öntik) a közepén található ajtó nélküli ereszbe lépünk. Innen kétfelé ajtó nyílik: egyik ajtó a *nagyházba* (tisztszoba), másik a *kicsiházba* vezet. Ez egy mindenes szoba: nappali, konyha, hálószoba, sőt régebb a sütőkemence is itt volt. Nem is olyan kicsi ez a *kicsiház!* Az eresz előtti részt végig a ház fala mentén *tőtésnek* hívják. Az ereszből egy lappancsos padlásfeljáró van, ahonnan a *hijúba*

(padlásra) jutunk létrával. Itt füstölték sokan a *disznyókötséget* (mások a szapuló kalibába vagy sütőben). Még egy kamarája is van a háznak. Régebb ide a tisztaszobából nyílt az ajtó, ma a konyhából van bejárat, és a mostani háznak innen van feljárójuk a padlásra, a híjába is. A konyha alatt verem van (3x3 m-es pincécske), ahova a lejárát igen nehézkes: egy nyitogatható lappancs található a konyha közepén. Itt lehet a verembe lejárni. A veremben tartják a krumplit és a zöldségeket. Szokás volt, hogy a pityóka nagy részét valahova a közeli hegyoldalba ázott veremben tartották.

Egy másik típusú ház, amilyeneket a húszas évek után építettek, egyenes, ereszt nélküli, nincs beugrása. A tisztaszobába és a kicsiházba vezető ajtók egymás mellett vannak. Ebben az időben kezdtek építeni háromszobás házakat is. Nem valami ésszerűek ezek a lakások, a hideg minden ajtónyílásra a szobába tódul, hiányzik az előszoba. A szobák előtt tornác is van, amelyet négy-hat darab tornácfa tart, és a tornác maga is kifaragott (alakos) deszkából készült tornácapuval. Ezeknél a típusú házaknál már magasabb a fundamentum, sok helyen a pince bejárata a *tornác alján* (alatt) van, s a többi üres helyre apróra vágott fát szoktak rakni. Ebben az esetben a kamarába a bejárat a kicsiház egyik szegletéből épült. A konyha alatt található a pince, s a kamarából járnak fel a padlásra *lajtorjával*.

A csángóknál kevés az olyan ház, beleértve az új építkezéseket is, amely közvetlenül az útfrontra lenne építve. Ettől kerítés választja el a házat és közöttük egy kicsi virágoskert van. A házakat régebb *zsindelemmel*, *dránicával* fedték, a csűrök nagy része még az ötvenes években is *dránicával* fedett. Különbség van a ház fedéséhez használt *dránica* és az istálló fedéséhez szükséges *dránica* között. Az előbbi szebben kidolgozott kézzel gyalult és simított, cifrázott és rövidebb. Napjainkban az épületeket cseréppel és palával fedik. Visszatérve a dránicához minden patakon volt a dránicahasításnak mestere. A dránicát nem akármilyen fából *bojtból* hasították, hanem voltak különleges helyek, ahol szép *szelhaerdő*, *szelhafenyők* nőttek, olyan bog nélküli fák, amelyeknek csak a hegyében voltak csapjai, ezek 30–40 m-re is meg nőnek, kitűnően és egyenesen hasadnak, valósággal pattannak, nem tekerényesen, s így könnyűszerrel hasították a dránicát.

A régebbi házakban a század elejéig, ahogy Orbán Balázs, Balog Ödön és mások is megemlítik, kémény nem volt: *“a füst a tetőn készített füstlikon megy át a szabadba”* (Balog Ödön).

Napjainkban kőből, téglából, bolcárból, habtéglából, no meg a hagyományos építkezési anyagból, a fából építkeznek. Főleg az istállót a legtöbb esetben fából építik, mert az száraz levegőt tart, nem izzaszt.

Ma a házak típusrajzok szerint épülnek, előszobával, két-három szoba, konyhával valamint kamrával, pincével, sőt fürdőszobával. A konyha viszont nem változtatta meg ma sem szerepét, valójában egy mindenes szoba (ebédlő, háló, nappali), és akkorára építik, hogy főleg télen ide húzódik össze az egész család. Az utolsó időben 5-6 ház összetársul, és szabadeséssel bevezetik a vizet. A civilizáció beköltözött a csángó házakba is: *az én házam az én váram*. Az emberek mind jobban visszavonulnak lakásaikba. Elmaradnak a hagyományos farsangi mulatóságok, a kosaras bálók, a szerbálók, a sok esti tánc, a fogadott tánc és a fonó. A civilizáció fényes máza széttúzza a lélekben született közösségeket. Az emberek itt is önzőek, kapzsiak lettek. A régi házakat a múlt században be sem zárták, itt is csak egy seprűt tettek keresztbe az ajtó elé, s ez jelentette, hogy senki sincs itthon. De lopás nem volt. Az öregek visszaemlékezései, és az akkori leírások szerint a *nagyházban* vagy *tisztaházban* a következő bútorok voltak: a falak mentén az udvar és az utca felé 3—3,50 méter hosszú *tulipántos pad* volt, amelybe *gúnyát, élelmet* tartottak. Ilyen pad kettő volt, s a szögletben, ahol ezek találkoztak, állt egy négy lábú asztal, házilag szőtt sötéttarka vagy vett abrosszal leterítve. Szembe a padokkal, az asztal mellett, székek álltak. Az asztalt a szoba közepére teszik az utolsó időben. Az asztalon gyertyatartó volt, a húszas évek óta a plafonról lelóg egy petróleumlámpa az asztal fölé. A pad feletti falon van a *kendőszeg*, díszes *porcelán- és cseréptányérok*kal, *tálakkal, csiprokkal és findzsákkal*. Úgy látszik, ezen kendőket tarthattak valamikor, a neve után ítélve. A másik szögletben, az ablakos fallal szemben, állt a *vetettágy*. A *vetettágyban truzsak* (kenderből szőtt vastag szalmazsák), *ágyilepedők*, csipkés, hímes *párnák* (6—12), több *cserge, festékes, nyútópad-terítő* stb. található. Még a tisztaházban van egy *almárium* vagy *éveges*. A vetettágy mellett falra a húszas évek után fényképeket, szentképeket raknak. A legtöbb szentkép Máriát ábrázolja. Itt nagy a Mária-kultusz. Gondoljunk csak az ilyen kifejezésekre, intőkre mint: *“A babba Marja megver”, “Lát a babba Márja”, “A babba Márja segít”* stb. Sok kép ábrázolja Jézust, a sárkányölő Szent Györgyöt, a szívére mutató Jézust vagy Máriát a szent fiával, esetleg Jézust a keresztfán. Az ötvenes években nagyon elterjesztették a cigányok a naivnak sem nevezhető pingálmányokat, üvegre mázolt munkákat, amelyek angyalokat, szenteket akartak ábrázolni. Ezeket házról házra hordozva terjesztették a román ikonkultusz hatására. Nagyon sok ilyen szentkép román feliratú (Sfintu Ilie). Ezek manapság már nincsenek a falakon. De gyakori a szépen berámázott, üvegezett Szentcsalád, Az utolsó vacsora, Szűz Mária Jézussal stb.

A harmincas évek után egy kb. 40x60-as nagyságú tükör is nélkülözhetetlen kelléke lett a tisztaszobának, amelynek széles ráámája volt, s a falra felső felét előredőlve tették, hogy a tükröződőnek ne kelljen székre állnia. Mögötte tartották az adónyugtákat és más hivatalos papírokat. Az ötvenes évekig a szobák felül gerendásak, deszkázottak voltak, ezután a plafont is vakolják, síkítják, meszelik.

A *vetettágy* mellett állott a nagy *tulipántos láda*, máshol *kasztenos láda*, amelyben ruhát, esetleg pénzt tartottak. Ma ez a bútordarab teljesen kimaradt, bolti modern bútort vásárolnak. Újabban a helyi mesterek készítenek deszkából, pácolt, fényezett modern bútordarabokat. Sok helyen a nagyházban a vetettágy felett volt a *kendőszeg*, ahová nem edényeket raktak, hanem szép sorjába voltak terítve a *bundák, fejkendők, nagyruha, ingek* és más ruhadarabok.

A *nagyház* vagy *tisztaház* az asszony birodalma volt, oda más emberfia, főleg férfi nemigen lépett be. De volt egy vigasza a férfinak is: tudta, hogy majd a nyújtópadját ide állítják fel. A leánygyermek, akiknek sok szép keze munkája volt itt, mert ők maguk is hozzájárultak a saját kelengyéjük elkészítéséhez, bejáratosak voltak ide. Azonkívül — mi tagadás — itt *guzsajaskodott* télen a férjhez készülő nagyleány. A tisztaszobában legtöbbször nem volt kályha, rettenetes hideg lehetett itt feküdni csüörtök, szombat, vasárnap este a guzsalyaskodó napokon, de hát a fiatalság, a szerelem tüze csodákat tesz. Gyimesben a guzsalyaskodás egyfajta próbaházasság, amely az idők folyamán be is vált, hisz itt nem volt ismert a válás. Ez tehát a párválasztás legfelső foka. Tulajdonképpen abból állt, hogy a legény, akit a lány hívott meg guzsalyasba — tehát csak a lány kezdeményezhetett! —, ott aludt a lánynál és a lánnyal. Valamikor a távolságok igen nagyok voltak a tanyák között, lakatlan erdőkön kellett volna hazamennie a legénynek az udvarlásból, ami veszélyes is lehetett volna. Így udvarlás után ott maradt a lánynál. Ennek ellenére a törvénytelen gyerekek száma elenyészően kevés százalékkal volt nagyobb, mint más vidékeken.

A *nagyházban* található a háziasszony legértékesebb dolgai: a *gúnyák, vetettágy, tányérok, kendőszeg, fehérnemű, vásznak, festékek, fogdosottak* stb. Ennek a szobának elől két kisebb ablaka volt, hátul pedig egy kicsi *leskődő ablak*. Az 1900-as évek legelején, amint az kitűnik az akkori hozománylevelek áttekintéséből, változnak a bútorok. Először azokat a csíki, főleg szépvízi asztalosmestereknél rendelték, mert amint már Orbán Balázs is megemlíti *“a csángóság a kéziipart, a mesterségeket sem szívleli”*. Onnan szekérrel szállították el a múlt század közepén épült országúton. Később az 1920-as évektől itt is elszaporodnak az asztalosmesterek, akik a bútortatot, tokozatot készítik. Kialakulnak

a nagy, hagyományos asztalosdinasztiák, mint a Jancsik, a Gyuri Káruy családja és mások. Ezek utódai ma is jó mesteremberek.

A bútor nagy részét a házhoz az asszony hozta hozományba a házasság után, míg a férfi szülei építették fiuknak a házat. A legkisebb fiú örökölte a családi házat, vagy mostanában "kifizeti a többi testvéreiret a részükbe", esetleg máshol területet kapnak vagy készpénzt. Régebb azért, hogy ő örökölte a házat, el kellett gondoznia öreg szüleit, azokkal együtt gazdálkodott. Ha *nem jöttek ki*, azaz nem értették meg egymást, külön is mehettek.

De nézzük meg időrendi sorrendben mit is hozott az új asszony az új házhoz. Ime egy 1900-as évi gyimesbükki stafíring- vagy hozománylevél vagy perefórumban feltüntetett bútorok *amelyet Olteán Gábor (Tolóka) hajadon leányának, Annának részébe adott: asztal — 2 darab, kanapé — 2 darab, kasztélyos láda — 1 darab, festett ágy — 1 darab, karosszék — 1 darab. Ezek a bútorok. A további feltüntetett dolgok: csőllőkerek — 1 darab, vasvilla — 1 darab, seprű — 2 darab, hússütő nyárs — 1 darab (ez sehonnan sem hiányozhatott, tehát valószínű, hogy akkoriban szabad tűzön sütötték a húst), üsttartó — 1 darab, resta — 1 darab, szita — 1 darab, vízeskártya — 2 darab (fából), tejes sétár — 1 darab (fából), szövő-vetőllő — 2 darab, szapuló és lúgos cseber 1-1 darab, tiló — 1 darab, léhel — 2 darab, gereben — 2 darab, kocsorba (szénkihúzó lapát) 1 darab, párna — 10 darab, párnahuzat — 20 darab, derekaj — 1 darab, pokróc — 2 darab, cserge — 2 darab, festékes — 2 darab, nyeregalávaló — 1 darab, átalvető — 2 darab, tarisnya — 2 darab, zeke — 1 ünneplő, 1 viselő, bunda — 1 ünneplő, 1 viselő, karinca — 8 darab, bernyóc — 9 darab, főköltő — 2 darab, öv — 3 darab, ruha (fejkendő) 6 darab, ing — 8 darab, ingujj — 8 darab, rúdilepedő — 8 darab, abrosz — 2 darab, zsák — 8 darab, kendező — 6 darab, csórika — 1 pár, gyertyaöntő — 1 darab, szarvasmarha — 3 darab, juh — 7 darab, sertés — 2 darab.*

Habár bútort nem sokat adtak szülei, mégis egyébből bőven juttattak, tehát nem lehetett olyan szegény leány.

Egy 1916-os perefórum levélben (Baliga Györgyné) a következő bútorok vannak feltüntetve: *pad — 2 darab, láda — 1 darab, asztal nagy — 1 darab, karosszék — 2 darab, evőasztalka — 1 darab, tálal — 1 darab, aggató — 1 darab, kendőszeg — 1 darab.* Na de ebből azt is megfigyelhetjük, hogy úgy látszik ennek a perefórumnak a gazdája inkább a konyhának, a kicsiháznak hozott bútorokat, de nagyobb választékban.

Egy 1919-es hozománylevél, a Bodor Ilonáé a felsorolt tárgyak vizsgálatán kívül azért tűnt érdekesnek, mert a tárgyaknál feltüntették

azt is, honnan származnak, ki készítette őket. A család minden tagja besegített a hozomány gazdagításába. Íme a hozománylevél: *karospad* — 2 darab, *padágy* — 1 darab, *kasztenos láda* — 1 darab, *ágy* — 1 darab, *almárium* — 1 darab (úgy vették), *tálas* — 1 darab, *láda* — 1 darab, *asztal* — 1 darab, *asztalka* — 1 darab, *szék* — 2 darab, *mosószek* — 1 darab. Ezeket a falu asztalosa készítette.

Más tárgyak:

- 8 párna és tok kenderből: anya és lánya készítette
- 3 darab *cserge*: anya és lánya készítette
- 1 darab *pokróc kockás (fehér-fekete)*: anya készítette
- 2 darab *festékes*: anya készítette
- 8 darab *lepedő*: anya készítette
- 10 darab *zsák csepőkenderből*: anya készítette
- 3 *zeke*: anya készítette
- 3 *bunda*, 1 *lájbibunda* — a falusi *szűcs*
- 1 *ujjas* — anya
- 12 *ünneplő ing* — lány és anya
- 10 *viselő alsóing* — lány és anya
- 10 *bernyóc* — lány és anya
- 2 pár *cipő* és 1 pár *bocskor* — vásár
- 14 *ruha (fejkendő)* — bolt
- 15 *cseréptányér* — *korondi cigányok*
- 15 *cserép gübéstányér* — *korondi cigányok*
- 1 *érclábos* — bolt
- 1 *dagasztótekenyő* — *cigányoktól*
- 1 *mosószek* — apa
- 3 *lapító* — apa
- 1 *nagytükör* — bolt
- 1 *borító* — *kádár*

— 1 *túrós dézsa (tele túróval)* — *kádár*

— 7 *borda (szövő borda)* — *lövétei bordások*

Itt jelenik meg először az *almárium* szó, amelyet Csíkba vásároltak. Légé, budáka, küpüllő, fejsétár, krinta — a sajtsinálás eszközeit a *kádár* készítette. Ugyancsak ő készítette a szövéshez szükséges eszközöket pl. *csöllökerék*, *matolla*, *moszor*, *tekerőlevel* stb.

Tehát a *kádárkodás* elég fejlett volt, fából sok edényt készítettek, amelyek még ma is hányódnak a régi házak padlásain. A hozományleveleket nézve még szembeötlik az, hogy a húszas években eltűnik két tárgy: a *gyertyaöntő* és a *hűssütő nyárs*, valamint az, hogy az *asszonyok* nagy mesterei voltak a *hímzésnek*, a *szövésnek*, *gyönyörű ingeket* *hímztek*, mértani elemekkel, a *csergéik*, *festékeseik* ma is nagyon ke-

resett dolgok, gyönyörű tarisznyák készültek itt, több mint 30 bernyóc-minta ismeretes, tehát a gyapjú, len és kenderfeldolgozásban nagy mesterek voltak. Érdekes, a horgolás, a kötés, a tézstasütés nem volt a csángó asszonyoknak valami erős oldala. A férfiak közül híres kádárok kerültek ki, hisz nagyon sok tárgyuk fából készült (edények és más dolgok).

Minden hozománylevélben, főleg 1910 után szerepel a *karospad* és asztalka, amelyek a konyha kellékei voltak. Egyes levelekben szerepel a *padágy* is, amelyet éjjelre fekvőhelyként, nappal pedig ülőalkalmatosságként használtak. Ez a bútordarab Csíkban is ismert és a kicsiházban használták.

De nézzük meg, mi is volt a mindenes *kicsiházban*, amely konyha, szoba, háló is volt együttesen. Ha kicsi is a neve, a konyha elég nagy, csak a *nagyházhoz* viszonyítva kicsi. Ide befér két ágy, asztal, asztalka, két karospad, amelyből egyik lehet padágy. Tehát lehet olyan 4 x 6-os is. A XX. század előtti kicsiház berendezése egyszerűbb volt. Itt volt a kemence, ahogy a régi leírások (Orbán Balázs, Balog Ödön) írják és az öregek mesélik. A *kuttor* főzésre, melegítésre alkalmas szabadtéri tüzelő. Ez elég kezdetleges volt még az 1910-es években is, a fágas szoba ajtó felőli oldalán a padló szintjére építették négyszögben, "*száda elé nagy lapos követ tesznek, itt főznek, sütnék nem éppen kényelmes helyzetben*" (Orbán Balázs). Ez tulajdonképpen a kemence előtti szabadtéri tüzelő. A kezdetleges tűzhely fölött a sütőkemence oromszélére fektetett csónak alakú füstfogó található, amely a füst egy részét felfogva a házból a hiúba (padlásra) vezet. A kemence nagy párkányán tartotta a gazdasszony a *guzsalyát*, az *orsóját*, és *főző* eszközeit. Itt vannak a *cseréptányérok*, *üst*, *érclábos*, *fakalányok*, a *hússütő nyárs*, s itt dorombolt a macska is. Evővillát régebb nem használtak az evéshez, kés is egy-két darab volt a háznál.

A kemencétől nem messze volt egy *aggató*, ahová az edényeket aggatták mosogatás után. A *sutuba* (szeglet) volt egy kezdetleges fogas, arra aggatták a *zekét*, *bundát*, *ujjast* és más ruhadarabokat. A *sutu* másik felében a múlt század végéig volt egy primitív ágy, *priccs*, amelynek az alja üres volt, ahová télen behozták, ha nagy hideg volt, az újszülött bárányokat, a kicsi borjúkat, amíg megerősödött, sőt volt olyan eset, hogy a malacokat is ott tartották.

A *kicsiháznak* régen volt elől egy ablaka, és oldalról egy- illetve kétfényérnyi ablaka. Ma már nagyobb ablakokat vágnak. Megtörtént, hogy ha hátul volt a gazdasági épület, akkor hátra is nyílt egy ablak, ami legtöbbször azonban *vakablak* volt, kívül ledeszkázva. Itt *köccs*-get, sajtot stb. tartottak.

A századunk elejétől, főleg a húszas évektől eltűntek a kemencék, kályhák jelentek meg ler nélkül, később leres kályhák, amelyeket Szentkeresztbányán gyártottak. A bútorokat már csináltatták a század elején, bizonyíték erre a bemutatott perefórum, hozománylevél.

A húszas évekhez viszonyítva a *kicsiház*, a konyha felszerelése változott. Itt található egy vagy esetleg két elég magas ágy, a nagyobb ágy alatt egy kicsi, kihúzogatós ágy (nappalra betaszítják a nagy ágy alá), amely házilag készül. Ebben aludtak a kisebb gyermekek. Altalan egy vagy két karospad is van a konyhában, amelyre ülnek is, de lisztet, tojást, szitát, kicsi tekenyőt, málékeverőt tartanak benne, a főledel, a *puliszka* készítésének eszközeit. Az üst a kályha mellett van felakasztva. Az asztal a pad fejénél (az út felé), a sarokban található, felette van a lecsüngő petróleumlámpa. Minden konyhában a kályhához közel a *sutuban* (a sarokban) volt a *tálas*. Alul a vizespad. A tálason felborítgatva tartották a cserép- és pléhtálat (inkább mély tálak, tányérok voltak). Ha sok gyermek volt, három is evett egy tálból.

A vizespadon vizesvedret tartanak. Ezek felett a falra akasztva van az *aggató*, amelyre pléhedényeket és kantáros fazakakat aggatnak.

Minden konyhában található (volt!) egy kicsi asztalka, ahova a nagyobbacska gyermekeknek terítettek, esetleg itt ettek az öregek is. Megfigyelhető volt, hogy ezek az öregek mennyire félték attól, hogy ők ne legyenek senkinek terhére: pl. markukból, a sutuba húzódba, mint valami madarak csipkedték a túrot, puliszkát, nehogy a fiatalok elveszítsék az étvágyukat az öregek láttán.

A kicsi asztalkára tették a *málélapítót*, oda ütötték ki a puliszkát. Ezt mostanában a nagy asztalon végzik, maradék tartására az asztal fiókját használják. Ezért mondja a háziasszony ma is, ha elmegy hazulról, és panaszkodnak a gyermekek, hogy éhesek: *nem vittem el az asztal fiókját*.

A gyimesi csángónál a nagy család jellemző. Akinek egy-két gyereke volt, az vagy fukarnak, vagy betegesnek számított. Óriási bűn volt a gyermekeltevés.

A jó Isten adta, ő vegye el.

Ahol 12 eszik, még egy szájnak jut.

De felvetődik a kérdés: hová fektettek le egy 14—16 tagú családot. Nyáron nem volt probléma, elszóródott a család. De télen! Az ágyakban 5—6 személy fért el szorosan. A többi pedig a sutuba hált. Az ének is azt mondja: *A sutuba zekén háltam*.

A bútorzatot, amint már említettük a század elején Szépvízen és más csiki községekben rendelésre készítették. A húszas évek után már minden községben, sőt patakon dolgoztak asztalosok, akik elkészítették

a szokásos, megrendelt bútorokat. Külön konyhabútort csak az 1960—70-es évek után rendelnek. Napjainkban vásárolják a bútort a szövetkezetekben, ritka az, aki bútort csináltat a mesterekkel.

Az udvaron, amely mint mondtuk szép, tágas, pázsitos volt, az út felől vagy a ház mellett egy kicsi virágoskert is volt, ahová *majoranánát, rezedát, csukrosszegfüvet, tátikot, fátolant, violát, őszirózsát, györygynét, rozmaringot, muskátlít, citrost, árvácskát* stb. ültettek.

Ez a virágoskert az új házaknál is megtalálható, de most a ház és az út közötti kicsi részt használják ilyen célokra. A ház körül még megtermelik a fokhagymát, *szaporahagymát*, káposztát (ezt ma inkább vásárolják a háromszékiektől), salátát, murkot, hagymát, karalábét, répát, *tőst* (olyan íze van, mint a karalábénak, olyan formája, mint a répának), zellert, csombort, tárkonyt, tormát, borsót, fuszulykát (babot), mákot stb.

A lakások ma modernek, kétszoba-konyhások, fürdőszobával. A bútorzatot, beleértve a konyhabútort is, vásárolják. Eltűntek a vetettágyak, a rudilepedők, kendősegek. Idegen kutatónak vagy nagy alkalmakra azonban minden háznál előkerülhet a ládafiából a csángós ruha.

Irodalom

- Orbán Balázs *A Székelyföld leírása.* Pest.
1868
- Balog Ödön *Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőloki és gyimesközéploki csángókról.*
1932 Erdélyi Múzeum.
- Dr. Kos Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő
1981 *Moldvai csángó népművészet.* Bukarest.

Adatközlők: Ambrus Fülöp, 84 éves
 Molnár Péter Busulán, 75 éves
 Tankó Péter, 84 éves
 Tankó Béla Kondor, 74 éves

TÁNC ÉS SZOKÁS

Kürti László

ANTROPOLÓGIAI GONDOLATOK A TÁNCRÓL

Tíz éve múlt, hogy Martin György, a magyar táncfolklorisztika nagy alakja meghalt. Munkásságát már eddig is sokan méltatták, cikkeit és gondolatgazdag elméleteit sok helyütt tárgyalták (lásd legutóbb: Felföldi 1993). Martin a magyarországi táncutatásnak áldozata életét. Ha a magyar táncutatás kezdetét Réthei Prikkel Marián nevével jelezzük, akkor pont hetvenévesnek tekinthetjük. Nem nagy idő, főleg ha a folklór- és néprajzkutatás rangbeliségét vesszük figyelembe, de ahhoz már elegendő, hogy mai állását összevessük a társtudományokéval, illetve megvilágítsuk az antropológiai kutatásokhoz való viszonyát, mintegy számot is vetve eredményeivel. Ebben a tanulmányban természetesen nem tudok kitérni minden egyes területre, nem is ez a célom, inkább azt szeretném hangsúlyozni, hogy az elmúlt harminc év alatt miben alkotott nagyot, s miben maradt el a magyarországi kutatás a nemzetközi áramlatoktól, főleg a nyugati szociális-kulturális antropológiában lejátszódó folyamatoktól. Továbbá azt is kritikailag szeretném tárgyalni, hogy melyek voltak azok a ma már elhalványuló elméletek, melyek a táncutatás antropológiáját jellemezték, s melyből jócskán meríthet még a magyar s kelet-közép-európai kutató.

A magyar néptáncutatásról azt hiszem, nem túlzás azt állítani, hogy világhírű. Eredményeit, formai modelljét, zenei elemzéseit, filmarchívumát mindenki megcsodálja, aki kapcsolatba kerül vele. Ami igaz, az igaz: az MTA néptánckutató-csoport filmarchívuma majdnem kétszázezer méter anyagot örökített meg (videókkal együtt már lehetetlen ezt így kifejezni!), s ez önmagában páratlan gyűjtemény. Megjegyzendő azonban, hogy a tekintélyes mennyiség ellenére a minőség nem mindig a legjobb, nem beszélve arról, hogy ezeknek a filmeknek, pénzhiány miatt, csak egy jó része használható fel tudományos elemzések céljára. Úgyszintén: tudományos könyvekben nem nagyon bővelkedik a szakma, s csak egy-két olyan munkát tud felmutatni, mely megállja a helyét európai fórumokon. Ilyen például Martin 1979-ben kiadott könyve, *A magyar körtánc és európai rokonsága*, mely az elmúlt harminc évben mérföldköve volt a magyar néptáncutatásnak, mint ahogy Belényesy Márta *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél* (kiadva 1958-ban) is az volt az 1950-es évek termésében.

A kutatással kapcsolatos néptáncmozgalom, bár még mindig nincs tudományos szinten feldolgozva, szintén egyedülálló: nagynevű együtteseket, táncos egyéniségeket emlegetnek ma már Észak-Amerikától

kezdve Japánig. Mint valamikor a harmincas években és a negyvenes évek kezdetén a *Gyöngyösbokréta* idején, most ugyanúgy tízezrek jönnek Magyarországra, hogy a magyar néptánc különböző csoportok által megjelenített típusait élvezzék, s rögzített változatait emlékül hazaviigyék.

A magyar tánc kutatásnak három nagy periódusa volt: az első talán a negyvenes évekig tartott, a második a nyolcvanas évekig, a harmadik pedig az azóta eltelt időszak. Én itt csak az utóbbival kívánok foglalkozni, mivel a korábbiakról már többen is írtak. Ez a legutolsó időszak azért is fontos, mivel ebben jelentkeznek olyan problémák, melyeket, ha még idejében megértünk, ki lehet küszöbölni.

Az Egyesült Államokban a tánc antropológiai kutatása még fiatalabb, mint a magyarországi kutatás. Ha Gertrud Prokosch Kurath amerikai indián tánc kutatásait vesszük alapul, ez bizony csak az 1940-es évekig nyúlik vissza. Jóllehet, korábban is történtek elemzések, főleg történeti s táncos szokásokról, mint például Lincoln Kirstein nagy ívű műve, mely sokáig élen volt a tánc történetben. Kimondottan antropológiai kutatás — leszámítva az olyan elszigetelt jelenségeket, mint Franziska Boas és Ruth St. Denis — azonban csak az 1970-es évek kezdetén jelenik meg. Ekkor alakul ki véglegesen a CORD (Committee on Research on Dance) profilja is New York városában és környékén. Ugyanebben az időszakban jelennek meg mind a mai napig kutató női egyéniségek, mint J.L. Hanna, J.W. Kealihinohomoku, A. Kaeppler, J. Sweet, D. Williams, és A. Royce. Érdekes, hogy míg Kurath történeti s zenei modellekkel dolgozott, J. Sweet a hetvenes évek divatos szimbolikus antropológiáját találta elfogadhatónak, addig a többiek mindnyájan a nyelvészetnek, szemiotikának és a strukturalista irányzatoknak hódoltak be. Van ugyan néhány érdekes párhuzam az amerikai és a magyarországi kutatások között, de erről talán egy másik alkalommal lehetne bővebben írni. Most csak azokat a főbb irányvonalakat szeretném kihangsúlyozni, melyek átfogták a kutatásokat, s nagyban meghatározták a továbblépés lehetőségeit.

Legtöbb kutató a nyelvészeti és a szemiotikai megközelítést egy az egyben próbálta meg átültetni nemcsak a táncra, de más folklórjelenségekre is (lásd Maranda és Maranda 1971). Ennek az volt talán a leghasznosabb eredménye, hogy több síkon folyhattak az elemzések. Az érvelésekből le lehetett szűrni, hogy a táncnál, ugyanúgy mint a nyelvénél, el lehet választani az idődimenzió kívül létező összefüggéseket (paradigmatikus alap) a rendszerkapcsolati összefüggésektől (szintagmatika és szinkronikusság), valamint a történeti szinttől (diakronikusság). (Lásd erre vonatkozóan: Williams 1979.) Ez a fajta

modellátvitel és elméleti megközelítés, melynek alapja a Ferdinand de Saussure által megkezdett nyelvészet — ezt Williams szemészológiának nevezte el (semasiology) — sokban megkönnyítette a tánc kutatás modelljeinek átalakítását. Sajnos azt kell mondanom, hogy ezek a nyelvészeti és szemiotikai beállítottságú megközelítések csak elszigetelt jelenségként éltek tisztavirág-életüket.

Az ilyesfajta próbálkozások ellenére a kulturális-szociális antropológiai kutatás továbbra is mostohagyermekként kezelte a táncot. A társadalmi-kulturális beállítottságot, a tánc kutatás hármasszerező tagoltságán keresztül a következőképpen lehetne röviden összefoglalni. Az elméleti összkép kialakítása mindig annak a függvénye, hogy a tánc kutatása miben s mennyiben kapcsolódik azokhoz az elméleti irányvonalakhoz, melyek az adott társadalomban a tudomány és a kultúra jellegét meghatározzák. A tánc elemzéséhez ma már nem elég a motívumokat rendszerezni, a kapcsolódó táncdallamokat felgyűjteni, s egy-két adatközlő nevét, életkorát megjegyezni. Ez nem tudományos kutatás, de még csak nem is szakszerű adattárolás. Az ilyesfajta (száraz) dokumentáció szinte, amint az az elmondottakból ki fog tűnni, teljesen alkalmatlan a korszerű feldolgozások számára, a nemzetközi elméletek összeütköztetéséhez. Érdekes, hogy a magyarországi MTA kutatóintézetéhez hasonló adatbázis nem is nagyon létezik az USA-ban (hacsak a New York Public Library tánc történeti gyűjteményét vagy a Harvard University-n lévő "bushman projektet" nem tekintjük annak). Ilyen hatalmas adatbázisok csak akkor érnek valamit, ha azoknak nemzetközi felhasználhatóságuk is van. A jelenlegi antropológiai értelmezés szerint tudományos elképzeléseket nem lehet, illetve nem is illik légüres térben kialakítani, pusztán egy hagyományos dokumentációra, adatbázisra építve. Elméleteket nem elszigetelten, de még csak nem is egy forrásból lehet kialakítani vagy megmérteni (Babbie 1992). Ugyanakkor fontos azt is szem előtt tartani, amit Bahtyn írt a kutatásról és az értelemről:

Hamis az a tudomány, amely élmény nélküli általánosításokon alapul, vagyis amely mellőzi a valódi objektum elsődleges adottságát. [...] Az értelem potenciálisan végtelen, de csak akkor képes aktualizálódni, ha egy másik (idegen) értelemmel érintkezik, legyen az akár a megértő belső beszédében felhangzó kérdés. [...] Azt tartom értelmesnek, ami valamilyen kérdésre válaszol. (Bahtyn 1986: 543—535)

Ha a tánc kutatást a társadalom- és humán tudományok mezsgyéjén helyezzük el, elérhetjük, hogy a kortárs gondolatok és elméletek egy-

másra megtermékenyítő hatással legyenek. A szinkronikus megközelítés a tánc egyidejűségét, a táncformák vagy bizonyos tánc típusok egymáshoz való viszonyát elemzi az adott társadalomban előforduló más jelenségekhez kapcsolódóan. Saussure-al élve, a jelenidejűséget, ugyanúgy, mint a fa keresztmetszetét, együtt kell értelmezni a hosszanti metszettel, mely már történeti, diakronikus elemzést követel. Ez utóbbi a tánc időbeli kialakulását, változását veszi figyelembe. Itt lehet egy tánc típus kialakulását, illetve történeti jelenségek vizsgálatát elvégezni. Megjegyzésképpen elegendő megemlíteni, hogy a magyar néptánc kutatás ebben a tekintetben már eleget tett kötelességének, de csak azon a szinten, hogy a meglévő jelenségek közül a tánc és zene kapcsolatát dialektológiai szempontok szerint, tehát területi változásaikban vizsgálták. Az ilyesfajta történeti-fejlődési modelleknek azonban — tehát például, hogy a tizenhatodik században lejegyzett hajdútánc a huszadik század legényes táncainak vagy párostáncainak korábbi őse — megvannak a maguk buktatói. A tizenkilencedik századi forrásanyag hiánya még nem biztosíték arra nézve, hogy a hajdútáncok átmentődtek volna az utána következő évszázadok táncformáiba: illetve, hogy a tizenkilenc-huszdik században felgyűjtött táncok tizenhatodik-tizenhetedik századi előfordulását dokumentáló forráshiány azt tükrözné, hogy ezen táncoknak nem voltak korábbi ősei, vagy etimológiai elemzésekkel ne lehetne kimutatni archaikusságukat. Az is meglehet, hogy ezeknek a táncoknak a gyökerei sokkal korábbra nyúlnak vissza, mint a tizenhatodik századi hajdútánc (lásd erre: Kürti 1983a, 1989, 1994).

Tehát a tánc antropológiai vizsgálatához olyan alapokra van szükség, mely a táncot társadalmi jelenségként tudja értékelni. Ezen belül fontos, hogy a hangsúlyt a többség és az egyén viszonyára s azokra a kulturális, politikai, szimbolikus jelenségekre tudja helyezni, melyek a tánc fontosságát, helyét, szerepét egy adott társadalomban meghatározzák, illetve melyeken keresztül a táncot a társadalom tagjai értelmeznik, saját tudatukban ésszerűsíteni tudják. Mert, ahogy erre Serena Nanda is felhívja figyelmünket:

Az emberi társadalomban a tánc különböző eszméket, érzelmeket és információkat hordoz magában, de a tánc értelme nem nyilvánvaló, mert az főleg azon múlik, hogy a közösség tagjai milyen jelentésekkel ruházzák fel. [...] A tánc kutatás azt bizonyítja, hogy a tánc segítségével egy társadalom biztosítani láttaja a rendet a világban, s főleg lehetőséget ad a közösségnek, hogy információkat szolgáltatson erről a világról. (1987:353—354)

Ahhoz, hogy ilyen s ehhez hasonló antropológiai értékű tánc kutatás és szemléletváltás megvalósulhasson Kelet-Európában, szűkebben pedig Magyarországon, több meghatározó lépést kell tenni.

Először is a nyelvi s funkcionalista modellek kritikai felülvizsgálatát kell elvégezni, illetve ezeket megváltoztatni. A nyelvi modell alkalmazása s a történetiséghez kötött dialektológiai elemzés volt az, ami kiemelte a Martin-féle magyar iskolát a környező országok, valljuk be bátran, sematikus, egyhangú, összehasonlításra alig alkalmas folklorisztikai kutatásai közül. Térjünk tehát át röviden a tánc nyelvi megfoghatóságára. Sokszor és sokan mondták már el: a tánc a nyelvhez hasonló rendszer. Magyarul talán Réthei Prikkel Marián utalt erre 1924-ben megjelent *A magyarság táncai* című művében. Ezután is többször kihangsúlyozták, hogy a táncot megtanulni, a táncot tudni, az annyit jelent, mint “értelmesen” mozdulni (tehát nem beszélni) egy adott kultúrán belül. Ezért sokan úgy értelmezték a mozgást, mint egy lehetséges táncanyanyelvet: ahogy tehát lehet anyanyelvi szinten beszélni, úgy lehet(séges) az anyanyelvi szinten való táncolás is.

Ez a sokak által fenntartott elképzelés, bár bizonyos elemeiben elfogadható, több szempontból is félreértelmezésekre adhat okot. Többek között emögött a kijelentés mögött rejtőzik az a felfogás, miszerint a tánc univerzális cselekvés, és főleg, hogy a tánc fajspecifikus, tehát az emberi faj biológiai fejlődése során kialakult mozgásrendszer. A törzsi kultúrákban azonban, de a mai nemzetállamok keretein belül élőknél is — ahol a tánc általában mint “művészet” van elkönyvelve — a tánc megjelenése nem mindig igazolja ezt a hipotézist (Cowan 1990, Ness 1992). Mirecea Eliade írta le azt, amit Frazer és Van Gennep már jóval előtte leírt — s ez azóta többször is bizonyosságot nyert —, hogy a tánc az adatközlők szemében isteni, természetfölötti eredetű, sőt ajándék. Így van ez több törzsnél is, ahol a táncok vagy azok dallamai, meghatározott alkalmakhoz vannak kötve, és ezektől nem lehet eltérni. Jó példája ennek a Távolkelet (Sziám, India, Bali, Nepál, Tibet, Thaiföld), ahol a rituális templomi táncok a királyság és a teokrácia hivatalával és annak megszilárdulásával függenek össze. Viszont léteznek olyan kultúrák is, ahol egyáltalán nincs szerepe a táncnak, s nincsenek is helyi jellegű táncok. Ilyen kultúra — valljuk be — kevés van, és mindig aránylag kis számú csoportokról van szó. (A híres Fülöp-szigeteki Tasaday csoportra is gondolhatunk, melyeknél mitológia, tánc stb. nem volt feljegyezve.)

Azonban olyan kultúrákról is tudunk, ahol a táncok személyek, családok vagy bizonyos kisebb csoportok (klán, nagycsalád, titkos társaságok stb.) természetes tulajdonát képezik (erről lásd pl. Kürti 1989).

Ugyanakkor vannak táncos divatok, úgynevezett “újjászületések” (revival-ok), melyek kihatással vannak a táncformák népszerűségére, időbeliségükre (Howard és Levine 1990). A Kárpát-medence kultúrájában is bizonyos közösségekben csak egy-két kiváló táncost találni, míg más helyeken egyet sem. Ugyanakkor létezhetnek falvak, ahol sokan és jól táncolnak. De itt is, mint máshol, a táncolásnak titka van. Ezt helyi szinten úgy értelmezik, hogy “mestersége” vagy “fogásai” vannak a táncnak. Ez akár mennyire is dühíti a kutatót, be kell látnia: nem mindenütt táncolnak jól az emberek, s nem is mindenütt táncolnak. Arra is bőven van példa, hogy kiváló táncosok nem mutatják be táncukat mindenkinek, vagy nem minden figurát “áruknak el”. Erre sok hasonló példát lehetne felhozni más területekről is: például a Zuni indiánokat, akiknél a mítoszokra való emlékezés és ezek elmondása kitüntetett emberek tiszte, vagy az afrikai Dogon törzs, ahol a dolgok behatárolása s elrendezése megkíván egy bizonyos elméleti bölcseledést, de erre csak a kiválasztottak képesek. (De így van ez a vallás terén is, ahol legtöbbször a beavatottak tudnak csak “látni”, jósolni, révülni stb.)

Itt azt kell megértenünk, hogy a *tánc mint nyelv* séma nem áll fenn egy az egyben. Főleg azért, mert a tánc mozgása különleges rendszer, mely nem mindenkinek adatik meg. Táncul “megszólalni” nem ugyanaz tehát, mint szóban társalogni, amire minden épkézláb ember képes. A klasszikus indiai táncok tanulása s előadása is egy meghatározott rendszer, kulturális törvények, kódok szerint van biztosítva. A *bharatanatyamot* csak olyan asszonyok adhatják elő, akik egy meghatározott kasztriból származnak, ezért hívják őket *devadasis*nak. Ezek a táncosnők templomokban szolgáltak, s a templomi istenségekkel kötöttek házasságot. Ha leányokat szültek — az istenség nevében, de a papok segítségével —, ezeket is *devadasis*nak szentelték fel. Ha fiúgyermekük lett, azokból csak zenészek vagy zenetanárok lehettek (Nanda 1987:357). Ilyesfajta perifériális szerepekre van jócskán példa Európából is, ahol a cigánység vagy a zsidóság, de vehetjük példának éppen a pásztorok társadalmát is, akik sajátos helyzetükből kifolyólag vállalhattak fel speciális szerepeket. Táncosok, zenészek, táltosok, javasok, egyszóval a hagyomány őrzői kerülhettek ki soraikból, de ennek az ára ugyanakkor az volt, hogy olyan munkákat is kellett végezniük, amiket a társadalom nagy része nem akart, nem mert, vagy nem tudott csinálni.

Ugyanakkor vannak táncok, amelyek csak bizonyos alkalmakkor adhatók elő, hasonlóan a rituális nyelvhez, mely csak meghatározott időben használható. Az illetékeseken kívül mások nem táncolhatják, de még csak nem is ismerhetik azokat. Az alkalmakhoz kötött táncokat soha máskor nem szabad bemutatni. Így a tánc egy speciális, kiemelt

szerephez jut, ahol a nyelvi-gondolkodási párhuzam nem él, hisz a nyelvet a társadalomban élők legtöbbje “használhatja”. Ez a fajta gondolkodás, úgy vélem, csak a nemzetállam kialakulásának hatására jöhetett létre, ekkor ugyanis azt hangoztatták: hogy nyelvében él a nemzet (lásd még: Torp 1993). Ez az állítás megint csak bizonyos fenntartásokkal fogadható el: főleg ha figyelembe vesszük, hogy az a törekvés, amely Magyarországon a 18–19. század fordulójától a nemesi nemzet-tudat kiszélesedésétől, országossá válásától kezdődik, arra is irányult, hogy egy nemzeti táncstílust kialakítson. A *körmagyar*, a *verbunkos* s majd a *csárdás* bizonyos típusainak a népszerűsítése is erre példa, mint ahogyan hasonló jelenség Lengyelországban a *polka*, Ausztriában a *Steierisch* vagy a *Landler*, az amerikai indián törzsek kultúrájában a *barátság tánc* (friendship dance) vagy az amerikai populáris hagyományban a *rock-and-roll* kialakulása. Ezeknek a felülről jövő, s a médiák által népszerűsített táncoknak viszont kevés kapcsolata volt a falusi, helyi táncokkal, s inkább azokat volt hivatott átalakítani vagy “felemelni”. Ennek a jelenségnek az elemzése már más tanulmányt igényelne. Az viszont már nyilvánvaló, hogy ilyen, s ehhez hasonló törekvések — a Hobsbawn-féle “hagyományok kitalálása” (Hobsbawn és Ranger 1983) — már más táncos mozgást és más (irodalmi) nyelvezetet szültek és szülhetnek még napjainkban is.

Azt azonban ki kell hangsúlyoznom, hogy számomra, mint szociális-kulturális antropológus számára, a tánc társadalmi gyakorlatot, ennek közösségi megjelenítési formáját jelenti, amely mindig az adott társadalom politikai-kulturális szerveződését, kifejeződését tükrözi, olyanképpen, hogy egyedi módon alakítja ki a saját mozgáshagyományait. Ezt azért fontos így kihangsúlyozni, mert nagyon elterjedt az a nézet — mint például a Kurt Sachs-i iskola esetében vagy Desmond Morrisnál, aki a táncot biológiai meghatározottságúnak tekintette, majd újabban a Thomas Sebeok nevével fémjelzett zooszemiótikában — miszerint a tánc egy biológiai fejlődés eredményeként lett azzá, ami.

Ezek a felfogások természetesen a darwinista fejlődésmódel egy-síkú értelmezéséből adódnak. Charles Darwin 1872-ben kiadott *The Expressions of the Emotions in Man and Animals* (Az emóciók kifejezése az embereknél és az állatoknál) könyve azt az elméletet terjesztette el, amely szerint a kifejezések, gesztusok (mint például a vállrángatás, kézengetés, csokolózdás, mosoly, vállveregetés, meghajlás mint a tiszteletadás jele stb.) nem tanult, hanem öröklött tulajdonságai az emberiségnek.

Ez a ma már tarthatatlan elképzelés magában rejtette azt a kijelentést is, amely szerint a tánc mindenütt megjelenik, tehát egyetemes. Ezt

a feltevést úgy próbálták meg bizonyítani (többek között Kurt Sachs, Roderyk Lange és mások), hogy a táncokat egymás mellé téve, egy fejlődési ranglétrát készítettek. A törzsi táncoktól a klasszikus templomi táncokig s végül a színpadi táncig bezárólag ez egyfajta “egyetemességet” hirdetett: a tánc eredetét az állatok mozgásában, vagy pedig azok utánzásában keresték. Ennek a hipotézisnek egy másik formája, hogy a tánc mindig belső indíttatású, érzelmekkel túlfűtött mozgás. Az 1960-as években kiteljesedő etológiai-szocio-biológiai útkeresés is ezt az irányzatot erősítette tovább, s bár sok újjal kecsegtetett, egyirányú s hasonlórú tanulmányok tucatjai születtek, amelyek nem tudták előre vinni a kutatást (K. Lorenz, N. Tinberger, I. Eibl-Eibesfeld, R. Fox, L. Tiger, P. Van den Berghe).

Mint ezek az irányzatok is mutatják, talán a legfőbb és leghasznosabb feladat a jövő számára az eddigi hagyományos elméletek kritikai felülvizsgálata és átforgalmazása lesz. Gondolok itt például a funkcionális és a strukturalista modellek túltengésének a visszaszorítására, amelyek a hatvanas évektől kezdve ráütötték a bélyegüket a tánc kutatásra Kelet-Európában. Ennek volt az egyik úttörő példája a magyar tánc-folklorisztikai iskola (Pesovár Ferenc, Martin György, Pesovár Ernő és Lányi Gusztáv munkássága), mely felhasználva a leíró nyelvtan akkori eredményeit (lásd: Antal 1964), formai (morfológiai) elemzésekben látta a tánc kutatás tudományos mibenlétét. Bár ezáltal lett híres ez az iskola, s ennek köszönhetően lett a Lábán-táncjelírás és az ún. “szerkezeti” (és nem “strukturalista”) elemzés elfogadva az ICTM (International Council of Traditional Music) néptánc-kutató-csoportja által, az eredeti eredményeken túllépni nem tudtak.

Nem volt ez azonban egy elszigetelt törekvés. Mint ahogyan azt már a táncal foglalkozó antropológusok tucatjai elmondták — J.L. Hanna, A. Kaepler, J.W. Kealihihohomoku, D. Williams, A. Gell és mások —, az antropológiából is kiszorult a tánc kutatása, és csak egy-két olyan mű született, amely a “mainstream” antropológusok által is támogatást nyert (Royce 1980, Spencer 1985). De, mint ahogyan ezt Ness is megjegyzi: még a posztmodernista hatások alatt sem érte el a tánc kutatás kiérdemelt helyét az antropológián belül (1992. 239.).

Ez történt az 1970-es években Amerikában kidolgozott, s Alan Lomax nevével fémjelzett “choreometria” elméletével is, mely egy elszigetelt jelenség volt, és nem vitte tovább a tánc antropológiai megközelítésének lehetőségeit. Amint köztudomású, Lomax a zenei stílusok párhuzamára (cantometrics) kialakította a tánc “mérésének” modelljét is. Ennek a lényege: az emberi tánc univerzális, s ez egy sajátos fajtaspecifikus biológiai fejlődésből adódik. Lomax számára a tánc —

s a kultúrában levő mozgás általában — egy rendszert jelentett, ami önmagában egy rendjén való elképzelés lett volna. Hanem a nagyobb probléma az volt, hogy Lomax és munkatársai felfogásában a tánc meghatározó stílusa és mozgáselemei a gazdasági, termelői munkában jelenlevő mozgások egyértelmű átvételéből származott. Egy példát említenék: az inuit (eszkimó) táncokban levő körkörös mozgások mennyiségileg elmaradnak az egyirányú, fel s le mozgó irányok mellett. A lábak a földhöz tapadnak, szűk alapállásban, s térdből mintegy be-
rogyganva kölcsönöznek a táncosnak egy sajátos imbolgó testtartást. Ehhez a táncmozgáshoz Lomax a következő párhuzamot hozza fel: az inuit fókavadászok órák hosszat meggörnyedve állnak ugyanilyen pózban, majd a foka megjelenésekor ezt a pózt felváltja egy függőleges irányú mozgás, amikor is az állatot megszúrják a lándzsával. Ugyancsak e felfogás szerint más kultúrákban, a társadalom fejlődésével együtt a mezőgazdaság megjelenése többszintű, nagyobb terjedelmű mozgásokat hoz létre. Itt jelenik meg például az a képsor a Lomax filmjében (amely Lomax könyvét kívánta volna népszerűsíteni), amely a sárközi női karikázó csipőringásait a mezőgazdasági munkák összetettebb, körkörös mozgásaira akarja visszavezetni (Lomax 1974).

Érdekes, hogy hasonló elképzelés megjelent már jóval előbb, a magyar Molnár Istvánnál is, aki viszont nem a munkából eredően, hanem a tájviszonyokból származtatta a táncstílusok között meglévő különbségeket, pl. a székelyek lassúbb, nehezkesebbnek tűnő verbunkjai, s a kalotaszegiek könnyebb figurázása között. Ehhez hasonló ötletek s javaslatok tucatjával születtek a világ különböző tájain, s hol az étkezés-sel, hol a napsugárzás hatásával, hol az északi hosszú télrel vagy éppen a testi s lelki problémákkal akarták magyarázni a különböző kultúrák eltérő mozgásrendszereit. Ezeket az elméleteket, mint ahogy a Lomaxét sem, egyetlen antropológiai megfigyeléssel, monográfiával sem tudták ez ideig alátámasztani. Az ellenkezőjét annál jobban: a kultúra ki-
termelhet magából olyan egyedi sajátosságokat, melyek meghatározó s sajátos jelleggel, etnikai jegyekkel bírhatnak (Cowan 1990, Hanna 1988, Ness 1992, Sweet 1985). A lomaxi megközelítést, az ún. partikuralista iskola ("cultural particularism"), amely szerint a tánc a nyelvhez hasonlóan egy tanult jelenség és az egyes kultúrák saját törvényeinek megfelelően alakul, egy az egyben elvetette. Igaz, hogy azóta a partikularizmust is sokan megkérdőjelezik.

Sem Lomax, sem pedig Molnár megközelítése nem jutott be a tudományos körforgalomba (bár Molnár bevezetett egy speciális pedagógiai gyakorlatot a néptáncoktatásba). Alapjaiban véve Lomax (mint népzene kutató) a tánc meghatározását sem értelmezte helyesen. Antro-

pológiailag a táncot, hasonlóan Réthei Prikkel Marián 1924-es kijelentéséhez, a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

Egy olyan célirányú kulturálisan programozott emberi viselkedés, mely kiszámított, tervszerű ritmussal, a mindennapitól eltérő testmozgással és gesztusokkal él, melyek külön esztétikai értékkel is bírnak (Nanda 1987:353).

Ennek Lomax épp az ellenkezőjét állította, mivel teljesen különböző kultúrák mozgásait ugyanazokból a munkafolyamatokból próbálta eredeztetni. De a hibák legfőbb forrása szerintem abból fakad, és ugyanez a hibája a jelenlegi kelet-európai tánckutatásoknak is: hogy a tánc szimbolikus nyelvének az elemzése nem úgy történt, hogy figyelembe vették volna az illető kultúrában élők saját tudati rendszereit és mozgásbeszédeit. A tánc antropológiai meghatározásában, a kulturális relativizmus szemszögéből tehát azt kellene figyelembe venni, hogy “mit mondanak az adatközlők maguk”.

Mint említettem, a formaelemző iskola is a nyelvi modellekkel élt, de sajnos ez a törekvés is megrekedt egy bizonyos szinten. A nyelv egy több síkon működő közösségi kommunikációs rendszer. Nem helyettesítheti ezt sem a formalista nyelvészeti modell, sem pedig a hagyományos szemiotikai felfogás. Ez utóbbit sokan csak azt értik, hogy mindenfajta cselekvést kommunikációként kell felfogni, s ezáltal meg is lehet mindent magyarázni (lásd erre magyarul: Hoppál 1992). De ez, mint ahogy azt Roman Jakobson már jó ideje kijelentette, nem teljes állítás:

Minden nemverbális közlemény emberi kommunikációja előfeltételezi a verbális közlemények cseréjét, anélkül, hogy ez fordítva is állna. (1969:25)

Ha már a nyelvészet különböző területein járunk, akkor érdemes kiemelni a szociolingvisztika szerepét is, mégpedig a tánc közösségi bemutatásainak vizsgálatában, a táncoláskor fellépő kapcsolatteremtő csatornák elemzéseinél. A Basil Bernstein, Dell Hymes és John Gumperz neveivel fémjelzett, bár egyáltalán nem egységes iskola sokat tett azért, hogy megtudjunk valamit bizonyos közösségek és nyelvük közti kapcsolatokról. Így lehetne a tánc leíró (kon)textusában elemzett “néprajzáról” is beszélni. Sajnos erre ma már, magyarországi viszonylatban, kevésbé van lehetőség, hacsak nem olyan közösségekben, ahol még funkciójában levő táncművészet létezik. Azok a kérdések, hogy hol, mi-

kor, kik és mi(t) táncolnak, ugyanúgy érvényesek a tánc közösségi megjelenítési formáira, mint a nyelv bizonyos közegekben érvényes használatára (lásd: Pap és Szépe 1975).

Ez el is vezet minket ahhoz a ponthoz, mely talán a legfontosabb: a táncos egyén, és a közösség kapcsolataira, melyre egy-két tanulmányt nem számítva, alig figyeltek fel a magyar kutatók. Ezt is lehet szociolingvisztikai modellek segítségével vizsgálni, sőt az egyént a társadalom függvényeként (is) kell értelmezni s elemezni, de, és ez nagyon fontos, nem egysíkúan. A hagyományos felfogást, ami szerint van egy "adatközlő" és egy "közösség", ma már nem lehet fenntartások nélkül elfogadni. A nyelv értelmét nemcsak a formai elvont rendszer vagy egyének egyszeri megnyilatkozásai adják, hanem adhatja ezt ugyanúgy "egy vagy több megnyilatkozás által megvalósított beszédkapcsolatok társadalmi eseménye" (Bahtyn 1986: 256—257). A tánc jelentéséhez is az előadás, a közösségi funkciójú mozdulat-menyilatkozások adhatnak biztos támpontot. Jó táncosok, kitűnő előadók mindig is hatással voltak a közösség esztétikai felfogására. Ugyanakkor jeles előadók meghatározzák a közösség külvilággal való kapcsolatát is, ők lehetnek ugyanis a modellek, azaz a kiemelt típusok előadói, bemutatói. Rajtuk keresztül olyan képet alkothat a külvilág, amely meghatározhatja a folklór, a művészet s a helyi tudat jellegét az egész közösségben.

A táncosok, zenészek, faragók és más művészkedők, sohasem alkotnak teljes tudati elszigeteltségben, mint ahogy a közösségek sem egyedülállóak, hanem a többi szomszédos vagy távolabbi közösséggel együtt egy hálózati rendszerben élnek meg valóságos vagy vélt helyzetüket. Így a tánc egyszeri vagy egyéni bemutatása sem bírhat döntő jelentőséggel a tánc helyének és értelmének az elbírálásában.

Így juthatunk el oda, hogy a tánc szimbolikáját, alkotói és társadalmi jelentéseit felfoghassuk. Ennek a tudati rétegnek a vizsgálata volt a szimbolikus és kognitív antropológia (C. Geertz, R. Needham, V. Turner, M. Douglas, R. Firth, E. Leach, W. Goodenough) vesszőparipája a hatvanas-hetvenes években. Ezen belül tűzte ki magának az etnometodológiai iskola azt a célt, hogy a test-képzeteken, a szimbólumokon, a díszítésen, a színskála-értelmezéseken keresztül megtudják, mi is van az emberek fejében. Tehát tudatilag hogyan rendszereznek az emberek, milyen tudati tipológiákkal élnek. A helyi osztályozási rendszerek, a tudati "taxonómia" azonban nem sok támpontot adott az összehasonlító rendszerezéshez.

Sajnos a magyar és a kelet-európai táncutatásban, mivel a filmezés és a videózás mellett a szövegeket nem tartották fontosnak a kutatók, illetve csak egy bizonyos szempontú szövegyűjtés folyt, a tudati

anyag felgyűjtése mára már vagy a huszonnegyedik órában van, vagy pedig (egyres vidékeket nem számítva) már teljesen lehetetlen feladat.

A tudati réteg kutatásának egyik kézenfekvő lehetősége az volna, ha kihasználnák a kutatók a belső beszéd s a belső (tehát tudati) képzetek szóbeli leírásait mint modellt. A "belső beszéd", melyről Vygotszkij (1971) és a francia Jean Piaget is dolgozott ki modelleket, meghatározó a nyelvhasználat dinamikájára nézve. De ennek mintájára beszélhetünk belső mozgásról is — vagy éppen "mentális képek" rendszeréről, melyek a mozgás tudati vetületét adják az egyénnél. Tudomás szerint a tánc kutatásban ez a fajta kutatási modell nem lett kipróbálva. Bár ez a fajta szimbolikus és "primitív klasszifikáció", a Durkheim and Mauss-féle (1965), mely az emberi tudat szerkezetében egy bizonyos meghatározó erő, és amely mára már csak fenntartásokkal elfogadott elképzelés, az adatközlők tudati, gondolati képeinek leírásához és elemzéséhez még sok csemegét rejthet az antropológus számára, főleg a mozgás és a tánc kutatás terén.

Ide tartozik még egy fontos dolog, mely újszerű területre terelheti a kutatást: a tudati és az anyagi részek összekapcsolása, melyre Maurice Godelier, a francia antropológus hívta fel a figyelmet legutóbbi könyvében: *The Mental and the Material* (1988). A táncban az anyag természetesen az emberi test jelenti. A test közösségi formában való megjelenítése, s ezen mozgások leírása lehet az egyik leghasznosabb megközelítése a tánc anyagi, illetve tudati háttérének a feldolgozásához is. A test részei, a test részeinek használata, a testrészek egymáshoz való kapcsolatai, táncban való megjelenési formáira már történtek lépések (Polhemus 1978). Michel Foucault kutatásai után (1978, 1979) a testközpontú megközelítés alapvető módszerré vált. Az emberi test a világ minden részén, a Homo sapiens megjelenése, és a Homo erectus eltűnése óta egyforma. Az emberi test különbözőségei viszont nemcsak a szexuális megosztottság miatt (bimorphism), hanem a kultúrák változásaival, ideológiai célok bevetésével s művi beavatkozásokkal jöhetnek létre. Gondoljunk itt csak a tetoválásra, a művi koponyatorzításokra, az ajkak, fülek, fogak csonkítására, torzítására, vagy pedig a jelenleg oly divatos plasztikai sebészetre (Polhemus 1987, Ebin 1979).

A tánc általános mozgásrendszerbe való beépítéséhez fel lehet (fel kell) használni mindazokat az eddig hasznos megközelítéseket, melyek a gesztusok (Morris 1985), testtartás, jövés-menés különböző kinetológiai szálaikat összefogják: itt elsősorban Ray Birdwhistell (1971) kinetikájára (kinesics) és E. T. Hall (1959, 1977) proxemikai (proxemics) vagy Bruneau (1980) kronémiai (chronemics) modelljeire gondolok.

Az ma már nyilvánvaló, hogy a testét egy adott kultúra által kitermelt és elfogadott módon használja minden ember. Erről a használatról, továbbá a “testbeszédéről” mindig megvannak a sajátos szóbeli kifejezések s felfogások, egyéni s közösségi ideológiák. Itt válik el a test mint az egyén saját testisége, s a test mint a társadalmilag értelmezett test a “megtestesített” valóságában. Kultúránként változik, hogy mi a szép, mi a csúnya, a piszkos, mi az elfogadott, a divatos, mi az elűtő.

A kelet-európai táncoknál például a láb szerepe mindennél fontosabb. Az a kifejezés Kalotaszegen, hogy az “ember a legényest két lábon kell táncolja” magyarázza azt a gyakorlatot, ami szerint a táncos megismétli a figurát, azaz mindkét oldalra eljárja. (Kürti 1983, Martin 1977). Érdekes, hogy a newfoundlandi táncosok esetében is, akik Angliából vagy Írországból kivándorolt őseiktől tanulták táncaikat, a jó táncost arról ismerik meg, hogy mindkét lábát egyformán használja (Quigley 1985:24—25). Más kultúrákban, mint például Mikronéziában, Óceániában teljesen más a test szerepe a táncokban: itt a láb mindig egy helyben marad, s csak a törzs, a kezek, az arc mozog.

A kéz használatáról Robert Hertz írt úttörő munkát (1960), ő ezt egyaránt biológiai és kulturális meghatározottságúnak tartotta. Tovább lépést jelent Marcel Mauss (1973) “techniques du corps” elmélete, amelyik bizonyára ösztönzőleg hatna a magyar kutatásra is. Erre a fontos műre Magyarországon tudomásom szerint Fél Edit hívta fel a figyelmet, és meg is próbálta alkalmazni (1952). A matyó nők viselkedését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy azok az egyének, akik a városi életforma hatására kivetkőztek, kéztartásukkal is követték a városi divatot.

Legutoljára hagytam a kritikai megközelítést s ezen belül a jelenleg oly divatos (posztmodern) reflexivitás, textualitás kérdését is (Finnegan 1992, Jain 1977). A mában élő kutatónak mindkettő egyaránt fontos: a reflexivitás nemcsak a kritikai megközelítéshez vezethet el, hanem általa válhat az antropológia mint tudomány megtermékenyítően haladó szellemű (Martin 1990, Trouillot 1991, Ulin 1991). A kritikai antropológia — azonkívül, hogy óvatosan kezeli az uralkodó medelleket, s egymással ütközteti ezeket — mindenképpen magába foglalja az ellenvélemények elismerését, sőt tiszteletét is. A magyar, és az európai táncutatásban is ez kellene hogy meghatározza a következő generációk gondolkodását.

Összefoglalva az elmondottakat: a tánc, a rítus, a mozgás egy szerves egységet alkot, mindezek közös megismerése adhat utat a tánc megértéséhez is. Az összehasonlító munka elkerülhetetlen: rendkívül

fontos tájékozódni tudni az Európán kívüli mozgáskultúrákban is, mivel ezekben olyan rejtett összefüggéseket észlelhetünk, amelyek nekünk is utat mutathatnak. Az alapos elemző munkán kívül a Clifford Geertz által (újra)kihangsúlyozott *tömör* vagy *sűrű* leírás is kell ahhoz, hogy a sűrű tempót valójában megérthessük.

A magyarországi néptánc kutatás megrekedt az 1960-as évek szintjén, ezért mérföldes csizmával kellene átlépnie azt, ami az elmúlt harminc évben végbement a társ tudományokban. Mind az antropológiában, mind a szorosabban vett tánc kutatásban a Kuhni-féle paradigmaváltásra volna szükség (lásd bővebben: Kürti 1993a). Az 1980-as évek közepén végbement kényszerváltás után (Martin György, Pesovár Ferenc, Lányi Gusztáv halálát követően) az új generáció kiképzése inkább ösztönösen, mint tudatosan történt. Ha a magyar tánc kutatás elmúlt tíz évét vesszük figyelembe, feltűnik, hogy azt nem az útkeresés, hanem inkább az ellehetetlenedés jellemezte, az elmúlt években táncmonográfiai munka meg se jelent. Ezen azonban túl kellene lépni. Ma már ott tartunk, hogy hálánkat csak úgy tudjuk leróni az úttörők előtt, hogy bizonyítunk: felismerjük azokat az új témákat, amelyeket elemezni lehet. Mint például a nők szerepe a táncban (Heikkinen 1992), a nyelv-rokonokkal kapcsolatos történeti összefüggések (Felföldi László és M. Zsornickaja kezdeti lépései), a tánc képi illetve filmi megjelenítési formái (Kürti 1994a) stb. A továbblépésre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a kutatás feldolgozva a meglévő anyagot a kortárs tudományokkal együtt haladva találja meg azt a hangot, amely ennek a generációnak a sajátja kell hogy legyen. Ehhez a programhoz, úgy gondolom, az úttörők is beleegyezésüket adnák.

Irodalom

- Antal László
1964 *A formális nyelvi elemzés.* Budapest.
- Babbie, Earl
1992 *The Practice of Social Research.* Belmont.
- Bahtyn, M.M.
1986 *A beszéd és a valóság.* Budapest.
- Bibler, V.Sz.
1982 *Az alkotó gondolkodás.* Budapest.
- Birdwhistell, R.
1971 *Kinesics and Context: Essays on Body-Motion Communication.* New York.
- Bruneau, Thomas J.
1980 „Chronemics and the Verbal-Non-Verbal Interface,” In M. Ritchie Key ed., *The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication* (The Hague). pp. 101—118.
- Cowan, Jane
1990 *Dance and the Body Politics in Northern Greece.* Princeton.
- Durkheim, E. és Mauss, M.
1965 *Primitive Classification.* London.
(1901/1902) (Magyarul: „Az osztályozás néhány elemi formája”).
In *Emile Durkheim: A társadalmi tények magyarázatához.* 1978. Budapest.
- Ehin, Victoria
1979 *The Body Decorated.* London.
- Felföldi László
1993 *Martin György emlékezete.* Budapest.
- Fél Edit
1952 „Újabb szempontok a viseletkutatáshoz: A test technikája.” *Ethnographia* 63/3—4:408—415.
- Finnegan, Ruth
1992 *Oral Traditions and the Verbal Arts.* New York.
- Foucault, Michel
1978 *The History of Sexuality.* New York.
1979 *Discipline and Punish: The Birth of the Prison.* New York.
- Godelier, Maurice
1988 *The mental and the material.* London
- Hall, Edward T.
1959 *The Silent Language.* Greenwich.
1977 *Beyond Culture.* New York.
- Hanna, Judith L.
1988 *Dance, Sex and Gender: Signs of Identity, Dominance, Defiance, and Desire.* Chicago.

- Heikkinen, Kaija
1992 „Women, marginality, and the manifestation of everyday life. A study of the present-day feasts of the Veps and Mari (in Russia).” *Ethnologia Fennica* 20:5—17.
- Hertz, Robert
1960 *Death and the Right Hand*. London.
- Hewes, Gordon
1955 „World Distribution of Certain Postural Habits.” *American Anthropologist* 57:213—244.
- Hobsbawm, E. és Ranger, T. szerk.
1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge.
- Hoppál Mihály
1992 *Etnoszemiotika*. Debrecen.
- Hoppál Mihály — Nidemüller Péter szerk.
1983 *Jelképek—Kommunikáció—Társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Budapest.
- Howard, James H. és Levine, Victoria L.
1980 *Choctow Music and Dance*. Norman.
- Jain, Ravindra K. ed.
1977 *Text and Context: The Social Anthropology of Tradition*. Philadelphia.
- Jakobson, Roman
1969 „A nyelvészet a tudomány organizmusában.” *Valóság* 4:23—33.
- Kendon, Adam szerk.
1981 *Nonverbal Communication, Interaction, and Gesture*. The Hague.
- Kürti László
1994 „Language, Symbol, and Dance: An Analysis of Historicity in Movement and Meaning.” Forthcoming.
- 1994a „Kazakok, Tuvaniak, és Cigányok antropológiája — az etno szocializmusok vizualitása. *BUKSZ*.”
- 1993a „Antropológiai lehetőségek — egy konferencia ürügyén.” *Szimbiózis* 2:52—59.
- 1989 „Style Changes in the Seneca Indian Dance Culture: The Application of a Model.” *Native American Studies* 3/2:29—40.
- 1983 „From an Anthropologist’s Journey, The Bachelor’s Dance in Transylvania,” *Arabesque* 8:8—15
- 1983a „The Ungaresca-Heyduck Dance and Music Tradition in Renaissance Europe.” *The Sixteenth Century Journal* 14:56—94
- 1980 „Hungarian Dance Structures: A Linguistic Approach.” *Journal for the Anthropology of Human Movement* 1:45—6
- Lomax, Alan
1968 *Folk Song Style and Culture*. Washington DC.
- 1974 *Dance and Human History*. Videotape. Berkeley.
- Maranda, Elli és Maranda, Pierre
1971 *Structural Models in Folklore and Transformational Essays*. The Hague.

- Martin, Don
1990 „Anthropology on the boundary and the boundary in anthropology.” *Human Studies* 13:119—145.
- Martin György
1977 „A táncos és a zene (Tánczenei terminológia Kalotaszegen).” *Népi Kultúra Népi Társadalom* IX: 357—389.
- Mauss, Marcel
1973 „The techniques of the body.” *Economy and Society* 2/1:70—88.
- Morris, Desmond
1985 *Bodywatching: A Field Guide to the Human Species*. London. (Magyarul megjelent *Testközelben* 1990.)
- Nanda, Serena
1987 *Cultural Anthropology*. Belmont.
- Ness, Sally A.
1992 *Body, Movement, and Culture*. Philadelphia.
- Pap Mária — Szépe György
1975 *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest.
- Polhemus, Ted ed.
1978 *Social Aspects of the Human Body*. New York.
- Quigley, Colin
1985 *Close to the Floor: Folk Dance in Newfoundland*. St. John's.
- Royce Anya P.
1980
(1977) *The Anthropology of Dance*. Bloomington.
- Spencer, Paul ed.
1985 *Society and the Dance: The Social Anthropology of Process and Performance*. Cambridge.
- Suna, Harry
1978 „The Baltic Origin and the Developmental Tendencies of Latvian Dance.” In A. Dundes ed. *Varia Folklorica* (The Hague). pp. 165—182.
- Sweet, Jill D.
1985 *Dances of the Tewa Pueblo Indians*. Santa Fe.
- Torp, Lisbet
1993 „It's All Greek to Me: The Invention of Pan-Hellenic Dances.” In M. Chesnutt ed. *Telling Reality* (Copenhagen). pp. 273—294.
- Trouillot, Michel-Rolph
1991 „Anthropology as Metaphor.” *Review* 14/1:29—54.
- Ulin, Robert
1991 „Critical Anthropology Twenty Years Later.” *Critique of Anthropology* 11/1:63—89.
- Vigotszkij L.Sz.
1971 *Gondolkodás és beszéd*. Budapest.
- Williams, Drid
1979 „The Human Action Sign and Semasiology.” *Dance Research Annual* 10:39—64.

1 A bővülsoros dallamok jelentőségére Lajtha felfedezészámba menő mezőgazdasági gyűjtése hívta fel a figyelmet.¹ A kidei monográfiában Járdányi is szép számmal közölt ilyen dallamot. Ő említi, hogy a gyakori toldó vagy helyettesítő szócskák okán Kodály jaj-nótáknak nevezte el ezeket.² Az ötvenes évektől Erdély különböző vidékein végzett kutatások újabb adatokat tártak fel. Mivel az archívumi anyag közlése nem teljes, az elterjedésről még nem lehet pontos képet alkotni. Kétségtelen, hogy a Mezőségen találhatóak a legváltozatosabb formákban.³

A bővülsoros táncdalok elméleti értelmezésében több vitatható pont van és előfordulnak olyan jelenségek, amelyeknek az eddigi tanulmányok nem szenteltek figyelmet. Ezek közül taglalok itt néhányat.⁴

2. A dallamsorok méretének megítélése. Szöveges dallamoknál a sormeretet általában a vers szótagszámával szokták meghatározni. A bővült dallamsorokra énekelt szövegegységek összetétele többféle lehet: két különböző vagy ismételt verssor, verssor+toldalék szótagok (*lá, lá, lá vagy ja-ja-ja*), sornyi terjedelmű helyettesítő szótagok (ugyanazok, mint előbb), bővült verssorok (egy vagy két verszót ismételnék, a sorvégen vagy a sor belsejében). A szöveg alkalmazásának módjára nincs általános szabály: egyes előadók csak egyféleképpen alkalmazzák a szöveget, mások akár a szakaszon belül vagy szakaszcsoportról szakaszra is változtatják.

Esetlegessége miatt, az egyes dallamsorok terjedelmének elhatárolásakor a szótagszám mellékes szemponttá válik; a dallam metrikai egységeinek száma (pódia) biztosabb támpontot nyújt; természetesen, tekintetbe véve a dallam vonala és zárófordulata meghatározta tagolást, valamint a ritmusszerkezetet is. A vokális dallamokat csakis a zenei metrum alapján lehet összevetni a hangszeres változataikkal.

A dallamstrófiákat a pódia számának aránya szerint két csoportba lehet sorolni: izopódiasak (a sorok ütemszáma azonos) és heteropódiasak (a sorok ütemszám eltérő). (Ez a szempont független a dallamsorok számától. Mindkét kategóriában előfordulhatnak formai bővülések is; ezekre itt nem térek ki.)

Mielőtt a példák elemzésére rátérnék, megemlítem, hogy a ritmus elméleti alapképletét egyenletes negyedek vagy nyolcadok csoportjai-ként kell felfogni. A gyakorlatban ezek rövid—hosszú vagy hosszú—

rövid arányban, változatos képletekben és a táji táncgyakorlattól függő tempóeltérésekkel szólnak meg.

3. Izopódia

3.1. Amikor a szótagszám-szaporulat beilleszkedik az adott ütem-számba, a negyed alapegységek felbomlanak (1. pl.: *szövegtoldás*).

Az ismétlésektől, toldásoktól és bővítésektől eltekintve, leggyakoribbak a 8 vagy 7 szótagú szövegek. Talán ez az oka, hogy a dallambővítéseket csak nyolcas változatokból próbálták levezetni.⁵ Holott a gyakorlat azt bizonyítja, hogy egyes bővítsoros dallamokat tizenegyesből alakítanak át. A kétpódiás tizenegyes dallamhoz akár egyszerű vagy egy versszel bővített tizenegyes, akár dupla nyolcas szöveg társulhat (2. pl. *alapképlet, bővíült és dupla verssor*). A hárompódiás tizenegyes dallamokban végig negyed-lüktetés van (augmentáció); ritmusfelbontással, két versz ismétlésével bővíült tizenegyes, vagy akár három nyolcas szövegsorral énekelhető (3. pl. *alapképlet, bővíült és tripla verssor*).

A szövegcsere fordítva is történhet: nyolcas dallamra tizenegyes szöveget alkalmaznak. (4a pl. nyolcas dallam, az utótagban felbontásokkal; 4b pl. u.a. végig felbontásokkal, a zárósorra 11 helyettesítő szótag, a 2. vsz. 11-es szöveg, a 3. sorban bővíült.) A ritmusszerkezetben a nagyon lassú tempóval együttjáró *belső rubatót* (fellazítást) figyelhetjük meg: a negyedlüktetéseknek a párosával csoportosuló rövid—hosszú (vagy fordított) képletek, a felbontásoknál a nyolcadoknak a négyesével csoportosuló ritmusegységek felelnek meg (három rövidebb, a negyedik, ritkábban a harmadik hosszabb).

3.2. A pódiák száma és ezeken belül a ritmusszerkezet szerinti megítélés kérdéses esetekben döntő lehet. Két példát említek meg.

Három verssor és egysornyi helyettesítő szótag látszólag négysoros dallamstrófát fed (RMN45. a négysorosaknál található). Az ütemkeretet is kitérítő rubato miatt az alapképlet felismeréséhez az értékviszonyok csoportosulása ad támpontot (5a pl. *ritmusképlet*: az 1-2. szövegsornál négyesével, a 3. szövegsornál kettesével csoportosulnak az értékek; utóbbi a viszonyítási alap, előbbi felbontás; végső egyszerűsítésben negyed, ill. nyolcad lüktetéseknek felelne meg). Ezek szerint a dallam kétpódiás sorokra tagolódik, tehát háromsoros. Ezt támasztja alá a hat szövegsorra énekelt változat (5b pl. *dallam*: minden sorban felbontás, *belső rubatóval*; négysoros alakjában az első sor ismétlődik: AABC szerkezet, mint a 4. példában).

Más elosztásban hat szövegsor (3+3) azonos sorszámú dallamnak látszik (RMN293 a hatsorosoknál). A metrikai-ritmikai megítélés alap-

ján viszont egyértelmű, hogy a dallamsrtófa négy kétütemes sorból áll (dupla verssor, majd vers+toldás mindkét dallamtagban; *6.pl.* az előtag ismétlése, amivel hatsorossá válik, nem formaalkotó, a legtöbb változatban nincs meg).

4. **Heteropódia.** A szótagszámtöbblet a zenei ütemek növelését is előidézheti; gyakori, hogy ez a bővülésmód csak egyes sorokat érint, így a dallamsorokban az ütemek száma eltérő. (A dallamstrófákban az ütemszám szerinti arány az alcsoportok elhatárolásának szempontja; a sokféleség miatt nem térhetek ki mindenikre.)

A következő dallamban szintén hat szövegsor van (mint az előző példában), a négy soros dallamstrófa arányai viszont lényegesen különböznek. 4/4-es ütemekkel mérve: az 1. és 3. dallam-, illetve szövegsor együtemnyi, a 2. és 4. dallamsort két verssorra éneklik, a zárófordulat együtemnyivel bővül. A sorvégi bővülés jól megfigyelhető a 4x8 szótagú változattal összetéve (*7.pl.* a dallamrajz és a kottakép összevetése; a bővületlen változat *Parlando rubato* előadású).

5. A szakirodalomban több helyen is stílusként jelölik meg a bővülsoros dallamok csoportját.⁶ Véleményem szerint, egy dallamilag ennyire heterogén anyaggal kapcsolatban nem szerencsés ez a meghatározás (a dallamok különböző stílusrétegekhez tartoznak, nem egy népies dal eredetű is van köztük; a 4. pl. ilyen). Közös vonásuk csupán a dallam átalakításának módja, ez pedig a szöveg és/vagy a forma bővítésének függvénye. Ezen az úton létrejöhetnek viszont új dallamtípusok egy adott stíluson belül.

1. (dallam és da pl.)

8 Me - g - hall - get - ném, de már ké - ső,

8+7 E - sik e - lőt - ten, az e - ső, se - la - la - la, la - la - la.

2. RMN104

11 Fe - le - te gyá - z, fe - hér az én zse - ben - dőm

8+4+3 Szal - ma - zsu - gos a mi há - zunk, a mi há - zunk te - le - je RMN114

8+8 h - dők, ma - zók, vad li - ge - tek, Er - dők, me - zők, vad li - ge - tek (arch.)

3. RMN130

11 Es - te azok - tam a lo - va - mat nyer - gel - ni

8+8+3 Ma - ga - san re - pül a da - ru, ma - ga - san re - pül a da - ru, szé - pan azó! RMN120

0+8+8 Cél - tag - ta - leh so - tál é - jel Jár - tam a vi - rá - gos ré - ten, Jár - tam a vi - rá - gos ré - ten (sánd.)

4a.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca}60$ Vajdakamarás (K. clozsa m.)

Verd meg, la - ton, azt a szí - vet,
A - ki, kel - tőt, hát - mat, szá - rot

Lám, én csak e - gyet sze - ro - lak, Mát - gis da so - kat szan - va - dek,
Lám, én csak e - gyet sze - ro - lak, má - gis da so - kat szan - vadék.

2. Tiltak, rózsám, tiltak föld,

Abol lélek, kortyjak!

Egyk (ám kikerülök), A mézők veszteltek,

Meglelek, meg, meg, meg, Mer igazán szeretlek.

3. Ja, letenem, jój annak,

Kipak szívra nem igaz,

/ Lám, az enyém igaz volt, Mégis megcsalókoztam! /

4. Anyám, anyám édesanyám,

Mér az élt engem ilyen érvén

/ Arvo vagyok, mind a levél, Melyek ott a füzgözöl! /

4b.

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca}56$ Vajdakamarás (K. clozsa m.)

Lá - tod, ba - bám, hogy in - du - lek, Még sem hi - szed, hogy itt hagy lek,
Lá - tod, ba - bám, hogy nyer - ge - lek, Még sem hi - szed, hogy el - me - gyek.

Elmég, ró - zsám, ke - vés bú - val, En gem itt hagyasz szűz any - nyi - val.

Lá - lá - lá - - lá, lá - lá - lá - - lá, lá - lá - - lá.

var. 2. ver. kf - vé - nom, ez is - rem - jen, - vé vál - jon.

2. Hogyha elmész, kedves rózsám, kívánom, az

Ut előttd piros rózsává váljon.

Még a fű is édes almát, édes almát teremjen,

A te szíved soha el ne felejtsen.

5. *Rubato* $\text{♩} = 96-108^{44}$ RMN45

a) *Tutti* a vi - zen van egy ma - lom, Bá - na - tat ő - ről - nek a - zon,

b) *Quasi giusto* $\text{♩} = 52-56$ *Vejdakamarás (arch.)*

3. Hogy ha én azt tud - lam vo - na, Hogy ta - vasz - ezal nyf - lik ró - zsa,

$\text{♩} = 72$

Bá - na - lat ő - ről - nek a - zon,

Nem len - nék én sen - ki rab - ja, Csak az én ró - zsa - gá - lamb - ja,

$\text{♩} = 100$ $\text{♩} = 76$

Haj - na - nej - na, naj - na - nej - na, na - nej - na

Nem len - nék én sen - ki rab - ja, Csak az én ró - zsa - gá - lamb - ja.

⁴⁴ Egyeztetett ritmus; a $\text{♩} = 72-76$ tempóváltás észérvítva, a 3 negyednyi időtartamú képletet $\text{♩} = 96-100$ tempóban 4 negyednyi időtartamnak felelnek meg (v.ö. 1-2.sor négy, III. két szótagra eső együtéssel).

6. *Tempo giusto* $\text{♩} = 108$ *Hári (Fehér m.)*

Tu - dad, ró - zsa - m, mit fo - gad - tál, Tu - dad, ró - zsa - m, mit fo - gad - tál,
Ró - zsa - t kár - tem, szag - fűt ad - tál, Ró - zsa - t kár - tem, szag - fűt ad - tál,

Mi - kor a ker - ted - be vó - tál, Csú - ja - ja - ja, ja - je - je - ja,
Csú - ba - je - ja, ja - je - ja - je, ja - je - ja - je, ja - je - ja - je.

Jaj, de ha - mis - lel - kü vó - tál, Jaj, de ha - mis - lel - kü vó - tál,

Jaj, de ha - mis - lel - kü vó - tál, Csú - ba - je - je, ja - je - ja.

© RMN253 az inkóbtól továbbá az a záróképlet, vers+vers, vers+oldás szövegbejelölései; az előtag nem ismétlődik

7.

a) Parlando rubato

szó

dó

lá

bővítés b-ben

bővítés b-ben

b) Quasi giusto

vers

rezió szerűek

Parlando rubato

Meggyaszói (Kölczi m.)

a) *el* Ji - ca - sa - ca - tá - nas sa - ca. Bá - ras - tá - tá - van tá - ras - ra

Quasi giusto $\text{♩} = 56$

Meggyaszói (Kölczi m.)

b) Szé - ras - ró - za - én, csak tá - ná - meg, bí - t. Mer a sze - re - les meg - ve - l - t. Mer a sze - re - les meg - ve - l - t.

Ez az én ha - bóm re - kál - la, Hogy én sír - va jár - ják raj - la.

En - ge - mai a meg - ve - l - től, O - ról - re meg - a - zó - mo - rí - től, O - ról - re meg - a - zó - mo - rí - től.

Jegyzetek

1. Lajtha László: Újra megtalált magyar népdaltípus. In: Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 1943. 219—243. Dallamközlések: u.ő. Szépkenyereszentmártoni gyűjtés, Népzenei monográfiák I. Budapest, 1954; Széki gyűjtés. Népzenei monográfiák II. Budapest, 1954; Kőröspataki gyűjtés. Népzenei monográfiák III. Budapest, 1955.

2. Járdányi Pál: A kidei magyarság világi zenéje. Kolozsvár, 1943.

3. A hazai kiadványok közül legnagyobb számban található: Romániai magyar népdalok, közzéteszi Jagamas János és Faragó József. Bukarest, 1974. Rövidítve: RMN

4. Részletesen: Szenik Ilona: Adalékok a bővíltoros népdalok kérdéséhez. Kézirat. 1989.

5. Paksa Katalin: A „jaj-nóták” zenei világa. In: Népi kultúra, népi társadalom, IX. Budapest, 1977. 277—303.

6. Paksa Katalin: i.m. 285. A gondolatot átveszi Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje. Budapest, 1981. 141.

Könczei Csilla

TÁNCOS ANYANYELV?

A táncról való beszédünk tele van olyan kifejezésekkel, mint *táncos anyanyelvünk*, *anyanyelvi szintű táncolás*. Ezeket a kifejezéseket többnyire metaforaként használjuk, azaz a róluk való gondolkodásban nemigen mutatkozik meg a fogalmi tisztázás igénye.

Kérdőjelem részben a táncra, mint *nyelvre*, részben pedig a táncra, mint *anyanyelvre* vonatkozik, és segítségével a hiányolt fogalmi tisztázáshoz szeretnék hozzájárulni.

Ha a táncot nyelvként akarjuk meghatározni, két lehetőségünk is van: a táncot elképzelhetjük a verbális nyelv mintájára, de használhatjuk analógiaként a nyelvet egy általánosabb jelentésében is: ebben az esetben a táncot jelrendszerként kezelhetjük.

Bár indokoltabb volna a második lehetőséget választani, tehát azt, ami szerint a táncot, illetve táncokat egy általánosabb szemiotikai keretben próbáljuk megközelíteni, a kézenfekvőbb út mégis az első. A verbális nyelvről alkotott szemiotikai ismeretek ugyanis még mindig messze megelőzik a nem-verbális szemiotikai tudást.

Ha tehát az első lehetőséget választjuk, meg kellene vizsgálnunk, hogy a nyelv, pontosabban a verbális, azaz a beszélt (és írott formájában írott) nyelv törvényszerűségei mennyiben és hogyan működnek az egyes *táncos nyelvekben*. Mivel erről a kérdéstről pillanatnyilag elég keveset tudunk, és mivel a kérdés valamelyes tisztázása elég nagyszabású kutatási munka elvégzését igényelné, egyelőre inkább sejtéseinkre hagyatkozhatunk. Pillanatnyi tudatlanságunk miatt mindenestre óvatosnak kell lennünk, amikor a verbális nyelv fogalmait akarjuk ráerőltetni az egyes táncokra, mivel ez bizonyos esetekben indokolt, máskor meg nem.

Mivel úgy gondolom, hogy egy olyan közegben élünk, ahol a *táncnyelv* gyakorlati elsajátítása legalább annyira az érdeklődés középpontjában áll, mint ennek a kérdésnek a pusztán elméleti fejtegetése, a következőkben a tánctanulás-tánctanításból kiindulva vázolnám fel, hogy szerintem milyen problémákat vet fel, ha a táncot nyelvként akarjuk elképzelni és elsajátítani.

Ahhoz, hogy egy nyelvet elsajátítsunk, tehát ismernünk kell először is

1. a nyelv *szintaxisát*. Azaz, hogy milyen részekből, elemekből áll az adott nyelv, valamint, hogy az egyes elemek között milyen viszonyok léteznek.

1.1. Az első kérdés tehát, hogy hogyan szegmentálható a tánc, azaz milyen részekre és elemi részecskékre bontható. Az itt felmerülő első probléma, hogy a táncok egy része *összefolyó* szerkezetű (gondoljunk például a pantomimikus-mimetikus táncokra), és csak bizonyos táncok állnak diszkrét részecskékből, tehát jól elhatárolható egységekből.

Az ilyen, diszkrét jelekből álló táncokra (amilyen például a közép-erdélyi legényesek nagy része) több-kevesebb sikerrel alkalmazható a nyelvi szegmentáció analógiája, tehát ami szerint a táncot a mondat—szó—hang mintájára bonthatjuk részekre. Ebben a konstrukcióban fellelne meg a motívum a szó egységének. Szeretném kihangsúlyozni azonban, hogy a szegmentáció még ezekben a látszólag egyértelmű helyzetekben is interpretáció kérdése. Az egyértelmű kulcsot a szegmentációra a verbális nyelvekben ugyanis a jelentés adja meg, a táncban a jelentés kérdése pedig igencsak problematikus.

A szegmentálás nehézségei végigkísérik az elemzés összes többi fázisát, így

1.2. elsősorban a strukturális elemzést. Ha ugyanis a tánc elemeit nem határoztuk meg *helyesen*, ez az összes felsőbb szintű konstrukciót megkérdőjelezi.

A tánc egyes elemei természetesen nem véletlen halmazként követik egymást, hanem különböző struktúrákba szerveződve. Ahhoz, hogy a táncot működésében lássuk, nem elég a lineáris szerveződéseket, azaz a szintagmatikus szintet ismernünk, ez ugyanis önmagában csak statikus struktúrákat eredményez. Hogy mimagunk is *beszélni*, azaz táncolni tudjuk a nyelvet, meg kell ragadni azokat az összefüggéseket, amelyek a táncolás idődimenzióján kívül, tehát a táncos tudásában, kompetenciájában léteznek. A nyelvi párhuzamosság mentén haladva ezeket a viszonyrendszereket ragozási sorokként, szócsaládokként képzelhetjük el.

Talán könnyebben tudjuk elképzelni ezeket a tudásban, a táncos kompetenciájában élő viszonyrendszereket, ha a táncot nem pusztán fizikai entitásként fogjuk fel, hanem egy olyan jelfolyamatként, amelyben a fizikai arculat csak mentális képek külső megvalósulási formája. Az összefüggések tehát nem a fizikai formák között vannak, hanem az elvont mozdulatgondolatok között.

2. Említettem már, hogy a táncban a jelentéskonstituálás kérdése mennyire bonyolult. A tánc *szemantikája*, tehát az a megismerési szelvény, amelyik a jelentésről szól, a táncos szemiotika legproblematikusabb

területe. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán mit érthetünk jelentésen a táncok esetében.

2.1. Először is tisztáznunk kell, hogy a jelentés fogalmát nem meríti ki a verbális, azaz szavakba foglalható jelentés.

A jelentés részét képezik a jel befogadásakor keletkezett nem verbális képzetek, képek, érzetek is. A táncok nagy részének valószínűleg ilyen nem verbalizálható jelentései vannak.

Továbbá a jeleket nem úgy kell elképzelnünk, mint a külső valóságdarabokra ragasztott címkéket. A jelentéseknek — beleértve a verbális jelentéseket is — csak egy része denotatív, azaz megnevező jellegű. Más részük a külső valóságban vagy a nyelvi valóságban létező viszonyok kifejeződései.

Az, hogy a táncoknak vannak-e denotatív, fogalmi szintű nem verbális jelentései, természetesen spekulatív kérdés. Elképzelhető egy olyan gondolati keret, amelyik szerint léteznek ilyen jelentések, és amelyek idő-, hely- és erőfogalmak, érzetek szavakba nem foglalható leképződései. A gondolati játékon túlmenően azonban azt hiszem, az a legfontosabb, hogy a tánc jelentését a maga elvontságában képzeljük el, és ne rejtvénytyszerűen, amolyan megfejthető titkos kódként.

2.2. Talán jobban megfoghatóak a táncokban a konnotatív jelentések, tehát azok a jelentések, amelyek a stílusra, a kulturális közegre, az individuumba stb. utalnak. Ezeket vizsgálva talán könnyebben megérthetjük, hogy miért van annyira erős közösségformáló szerepe a táncoknak. A referenciális utalások, azaz a külső valóság megnevezésének háttérbe szorításával vagy teljes hiányában ugyanis egyfajta *tiszta kommunikáció* születik, ahol az identifikáció kifejezése lép előtérbe. A táncos ebben az elképzelésben *magát táncolja el*, illetve a megfelelő konvenciók betartásával egy csoporthoz való tartozását.

3. A nyelv, illetve bármilyen jelrendszer, társadalmi közegében az, ami. A jelek csak kommunikáció által léteznek, és függvényei a konkrét jelalkotók-befogadók ismeret- és hitrendszereinek. A *pragmatika* a nyelvnek/jelrendszereknek ezt az oldalát próbálja megragadni.

3.1. Ebben a megközelítésben a kommunikáció nem egyszerű mechanikus kódolás-dekódolás mintájára történik. A mindenkori alkotó-befogadó a jelfolyamatot a maga ismeret- és hitrendszerei szerint, szociális státusa, személyes alkata, pillanatnyi diszponáltsága stb. által meghatározva alakítja. A jeleket tehát mindig értelmezzük, interpretál-

juk, a saját kontextusainkba helyezzük, azt emeljük ki belőlük, ami számunkra releváns, az irrelevánsat elhagyjuk.

A nyelvek, jelrendszerek saját társadalmi közegekből kiemelve tehát megváltoznak, már nem azonosak önmagukkal, új struktúrákba szerveződnek, új jelentéseket vesznek fel. Magyarán a társadalmi közeg, a kommunikációs közeg változásával új nyelvek/jelrendszerek alakulnak ki.

Míndezek a kérdések nem merülnek fel annak a számára, aki egy nyelvet anyanyelvként beszél. Az anyanyelvet ugyanis a szocializáció során informálisan, imitáció útján sajátítjuk el, a tanulás tudata nélkül. Ebben az esetben egyáltalán nem kell ismernünk a nyelvi szabályokat, ezek ugyanis automatikusan, spontánul belekerülnek a nyelvi kompetenciánkba, és nincs szükség arra, hogy beszéd közben tudatosítsuk azokat.

Városi táncházakban, együttesekben a táncokat azonban formálisan, intézményesített formában, az idegen nyelvtanulás módszereivel sajátítjuk el. A *nyelvtanulás*, azaz a tánc tanulás során tehát a felsorolt problémák mindegyike felvetődik, ha valaki *helyesen* akar *beszélni*, azaz táncolni.

De létezhet egy másik megközelítésmód is. Ha a fentebbi gondolatmenetet elfogadjuk, az általunk *beszélt/használt táncos anyanyelvet*, illetve *anyanyelveket* többé nem azonosíthatjuk az *autentikus néptáncokkal*. A saját magunk által táncolt tánc így tudatosan választott nyelv lesz, de még pontosabban általunk kreált nyelv, amelyiknek a belső szabályszerűségeit egyáltalán nem kell tudatosítanunk, mivel *saját magunkat táncoljuk*.

1993.novemberében

Zsigmond József

NÉPI TÁNCOK, TÁNCBÉLI SZOKÁSOK ÉS TÁNCSZÓK
A FELSŐ-MAROS MENTI MAGYARÓN

Szülőfalum, a hétszázhatvanöt éves Magyaró község a Felső-Maros mentén az egyik legrégebbi település.¹ E vidék mind földrajzi, mind népességi szempontból igen sajátos egységet alkot szűkebb hazánk, ERDÉLY földjén. Maros megyében a Maros bal partján terül el, a Székely körvasút mellett, vasútállomása van, és a hozzátartozó Ficzkó és Holtmaros falvakkal együtt, valamint a Maros átellenbeni jobb partján levő Disznajó és Marosvécs magyarlakta községekkel félszigetszerűen ékelődik be a Szászrégentől északkeletre fekvő szintiszta román lakosságú falvak közé. Ez Felső-Maros mente leghagyományőrzőbb magyarlakta vidékének tekinthető.²

A magyarói népi táncokat, a nyelvterület más vidékeihez hasonlóan, két kategóriába csoportosíthatjuk: a *párostáncok* és a *legényesek*, azaz *verbunkosok* csoportjára. A párostáncokat legények és leányok, illetve férfiak és asszonyok táncolják; míg a legényeseket, minthogy megnevezéséből is kitűnik, legények, illetve férfiak ropják.

Táncalkalmak szempontjából pedig az alábbi három csoportosításba tartozó alkalmak szerint osztályozhatók:

I. Kimondott táncolási alkalmak:

— A három jeles nagy ünnep alkalmával: karácsony és újévvvel együtt, húsvét és pünkösd valamennyi napjain a templomozás idején kívül;

— Karácsony előtti *elővasárnap* táncor;

— Karácsonyi kántáláskor a seregbeli vőfélyek pár perces táncban *megforgatják* a felkántált családok nőszemélyeit;

— Újévi *almaöntés*kor hasonlóan, a seregbeli vőfélyek beköszöntés után szintén pár perces táncban megforgatják a megtisztelt ház nőszemélyeit;

— Újév napján és este;

— Egyes farsangi vasárnapokon és este;

— Házibálokon, régebben az ún. *batyusbálokon*;

— Szüreti bálók alkalmával, amit ritkábban és csak az utóbbi időkben rendeztek, mivelhogy Magyaró nem szőlőtermő vidék.

II. Az emberi élet eseményeihez fűződő táncolási alkalmak:

— Konfirmáláskor, ünnepi ebédek után egyes esetekben;

— Sorozáskor vannak az ún. *regutatáncok*;

— Rukkoláskor pedig a szokásos *katonatáncok*;

— *Kézfogás*nak nevezett eljegyzési multságokon, asztalbontás után;

- Lakodalom napján szokott lenni az ún. *sírató, síratótánc*;
- Lakodalomban a menyasszony *felkontyolása* után van a *menyasszonytánc*, ami már inkább *menyecskétánc*-nak számítható;
- Lakodalomban asztalbontás után van a táncmulatság, ami sok esetben kivilágos-kivirradtig szokott tartani. Ilyenkor szokott sorra kerülni a *párnástánc*, amit Magyarón az *Elvesztettem zsebkendőmet / megver anyám érte, / Ki megkapta, adja vissza, / Csókot adok érte!* szövegű közismert dalra szokás táncolni.

III. Munkavégzéssel kapcsolatos táncolási alkalmak:

— *Fársángolás* idején a *fonóházakban*, esetenként a fonóest befejezése után, egy-egy *szájmuzsika*, tangóharmonika dallamára vagy csupán énekszóra, esetleg *fiúyülésre*;

— Farsangi vásárnapokon, amikor nincsen lakodalom vagy egyéb táncmulatság, a fiatalság össze szokott gyűlni a fonóházakban, és ott hasonlóképpen zenészek nélkül is szoktak táncolni;

— Farsang idején az alakoskodó *muszkarák* minden fonóházat sorra felkeresnek, és figurális táncokkal meg bohózatokkal szokták szórakoztatni a résztvevőket;

— Nagyobb *kalákákon* munka végeztével, a szokásos eszem-iszom után, néha-néha még táncolásra is sor kerül;

— Aratókalákákon, *búzakoszorú vívésekor* a koszorút vívő menyecske rituális táncfigurákkal ugrándozva igyekszik elkerülni az útközben jobbról-balról kannákkal, sőt vedrekkel reázúdított vizet. Így haladt az énekelve hazafelé tartó aratókalákás csapat élén. A gazda házában asztalbontáskor legtöbbször táncra perdültek. Sajnos a kollektívizálással kimaradt ez a szép régi szokás.

— *Tollútépő kalákákon* készítették elő régen a *férjhez adó* leány kelengyéjét képező párnákhoz szükséges tollat. Az ilyen tollfosztó társasmunka után is szoktak néha táncolni;

— Hasonlóképpen *terebúzaszedéskor* a *tisztításon*, azaz *terebúza-hántáson* összeverődött fiatalok is táncolással szokták néha befejezni a munkát.

Megjegyzendő, hogy a magyarói kocsákban sohasem szoktak táncolni, sem régebben, sem mostanában. Magyaró községének 1936-ig nem volt művelődési háza, és így a táncmulatságokat ünnepek alkalmával egy-egy tágasabb falusi házban, nyári időben pedig az alkalmi táncokat egy-egy csűrben rendezték. Ünnepek alkalmával a táncokat *legényseregenként* külön-külön rendezték. Seregek számát pedig a *legényseregenként* létszáma határozta meg, a közel háromezer lelket számláló nagyközségben. A húszas-harmincas években 4-5 sereg oszlott a falu legénysége, seregenként 25-30 táncoló legényt számít-

va. És mivelhogy a hosszan elnyúló fekvésénél fogva a község *Alszege* és *Felszege* oszlik, a legényseregek is eszerint alakultak. Többnyire két *nagysereg* alakult az idősebb korosztályok legényeiből, és 2-3 *kicsi sereg* a fiatalabbakból. Ficzkón is 1-2 sereg alakult az ún. *erdei legények*ből. Külön seregük volt a község 21-22 százalékát képező román legényeknek. A község 6 százalékát kitevő cigányok alkalmi bálákat rendeztek a környéken lakó cigányokkal együtt, mindig más-más faluban. Magyarón még a nagyobb iskolás gyermekeknek is volt táncossergük, amit csúfondárosan *Dámici-seregének* neveztek (egy hajdani, hasonló nevű cigányprímásról); és ha a gyermektáncon kisiskolások is táncoltak, a szóbeszéd szerint azt szokták mondani, hogy “a jövőben még zab sem terem”.

Az ilyen legényseregeket évente szokták újraalakítani a téli ünnepkör előtti időszakokban: karácsony előtt hat héttel. Életképessége a téli—tavaszi ünnepkör végéig, pünkösdig szokott tartani. A tavaszi, nyári és őszi mezőgazdasági munkák időszakában nem volt szokás táncmulatságokat rendezni, csak nagy ritkán, kivételes alkalmakkor. Magyaró földdel rendelkező havasalji község, a férfi lakosság nagy része, a legények többsége *havasolásra* járt³, a leányok pedig a háború előtt *szolgálni* jártak: Szászrégenbe, Marosvásárhelyre és Besztercére, csak karácsonyra került haza a falu népe.

Minden sereg saját maga gondoskodott *táncosházról* és *muзикások*ról. Ezért vezetőségre volt szüksége, akik czekeket a feladatokat elvégezhették. Egy sereg vezetősége a következő tisztségekből állt:

— az *öréglegény*, a sereg legidősebb korosztályából származott, aki a legtekintélyesebb szokott lenni, és aki személyesen foglalkozott a sereg költségvetésének elkészítésével, miután megfogadták a táncosházat és a muзикásokat, és ennek alapján számította ki, hogy egy seregbeli táncoslegényre mennyi fizetség esik. Ő volt a sereg irányítója;

— a *kulcsár* volt a sereg pénz, és anyagi javainak kezelője;

— a *krajcáros* volt az, aki kántáláskor átvette a seregnek adott pénzádományokat, amivel majd elszámolt a kulcsárnak;

— két-két *vőfi* kellett seregenként, akik kántáláskor és almaöntéskor a sereg nevében beköszöntek rigmusos köszöntőjükkel;

— két-két *puhás* is kellett seregenként, akik kántáláskor átvették az adományozott *sereg-kalácsot* és az italféleségeket;

— 2-3 tagú volt a *bizottmány*, akik ellenőrizték a pénz és anyagi javak kezelését.

A fent felsorolt tisztségekből összetevődő *seregvezetőket* a seregbe tömörült legények maguk közül választották meg, és választás után mindeniket külön-külön *felverték*, ami abból állott, hogy mindeniket

egyenként körülfogták, ahányan csak köréje fértek, megmarkolták posztóruhájuknál fogva, és függőleges irányban magasba emelték, majd háromszor egymás után *talpraverték*. Ezzel hitelesítve volt a választás. Felverés után áldomást ittak a közösen összepótoltt pénzen vásárolt gabonapálinkából.

A következő héten leszerződtek a *táncosházat*, megfogadták a *muzsikásokat* és rákésültek az *elővasárnap*i bemutatkozó táncra, amit advent első vasárnapja előtti vasárnapon szoktak megtartani, ez tulajdonképpen a karácsony előtti ötödik vasárnapra esik. Ezt annak idején minden sereg megtartotta. A következő táncalkalom karácsony második és harmadnapján délután és este, valamint a Magyaron karácsony negyednapjának titulált *aprószentek napján* egész nap és este volt, mivelhogy ezen a napon nem volt templomozás. Ezután majd újévkor az éjfélti templomozás után és újév napján táncoltak, valamint húsvétkor és pünkösdkor a seregek kötelékében.

A korabeli *táncosházak* elrendezése és berendezése a következőképpen történt: a tágas *elsőházban* körös-körül *széklábakra* fektetett *postadeszkából* ülőhelyeket rögtönöztek a táncbeli nézőközönség részére. Egyik első sarokban pedig *pódiumot* csináltak a *muzsikások* részére. A középső helyiség, az ún. *pítar* volt, az *átjáróház*, a *hátulsó házban* volt elrendezve a *szorítóház*, szintén körkörös ülőhelyekkel. A *kamarában* vagy a telken levő *kicsiházban*, illetve *sütőházban* rendezték be a raktárhelyiséget, néhány *szuszékkal*, a kántáláskor összegyűlt kalácsok és italféleségek megőrzésére.

Táncba érkezéskor a fiatalok felső ruházatukat: a nagykabátokat stb. levetették, és megőrzésre átadták szüleiknek vagy ismerősöknek. Utána elvonultak a szorítóházba, ahol a leányok a legények ölébe ülnek, ölelkeznek, csokolóznak, és közben énekelnek. Néha táncszünetben társasjátékokat is szoktak játszani, mint például a *segghálnak* nevezett seggreverősdit, vagy *bakkugrást*.

Magyarón a táncrendet *párnak* nevezik, ami a régi szokás szerint a *szaporának* nevezett *fordulóval* kezdődött, ezt követte a *lassú*, amelyben a legények hangosan énekeltek, majd még egy szapora, és befejezésül a *karcsas* volt. A harmincas évek közepe táján divatba jöttek az ún. "úritáncok": a *valcernek* nevezett keringő, a *siminek* nevezett *cseszton*, *foxtrott*, a *rumba* és a *tangó*. Ezeket kezdetben egyik cigányprímás családjánál, meglehetősen titoktartás mellett tanították egyes legényeknek, akik fizetségül füstölt disznóhúst, szalonnát és egy-egy véka gabonát vittek, kezdve az 1909-béli legényekkel. A táncosházakban történő táncolásuk miatt bizony több esetben verekedésre is sor került, amikor a legénysereg esetenként két pártra szakadt: egyik kiálltotta

“Húzzad a simít”, a másik még hangosabban “Húzzad a szaparát”... A hagyományos népi táncok mellett majd csak az 1936-ban fölépített kultúrházban lett hivatalosan elismerve és táncrendbe sorolva: a kerिंगő, a simí-foxtrott, a rumba, a tangó és végül a csárdás. Ettől kezdve a népi táncok hagyományos táncrendje is változott az ún. *párban*: szapora, lassú, karcas és csárdás. Ez utóbbit nemzeti táncunknak tekintettük, és három változatban táncoltuk: lassúcsárdás, ugrálós, sebescsárdás és a cigánycsárdás, ebben a táncoló párok eleresztették egymást, a leányok kezeikkel szoknyáik szélét fogták, a legények pedig *pattyogattak*.

A táncrend kezdetén, amidőn megpendült a muzsika, a táncba induló legény fölkérte a leányt, egyszerűen: “Jüsz táncalni?” felszólítással, majd kézen fogva, vagy a leány derekát átkarolva mentek a szorítóházból az átjáróházon keresztül a táncosházba. Ahogy oda beérkeztek, a leány szembefordult a legénnyel, kezeit a legény vállára helyezte, az meg a leány derekát átkarolta két kézzel, jobbra-balra ringatózó, lassú sétáló léptekkel haladtak előre a megszokott helyükre, a zenekar közelébe vagy éppen szüleik elé, illetve közelükbe. Így vonulnak be sorra a táncoló párok, és miután elérkeztek a kitűzött táncoló helyükre, elkezdték a *sipítelő* gyors fordulós *szaporát* táncolni, tánc közben elkezdik a leány forgatását pörgetését, *pattyogatások* és *lábtappintások* közben táncszókat *rikoltoznak*: *Ide lábam, nem ada, / Nem a szamszéd faluba, / Me' a szamszéd faluba', / Még a tyák is mind kurva.* vagy: *Ez a kicsi szegelet, / Megér háramezeret,* és minden táncszó után kiáltják a *Happ, happ, happ-happ-happ!* csattanós befejezést. És így folytatódólagosan egymást követte az élcelődő, gúnyolódó, dicséző vagy éppen dicsékvő táncszók, azaz *rikoltozások* sorozata, amit a szapora mellett, a karcas táncolása közben is folytattak.

A harmincas évek vége felé már csak igen ritkán lehetett hallani egy-egy tánc közben rikoltozó legényt, az is leginkább kajánságból vagy virtuskodásból tette. Ezek is főleg élcelődő vagy gúnyolódó táncszók voltak, a jelenlevők felvidítására szolgáltak, mint ahogyan tette azt az 1915-ben született Nagy János *Marika* és barátja Vajda János *Mónár* (az én legényeskedésem idején, az 1935—1940 közötti években).

A *pár*, azaz a táncrend végeztével a táncoló fiatalok visszavonultak a szorítóházbba. Ez a helyiség egyébként avégből is jónak bizonyult, hogy a *petrezsejmet áruló*, táncolni fel nem kért leányok nem voltak közszemlére kitéve. Ott üldögélték át a táncrend idejét. Szorítóházszerűséget még akkor is rögtönöztek, amikor a nyári táncokat csűrökben rendezték. Ebben az esetben vagy az istállót, vagy pedig egy arra alkalmas színt deszkáztak el erre a célra. Még az 1936-ban fölépült kultúrházban is erre a célra használták az előteret, deszkával elkerítve. A

negyvenes évektől ez a szokás megszűnt, a fiatalok leginkább a táncterem hátsó részén tartózkodnak táncszünetben, majd tánckezdéskor ugyanúgy vonulnak előre, a zenekar körüli helyekre.

Minden táncalkalomkor volt egy-két párban *női válasz* is, amikor lányok kérték tánchba a legényeket. Hasonlóképpen adtak egy-egy párt házásoknak is. Mindkét esetben az előző táncrendek végeztével kikiáltották, hogy: *a következő pár női válasz*, vagy: *a következő pár a házásoké*.

A legényesek közül egyrészt a kötetlen koreográfiájú *csürdögölő*-szerű pontozó dívott még a harmincas években, amelyet minden verbunkozó legény a maga rögtönözött figurákkal egyedül táncolt, vagy ketten, esetenként többen is, körben, egymással szembefordulva. Régebben, apáink idején, a kötött koreográfiájú, csoportosan táncolt, toborzó-szerű *huszárverbunk* és a *marosszéki verbunk* volt a közkedvelt legényes tánc, amelyet csoportosan, körben, egymással szembefordulva, egy ütemre táncoltak. Ezeknek a legényes táncoknak a felépítése általában a nyolcütemes zenei periódusokat követi, ámbar van közöttük eltérő szerkezetű is. A legényes táncokra táncalkalmakkor naponta egyszer-kétszer került sor, főként az éjféli tánc végeztével, amikor a hangulat és jókedv már a tetőfokára hágott. Egy-egy jó táncú verbunkozó (mint volt az én édesapám is, keresztkomájával Varga István Jánosé keresztapámmal), 30—50 szerkezetileg összetett motívumot is ismert, beleértve a különböző *kezdő-* és *jó néhány záró motívumot*. Napjainkban már nem verbunkoznak a legények, esetleg az idősebbek a lakodalmi táncmulatságokon.

A páros táncok és legényeseken kívül még két csoportos-társas táncot is ismertek Magyarón: egyik a *párnástánc*, amit főleg lakodalmak alkalmával szoktak táncolni az *Elvesztettem zsebkendőmet / Megver anyám érte, / Ki megkapta, adja vissza / Csókot adok érte!* illetve *Rengesd, Uram, a gyermeket, / Hogy menjek a bálba, / Ott vannak a szép legények / sarkantyús csizmába!* szövegű dalokra. Énekelve, összefogott kezekkel, lassú ütemben, körben haladtak, és a párnával vagy zsebkendővel érintett felet a kör közepére kérték, ahol letérdelve csókolgattak meg egymást, majd folytatódott tovább a tánc. A másik a *gólya* nevű tánc volt, amit ugyan párosan táncoltak, de a párok egymást követve, körbe haladtak a táncteremben a *Bevitték a mákostészát kinn maradt a tál, / Engemet egy szőjke kislány forró csókkal vár! / Gólya, gólya, sárgalábú gólyamadár!* szövegű dallamra. Ez a tánc részben az udvarházaktól került ki, de az is feltételezhető, hogy a székely körvasút építéséhez hozott alföldi kubikosoktól öröklődött, mint nagyon sok műdalunk. A harmincas évek derekáig minden táncalkalomkor egyszer-

kétszer közszeretettel táncolták, azután teljesen kimaradt, és a mai fiatalok már nem is ismerik.

Szeretnék röviden szólni a *muzsikások*nak titulált zenészekről, az úgynevezett *bandáról* is, amely négytagú szokott lenni: *prímás, kantarás, cimbalmas* és *gardanas* (nagybőgős). A magyarói zenészcigányok (úricigányok) közül a harmincas években mindig kikerült két-három *bandára* való, talán még négyre is a *Dénes Dani, Rîpa Dani, Kicsi Stéfi* (Moldován) és *Sztójka Nenek-féle* bandákra alapozva, nem beszélve az onnan kiemelkedett és a szászrégeni bálházba került *Nagy Stéfi* (Moldován) úricigány-prímásról. Ezeket a zenészeket inkább alkalomadtán vették igénybe, vagy pedig ünnepek alkalmával a kisebb seregek fogadták meg őket, annál is inkább, hogy ezek román cigányok voltak, és nem ismerték legtökéletesebben a magyar népdalokat, táncdalokat. Ezért még apáink örökségeként a magyar péterlaki *Rác Samu* bandáját fogadták meg a nagyseregek részére, annak halála után örökbe fogadott fia az ún. *Bolond Jóska* lett az utódja. A harmincas években még ismertek voltak az idegenből fogadott zenészek közül a *Fehér Todor, Fekete Todor* és a *Vécsi Nagyszemű Jóska* híresebb cigányprímások bandája. A világháború előtti időkben pedig a disznajói *Móti* nevű híres cigányprímás bandája volt ismert, akinek nevét egyik legszebb régi lassú táncdallamunk őrzi: *Móti lassúja* címen. Abban az időben létezett a *Dámici bandája* is, aki a kicsi-seregeknek szokott muzsikálni, és onnan ered a *Dámici serege* elnevezés.

Táncbéli rikoltozások

A legényeseket, különösen a pontozót egymással vetélkedve táncolták, és közben rikoltoztak. Rikoltozás közben sorra kerültek a szerelmi, felvidító, biztató, a táncoló legény búját-baját érzékeltetőek, és nem utolsósorban a fenyegetőző rikoltozások is. Így minden verbunkozó legénynek alkalma volt arra, hogy kimondhassa mindazt, ami a szívét nyomta. Minden táncszót a *Happ, happ, happ-happ-happ!* végződéssel fejeztek be.

Magyarán máig ismert és egykoron rikoltozott táncszókat jellegzetességük szerint hat csoportba soroltam be:

a) Biztatók és örömet kifejezők, a táncba való bevonuláskor:

- 1 *Ajtó megett vaslapát,
Hadd csókoljam meg a száz.*
- 2 *Aki nem táncol kedvére,
Maradjon a pár végére.*

- 3 Alig várom vasárnapot,
Hogy táncoljam ki magamat.
- 4 Ez a világ ügysem sok,
Éljék el az okosok.
- 5 Fakószekér, kenderhám,
Mind a kettő rossz szerszám.
Eladjuk a kenderhámot,
Eljünk egy kis jó világot.
- 6 Fehér fuszujkavirág.
Ne járj hozzám napvilág,
Inkább gyere sötétbe,
Hogy nézzek a szemedbe.
- 7 Félre bánat, félre bú,
Félre, aki szomorú.
- 8 Gyere, rózsám, a kútra,
Adj egy csókot az útra.
Gyere, rózsám, a csorgóra,
Adj egy csókot búcsúóra.
— Neked csókat nem adok,
Nem a Te babád vagyok.
- 9 Hadd el, kislány, ne búsulj,
Úgyis megeszen a súly.
- 10 Húzzad, cigány, reggelig,
Kivilágos virradtig,
Míg a talpom elvásik.
- 11 Húzzad, cigány, amíg tudad,
Amíg elpattan a húrad,
Ameddig csak szusszal bírad.
- 12 Húzzad, cigány, azt a nőtát,
Amelyiket parancsolják.
- 13 Ihaj, csuhaj, ihaja,
Mük nem halunk meg saha.
- 14 Járjad, ne hagy' magadat,
Forgassad a páradat.
- 15 Járd ki, lábam, járd ki most,
Nem parancsol senki most.
Az én lábam kijárja,
Ha a padló kiállja.
- 16 Lapi, lapi, cserelapi,
Gyere, rózsám, nálunk lakni,

- Ha nem jössz e' nálunk lakni,
Hervadj, mint a cserelapi.*
17 *Megérem még azt az időt,
Kereshetek más szeretőt.*
18 *Megéred még azt az időt,
Sírva mész el házunk előtt.*
19 *Szeress, rózsám, amég van kit,
Ha e' menyek, nem lesz akit.*
20 *Úgy várom a vasárnapat,
hogy mulassam ki magamat.*

b) Csendes, helyben tánc alatt mondottak, vidám és panaszos táncszók:

- 21 *Alig várom vasárnapat,
Húzássam e' a nótámat.*
22 *Árvacsihány a kert mellett,
Más ül az én babám mellett.*
23 *Bocskoromon tákon folt,
Három krajcár árú volt.*
24 *Cseremegi száraz patak,
Mit szólsz, rózsám, ha elhagylak?*
25 *Egyszer voltam nálatok,
Letörött az ágyatok.
Ripp-ropp ropogott,
Tetű, bolha szotyogott.*
26 *Éljen Kossuth, Éljen Bém,
Éljen, aki jó vezér,
Éljen a magyar vezér.*
27 *És az eső a nyomáson,
Ma van rajtam, holnap másón.*
28 *Este virágzik a tők,
Este siet minden dög.*
29 *Ez a kicsi szegelet,
Megér háromezeret.*
30 *Ha elmenyek a havasra,
Ki ügyel a galambamra.*
31 *Hej, Bukóvár, Bukóvár,
Be sok kislány megcsalt már.
Ha még ez az egy megcsal,
Megátkozom, hogy meghal.*

- 32 Kék szemű lány csalogató,
Fekete szem ágyba csaló.
- 33 Kerek dombon kicsi ház,
Benne, rózsám, mit csinálsz,
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat.
- 34 Megdöglött a suta juh,
Nem kell annak több sarjú.
- 35 Megérem még azt az időt,
Kaphatok egy más szeretőt,
Mert aki vót, nem vót jó,
Mint a fogatlan salló.
- 36 Minden rózsza kivirágzik,
Csak az enyém hervadozik.
- 37 Neked menjek, ne menjek,
Nekem biza ne gyere.
- 38 Nem kell nekem senki búa,
Bár csak az enyém se volna.
- 39 Ne nézz úgy a szemembe,
Még halok szégyenembe.
- 40 Nézzél, rózsám, velem szembe,
Ha leültél az ölembé.
- 41 Singgel mérik a gyócsat,
Adjál, rózsám, egy csókat.
Mert idáig nem udtál,
De megszomorítottál.
- 42 Szoríts ingem tégedhez,
Téged pedig ingemhez.
- 43 Túl a vízén, meg innen,
Barna kislány integet,
Mi haszna, ha integet,
Ha ő túl van, s én innét.
- 44 Úgy el vagyok keseredve,
Balé vagyok mecsevedve.
- 45 Vécsiesen, gyócsingesen,
Ingem bizony ne csipdessen.

c) Friss tánckor, forgatás-pörgetés, pattogatás és lábbal való tapintások alkalmával elhangzó táncszók:

- 46 Egyik lábam szilágyi,
Másik magyarországi.

- 47 *Ej, laboda, laboda,
Ide, lábam, nem oda.
Ide, lábam, nem oda,
Nem a másik faluba.*
- 48 *Fordicsd ide az orcád,
Hadd csókoljam meg a szád.*
- 49 *Gyere a mű házunkba,
Hájj vélem a pucikba.
Véled biza nem hálak,
Gyermekeket nem csinálak.*
- 50 *Gyere vélem a havasra,
Hájj vélem a kajibába.*
- 51 *Ide, lábam, nem oda,
Hátra van még a java.*
- 52 *Ide, lábam, nem oda,
Nem a szomszéd faluba.*
- 53 *Ide, lábam, nem oda,
Nem a hegyi faluba,
Mert abba a faluba,
Még a tyúk is mind kurva.*
- 54 *Kicsi nekem ez a ház,
Kirúgom az oldalát.*
- 55 *Lapi, lapi, cserelapi,
Fordulj, rózsám, hadd járjuk ki.*
- 56 *Nekem olyan feleség kell,
Hogyha beteg is, keljen fel.*
- 57 *Összeverem bokámat,
Forgatom a páromat.*
- 58 *Szenes csutak, száraz szalma,
Szebb a szőjke, mint a barna.*
- 59 *Szenes csutak, rövös tőke,
Szebb a barna, mint a szőjke.*
- 60 *Uccu, bocskor, ne suttagj,
Kicsi kislány, pisajagj.*
- 61 *Uccu, lábam, járd ki mast,
Nem parancsol senki mast.*
- 62 *Uccu, lábam, ne hibázz,
Kicsi nekem ez a ház.*

d) Cifrázás, ugrálás, szökellés és verbunkozás közbeni vetélkedők alatt mondott táncszók:

- 63 Addig nem megyünk haza,
Még a cigány jól húzza.
64 Állj vélem a karába,
Dugd az orrad ganéba.
65 A másét nem kívánam,
A magamét nem hagyam.
66 Az ajtóig meg vissza,
A szeretőm add vissza.
67 Azért adtam három pengőt,
Hogy a farod járjon rezgőt.
— Add vissza a három pengőt,
Mert a farod nem járt rezgőt.
68 Ej, laboda, laboda,
Ide, lábam, nem oda.
69 Ereszd el a hajamat,
Úgysem hagyom magamat.
70 Félre, bajusz, csókot kapsz.
Ha csókot kapsz, csókot adsz.
71 Félre a gond, félre bú,
Félre, aki szomorú.
72 Gyere, rózsám, a kútra,
Adj egy csókot az útra.
73 Hej, laboda, laboda,
Ne taposs a lábamra.
74 Happ, a Jézus csizmája,
Térdig érő a szára.
75 Hozzatok egy szalmaszálat,
Hogy fűjjam fel ezt a házat.
76 Kicsi nekünk ez a ház,
Rúgjuk ki az oldalát.
77 Kicsi kislány, ne síkócs,
Nálam vagyok az a kócs.
78 Kicsi róka, kicsi nyúl,
Még a pap is odanyúl.
Oda biza ne nyúljon,
Gyermeket ne csináljon.
79 Szembe, rózsám, ha szeretsz,
Ha nem, pedig elmehetsz.

80 *Tarcsd ide az arcádat,
Csókaljam meg a szádat.*

e) — Dicsérők, dicsekvők és hivalkodók, amiket egyesek saját maguk dicsérésére és mások bosszantására kiáltanak:

81 *A bokrétám havasi,
Szeret engem valaki,
De nem kérdi meg senki,
Hogy ki az a valaki.*

82 *A magyarai sűrű berek,
Ott terem az ügyes gyerek,
Ha Magyaró ne volna,
Ügyes legény sem volna.*

83 *A menyecske drága kincs,
Sohasem mondja, hogy nincs.*

84 *Aszalt szilva, hulló alma,
Szebb a szőjke, mint a barna.
Hulló alma, aszalt szilva,
A szőjkénél szebb a barna.*

85 *Az az igaz magyar vér,
Ki az ángyán végigér.*

86 *Az én komám úgy kijárja,
Az egészünket kivágja.
Összeveri bokáját,
Tele tojja gagyáját.*

87 *Az én pennám olyant ír,
Kilenc hónap múlva sír.*

88 *Az én szemem olyan kerek,
Ahányat lát, annyit szeret.*

89 *A felszegi legények,
Büszkélkednek szegények.
Pénzt kotorász a zsebébe,
Semmi sem kerül kezébe.*

90 *Büszke vagyok, nem tagadom,
Hányat tojok, neked adom.*

91 *Édes kincsem, drága kincsem,
Rajtad kívül senkim sincsen.*

92 *Egész éjjel nem aludtam,
A babámmal mulatoztam.*

93 *Egyenes vagy, mint a nád,
Rejám szabott az anyád.*

- Se nem kicsi, se nem nagy,
Éppen nekem való vagy.*
- 94 *Ez a kislány de csinas,
Szereti a cimbalmas,
Utánna a gardanas.*
- 95 *Ez a kislány jaj, be jó,
Jaj, be kedvemre való.*
- 96 *Ez az enyém, ez az egy,
Aki itt mellettem megy.*
- 97 *Ez az enyém, ez az árva,
Aki itt mast velem járja.*
- 98 *Ez az ügyes menyecske,
Kétszer adott az este.*
- 99 *Ez az ügyes menyecske,
Kétszer ígért az este.
Megígérte, s nem adott,
Bizony isten becsapott.*
- 100 *Ezt a kislányt kísérgetem,
A fárságon el is veszem.*
- 101 *Fekete szem éjszakája,
Piras a babám orcája.*
- 102 *Három éjjel három nap,
Nekem s az én páromnak.*
- 103 *Három éjjel, három nap,
Nem elég a lábomnak.*
- 104 *Ha te tudnád, amit én,
Ki habája vagyok én.*
- 105 *Hozzatok egy szalmaszálát,
Hogy fűjjam fel a világot.*
- 106 *Jó kedvembe, örömembe,
Alig férek a hőrembe.*
- 107 *Kicsi tinó, nagy a járam,
Vót szeretőm tizenháram.*
- 108 *Kicsi csupar cseresznye,
Veled hálak az este.
Velem, biza, ne háljál,
Gyermeket ne csináljál.*
- 109 *Kicsi csupar nagy a füle,
Nem fér a habám zsebibe.
A füléből le kell vágni,
A babámtól el kell válni.*

- 110 Magyarói sűrű berek,
Ott terem az ügyes gyerek.
Más falusi sűrűtlen,
Ott terem az ügyetlen.
- 111 Magyarói sűrű csihány,
Ott terem az ügyes leány.
Más falusi sűrűtlen,
Ott terem az ügyetlen.
- 112 Magyarói sűrű berek,
Ott terem az ügyes gyerek.
Holtmarosi sűrűtlen,
Ott terem az ügyetlen.
- 113 Magyarói sűrű csihány,
Ott terem az ügyes kislány.
Disznajói sűrűtlen,
Ott terem az ügyetlen.
- 114 Nagygazda vót az apám,
Hej, be sokat hagyott rám,
Hat ökörnek kötelét
Meg egy vasvilla nyelét.
- 115 Nem ettem én ma egyebet,
Csak egy tányér aludttelej.
Aztat is csak kalány nélkül,
Megélek a babám nélkül.
- 116 Nem megyünk innét haza,
Még a cigány így húzza.
- 117 Nincsen kenyér, nincsen só,
Nincsen feleségem jó.
Majd lesz kenyér, majd lesz só,
Lesz majd feleségem jó.
- 118 Nincs szebb virág a szekfűnél,
Nincs szebb leány a szőjkénél.
Nincs szebb virág a rózsánál,
Nincs szebb leány a barnánál.
- 119 Piros szekfű, buszujók,
A leányok, jaj, be jók.
- 120 Rókat láttam a kenderbe,
Szőrtarisznyát a pendelybe,
Violaszálat a gagyába,
Tegyük a szőrtarisznyába.

- 121 Rózsabimbó, mákvirág,
Kettőnkön áll a világ.
- 122 Széles patak, keskeny árák,
Én mér más leányhoz járok,
Mert aki vót, nem vót jó,
Mint a fogatlan salló.
- 123 Széles patak, keskeny palló,
Nem vagyok én alábbvaló.
- 124 Tejet ettem pújszkáva',
Megnőttem ekkorára.
- 125 Tepsibe sült tejesmálé,
Az enyém szebb, mint a másé.
- 126 Tizenhárom récetojás,
Enyém az a zöld rokojás.
- 127 Túl a vízben meg innen,
Szőjke kislány integet,
De híjába integet,
Mert én oda nem megyek.
- 128 Túrót ettem, nem ordát,
Azé' nőttem ekkorát.
- 129 Uccu neki, bereki,
Aki legény vágjon ki.
- 130 Uccu, feketeetek,
Barna kislányt szeretek,
Ha barna is nem cigány,
Szeret engem igazán.
- 131 Úgy illik szádra a csók,
mint szegeletbe a pók.

f) Gúnyolódó és ironizáló, sértegető táncszók:

- 132 Aki nem tud rikóztatni,
Tanuljan meg sikóztatni.
- 133 A magyar leginyek,
Mint valami lepinyek.
- 134 A magyar menyecskék,
Szökdösnek, mint a kecskék.
Nagy cifrán felöltöznek,
S szó nélkül levetkeznek.
- 135 Eddig, rózsám, szerettelek,
Csókoltalak, öleltelek.

- Csókoljan má' kinek tetszik,
 Me' nekem többet nem tetszik.
 136 Én vagyok én, te vagy Te,
 Ki a számár, Én vagy Te.
 137 Ez a kislány, be finnyás,
 Szereti is a primás,
 Utánna a kantarás.
 138 Ez a pár a legényeké,
 Nem a házasesbereké.
 139 Ez a világ káposztalé,
 Kolbász helyett tojom belé.
 140 Ha úgy tudnál szítálni,
 Mint a farod ricálni.
 141 Kicsi legény kapaszkodik,
 Kicsi lányhoz ragaszkodik.
 142 Ha kicsinyek vagyunk is,
 Kijárjuk azt mü ugyis.
 143 Kiszáradt a borzafa,
 Hunn hálunk az éjszaka,
 Dezsőjéknél a padon,
 A te csóré hasadon.
 144 Magyarói menyecskeké,
 Ugrálnak. mint a kecskék,
 Szeretőkük mindig más,
 Az uruk csak ráadás.
 145 Megdőglött az öreg ju',
 Nem kell neki több sarjú.
 146 Szerettelek egy idejig,
 Az ajtó' a küszebig.
 147 Szerettelek egy idejig,
 Szeredátó' csütörtökig.
 Má' ezután nem szeretlek,
 Szárasszon e' a nagy hideg.
 148 Szaricsd meg a derekát,
 Háram kupa tejet ád.
 149 Túrót etté' nyüvessen,
 Vakaródzá' rühessen.
 150 Túrós lepény, tejesmálé,
 Szebb az enyém, mint a másé.

A fent felsorolt táncszókon kívül vannak olyan “zsírosok” is, amit nem bír meg a nyomdafesték. Ezeket kihagytam. Amint már jeleztem, a magyarói rikoltozásoknak egy másik válfaját a lakodalmi kurjantások képezik, amelyek ismertetése a lakodalmi szokásokhoz tartozik. Ez alkalommal csupán összehasonlításként szeretném megemlíteni, hogy általában még *zsírosabbak*, mert a lakodalmi italozások jobban feloldják a legénység, de főképpen a menyecskék nyelvét. Erkölcösö régi öregeink sok ilyen zsírosnak vélt rikoltozó szöveget allegorikusan fejeztek ki, mint például *Rókat láttam a kenderbe, / Szórtarisznyát a pendelybe. / Violaszálat a gagyába, / Tegyük a szórtarisznyába! Ujú, jú-jú, jú!* ⁴

Jegyzetek

1. Coriolan, Suciu: *Dicționar Istoric al Localităților din Transilvania I. II. 1967-ben kiadott Helységnevszótár szerint 1228-ban említik először "Mogorreuu" néven.*

2. Részletesebb leírását lásd Palkó Attila—Zsigmond József: *Edesanyám rózsafája — részlet Magyaró monográfiájából — Művelődés XXIV. évf. 1971/8.sz. 19—21.*

3. Zsigmond József: *Havasolás — Korunk Évkönyv 1979. 213—226.*; és Palkó Attila: *Tutajozás a Maroson — I.m.: 202—212.*, mely leírásokból megtudható, hogy Magyaró férfi lakossága a kevésnek bizonyuló és gyengén termő havasalji föld mellett havasalással és tutajozással foglalkozott évszázadokon át.

4. Bár a szokás maga elmaradt, a rikoltozások szövegei és azok töredékei még megőrződtek az idősebbek emlékezetében. Adatközlőink segítségével sikerült összegyűjteni a felkutatható rikoltozásokat és az ún. táncszókat, mely munkában különös figyelmet érdemel a néhai Szász Mihály Istváné *Szász Ferenc Minya* és Szász Andrásné Dali Kati *Marika* hozzájárulása. Ezeket kiegészítette a néhai idős Kocsis Miklós *Barabás* ilyen irányú jegyzetfüzete. Az így összeállított gyűjteményt a megfelelő szakirodalom és a helyi szokások figyelembevételével témakörökre csoportosítottuk, és sorszámozással soroltuk be, főleg az un. *Vasa-féle* eljárás után igazodva.

Kisgyörgy Mihály

A VARGYASI TÁRSAS BÁL

A vargyasi társas bál egyike az Erdővidéken fennmaradt kisszámú téli népszokásoknak. Másfél évszázadot meghaladó folytonossága (1800—1972) a táncmulatság keretébe beépített szokások közösségformáló és megtartó erejének, demokratikus jellegének tulajdonítható. Szervezési formája, a választott tisztségviselők megnevezései, rangjai, a katonásan szigorú fegyelem a székely határórség szervezési formájának ízét sugallja.

A karácsony és újesztendő között sorra kerül szokás előkészítése két héttel a bál előtt, a fonóban zajlott le. Itt választották meg a tisztségviselőket: a *legénybíró*t, az *őrmestert*, két *táncmestert*, az *orvost*, két *legénykáplárt*, a *lovakat*.

A *legénybíró* szabta ki a kihágásokért kijáró büntetéseket. A rend fenntartását az *őrmester úrnak* nevezett parancsnokra hallgató tizennyolc *csendőr* biztosította. A két *táncmester* a táncrend szigorú betartását vigyázta. Az ő feladatuk volt a zenekar megfogadása, kellő ellátása, és ők feleltek a pontos megjelenésükért is.

Az *orvos* szerepét a legmókásabbnak tartott legény töltötte be. A legénybíró által kiszabott büntetés végrehajtása előtt ő *vizsgálta meg az ítéletet*, alkalmas-e az ítélet végrehajtására. A vizsgálat a botütésnél is nagyobb büntetésnek számított. A valós vagy vélt testi hibák felnagyítása, eltorzítása tulajdonképpen a jellembeli fogyatékoságok szigorú pellengérré állítása volt. — *Kíméletlenül kicsúfolt mindenkit* — emlékszik vissza Máthé Ferenc, ismert vargyasi fafaragó mester, aki a szóban forgó szokást egy fadombormű-sorozatban is megörökítette.

— *Ikszes, lőcsös, karikalábú, kicsike, kukkó, nagy az orra, a szája, káncsi, akkora az ádámsutkája, hogy a madár fészket rakhatna rája. Egy ilyen hogy kap magának szeretőt? Ez tartott borozdán mindenkit.*

— *Ítélné bár a bíró még egyszer annyit, s az orvos hallgatna* — mondogatták gyakran, akiknek az ítéletet és a vizsgálatot el kellett szenvedniük.

Az *orvos* leleményessége enyhítette vagy súlyosbította a *bíró* ítéletét.

— *Megkínlódtam vele, de helyre is hoztam. Most ennek lesz a legjobb szereteje.*

A két *legénykáplár* szerepe volt a legkeményebb szolgálat. Ők hajtották végre az ítéleteket. Akármilyen ügyesek voltak a legények, legkevesebb száz-száz botütést vittek haza a harisnyában. A legtöbbet a tisztségviselőket ütötték. Ha a végrehajtás nem volt eléggé kemény, a szenvedő alany fellebbezésére megisméltődött, persze szerepcserével.

— *Addig ütötték egymást, amíg maguktól abbahagyták.* Nem volt könnyű feladat, de tekintély, virtus kérdése volt minden tisztség. A legtöbb *káplár* a szolgalegények köréből került ki. Az alszegi a felszegi-eket büntette és fordítva. Ennek ellenére a bálon történekekért soha nem volt nézeteltérés.

A választás után a két *káplár* hívta be a 80-90 táncoltatni való leányt vagy menyecskét. A *káplár* pálcájára kötött legszebb szalagot adták zálogba, mely egyben elkötelezte a leányt a bálban való részvételre. Ritkán fordult elő, hogy a szülők nem engedtek el valakit. Ez is mehetett a bálba, de a kötött programon kívül.

Bálkezdetkor a két *káplár* a népviseletbe öltözött leányok csoportja élén érkezett, pontosan este hétkor. A muzsikaszóval vonuló cigányokat a táncmesterek szintén ekkor vezették be. A lányok szólítását a megkopogtatott ablak jelezte. Ha a leány nem volt elkészülve, a *lovak* mentek utána. A *lovak* szerepét betöltő két legény háromnegyed hétkor indult a csoportok elé, kifürkészni, ki nincs jelen. A *ló* nem kopogott, nem köszönt. Hozta a leányt, taligán vagy szánon, *mint üli a tyúkot*, ahogy találta. Háromszor körbehordozták a leányt a bálteremben, a *viszik nóta* kíséretében. A *viszik nóta*, ami a Rákóczi-induló vargyasi népiesített változata volt, képezte a bál zenei mottóját. Ezzel a dallammal muzsikáltak ki a legényt visszautasító leányt vagy menyecskét. A legénybíró kikiáltotta a nevét, a közönség utat nyitott, s a kimuzsikált mehetett haza. Másnap újból visszatérhetett, ha akart. Ennek a legnagyobb csúfságnak a vállalását érzelmi indokok motiválták.

A terem locsolásáért felelő két legénynek ügyelnie kellett arra, hogy a padló ne porozzon, de túl nedves, síkos sem lehetett.

A szájtátók csak a bejáratától két-három méterre megjelölt határvonalig foglalhatták el a termet. A terem közepében körülhatárolt tér a gyengébb táncosoknak volt fenntartva. Ennek igénybevétele szégyennek számított. A táncokat mindenki otthon sajátította el vagy a cigányoknál, egy szál fa, két véka búza vagy egyéb javadalmazás ellenében. Az első, lazább programú táncrend jelentette a főpróbát.

Az ötvenes-hatvanas évektől a táncrend a következő táncokból állt: csárdás, keringő, gólyatánc, hétlépetű-kalup, rózsacsárdás, tangó, cepel-lapostetű és balogtánc.

A rózsacsárdás vagy más néven négylépetűnek ismert, régibb keletű polgártánc kötött formájú sortánc, akárcsak a hétlépetű. A balogtánc a magyarkeringő néven ismert polgártánc vargyasi változata, szintén kötött tánc. Az utóbbi forgásból áll, és az irányváltás a dallamsor végén egyszerre végzett dobbantásra történt.

A lassú és gyorscsárdás szerkezetileg a táncházakban elterjedtebb felcsíki vagy a küküllőmenti táncokhoz állt közelebb.

A táncrend szigorú betartása a *táncmester* feladata volt. Indokolt esetben csak ő húzhatta be a táncot. Ha sok volt a táncos, két részben táncoltak. A táncismétlés volt az egyetlen olyan kihágás, amiért a vétkes nem kapott mindig büntetést. Persze ez virtus kérdése volt. A közönség együtt izgult a *bűnözővel*, hogy sikerüljön elillannia. Ez csak úgy sikerülhetett, ha az előre lekenyerezett cigány akkor húzta be a táncot, mikor a cinkos a legközelebb volt a kijáráthoz.

A padon maradt, nehézlábú leányoknak a *táncmester* jelölt ki partnert, vagy ő maga táncolt velük a kör közepén. Tilos volt lekérni leányt, amíg egy is petrezselymet árult. A tréfa kedvéért hárászknédbé bújt leányok az öregasszonyok közé rejtöztek, hogy az első lekérésnél a helyükön teremjenek. Emiatt a legnagyobb *jégenjárásra*, a lekérésre ritkán került sor.

Habár a bosszúállás, a verés nem volt külön cél, szigorúan büntettek minden kihágást. Egy-két botütés járt a kisebb vétkekért, mint a szivarazás, fejen felejtett sapka, a határvonal érintése stb. Közepes hibának a rendtartó gárda fellazulása számított, a *legénybíró* által kiszabott szünet túllépése, amit öt-tíz botütéssel büntettek. A nagy hibákért, mint a részegség, pimaszkodás, lekérés, a harisnyába rejtett pótlék (aminek az ütések kivédése volt a célja), kötekedés stb. huszonöt botütéssel kellett bűnhődni. Verekedés nem keletkezhetett, mert a rendtartók megakadályozták. Ha a zenész elaludt, szintén a legnagyobb büntetést kellett elszenvednie. Az elálmosodásra két botütés volt az orvosság. A zenészeket nem ütötték olyan nagyon. Az első csak *simítás* volt, a második volt az igazi. A cigányok jajveszékelése a derű tetőfokát jelentette, de a büntetés bármelyik formája csak a nézőknek jelentett szórakozást. A szokás demokratikus jellegéről tanúskodik az a tény, hogy a legtöbbet a tisztviselőket verték. A gyógyítást, a nevelést meg is kellett köszönni. Aki ezt elfelejtette, duplán kapta az adagot.

A bálra megfogadott zenekart a falu két-három cigánybandájából fogadták. Nyolc-tíz tagja volt, két-három prímásból, kontrásból, egy-két bőgősből, klarinétosból és kürtösökből állt. Farsang idején a legények a fizetségen kívül minden zenésznek egy szán tűzifát vittek.

A mulatsággal végződő kaláka volt a bál folytatása, a legmegfelelőbb alkalom új nóták, figurák, táncok betanulására, elmélyítésére, az ismertek csiszolására. Ezzel magyarázható, hogy Vargyason a környező falvakhoz viszonyítva ma is elevebben él a tánc és a hangszeres zene hagyománya.

1972-ben a már jó ideje *kulákbálnak*, barbár szokásnak szidalmazott bált a betervezett TV-felvétel előtt, egy telefonon érkezett parancsra betiltották.

ASSZONYÉLET — ASSZONYTUDÁS

Albert Ernő

ADATOK A FALBA ÉPÍTETT FELESÉG TÍPUSÚ NÉPBALLADA TOVÁBBI KUTATÁSÁHOZ

Amikor Kriza János nyomtatásra előkészítette a *Vadrózsák* kötetét, akkor küldte valamely munkatársa a *Kőműves Kelemenné* balladáját a „Fejér-Nyikó mellől”. Ekkor már utalt arra, hogy készít egy következő kötetet is, ezzel azonban, művészi értékeit látva, nem akart várni, hanem a végén számozta, s jegyzetében ezt írta róla: „Kőműves Kelemenné és Budai Ilona még elég jókor érkezének meg, hogy az első asztalnak legvégén helyet kaphassanak. De ők is elmondhatják váltig az egyszerű háziúrral: Ott az első hely, ahová én ülök”.¹

E csodálatos szépségű balladánk is részese annak a megbecsülésnek, amit a balladáink révén népköltészetünk szerzett Európában nemzetünknek. Ha gyakran elhangzik, hogy Európában nem, vagy értékéhez mérve kevésbé ismerik irodalmunkat, akkor a balladákról azt írta Faragó József 1977-ben: „Népballadáink idestova száz év óta folyamatosan, mind gyakrabban és mind nagyobb mennyiségben vannak jelen az európai könyvkiadásban: a romantól a németig, a franciáig, az angolig az európai irodalmakban és kultúrákban.”² A továbbiakban felsorolja az ismert fordításait elsősorban klasszikus balladáinknak. 1863. február 22-én már megjelent a Kádár Kata német fordításban a januárban nyomtatott *Vadrózsák* szövege szerint. A továbbiakban csupán a *Kőműves Kelemenné* fordításait említjük meg. 1873-ban harmincnál több székely népballada között a *Kőműves Kelemenné* német nyelven jelent meg, de még 1883-ban és 1926-ban is újabb közleményben. A századunk elején, 1910-ben és majd 1971-ben olasz nyelven teszik közzé, 1926-ban finn, majd 1933-ban eszperantó nyelven, később, 1943-ban és 1959-ben lengyel nyelven. Bár múlt századi román híradás elhangzik a román irodalomban róla, teljes szövegfordításra csak 1960-ban került sor, majd 1965-ben, 1971-ben és két nyelven 1975-ben, angolul pedig klasszikus balladáink jelentős része 1967-ben jelent meg.³ Bizonyára azóta bővült a fordítások lajstroma.

A magyar balladakutatásban 1959-ben Vargyas Lajos elindított egy olyan folyamatot, amelynek az volt a célja, hogy a korábban szétszórta található balladáinkat egységben vizsgálja, s a velük kapcsolatos elméleti kérdéseket, elsősorban az összehasonlító népballadakutatás módszerével tisztázza.⁴ Ezen tanulmányorozatban külön részt kapott a „*Kőműves Kelemen*” eredete című. Angol nyelvű közzététel után,⁵ bizonyos esetekben figyelembe véve a különböző kutatók véleményét is,

mintegy összegezeként jelentette meg a magyar balladakutatás eddigi legjelentősebb művét, *A magyar népballada és Európa* címűt,⁶ amelyben korábbi nézeteit is kiegészítve, új alapokra helyezi a *Kőműves Kelemennéről* szóló ballada egész elméletét.

A század második felétől kezdődően rendszeresítették a balladák típuscím szerinti csoportosítását, amit ugyan Dános Erzsébet már 1938-ban más formában megkezdett.⁷

Ha adott címként hol *Kőműves Kelemen*, hol *Kőműves Kelemenné* szerepel különböző kiadványokban, amelynek helyes használata még ma is vitatható, a típuscímekben egyértelműen az asszony mint a ballada hőse kerül előtérbe két formában is. *A falba épített asszony* típuscímet írta Vargyas Lajos 1954-ben, akinek kezdeményezése folytán általános-sá vált a balladák típuscím szerinti csoportosítása,⁸ így találjuk az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó szerkesztette *Magyar népballadák* kötetekben is.⁹

Először Faragó József írta le *A falba épített feleség* típuscímet a *Jávorfal—muzsika, Gyönyörű Ban Kata, Virágok vetélkedése* című kötetben,¹⁰ majd ugyanígy jelölte Vargyas Lajos is legutóbbi összefoglaló művében.¹¹

Vargyas Lajos kutatásai nyomán tudjuk, hogy 1972. december 31-ig ezen ballada mind a környező népek, mind a magyarok folklórájában milyen számban található meg, s milyen fő motívumokat tartalmaz.

Ha arra gondolunk, hogy egyes országokban milyen nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a népköltészeti termékekből minél többet összegyűjtsenek — hisz minden egyes változat tartalmaz valami olyat, ami a későbbi kutatásban adatul szolgálhat, és pontosabbá teheti a korábbi megállapításokat, vagy újabb irányt szabhat az elméleti vizsgálódásoknak —, akkor megállapíthatjuk, hogy száznál valamivel több év alatt értékéhez képest kevés számban gyűjtöttük össze ezen balladánk változatait.

A falba épített feleség típusú balladát 1973-ig a szomszédos országokban 505 változatban írták le. Legnagyobb számban a görögök 296, majd a bolgárok 87, a románok 49, a szerb-horvátok 37, az albánok 14, az aromunok és Szerbiában, Horvátországban élő cigányok 2-2 változatban őrizték meg.

Még meg kell említenünk, hogy a grúz és abház kutatók 14, a mordvinok 4 lejegyzését vette számba Vargyas Lajos.¹² Újabban utal örmény változatokra is, amelyekre a későbbiekben még visszatérünk.

Ezek között a magyar változatok 46 darabja és a két adat szám szerint megbocsáthatóan elfogadható, de az utóbbi húsz év újabb gyűjtései bizonyos felelősségre vonást is jelentenek, hisz ismételtlen bizonyíthatunk, nem lehet úgy elfogadni a kialakított véleményt, hogy az változtathatatlan, hisz bár többször is elhangzott, hogy már kiveszőben

van, vagy hogy egyes vidékeken teljesen kiveszett ezen balladánk, az érdeklődés fokozásával újabb értékes változatokra bukkanhattunk.

Elsősorban a Székelyföld és ezen belül is Háromszék hozzájárulását próbáltuk követni e ballada ismeretének bővítéséhez.

Sajnos, Vargyas Lajos a magyar balladának csak a gyűjtési helyét jelölte meg, így külön kutatást jelent az adatok feltárása.

A gyűjtési hely adatait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az 1973-ig összegyűjtött balladák területileg hogyan oszlanak meg.

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
24	10	12 és még két adat.

A székelyföldi változatok megoszlása:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék
2 8,33%	6 25%	13 54,16%	2 8,33%

Egy „Székelyföld” helyjelöléssel 4,16%.

1989-ben még újabb 23 változatának adatait közöltük az *Édesanyám sok szép szava* kötetben.

Ebben a területi megoszlás:

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
17	—	6

A székelyföldi változatok megoszlása:

Maros	Udvarhely	Háromszék	Csík
3 17,64%	1 5,88%	7 41,17%	6 35,29%

1990-től a Sepsiszentgyörgyön megjelent *Tulipán Füzetek* című folyóiratban 10 magyar-cigány énekestől lejegyzett balladát soroltunk fel, de ebből kettő szerepelt már az *Édesanyám sok szép szava* kötet jegyzeteiben. Így tehát itt 8 újabb változatot tettünk közzé.¹³ Az eddig ismert balladaváltozatokhoz mint elterjedési adatokat hozzá kell számítanunk azt a 11 kiadatlan balladaföljegyzést, amelyet Pozsony Ferenc közölt.¹⁴ Az újabb változatok között kell említenünk azt a klézsei szöveget, amelyet Seres András gyűjtött 1987-ben.¹⁵ Sepsiszentgyörgyön 1992. február 9-én ismét cigány énekestől vettünk hangszalagra egy újabb változatot.¹⁶ Vargyas Lajos 1994-ben ismét könyvet jelentetett meg *Magyar népballadák* címen. Ebben az egyik itt tárgyalt típusú ballada szövege után gyűjtési helyként *Nyárádmente, Székelyföld* szerepel

Szabó Samu gyűjtésében.¹⁷ Jegyzetet nem fűzött hozzá, de tudjuk, hogy Szabó Sámuel Marosvásárhelyen diákjaival nagyszámú népköltészeti alkotást gyűjtött össze a múlt század hatvanas éveiben.¹⁸

Ebből következően a most említett változatok összesítése szerint területileg a következő a megoszlás:

Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más területek
21	1	—

A székelyföldi megoszlás:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék
1 4,76	—	—	20 95,23%

Ha most összesítjük eddigi táblázatainkat, áttekinthetjük a gyűjtések eredményét:

	Székelyföld	Moldva-Bukovina	Más terület	Összesen
Vargyas II. 1976	24	10	12	46+2
Albert 1989	17	—	6	23
1990-től	21	1	—	22
Összesen	62	11	18	91+2

vagyis 91 változat és még 2 adat.

A székelyföldi megoszlás:

	Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék	Összesen
Vargyas II. 1976	2	6	13	2	23 + 1*
Albert 1989	3	1	7	6	17
1990-től	1	—	—	20	21
Összesen	6 9,67%	7 11,29%	20 32,21%	28 45,16%	62

Így tehát a mai napig a mi ismereteink, illetve a felsorolt könyvészet adatai eredményeként az 1972. december 31-i adatokhoz viszonyítva, amikor e balladának 46 változatát és két adatát ismertük, az utóbbi húsz és valamennyi évben szinte megduplázódott a száma, hisz ma már

* Székelyföld jelöléssel.

91 változatot és két adatot tartunk nyilván. A legjelentősebb növekedés a háromszéki számban történt, ahol több mint száz év alatt, amióta a balladagyűjtés megkezdődött, két változatát jegyezték le, de az utóbbi húsz évben az itt gyűjtött balladák száma 26-ra emelkedett, így összesen a Háromszéken eddig gyűjtött e típusú balladák száma 28, ami majdnem felét teszi ki, 45,16%-át az eddig Székelyföldön gyűjtött változatoknak. Nyomban tegyük hozzá, hogy a korábbi kettőt követően a 26 változatot mind a magyar ajkú cigányok őrizték meg. Még azt is tegyük hozzá, hogy ezzel nem merült ki a háromszéki cigányok ismerete e balladáról. További kutatás további eredményhez vezethet.

A következőkben arra próbálunk figyelni, milyen motívumokkal gazdagodott ezen balladánk az utóbbi időben napvilágot látott változatokban.

Már az elején megállapíthatjuk, hogy olyan motívumokat találunk ezen változatokban, melyek eddig nem voltak ismeretesek a magyar szövegekben, olyanokat is, amelyek megerősítenek korábbi megállapításokat vagy feltételezéseket.

Ismételten felmerül az a kérdés, miért éppen Déváról szól e ballada. Azt már rég elfogadta a balladakutatás, hogy a balladákban megtörtént eseményről énekelnek. Gyakran kis részleteket is figyelve emelik művésztette a népi alkotók azt a történetet, amelynek vagy tanúi voltak, vagy hírből hallottak róla. S ekkor a hasonló történethez felhasználják azt a nyelvről nyelvre terjedő éneket, amely az idők sodrásában nemzeti jellegűvé formálódik. Ilyennek tűnik az újabban keletkezett balladák vizsgálata alapján, persze a kérdés sokkal bonyolultabb. Esetleg korábbi énekebe helyettesítették be Dévát, vagy első magyar megfogalmazói e környéken éltek. A Székelyföldön is ismerhették, hallhattak róla, korábbi útjaik és későbbi megfigyeléseik során megcsodálták a ritkaság számba menő híres várat. Adám Joachimné 1971. augusztus 13-án mondotta 97 éves korában: *Jártak, jártak szekerességre, [amikor] leán vótam, hát mondták, hogy igaz, hogy Déva várát látták, de úgy meg-megomolva, darabonként meg-meg van omolva.*¹⁹

Ki kell térnünk a Déva vára építésének motívumára, mert a Vargyas Lajos által vizsgált szövegek döntő részében a kőművesek Déva várát építik. Ő az első tanulmánya megjelentetése idején, 1959-ben 38 magyar szöveget figyelt meg ilyen szempontból, s 31-ben megtalálta a Déva vára elnevezést, ahogy azt táblázatában is kimutatta.²⁰ Ez az akkor vizsgált balladáknak 88%-át jelentette.

Mivel ezzel a motívummal nemrég részletesen is foglalkoztunk, ez alkalommal csupán utalunk az ott leírtakra.²¹ Az addig gyűjtött változatok közül néhányban nem szerepel Déva vára, egyben, a lészpediben

44 tornyú templomot építenek. A később gyűjtött változatokban egyszerűen megnövekedett az olyanok száma, amelyekben vagy központi helyen, vagy homályos részben tornyot raktak a kőművesek.

Elsőnek az 1974-ben Jagamas János és Faragó József közreadásában megjelent *Romániai magyar népdalok* című kötetre kell hivatkoznunk. Az almásmálomi (Beszterce-Naszód megye) szövegben a kőművesek „Nagyváradai tornyát” rakják, de a későbbi szövegben visszatérnek Déva vára építéséhez. Háromszéken 1977-ben találtunk olyan *A falba épített feleség* típusú balladát, amelyben egyértelműen nem Déva váráról, hanem bécsi torony építéséről énekelnek.²² Kisborosnyón Góga Józsefné Ruzsa Klára 77 évesen közölte.

Nem említi *Kőműves Kelemt*. Az asszony a kocsisával útnak indult:

Oda es érének, Bécsbe, nagy városba.

A férje közli, hogy

Szép piros véreddel meszet kell ótani.

*Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*²²

Ugyanakkor ugyanitt Ruzsa Dénesné Budi Anna, 70 éves a legnagyobb pallérről énekelt, ő sem említette Kőműves Kelemennét. Ilyen sor található benne:

*Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*²³

Két évvel később, 1979-ben iskolai irodalmi tábort rendeztünk Rétyen. Ekkor egyik feladatunknak azt is tekintettük, hogy bemutassuk a tanulóknak a népköltészet gyűjtésének lehetőségeit.

Szeptember 8-án újabb kisborosnyói asszonnyal énekeltettük el. Lássuk a teljes szöveget:

— *Istenem, Istenem, mit tudjak csinálni,
Mit nappal dolgozunk, éjjel esszomlik,
Mit éjjel dolgozunk, nappal esszeomlik.
Hogy áll meg a torony, a nagy bécsi torony?*

*Azt láttam álmomba, déli nagy álmomba,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony,
Kinek felesége hamarabb érkezik,
Szép piros vérivel meszet kell ótani.*

*Szép piros vérivel meszet kell ótani,
Apró csontjaiból kőfalakat rakni,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*

— *Hallod-e, kocsisom, hallod-e, kocsisom,
Fogjad a lovakat, fogjad a lovakat,
Hogy induljunk el útnak, induljunk el útnak,
Becsbe, nagy városba, Bécsbe, nagy városba.*

*Messzünnet fenyítnek, messzünnet fenyítnek,
Vajon mi baj lehet, vajon mi baj lehet?
Hogy vár engem az uram, hogy vár engem az uram?*

*Mer vagyon két gyermekem, vagyon két gyermekem,
Rossz álmokat láttam, rossz álmokat láttam,
Mer én meg kell haljak, mer én meg kell haljak,
Az én gyermekeim itt kell immán hagyjam.*

— *Drága feleségem, miért jöttél ide?
Mer kilencen vagyunk, mer kilencen vagyunk,
Csak te vagy az első, csak te vagy az első.
Most megfogunk téged, most megfogunk téged.*

*Bédobunk a tűzbe, bédobunk a tűzbe,
Szép piros véreddel meszet kell ótani,
Szép piros véreddel meszet kell ótani,
Apró csontjaidból kőfalakat rakni.*

*Csak úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.
Mer mit éjjel dolgoztunk, nappal eszejomlott,
Mit nappal dolgoztunk, éjjel eszejomlott.
Csak úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.*

Kisborosnyó, 1979. szeptember 8.

Dima Gyuláné Ruzsa Lujza 49 éves
Lejegyezte: Albert Ernő és tanulók.²⁴

Ugyanezen a napon több változtatással még egyszer elénekelte továbbra is „a nagy bécsi torony” építésével.²⁵

A szomszéd faluban, Nagyborosnyón 1977. június 26-án Mocsel István-né Góga Ilona (43 éves) Déva várát és templom építését egybekapcsolta:

*Tizenkét kőműves elindultak ők es,
Magos Déva váron építsenek templót.²⁶*

Ugyanezen a napon másodszer így:

*Tizenkét kőműves esszetanakodtak,
Elindulának ők magos Déva várra.
Rakjanak ők templót, rakjanak ők templót.*

A toronyépítés motívuma Háromszéken tovább gyűrűzik. Pozsony Ferenc az *Álomvíz martján* című kötetében *A Falba épített feleség* típusú balladát négy változatban is közölte. Azok közül kettőben megtalálható a toronyépítés motívuma. A lelőhelye egyiknek Ikefalva, Jordán Anna (65 éves) 1979-ben énekelt:

*Elindult, elindult tizenkét kőműves
Híres torony helyré, híres torony rakni.*

— *Istenem, Istenem, mi ennek az oka,
Hogy a híres torony nem akar megállni.*²⁷

Szintén ebben az évben Páván ugyancsak cigányasszony, Gerebenes Györgyné Jordán Mária (66 éves) mind Déva váráról, mind a híres toronyról énekelt:

*Elindult, elindult tizenkét kőműves
Híres torony rakni, híres torony rakni.*

*Nagy Déva várához hezza es fogának.*²⁸

Mindebből arra következtethetünk az utóbbi gyűjtések alapján, hogy *A falba épített feleség* típusú ballada döntő többségben ugyan Déva váráról szól, de létezett olyan réteg is e csoportban, amelyben egyértelműen általában tornyot vagy Bécsben bécsi tornyot építenek a kőművesek, vagy pedig csak híres tornyot, s a kettő vegyítéséből alakulhatott ki a Déva várában építendő templom, illetve híres torony. Részletesebben kifejtettük a *Cigány néprajzi tanulmányok* I. kötetben.²⁹

Még csak annyit fűzünk hozzá, hogy a mordvin ének egyike Kazán várának, másika egy falusi templom építéséről szól.³⁰

A továbbiakban *A falba épített feleség* típusú balladának még egy-két motívumára akarunk kitérni.

Az egyik motívum az élve befalazásé. Vargyas Lajos az 1959-ben írott tanulmányában a 38 változat közül 25%-ban találta meg az asszony feláldozásának ezen módját. Ha csak az utóbbi változatokat követjük figyelemmel, megállapíthatjuk, hogy az Ádám Joachimné énekeiben, sőt a leányéban is, négy változatban mind élve falazzák be az asszonyt. Hasonlóképpen a múlt századi gyűjtésekben is előfordul. Vargyas Lajos 1994-ben tette közzé a következő változatot:

*Mikor térdig rakták, csak tréfára vette,
Mikor övig rakták, bolondságra vette,
Mikor csecsig rakták, ő valóra vette.*³¹

Ezen motívum további vizsgálata annál inkább fontos, mert a grúz és mordvin énekek egyik részében szintén élve falazzák be az áldozatot.

Figyelmet felkeltő motívuma a balladának a természeti képek felsorakoztatása az anyának a gyermekétől való elválás fájalmának enyhítésére, amely egyben a ballada egyik legszebb lírai része, s amelyben az anya is mintegy megnyugtatja magát, hogy helyette gyermekét jó asszonyok szoptatják, esők mosdatják, szellők ringatják. Vargyas Lajos a 38 változat közül 9-ben találta meg ezt a motívumot.

A múlt század hatvanas éveiben jegyezhetette le Szabó Samu azt a balladaváltozatot, amelyet Vargyas Lajos 1994-ben tett közzé évszám nélkül. Így hangzik az említett motívum:

*Mikor csecsig rakták, ő valóra vette:
— Ne sírj, kicsifiam!
Vannak jó asszonyok, neked csicset adnak,
Vannak jó gyermekek, téged elringatnak,
Az égi madarak ágról ágra szállnak,
Neked csirikolnak, téged elaltatnak!³²*

Találunk olyan változatot, amelyben tovább variálódik. Az asszony hagyakozik:

*Tegyétek bölcsőbe, udvar közepére:
Jó asszonyok járnak, akik megszoztatják,
Gyenge esők járnak, akik megmosdatják,
Gyenge szellők járnak, akik elringatják.³³*

Konsza Samu kötetében, a lisznyói változatban, amelyet 1936-ban jegyeztek le, kevés eltéréssel ugyanez ismétlődik:

*— Kicsi gyermekemet tedd rengő bölcsőbe.
Szép asszonyok járnak, azok megszoztatják,
Langyos esők hullnak, azok megmosdatják,
Gyenge szellők fúnak, azok elaltatják.³⁴*

1977. július 26-án Nagyborosnyón Mocsal Árpádné Góga Teréz így énekelte:

*Mikor fújik a szél, elringassa őtöt,
Mikor essik az esső, megferessze őtöt.³⁵*

Későbbi változatban megfordítja a sorrendet:

*Mikor ess az esső, megferessze őtöt,
Mik[or] fújik a szél, elringassa őtöt.³⁶*

Pozsony Ferenc Kovásznán, 1978-ban, az 51 éves Ruzsa Zoltántól így jegyezte le:

- *Kicsi gyermekemnek ki viseli gondját?*
- *Szép asszonyok járnak, azok megszojtatják.*
- Gyenge szellők fújnak, azok elringatják,*
- Melég esők hullnak, azok megmosdatják.*³⁷

Viszonylag ritkán, de megtalálható ez a motívum a bolgár énekekben is.

- S mikor a szél fúj, elringatja a gyermeket,*
- mikor eső szitál, megfűrésztli a gyermeket,*
- mikor madarak odaröpülnek, azok őt is táplálják.*

A román szövegben így hangzik:

Fiadnak gondját viseli az Isten, ahogy az ágyban hagyta. Tündérek mennek hozzája, megszojtatják, mikor hó esik, megöntözik, mikor eső esik, megfűrésztlik, mikor a szél fú, elringatja, így fog felnőni.³⁸

Összefügg az élve befalazással az a motívum, amely a gyermek várhoz menéséhez és anyjával való beszélgetéséhez kapcsolódik. Vargyas Lajos megállapítása, hogy a feleség élve való befalazása a régebbi keletű, ennek emlékét őrzi az a változattípus, amelyben ugyan megölik az asszonyt, majd mégis fia látogatásakor beszélgetnek.

Vargyas Lajos részletesen vizsgálta azt is, hogy a mondák egész sorában, egyes népek balladáiban is, nem a feleséget, nem asszonyt, hanem gyermeket: leányt vagy fiút, néha kettőt, ikreket is feláldoznak azért, hogy valamely építmény megállhasson.

Ennek a motívumnak tárgyalása során vizsgálja a bibliai történetet, miszerint a jerikói fal csodás leomlásakor Józsué átkot mond az újonnan felépítőkre: első szülött és legkisebb fiára építse a falat. A két gyermek beépítése a szerb—horvát változatokban található. A német mondában szintén gyermeket építenek a falba, vagy olyan történetet mondanak, hogy az építőmester egyetlen gyermekét kell feláldozniuk. Ez végigvezethető az ógörög mondáktól Alexandria alapításáig vagy Kolumbiától Afrikáig és Japánig.

Külön figyelmet érdemelnek a grúz történetek, ahol a mondai eseményt énekebe tömörítik. Ebben az énekekben azért, hogy megálljon a fal, egy gyermeket élve falaznak be, majd következik az anya és gyermeke közötti párbeszéd a fokozatos betemetés közben egészen addig, amíg teljesen eltakarják. Vargyas Lajos ezt ősi európai hagyomány énekekben való megjelenítésének tekinti.

Azt is megállapítja, hogy a magyar balladák őrzik a fokozatos élve befalazás és a párbeszéd anya és gyermek közötti motívumot, csupán arra tért ki, hogy a magyar balladákban fordított helyzet formálódott a párbeszédre: az anya van a fal között, onnan beszél gyermekével, a fokozatos befalazáskor pedig a párbeszéd a férj és a feleség között történik. S mindezt azzal hozza kapcsolatba, hogy a magyarság érintkezett a kaukázusi alánokkal a honfoglalás idején is, később is, tehát ez a motívum kölcsönös átvételen alapszik.

Vargyas Lajos kutatásai során arra is kitért, hogy a kaukázusi ének elterjedt a magyarsággal rokon népnél, a Volga-kanyar közelében található mordvinoknál is. A mordvinok balladaváltozataiban hol Kazán várat, hol falusi *templomot* építenek. Kazán várat nem tudják felépíteni, mert a fal mindig leomlik. Előbb hét városból egy-egy szürke ló fejét viszik oda, és imádják, de hasztalan, a nizsgorodi mesterek nem tudják megvalósítani céljukat. Utána hét faluból összeszedett kakasok fejét vágják le, és imádják eredmény nélkül. Tanakodás közben így szólal a kakas:

*A kakasfej megszólal
S hirdeti nagy fennszóval:
„Város alá tegyetek
Egy szépséges szép szüzet!”*

A továbbiakban:

*Némán fekszik ott a lány,
S épül rajta szép Kazány.*

*Másnap gyöngye harmatba
Odajő a lány anyja:
„Van-e henned lélek még?”
„Édesanyám, élek még.”*

Végül:

*Ismét kora hajnalba
Odajő a lány anyja:
„Van-e benned még lélek?”
— „Jó anyám már nem élek.*

*Elért már a setét vég:
Kegyetlenül kitépték
Két szemem szép világát,
Életem szép világát.”*

Képes Géza fordítása.³⁹

Vargyas Lajos korábbi kutatásainak adatait legutóbb újabbal egészítette ki. Megállapítása: „Minthogy a legközelebb a kaukázusi példákhoz a magyar van, csak mi hozhattuk a témát honfoglalás előtti érintkezés alapján, ami kaukázusi népekkel és kultúrákkal kimutatható.”⁴⁰ Ismerteti Szalmási Pál örmény adatait, amelyeket kéziratból ismert meg, s itt tesz közzé magyar nyelven először. Az astaraki régi híd alapját nem tudták lerakni, mert a folyó szétrombolta. Egy árvát vásároltak, hogy befalazzák. Fokozatosan építik be a falba:

*Beraktak, anyácskám, beraktak,
Egészen a térdemig...
Egészen a mellemig befalaztak...
Egészen a torkomig befalaztak...*

Ilyen párbeszéd még három örmény énekben ismeretes. De megtalálható két várépítési énekben is. Vargyas Lajos így fejezi be ismertetését: „A legnagyobb meglepetésre a főpallér feleségének feláldozása is előkerült ezekben a szövegekben, ami végleg biztossá teszi a balladatéma kaukázusi eredetét.”⁴¹

Azért is ki kellett térnünk erre a motívumra, mert az újabb háromszéki balladákban a gyermek, mégpedig a mester gyermekének befalazási motívuma megtalálható, sőt kiegészítik azzal, hogy az anyjával együtt falazzák be. S ha egyes változatokban a várban építenek templomot, úgy néha együtt éneklük az asszony befalazását, majd a gyermekét.

Ebben a változatban még homályosan fogalmaznak a gyermek befalazásáról:

*— Hallod-e, feleség, hallod-e, feleség!
Hozd el nekem ide kicsi rengő-pengő,
Kicsi gyermekemet, fekete ruhádot,
Szép piros véreddel meszet kell ótani.*⁴²

Kisborosnyón 1979. szeptember 8-án a 79 éves Góga Józsefné Ruzsa Klára így énekelte:

*— Hallod-e, feleség, hallod-e, feleség!
Hozd el nekem ide földig fátyorodot,
Kicsi rengő-pengő, kicsi gyermekedet.
Mert annak szép piros vérivel meszet kell ótani,
Mer úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony*⁴³

S hogy nem csupán rosszul emlékezés vagy pillanatnyi zavaros fogalmazás a fenti szöveg, bizonyítja az is, hogy elénekelté Ruzsa Dénesné Budí Anna (70 éves) is így:

— *Hozzátok, hozzátok földig fátyolomot,
Földig fátyolomot, kicsi gyermekemet.
Szép piros vérivel meszet kell ótani,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony*⁴⁴

Nagyborosnyón Mocsel Árpádné Góga Teréz (60 éves) 1977. június 26-án így énekelte:

*Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot,
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot*⁴⁵

De mellette az asszonynak is vérét veszik:

*Tizenegy kőműves, húzzatok tü kardot,
Vegyétek tü vérit, vegyétek tü vérit.*⁴⁶

Ugyanezen a napon a fenti énekes másodszer is elénekelté ezt a balladát, azonban itt már vegyíti a motívumokat, de a beépítésről szóló részt továbbra is megtartja:

*Vegyek búcsút én az asszonybarátoktól.
Kicsi fiam otthon a bölcsőbe rengi.
Kicsi fiam otthon a bölcsőbe rengi.
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot,
Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot!
Mikor ess az esső, megferessze őtöt.*

Az éneklés után azt kérdeztük:

- Miért mondja az anyja, hogy a fiát rakják kőfalba?
- Kicsike vót, s hogy ne maradjon úgy.
- Az énekbe ez benne volt-e?
- Benne, benne, hogy az asszont es befalazták.⁴⁷

A prózai szövegben hol azt mondták, hogy a gyermek mellé az anyját is befalazták, hol azt, hogy a gyermeket nem. Mindenképpen homályos maradványának kell tekintenünk a gyermek befalazása mozzanatát.

Amennyiben tovább bővül az olyan változatok száma, amelyekben a gyermeket magában vagy az anyjával falazzák be, abban az esetben a típuscím is újabb felülvizsgálatra szorul.

A grúz énekben a befalazott gyermek és anyja közötti párbeszéd után még hozzáfűzik, hogy a fal soha nem szárad ki. Az anyja vagy a

gyermek könnyei okozzák a örökös nedvességet. Ezzel kapcsolatot keresve említjük meg a ditrói változatokat, amelyeket Ádám Joachimné Kurkó Julianna énekelt 1971-ben, 97 éves korában. Júla néni az ének befejezése után még elmondotta, hogy a leányt, miután meghalt, az apja koporsóba tette, s a vízmosás a koporsót elvitte: „A leánya es meghalt, aztán az apja csináltatott koporsót, de olyan helyre temette, hogy a víz elmosta, s osztán valami olyan kerülőbe bevitte”.⁴⁸

Négy hónappal korábban Ádám Joachimné a ballada befejező motívumaként énekelte:

*Két-három nap múlva meghalt a kisleán,
Őt az édesapja koporsóba tette.
Elvitte, elvitte, vízmosásba tette,
Az ő szép leányt ott a víz elvitte.*⁴⁹

Ezt még kiegészíti a prózai szövegben azzal, hogy az édesapát is a víz egyhelyre mosta a leányával: „S meghót Kőműves Kelemen, s osztán őt, Kőműves Kelemen es odavitte a koporsóba, a leánya mellé”.⁵⁰

A ditrói változatokban még találhatunk, igaz a hozzáfűzött prózai kiegészítésben, olyan motívumot, amely szintén egyedülálló a magyar változatokban. Ugyanis előfordul, hogy a magyar változatokban is a falakon maradó kőművesek szárnyakat készítenek, de egyedülálló a lét-rák elvétele azzal a céllal, hogy ott száradjanak meg a kőművesek. Arra nem is gondolnak, hogy szárnyakkal megmenekülhetnek.

„Osztán a tizenegy kőműves, ezt csak így mondták, beszéltek, hogy hát tizenegy kőműves fenn maradt, s egyvalaki odament, s a lajtorját elvitte, amin felmentek a vár tetejire, s ott szárodta meg. Mert ha leszöktek vóna, úgy es el, ugye, mer magos vót már, hát úgy es meghóttak vóna, s így szépen ott száradtak.

Osztán mondta az ember:

— Na, itt száradjatok el, mer ilyen csináltatok!”⁵¹

Későbbi énekléskor szintén kitért erre a motívumra:

„Az a tizenegy kőműves csak ott maradt. Mert leszöktek vóna, de akkor es csak halál lett vóna, s így ott, ahogy fennmaradtak, ott es úgy meghaltak.”⁵²

Még más motívumokat is meg kellene vizsgálnunk, tán sorra.

Újabb keletű szövegmódosításnak kell tekintenünk az *édesanyám*, *édesapám* helyett használt *apukám*, *anyukám* megszólítást. Bizonyára egymástól függetlenül a kordivat hatására került ma már két ország határain is túl egy-egy változatba ez a megszólítás. Ág Tibor 1960-ban Zsérén, Nyitra megyében jegyezte le egyik változatát e balladának. Ebben az apát hazaérkezésekor így szólítja gyermeke:

*Jó estét, jó estét, édes jó apukám,
Hol maradt anyukám, hogy nem jön oly soká?
Ne sírj, édes fiam, haza jön estére,
És ha este nem jön, haza jön reggelre.
Este is eljőve, mégse jöve haza,
Reggel is eljőve, mégse jöve haza.
Mondd meg, édesapám, hol maradt anyukám,
Hogy nem jön oly soká!⁵³*

Nagyborosnyón Gáspár György 1977-ben így énekelte:

*Apukám, apukám, kedves édesapukám,
Hol van az én anyám, hol van az én anyám?⁵⁴*

Vagy később:

*Apukám, apukám, mondd meg nékem igazán,
Hol van az én édesanyám, hol az én édesanyám?⁵⁵*

Még más motívumokat is meg kellene vizsgálnunk, tán erre is sor kerülhet egy újabb, részletesebb elemzés során. Azonban már most leszögezhetjük, hogy ezen alkalommal is igazolódott, újabb gyűjtések eredményeként előkerült változatok vagy megerősítik a korábbi megállapításokat, feltevéseket, módosítják az előző következtetéseket, esetleg olyan jelenségekre is fényt derítenek, amelyek az eddigiekben ismeretlenek voltak, s így teljesebbé válik egyetlen típusról kialakult vélemény. Még azt is fűzzük hozzá, hogy a bizonyító adatok egy jelentős része magyar ajkú cigány énekesektől származik, akik tehát magyar balladákat eddig ismeretlen motívumokkal őriztek meg.

Amikor úgy tűnt, hogy nagyjából befejeződött a *Kőműves Kelemené* balladájának életútja az erdélyi magyarság körében is, akkor újabb jó néhány változat került elő a cigányságtól, bizonyítva, hogy tovább kell folytatnunk a gyűjtéseket.

1994. augusztusában.

Jegyzetek

1. Kriza János 1863.476:584j.
2. Faragó József 1977a.132.
3. Faragó József 1977.125.
4. Vargyas Lajos 1959;1960;1962.
5. Vargyas Lajos 1967.
6. Vargyas Lajos I—II.1976.
7. Dános Erzsébet 1938.
8. Csanádi Imre—Vargyas Lajos 1954. 67—78:5—9.
9. Ortutay Gyula—Kriza Ildikó 1976.9—22:1—5.
10. Faragó József 1965;1973;1986.
11. Vargyas Lajos II. 1976.13—43:4—8.
12. Vargyas Lajos II. 1976.27—43.
13. Albert Ernő 1990—1991.
14. Pozsony Ferenc 1984.239.
15. Seres András—Szabó Csaba é.n. 166:104.
16. Albert Ernő 1992.
17. Vargyas Lajos 1994.92—93.
18. Faragó József 1977b.
19. Albert Ernő 1989.51.
20. Vargyas Lajos 1959.42.
21. Albert Ernő 1993.160—166.
22. Albert Ernő 1990—1991.1.sz.10.
23. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.6.
24. Albert Ernő 1980a.38.
25. Albert Ernő 1980b.117.
26. Albert Ernő 1990—1991.5.sz.8—9.
27. Pozsony Ferenc 1984.61.
28. Pozsony Ferenc 1984.66.
29. Albert Ernő 1993.161—166.
30. Vargyas Lajos II.1976.36.
31. Vargyas Lajos 1994.93.
32. Vargyas Lajos 1994.93.
33. Vargyas Lajos II.1976.33.
34. Kónsza Samu—Faragó József 1957.188.
35. Albert Ernő 1990—1991.3.sz.5.
36. Albert Ernő 1990—1991.4.sz.7.
37. Pozsony Ferenc 1984.65.
38. Vargyas Lajos II.1976.34.
39. Képes Gáza 1972.253—257.
40. Vargyas Lajos 1988. V.310.
41. Vargyas Lajos 1988. V.310.
42. Albert Ernő 1990.1.sz.10.
43. Albert Ernő 1990—1991.1.sz.(2) 6.
44. Albert Ernő 1991.1.sz.(2) 6.
45. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.(3) 5.
46. Albert Ernő 1990—1991.2.sz.(3) 5.
47. Albert Ernő 1990—1991.6.sz.(7) 7.
48. Albert Ernő 1989.50.
49. Albert Ernő 1989.47.
50. Albert Ernő 1989.50.
51. Albert Ernő 1989.50—51.
52. Albert Ernő 1989.53.
53. Vargyas Lajos II.1976.14.
54. Albert Ernő 1977. kézirat
55. Albert Ernő 1977. kézirat

IRODALOM

- Albert Ernő
1977 Kőműves Kelemen (kézirat)
- 1980a Újabb műfajokra is figyelünk. Művelődés XXIII.5.sz.35—39.
- 1980b A nagy bécsi torony. Gyökerek XIV.1(44).sz.117.
1989. Édesanyám sok szép szava. Bukarest.
- 1990—1991 A Kőműves Kelemen balladájának változatai Háromszéken. Tulipán Füzetek I.1.sz.9—11; II.1. (2).sz.5—7; II.2. (3).sz.3—5; II.3 (4)sz.7—8; II.4 (5).sz.8—9; II.6 (7).sz.5—8; II.7 (8).sz.3—5.
- 1992 Kőműves Kelemen (kézirat)
- 1993 Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. In: Bama Gábor—Bódi Zsuzsanna: Cigány néprajzi tanulmányok 1. Budapest, 151—173.
- Albert Ernő — Faragó József
1973 Háromszéki népballadák. Bukarest.
- Csanádi Imre — Vargyas Lajos
1954 Röpülj, páva, röpülj. Budapest.
- Dános Erzsébet
1938 A magyar népballada. Budapest.
- Faragó József
1965 Jávorfá—muzika. Bukarest.
- 1973 Gyönyörű Bán Kata. Bukarest.
- 1977a Népballadánk Európában. In: Balladák földjén. Bukarest, 125—135.
- 1977b F. Szabó Sámuel marosvásárhelyi népköltészeti gyűjtőmozgalma az 1860-as években. In: Balladák földjén. Bukarest. 87-97.
- 1986 Virágok vetélkedése. Bukarest.
- Képes Géza
1972 Napfél és éjféli. Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest.
- Konsza Samu — Faragó József
1957 Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely.
- Kríza János
1863 Vadrózsák. Gondozta Faragó József. Bukarest, 1975.476: 584—585j.
- Ortutay Gyula — Kríza Ildikó
1976 Magyar népballadák. Budapest (második kiadás).
- Pozsony Ferenc
1984 Álomvíz martján. Bukarest.
- Seres András — Szabó Csaba
é.n. Csángómagyar daloskönyv. Budapest.
- Vargyas Lajos
1960 I. Francia eredetű réteg balladáinkban. Ethnographia 163—276.
- 1960 II. A honfoglaláskori hősepika továbbélése balladáinkban. Ethnographia 479—523.

- 1959 III. A „Kőműves Kelemen” eredete. Néprajzi Értesítő. 5—73.
- 1962 IV: Műfaji és történeti tanulságok. Ethnographia 206—251.
- 1967 Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad. Budapest.
- 1976 A magyar népballada és Európa I—II. Budapest.
- 1988 Hősepikából örökölt elemek. In: Magyar Néprajz V.310—315. Budapest.
- 1994 Magyar Népballadák. Budapest.

Barabás László

A GÚZSSZEKÉR (SÓVIDÉKI LEÁNYOK CSELÉDSORSA — 1922—1945)

Különös, számomra ismeretlen könyvecskét keresett elő Lukács Mártonné Sükösdí Erzsébet alsósófalvi születésű, Szovátára telepedett munkásasszony a régi családi iratok közül:

SZOLGÁLATI (CSELÉD) KÖNYV

Cseresznyés Mária számára, született Alsósófalvi községben, Udvarhely járásban, Udvarhely megyében, illetékes Alsósófalva községben. Kiadatott a rendőrkapitányi hivatal által 1904. évi június hó 30-án.

SZEMÉLYLEÍRÁS:

Születési év.: 1887

Vallása: ev.ref.

Termete: növésbe

Arcza: kerek

Szeme: kék

Szemöldöke: szőke

Orra: rendes

Szája:

Haja: sárgás

Fogai: épek

Szakáll: —

Be van-e oltva: igen

Sajátkezű aláírása (hiányzik).

A cselédkönyv tulajdonosa, Cseresznyés Mária a Sükösdí Erzsébet édesanyja volt. Életéről ez a könyvecske maradt fenn. Nem szívesen beszélt fiatalkoráról, cselédéveiről — emlékezik Sükösdí Erzsébet.

Cselédéveiről? A megalázónak tartott nevet, a Sóvidéken nem használták. A törvény és a kívülállók, a másik fél nevezte cselédnek a szolgálóleányt. A személyleírás után mindjárt a törvény következik (vajon hány szolgálólány olvasta el?). — *Kivonat a cseléd és a gazda közötti viszonyt szabályozó 1876-iki XIII. törvénycikkelyből. I Fejezet 1§. — Az, ki magát szerződésileg bizonyos háztartási vagy gazdaság körüli személyes és folytonos szolgáltatásoknak legalábbis egyhavi időtartamon át bérért való teljesítésére kötelezi, cselédnek, az pedig, ki a szolgálati szerződésnél fogva a cseléd bérét kiszolgáltatni köteles, gazdának nevezetik.*

Nem tudom, mit érthetett meg ebből Cseresznyés Mária, de a cseléd szót nem szerették a szolgálni induló leányok. Íme egy későbbi vélemény: „Amelyik asszon azt mondta, cseléd, az egy se jó asszon. A fene egye meg eszt a nagyságát, hát mű nem vagyunk cselédek, nem mentünk hezza. Addig vártunk, míg jött egy olyan, amelyik azt mondta:

— Maga el akar szegődni?

— Igen, el.

— Nekem is kellene egy leány!

Ehhez elmentünk, ez jó asszon.”

A cselédkönyv bejegyzése szerint Cseresznyés Mária tizenhét éves, mikor szolgálni állott. Az adatot nem tartom irányadónak, valószínűleg nem az első gazdája állította ki a könyvecskéjét 1904. június 30-án, fél évvel a szolgálatba lépés után. De mi űzte, hajtotta ezt a leányt? Kilencc év alatt, több városban tizenöt gazdánál szolgált! Konyhalányként kezdte Csiszár József kaszinófelügyelőnél 1904. január elsején, de már október elsején Zinty Gusztáv ügyvédhez szegődik. Miért kellett fél-évenként gazdát cserélnie? Miért ült özv. Weisz Ignáczné magánzónénál 1910. november 16-tól — mint mindenek — csak 1911. március 2-ig, ha gazdája azt írja a *Szolgálati bizonyítványába*: „minden tekintetben jól viselte magát”, vagy Herczeg Ferencné miniszteri oszt. tanácsos nejeénél 1911. március 4-től (az előző helye után hamar kapott új helyet!) 1911. július 4-ig, ha a bejegyzés szerint „hűséges, ügyes, szorgalmas és erkölcsös. Megelégedésemet kiérdemelte. Bárkinek ajánlható.” Mi nem érdemelte ki a Cseresznyés Mária megelégedését? A nagyobb fizetés kényszere űzte-hajtotta egyik helyről a másikra? A könyvből csak erre kapok választ; első helyén havi hét korona fizetést kapott, s ez alig egy-két kivétellel helyről-helyre emelkedett. 1913-ban havi harmincnégy koronát keresett. Hogyan élt, hogyan keresett gazdát, mit dolgozott, kivel találkozott kimenőkor? Élete legfontosabb könyvéből nem kapok rá választ. És miért kellett huszonhat éves koráig szolgálnia, miért csak akkor ment férjhez? Nem volt elég stafíringja? Ha a szolgálásban keresett pénzből állította ki magát, sok-e vagy kevés a menyasszonyi hozománya?

Cselédéveiről ez a másik dokumentum:

Másolat

1914. év Január 27-én Cseresznyés Máriának

Menyasszonyi hozománya és minden

hozza tartozandó fabutor és paraferniom

1. Első a fabutor összefoglalva, Egy kaszten, egy záros láda		Kor	fill
Egy kanapé, egy tálas, két ágy, egy asztal és két szék			
Ezeknek ára		108	
2	tétel Egy varogép	80	
3	" Tizenegy 11 darab párna és egy kicsi	68	50
4	" Kétdarab 2 derekaj kéttrend hajjal	58	60
5	" Három 3 darab dusza haj	9	50
6	" Négy 4 darab vetett ágy takaro összes ára	21	40
7	" Kettő 2 darab viselő ágy takaró	7	
8	" Hat 6 darab viselő párnahaj ára	7	60
9	" Hat 6 darab abrosz ára	13	20
10	" Tizenkettő 12 darab törülköző kendő 6 darab hat kor 6 darab 4 k 80 fil össz	10	80
11	" Kilenc 9 darab változó párna haj ára	9	30
12	" Tíz 10 darab zsák ára	10	20
13	" Egy cserge, egy gyapjulepedő ütette és egy szimpla, összesár	24	
14	" Egy 1 szekértakaró, kettő 2 darab alsó lepedő ára	7	30
15	" Kettő 2 rend menyasszonyi öltözet ára	34	50
16	" Kilenc 9 öltözet főrevaló keszkenyővel	81	30
17	" Kettő 2 nagy keszkenyő és egy hárász	15	20
18	" Egy gyapjú átalvető Kettő tarisnya ára	8	60
19	" Egy darab téli posztó ujas	10	
20	" Nyolc rend változó fehérnemű ruha felső és alsó	16	
21	" Egy darab vasaló, és egy hűsőrőlőgép	5	
22	" Összes konyhaedény berendezés ára	8	80
23	" Kettő pár lábbeli (cipő)	16	
24	" Kaszten és kanapé takarók	4	10
25	" Also szoknya Nyolcz 8 darab takaróruha	3	40
Ezenel lelki ismeretesen megbecsültük árakba Összeadva		638	30
Szász János mint szószóló gazda és			
Fülöp G Józsefné mint tanu			
Bálint Mihályné mint tanu			

Mi történt a házasság után? További életét is a cselédkönyvből olvasom ki. A krónikát az utolsó tiszta oldalakon kezdi, s ki tudja, miért nem fejezi be, még lenne hely.

„1914 január 14-én léptünk házasságra és 1914-be született október 11 Sükösd Ilona szombaton és 1917-be Sükösd Marika márczius 12 hétfő este 11 óra és 1918-ba Sükösd Amáli május 6 hétfőn 1920-ba

Sükösd Katalin január 14 szerdán reggel 1921 született Sükösd Vilma júniusba hétfőn Sükösd Dániel született 1923 január 5 pénteken délután 4 órakor. 1924 Sükösd Erzszi születet szeptember 7diken csütörtökön este 11 Sükösd Sándor születet 1928 július 10 szintén délelőt”. A másik tiszta oldalon: „Sükösd Marika meghalt 1924 február 25”.

Még lenne hely, s lett volna írivaló is. A nyolcadik gyermek után megszülte a kilencediket, és ketten még elhaláloztak. Férje az első világháborúból rokkantként tért meg, hat gyermeket kellett szinte egymagának felnevelnie. Ahogy akkorára nőttek, indultak ők is szolgálni. Cseresznyés Mária életformája gyermekeiben megisméltődött, a következő nemzedék is ugyanúgy járt szolgálni, mint az övé.

Az alábbiakban e ma még szóra bírható nemzedék cselédkönyveit, cselédemlékeit szólaltatom meg, keresve a feleleteket Cseresznyés Mária cselédkönyvéből rám meredő kérdésekre. A lejegyzett beszélgetésrészletek, vallomásszövegek a két világháború közötti időszakra és a második világháború éveire vonatkoznak. A sóvidéki cselédkedés, szolgálás újabb, szinte napjainkig fennmaradt formái (szezonzmunka a tengerparton, üdülőhelyeken, bejárónői státus stb.) újabb összeállítás tárgyát képezik.

A cselédeveire emlékező hat adatközlő közül kettő atyhai, kettő kórondi (illetve fenyőkúti) és kettő alsósófalvi születésű. Ez utóbbiak Cseresznyés Mária leányai.

Név és rövidítése	Születési év	Mikor szolgált
1. Tófalvi Ágostonné Oláh Juliánna TOJ	1908	1922—1933
2. Vinczefy Gézáné Lőrincz Erzsébet VLE	1912	1923—1933
3. Kacsó Istvánné Sükösd Iлона KSI	1914	1926—1946
4. Kerestély Gyuláné Kis Mária KKM	1917	1928—1937
5. Lukács Mártonné Sükösd Erzsébet LSE	1924	1936—1945
6. Simó Andrásné Lőrincz Anna SLA	1925	1938—1944

Lenézték azt, aki nem szolgált

SLA: Édesanyám azt mondta, aki leány nem szolgál, nem lesz asszon abból, amelyik legény nem katona, nem lesz ember abból. Tizenhárom éves voltam, s már elvittek szolgálni. Heten voltunk testvérek, édesapánk a faragásból nem tudott eltartani. Az erdőn a palánkáccsal kereste a kenyeret. Láttam, hogy a testvéreim, akik szolgáltak, milyen szép pénzeket küldtek haza, bizony pályáztam én is. Nekem otthon csak dolgozni jut, de nem vesznek se cipőket, se ruhákat.

Nem is követelözhattünk, mert nem volt honnat. Édesanyám megkérdezte, nem mennél el te is szolgálni. Én azt mondtam, elmegyek, mert láttam, hogy veszik a szép ruhákat a testvéreim.

VLE: Én már tizenegy éves koromtól elmentem szolgálni. Édesapám meghalt, s haton voltunk testvérek. Én voltam a nagyobb. Amikor meghalt volt az édesapám, valami sok adósság maradt, földeket is kellett eladjon édesanyám, és én őt nagyon sajnáltam.

LSE: Én legelőször tizenkét éves koromban szolgáltam Parajdon egy kereskedőnél. Takarítottam, segítettem főzni, s a gyermekeket is rendeztem. Nyáron odavoltunk, ősszel hazamentünk az iskola végett. Amíg nem konfirmáltunk, az én szüleim nem engedtek el a háztól.

KSI: Tizenkét éves koromban mentem el először szolgálni Erzsébetvárosba. Édesanyám is szolgált ott sokat, jártam is annál a nagyságánál...

TOJ: Tizennégy éves kortól már mentek szolgálni. Régebb azt mondták, aki nem szolgál, abból nem lesz jó háziasszony. Lenézték azt, aki nem szolgált, nem tud az se azt, se ezt, se főzni, semmit nem tud béosztani. Én is tizennégy éves koromtól huszonhatig jöttem-mentem, mint a zsidóban a fájdalom. Édesanyám meghalt, s a mostoha... ostoba. Elmentem.

KKM: Nálunk a legnagyobb gazda leánya is elment szolgálni, hogy lásson, tanuljon. Olyan is volt, hogy a családból két leány szolgált Szébenben, s ők itthon szolgát tartottak.

TOJ: Ezelőtt, hogy menjen egy leány gyárba dolgozni? A gyári leányokat münk néztük le, a szolgálók. Le biza! Azt mondtuk a gyári leán olyan ócska leán. Nem mentem vóna egy gyárba, hát hányszor hívtak. Ott vótak a testvéremék. Brassóba a cukorgyámál. Nem mentem vóna oda semennyiért!

Megkérdezte, elszegődnek-e

LSE: Télen nehéz volt az elhelyezkedés, mert ahol megbecsülték, onnét nem mozdul el senki télvíz idején. Nyáron sokkal könnyebb volt, mert hazakérték a leányokat a nehezebb munkaidőben. Egy unokatestvéremmel mentem Kolozsvárra, február végén vót. Ő is vitt egy címet, én is vittem egy címet. Viszont a címen nem kaptunk meg senkit. Azt mondja az unokatestvérem:

— Ne búsulj, Bözsi, elmegyünk egy családhoz. Csomagot küldtek, hogy vigyem oda. Elvisszük a csomagot, s lepanaszoljuk, hogy nincs hol megszálljunk se, és elhelyezkedjünk se.

El is mentünk, alig bírtuk a nagy csomagot. Kértük, engedjék meg, hogy egy széken reggelig ülünk el. Azt mondja az asszon:

— Nem tudok helyet adni maguknak.

— Hoztam egy csomagot, akkor tessék elvenni, hogy menjünk tovább.

Elvette a csomagot, felbontotta, megnézte. Akkor azt mondja:

— Hát maradjanak. Itt a konyhában valahogy megférnek.

Ottmaradtunk, megvirradtunk. Másnap reggel indultunk, hogy helyezkedjünk el valahol. S ahogy mentünk, ahol szoktak jönni-menni, akiknek szükségük volt ilyen leányra, van ott az a sétatér lefelé, ott megálltunk. Álldogáltunk és beszélgettünk. Odajön egy idős hölgy, s azt kérdezi:

— Nem szegődnének el?

— Dehogynem, mind a ketten állást keresünk.

— Nekem a kisebbik is elég volna.

Én voltam a kisebbik, a hónaljáig értem csak az unokatestvéremnek.

Azt mondja:

— Én itt megvárlak, ha esetleg megegyeztek, akkor gyere ide vissza, s mondd meg, hogy ne keressünk kettőnek szállást. Jött egy másik asszony is. Mondja az első, hogy neki a kicsi kellene.

— Éppen jó, mert nekem a nagy kell!

Avval ketten kétfelé elmentünk.

VLE: Úgy kerültem Bukarestbe, hogy ott szolgált az unokatestvérem. Egy angol mérmőknél. Ott akárkit nem fogadtak meg. Engem azért fogadtak meg, mert tudtam németül, megtanultam Szebenben.

KSI: Volt egy nagynéném Erzsébetvárosban, az keresett helyet. Sokan mentünk innét Sófalváról akkor egyszerre. Egy szekeret megfogadtunk, s az vitt odáig.

SLA: A testvérem egy zsidó papnál szolgált Segesváron, s járt a pékséghez. Asszonyom azt kérdezte, nem tudsz egy kislányt nekem is szerezni? Írta a testvérem, hogy édesanyám vigyen ki. Négy kicsi leányka esszetársult, édesanyám is jött. Egy kicsi átalvetőbe belépakoltuk a ruháinkat, s tettük a vállunkra. Megindultunk gyalog. Ki a Kalonda tetejére s Firtos tetőn, s ott le Keresztúrig. Pampóba s mezítláb. Addig nem láttunk vonatot. Na, jön a vonat. Sípolt, úgy megijedtem. A vonatban már büszke voltam.

— Úgy-e édesanyám is ott ül velem, nem jön haza?

— Ne búsuljatok, nem hagylak ott tüktököt!

Vót egy korondi asszony, rokonság, oda megszálltunk. Másnap reggel mentünk, elhordtuk az újságokat, adtak a kezünkbe egy-egy kiflit. Küldtek hogy ismerjem fel a utcákat.

TOJ: Egy falunkbéli katonával, Szász Jósakával értem oda Brassóba. Az állomáson aludtam. Ahogy annyira virjadott, elindultam. Jött egy kicsi férfi, s kérdeztem, merre vezet bé az út a városba.

— Hát maga ott mit csinál? — kérdi.

— Nekem ott egy barátném van, aki a helyet már megszerezte.

— Hát maga csak egyedül jött?

— Dehogy jöttem egyedül, egy falunkbéli katonával jöttem az állomásba, de elvesztettem, s egyedül maradtam.

Annál rosszabbat semmit se szólhattam, mint azt.

— Igen — azt mondja —, egy fiatal leány, el lehet képzelni, egy katonával. Maga nem egyéb, egy katona-Sári, szégyellje magát!

Én úgy sírtam, mint az eső. Én nem bánom, akármit mond, csak a városba érünk bé. Mikor odaértem, már lány vót a helyembe, mert elkéstem, s kellett keressek helyet. Osztán jött egy nagysága az utcán s kérdezte, elszegődöm-e. Mondom, el.

LSE: Úgy csinálták, mikor nekik tetsző leányocskát kaptak, hogy előleget adtak. Ha visszamondta, hogy nem megy oda, az előleget duplán vissza kellett adni. Mindenütt ez volt a szokás. Pláné, ahol nem ültek meg a leányok. Ott nem ültek meg, ahol a leánynak nem volt becsülete, nem kapott enni, gorombáskodtak vele, vagy kitették egy hideg helyre. Egy vendéglős adott foglalópénzt. De mikor el találta kottyintani, hogy vele egy szobába ké hálni, akkor már a hideg végigfutott a testemen. Ott volt az ember s egy fiú. S akkor egy fiatal leányka köztük vetkezzen, mosakodjon, hát ez már igazán nem egészséges dolog. Ott még kezdtek simogatni, ölelgetni, osztán nekem egyéb nem kellett. Én már ide bé nem teszem a lábam. De most a pénzzel mit csináljak? Mondom a barátnémnak:

— Elmegyünk a vendéglőhöz, s odaadod a pénzt a kasszaskisaszsonyoknak. Mondd meg, hogy én elutaztam.

Ugy is történt. Bévitte, odaadta, a főnök nem volt ott. Fel a villamosra, s eljöttünk.

Hol lesz megállásom?

SLA: Én olyan kicsi leánka vótam, hogy mikor a gazdám, Richter úr meglátott, azt kérdezte:

— Te kislány, te akarsz ide jönni?

Megtekergette a fejít. Olyan fényesség vót, úgy megijedtem. Reszkettem, féltem.

— Egy hétig itt marad, s ha nem olyan a mozgása, ha a mondottat nem csinálja, nem szokja meg, eljön — mondta édesanyám.

Richter úr leánya kedvesen hívott:

— Nézd — azt mondja —, jól fogsz itt élni. Ne búsulj, nem fogok én idegen lenni. Erre a kicsi fiúra vigyázol.

Lassan megvigasztalódtam. Gondoltam, nem ké menjek az erdőre eprészni, málnászni, féljek a farkastól, medvétől. Elküldtek fé Jáhorosba, mentünk vagy ötven kilométert gyalog. Megszedtük a két kosár epret, édesanyánk előnkbe jött, vette két karjára, vitte Szovátára, Parajdra eladni. Mindenre féhasználtak münköt, nem hevertünk az ágyba. Mégis jobb lesz itt a tisztaságba, mint az erdőben. Én bizony szót fogadok, csinállok, amit mondnak. Egy hétig asszonyom minden takarításomat, minden pucolásomat nézte. Otthon szigorúan neveltek, a mosogatásunkat is utánvizsgálták. Ha nem csináltuk jól, újra kellett csinálni, úgy bétanítottak. Asszonyom hallgatta, hogy rendezem a kicsi legénykét, mit csinállok. Azt kérdezte:

— Te még hol szolgáltál?

— Sehol.

— Nahát, a huszonkét éves leány nem csinálta úgy, mint ez a csepp leányka.

LSE: Bekerültem egy családhoz, egy öregasszony volt a gazda. Volt hat szoba, abból délelőtt kitakarítottam hármat, délután hármat. Főztem, piacra mentem, mindent csináltam, fát vágtam. Maradtam volna, de volt gazdasszonyomnak két boldogtalan testvére. Az egyik olyan bolond volt, két hétre, ahogy odamentem, kitört rajta a betegség. A háziasszonyt bevittük a kórházba, s akkor a kettővel ott maradtam, a két nem tökéletesen. Elmentem a piacra, s véletlenül megkéstem, mert eltévedtem. Én nem jártam ott soha. Nem tudtam visszamenni azon az úton. Ahonnan elindultam, mindig oda tértem meg. Mirc hazaértem, a nap hanyatlott le. Kijött az a férfi, s azt kérdi:

— Te hol tekeregtél?

— Nem tekeregtem, eltévedtem — mondom.

— Nem igaz!

— Hogyhogy nem igaz? Maga tudja, hol voltam?

— Tekeregtél a legényekkel!

— Hogy tekeregtem volna, nem lássa, most hozom, amit vettem.

Nem sokat szóltam, féltem is tőle, hogy nem normális. Fékapta a konyhakést, hogy a nyakamat vágja le:

— Megöllek, te ... te paraszt!

Mikor a kést fékapta, én felszöktem az ablakra, hogy szökjek ki az emeletről. Alattunk szabóság volt. Fialat suhanc fiúk voltak ott, beszéltek is hozzám. Hallották, kiáltottam, segítség. Eléggé ráztam az ablakot, hogy kirántsam, de nem tudtam. Azok kiszöktek lentről, s futottak

fel. A félkegyelmű, mikor látta, hogy az ablaknál jönnek a lentiek, a kést bédobta az asztal alá, s befutott a szobába, bezárkózott. Bezárta a verendaajtót is, hogy ki se tudjak menni. Azok béütötték. Kérdik, hát a kés miért van az asztal alatt. Mondom, le akarta a nyakamat vágni. Ezek jöttek, s elmentünk a rendőrségre. A rendőrség kiszállott, s azt mondta, tovább itt nem maradhat. Mondom:

— Hova menjek rögtön most?

— Háljon a rendőrségen!

— Én? Én biztosan nem hálok a rendőrségen! Én nem loptam!

A rendőrök azt mondták, ha nem nyitja ki az ajtót, főbe lövik. Kinyitotta, de avval a feltétellel, hogy őt ne bántsák. Azt mondta a rendőr, legyen szíves fizesse ki a leánykát. Neki nincs pénze. Essze-csomagoltam, s eljöttem fizetés nélkül. Gondoltam, csak találok valakit, ahol elháljak, s holnap elhelyezkedem. Ahogy így állok a lépcsőházban, jön egy kicsiny asszon, akkora, mint én. Ismert, mert ott laktak abba a házba, csak fent. Azt kérdi, mi van. Bözsikém. Mondom.

— Nem baj, gyere hozzám. Van két kicsi fiam, s ügyelsz reok.

Megörvendtem, nem maradok az utcán. Akkor a két rendőr elköszönt, s én a kicsi asszonnal elmentem, s megszegődtem.

TOJ: Udvarhelyre bémentünk Ferenczy Károlyni. Nagy gazdasága, nagy vendéglője vót. Az úr ideges természetű vót. Kellett csinálni fatányérost, vagy vót pörkölt vagy leves. Meg vót készítve, le vót téve a jégpincébe, s azt kellett felhozni. Olyan ideges volt az úr, nem mondta, hogy hozdad fel ezt a fatányérost, vagy hozza fel azt a levest, hanem azt az ... izét ... azt az ... izét hozd fel ... de még mindig nem tudtuk, hogy mi az. Elmentünk, mentünk, hoztuk fel, ha én, ha a társam. De nem tudtuk tőkéletesen. Vót úgy, hogy megtaláltuk, s vót úgy, hogy nem. Vissza kellett vinni, s akkor káromkodott. Az nekem borzasztó nehezemre esett. Azt mondtam:

— Nekem ne káromkodjék az úr, hanem mondja meg, hogy mit hozzunk, s ha nem, osztán megbolondulok, egyszé a fejibe vágok egy üveget vaj lábost, vaj ami a kezembe lesz.

— Ej, bolond csipros korondi, ej ezzel baj van — mondta csúfon-dárosan.

Ez osztán nekünk nem esett jól. Az egyik szolga udvarolt az egyik szolgálótársamnak, el is vette. Annak a menyecskének a testvére volt Brassóba, s az írta, hogy milyen jó helyet szerét neki. Az fémondott, ment oda. Azt mondtuk, ebbe a rossz helybe többet nem ülünk. Én es fémondtam. Addig soha nem tudja az ember egy helyet megállapítani, míg ott vagyunk, csak azután.

Egy öreg nagysága megfogadott. Adott nagy pénzt, százötven lejt egy hónapra. Tízszé kellett venni egy kiló húst, de azt legalább ötszázétszázé visszaküldte a mézáróshoz, nem vót jó. Végül odacsapta a mézárós, na, vigye, ha akarja. Az a hús vót, amit visszavittem. Annak a húsnak levágta a hinyárját, s beledobta a szószba, s azt adta nekem. Nekem az nem kellett. Azt mondtam, nem bánom, ha hagymát eszik es, de nekem es abból adjon.

Vettek a nagyságáék három malacot. Hallottam, hogy németül beszélgetnek a háziasszonnyal, én nem tudtam, mit beszélnek. Közösen járatják az újságokat. Azt mondja a nagysága, hogy a háziasszonytól hozsam el az újságot. Bémegeyek, s azt mondja a háziasszony:

— Maga mondjon fé, s én magát elrendezem. De most úgy kite szem innét, mintha magára haragudnám. Osztán maga egyébbel ne törődjön.

— Jól van, jól, de hogy tudok fémondani?

Mert azt mondták, csak akkor engednek el, ha más lányt viszek magam helyett.

Nahát mikor az újságot ideadja:

— Menjen maga, ne tátsa a száját! Mit áll meg itt, mit bámul engem?

Aharról kijöttem. No, azt mondja a nagysága, látja, hogy nem szereti a házínagysága, hogy megálljon, bámuljon. Mikor beküldik az újságért, maga kérje az újságot, s jöjjön rögtön.

Kivittem a szemetet hátra, s a házínagysága futott utánam, hozta a szemetet. Azt mondja, maga készüljön úgy, hogy utazom el, s elkérem én, hogy apámnak hozzon vissza házikenyeret. De most hamar menjen, ne vegyék észre, hogy ketten vagyunk. Jön bé, mondanak németül, mondanak, hát elkért. Mikor menyünk felazon, azt mondja:

— Azért mondtam, hogy felmondjon, hogy a három malacot megvették. Nem elég, hogy azt a kevés bért adja, s magának rendesen enni sem ad, azt mondtá, ha megdöglik a malacból valamelyik, akkor a maga fizetéséből vonja le.

Én kellett hordjam a szomszédból nekik az ételt. Azt mondtá a háziasszony, minek kell a malac, miért nem vettek készen egy disznót. Van nekem egy barátnőm. azt mondja, viszen oda.

— De kérjél legalább ötszáz lejt, mert ott megadják. Nekik rendes jó leány kell.

Bé es mentünk, s rögtön megfogadott. Adott nekem ötszáz lejt. Ott osztán az évet kitöltöttem.

KKM: A többi lányok mind elmentek Brassóból, nagyobbak lettek, s egyedül maradtam. Édesanyám azt akarta, hogy menjek Szebenbe,

mert ott vót két fiútestvérem. Odamentem, ott szolgáltam hat és fél évig. Elmentem a fiútestvéreimhez, ajánlottak ide-oda. Ha tetszettem az uraknak fölvettek, ha nem, mentünk tovább. Az első helyemen nyolc hónapig voltam. Szövőmester volt az úr, cseh volt, Csehszlovákiából jött, a nagysága magyar. Volt három kislányuk. Nem akartak jobb fizetést adni, s hittak olyan heré, ahol többet adtak. Odamentem. Zsidóul beszéltek, nem lehetett megérteni. Velem magyarul beszéltek, egymás között zsidóul. Az öregnek, Samu Józsefnek bútorüzlete volt, a fiatal úrnak mozija, Schön Pistának hitták. Foglalkozott juhbőrökkel is. Hozták oda, s adta el. Dolgozni, dolgoztam eleget, mostam, főztem, gyereket neveltem. Fizetni is fizettek ötszáz lejrt egy hónapra. De aztán elmentem Temesvárra, mert ott is volt egy bátyám, s azt mondta, ne szolgáljak ötszáz lejért, mert ott ezer lejrt kapok. Elmentem oda, s ott mindjárt meg is kaptam az ezer lejrt. Táblabíró volt, akinél szolgáltam. Domnu judecător Rădulescu. Felesége magyar volt. Az úrral beszélgettem románul, a nagyságával magyarul. Gyermeke nem volt, csak egy kutya. Vendéglőből hordtuk az ételt, otthon nem kellett főznie. Takarítottam, mindent csináltam. A kutyával mindennap háromszor sétálni kellett.

Hát, amint egyszer sétálunk, látom, hogy a szebeni nagysága a kirakatot nézi. Úgy megijedtem, gondoltam, valamit réám fogtak, vagy valami elveszett. Felmentem, de nem mertem a nagyságámnak szólni, mert azelőtt olyan három héttel mentem oda. Hát csenget valaki, s hát a nagysága. Réám borul, sír, miért hagytam őket ott, azt mondja, mióta eljöttem, még tisztességesen nem tudott enni. Nem tudnak főzni neki, mert megszokta az enyémet. Azt mondja, visszamennék-e? Restelltem mondani, hogy nem megyek vissza. Azt mondtam, visszamegyek. De nem mentem. Itt jobb vót, nem vót annyi munka, a fizetés es jobb vót. Az ember a jót megszokja.

KSI; Az első helyen örmények voltak. Ügyes, katolikus népek. Mostam, főztem, mindent csináltam. Nagyobb lettem, s több fizetés kellett volna. Elmentem egy másik heré, az ember táblabíró volt, román, a nagysága magyar. Minden héten dagasztottam kenyeret. A tészta-t szervétába belékötöttük, s vittük a pékhez. Megvolt a pontos óra, vetette bé, délután mentünk utána. Ahogy dagasztottam, mind mondott, mind mondott, hogy kicsidenként vegyem, s úgy sűröljam. Én úgy soha nem dagasztottam. Addig dagasztottam, hogy a tészta el volt bolondulva. S nem elég, nyakon is vágott. Na, erre én a tészta-s kezemmel megmarkoltam. Kezdett sírni, hogy meg akarom ölni. Az ujjába valamit belészúrt, s kezdett folyni a vére. Meg is öltem volna, miért ütött nyakon, mikor jól dagasztottam? Jött a tejes. Azt mondta, menjen s

küldjön egy rendőrt, mert a leány meg akarja ölni. Elvittek a rendőrségre. Jött az úr. A városi kapitánynak elpanaszolta, hogy mit csináltam. A rendőrök néztek össze, s kacagtak. A város megtűt, hogy Vasilenét megverte a cselédje. Az úr azt követelte, hogy zárjanak be. A városi kapitány azt mondta, nem lehet, mert még nem vagyok tizennyolc éves. Kifizetett s eljöttem. De kiadta a rendőrségnek, hogy keressenek el a városból. Felültem a motorra, a város szélén leszálltam, s kerülővel elmentem a nénémhez. Osztán hazajöttem. Télen Parajdon szolgáltam Polacseknél, fűszerboltja volt. Tavasszal Szebenben mentem.

Délután megérkeztem, bódorogtam egész este, ott háltam egy vendéglőben. Másnap addig kasmatoltam, hogy elvezettek egy üsmerőshöz. S osztán elszegődtem egy jó heré, három évig voltam ott. Egy öreg pár volt, a nagyságát Schwartz Rozáliának hívták, kalapüzlete volt. Főztem, mostam, takarítottam. A konyhában, a sarokban volt egy ágy, azon aludtam. Jól volt itt, mert sok jándékot is adtak, aranykarika fülbevalót kaptam tőlük. Osztán az öregasszon meghalt, s az öregúr megszémbesedett. Egyszer részegen hazajött, kezdett taszigálni, s hogy nem hagytam magam, reám ütött. Erre én fétaszítottam, s reavertem. A leányának megparancsolta, hogy keressen el. El kellett jöjjek, másképpen jó volt.

Ésment egy rossz heré kerültem, a város széjire. Gazdám mészáros volt. A piacról vett sok zöldséget, s a hússal együtt árulta. Zsákokkal hordatta a cselédjeivel, s dupláján adta el. Nem szerettem, vagy két hónapot ültem. Eljöttem, hazakerültem. Megint visszamentem Szebenbe, egy nagy családhoz kerültem, volt a gazdának hat fia s egy leánya. Az úr gazdag ember volt, sok munkása volt, betongyűrűket csináltak. Mostam, főztem, takarítottam a nagy családra. Minden héten sütöttem egy nagy tekenyő kenyeret. S akkor vakbélgyulladással megbetegedtem, kórházba kerültem, megoperáltak. Az orvos azt mondta, egy évig ne emeljek, ne végezzek nehéz munkát. Haza kellett jöjjek. Szeptembertől itthon voltam januárig. Kezdtém kicsit jobban érezni magam, kévánkoztam a táncba. Mikor hazamentem, azt mondja édesapám, te már észre jobban vagy, immár elmehetnél szolgálni. Hárman szolgáltunk akkor rajtam küjjel, Amáli, Vilma, Erzsi. Menni kellett nekem is.

Egyik testvérem Kolozsváron lakott, ahhoz mentem, békerültem egy szállodába. Egy zsidó nagysága volt a főnök, Feleki Erzsébet. Naponta huszonkét szobát takarítottam. Jó fizetésem volt, hatszáz lej, én is már nagyobb voltam, húsz-huszzonegy esztendő. Csak az lett a baj, hogy megint megbetegedtem. Egy vider víznél nem lett volna szabad többet emeljek. Hazakerültem, egy kicsit pihentem, megint visszamentem, elszegődtem az Erzsébet fürdőbe. Ott nagy mocskosság volt, mazlagság,

nem szerettem. Elementem a szálloda felé. Hát a főnökné ott van az ajtóba. Azt mondja, jöjjön vissza. Igen, igen, de hogy hagyjam ott a helyet? Mondja azt, írták otthonról, hogy menjen haza. Úgy volt, ha tizenötödikén fémondtunk, elsején eljöhettünk. Visszakerültem a szállodába. Sokáig ott voltam, nyárig. De megint beteg lettem. Májusban végig kórházban voltam daganattal. Az orvos azt mondta, lehet injekcióval elmúlik, lehet operálni kell. Mikor kikerültem, elszegődtem egy mészárosnál. Eljöttünk Szovátra, a fürdőre. Saját villájuk volt. Hozta a húst, ott árulta. Eljött karácsony, és nem adott semmi ajándékot. Megharagudtam, mert szoktak adni mindenütt ajándékot. A főnökné esment visszahívtott a szállodába. Sokáig ott voltam. A főnöknével nem is volt baj, a szobaasszonnyal vesztünk össze. Olyan fuzsitus asszony volt, nem volt egészséges, ha nem veszekedhetett. Elkerültem egy olyan heré, hogy ketten főztünk az úrral. A konyhában volt egy olyan díván, azon aludtam, s örökké azon volt egy kutya is. Attól én furesa betegséget kaptam, megrühösödtem. Egész testemet elváltam. Az úr meglátta, hogy vájom a kezemet, s azonnal szélnek eresztett. Beírta a könyvbe, hogy betegen jött, s elbocsátottam. Megint békerültem a kórházba. Megfertőződtem, azt mondta az orvos, valami ekcémám van. Mikor kikerültem, egy siklódi leánnyal elhatároztuk, hogy beállunk maltert hordani, meguntuk szolgálni.

Azon a poszton...

LSE: Avval a kicsi asszonnyal elmentem, s megszegődtem gyermekisasszonnyak. Ezt a posztot úgy nevezték. Két-három személyt is tartottak. Volt szakácsné. Mikor esetleg nem bírja a szakácsné, még segítsek neki is. Reggel a gyermekeket felköltöttem, megfürösztöttem, tisztába tettem. Egyik hatéves volt, a másik hároméves. Akkor reggelit csináltunk a szakácsnéval, ennek adtunk. Míg a gyermekek játszottak, segítettem takarítani. Mikor szép idő volt, mentünk sétálni. Tizenegy felé tízóraitunk. A szakácsné béfejezte az ebédet. Ők zártak az üzletbe. Főnök volt az ember egy üzletben, kasszás az asszon, de szolgálta is volt kettő. Megebédeltünk, utána a gyermekeket lefektettem, azután segíttem a szobákban rendezni, megstopoltam, ami lyukas volt. Mikor a gyermekek fékeltek, uzsonnyát adtam nekik. S akkor megint egyet játszottunk a gyermekszobában. Segíttem a szakácsnénak. Ez nekem jó volt, mert tanultam. Mint gyermek érdekelt, hogy Boris néni ezt hogy csinálja, azt hogy csinálja. Azt is megengedte, hogy én csináljam. A szakácsnénak s nekem külön szoba volt s ágy. Két évig laktam ott,

megbecsültek. Mikor a gyerekek kaptak reggelit, tízórait, én is ugyanúgy, ugyanabból. Megbecsülték a leánt mint embert.

Aztán nagyon leégték ők is, elvették az üzletjeiket. Zsidók voltak. Előbb a kasszából kitették az asszont, tettek mást, hogy az ember tartsa el a családot. Akkor az ember ment a kasszába, le kellett mondjon a főnökségről, az üzletet átvette más. Arról volt szó, hogy az ember csak kiszolgáló lesz, kisebb lett a keresete. Azt mondja az asszon:

— Bözsi fiam, el kell küldjem a szakácsnét. Ketten vajhon boldogulunk.

— Hát, amit tudunk, esszepótolunk — mondom.

Akkor az asszonnal ketten főztünk, ketten mentünk a piacra, s a gyerekeket vittük magunkkal. Mosóné es volt, annak is felmondott. Ezáltal az én fizetésem is csökkent. Kellett haza is küldjek, ruházkodni is kellett, nőttem, nem volt jó a kicsi ruha. Azt mondja nekem:

— Nem tudok emelni, Bözsi.

— Ne tessék haragudni, akkor én tovább kell menjek valahova. Muszjáj lesz oda menjek, ahol többet adnak.

Mondom az asszonynak, hogy mire terveztünk a szomszéd leánnyal, aki egy fényképszéknél lakott, fémenyünk Pestre.

— Jól van, Bözsi. Eléggé sajnálom magát, de nincs mit csináljak. Mint családtagnak, beleegyeztek, hogy jöjjenek el. Már az urának is kifelé állott a szekere rúdja.

VLE: Három évig voltam Brassóban egy gyermek mellett. Még azt is tudom, hogy Vinter utca egy szám alatt laktam. Némétek voltak. Nem volt nehéz, mert csak gyermek mellett voltam, avval mentem sétálni. Megtanultam tőlük németül.

KKM: Brassóban Binderéknél szolgáltam. Binder Bucinak hívták a fiúcskát, akire vigyáztam. Tizenkét éves voltam, s a gyermeket réám bízta, örökké együtt voltunk. Mondtam, hogy jöjjön, tanuljon, úja le a leckét. Ott volt az ölömben a palatábla.

— Ich hab gesagt, Buci, komm so lehrnen — Buci gyere tanuljál!

— Buci habt gesagt ich komm nicht, du bist nicht Lehrerin — Buci nem megy, mert te nem vagy tanító néni!

Így veszekedtünk. A nagyságának nagyon tetszett, hogy a gyermekkel vitatkozok, s azt mondta, maradjunk így, s lefényképezett. Én úgy beszélék most németül, ahogy Bucikától megtanultam. Úgy beszélék németül, mint egy gyermek.

VLE: Az angol mérnőknél volt egy hatéves gyermek, amellelt volt frájlány, s Annussal ketten mű szobalányok. Annus az első szobalány, én a második szobalány. Volt egy orosz szakácsné is. Az úr mérnök volt a követségénél. Elvette a cselédkönyvem, megnézte, németül kér-

dezetgett. Azt mondta, jól van, maradjak. Velek nem nagyon találkoztunk, csak mikor ettek. Ezek olyan urak voltak, hogy úgy kellett tálcán kiszolgálni, kézből. Szép fekete ruhába voltunk felöltözve, kicsi fehér köténybe, szép bonétába. Annus ment elől, én utána, ő vitte az első ételt, én a másodikot. Csak úgy, a vendégek körül kellett menni, és mindenki vett, amennyit akart. Takarítani volt szürke ruhánk. S nekünk külön egy cselédszoba. Jött a húsvét. Annus még haragudott is rám, azt mondja, hogy lehet hogy neked is annyi ajándékot adtak, mint nekem? Mikor én már régebb, hogy itt vagyok. Adtak finom csokoládét. Az úr ötszáz lejt, volt egy fiatalúr, az is adott ötszáz lejt. Nagyon finom népek voltak. Kített nekik a három év, és vissza kellett menjenek Angliába.

TOJ: Brassóban utoljára egy vaskereskedőnél voltam, Flörisch Károlynak hitták. Azt mondták a leányok, ha nem tudom mennyit fizetnének sem ülnének ott. Ez egy nagyon szigorú asszony volt. Akkor született egy gyermek, s kettő volt nagyobb. Mellettük volt a gyermekleány, s én voltam a mindenes. Mostam, vasaltam, főztem, mikor mit kellett. A nagysága megmondta, mit tegyek oda, a kamrában volt minden.

Mikor odamentem, megkérdezte, van mágának szüleje? Mondom, nekem nincs anyám, csak apám. No, azt mondja, magát nincs, aki megtanítsa semmire. Amit mondott, meg is tartottam. De azt mondom, ha meghalt, az Isten a porát is nyugtassa. Soha hogy engem megszidott volna, soha, soha. Mikor odamentem, azt mondták, így zár, úgy zár, a lány semmivel se szabad, hát ugye öt-hat, tíz kilóval vettük azt a vegyes süteményt. Azt mondta, akárhányszor ad a gyermeknek, mindig vegyen, s ha közbe kell, akkor is vehet.

S jött osztán a levél, hogy rögtön jöjjenek haza, mert édesapámat elhagyta vót a második felesége. Csak úgy engedtek el, hogy ha itthon a dógot úgy végzem, menyek vissza, de hát... Karácsonyba jöttem haza, itthon voltam március-áprilisig. Akkor mentem átal Temesvárra. Ott vót egy nagybátyám, nála vótam egy fél hónapig, míg a várost egy kicsit megmutatta, mi hol van. Jó helyre kaptam, olyan helyre, hogy el se akartak engedni. Az úr mozdonyvezető volt, tekintetes úrnak kellett szólítani, nagy fizetést kapott. A fia állásba vót a postán. A nagyságának vót egy kifőzdéje. Én ott mindenes vótam. Főztünk, s onnét elvitték, s vót, aki jött oda ebédre. Fél hatkor keltem. Mire felkeltek, reggelit csináltam, vót három kosztosfiú, azoknak kellett készíteni reggelit, tízórát, avval mentek az iskolába. Ki kellett menni a piacra bevásárolni zöldséget, majorságot, ilyesmit. Vót úgy, hogy a nagysága elment egyedül, akkor kocsit hívott, amivel hazahozta, amit vásárolt.

Vót úgy, hogy én kellett menjek. Máskor az üzletben meg kellett rendeljem, hogy mennyi hús, mennyi liszt kell, mennyi zsemlekása. Mindenből több kellett, s azt hazahozták az inasok. Mikor hazamentem, tudtam, mit főzünk, odakészítettem a vizet. Ha kellett laskát gyúrtunk, pénteki napon süttöttük a hígpalacsintát. Sőt vót úgy, hogy két-három helyre el kellett vigyem a kosztot. Az egyik kosztoscészét vittem teli, a másikat hoztam üresen. De azt nekem külön megfizették. Kaptam én ott kétezer-kétezerkétszáz lejt, mikor mennyit egy hónapra.

SLA: Én neveltem azt a kicsi fiucskát, s takarítottam hat szobát. A gyermek ruháit én mostam ki, én voltam vele, asszonyom hivatalba járt. A gyermek annyira megszeretett, hogy nem az anyját kiáltotta, hanem engem.

Egyszer a szőnyeg alatt kaptam pénzt, máskor az abrosz alatt. Elmentem a testvéremhez, mondom, kaptam ennyi s ennyi pénzt az abrosz alatt. Ott én mér kapok? Otthon sohase kaptam. Elhányják, annyi pénzek van? Az azért van, azt mondja, kipróbálnak tégedet, nem-e veszed-e el. Nehogy egy banit is elvégy. Egyszer a varrógép tetején le volt téve egy tángyér tészta. Senkise ette, már penészedett forma. Egyet elvettem s megettem. Akkor nem szólt semmit asszonyom, s másnap esettem belőle egyet. Mikor elvettem a másodikot, azt mondja, ki evett ebből a tésztaból, ki nyúlt hozzá? Én vettem, mondom, penészedett meg.

— Amit én valahova leteszek, ne nyúlj hozzá! Amit odaadok, azt megeheted, de ami le van téve, ahhoz nyúlni nem szabad.

Na, ez így eltőt. A tej fölít, azt mondja, öntsem ki a vécébe. A tejfölöt nem tudták értékelni. Otthon édesanyámmal vaját csináltunk, vertük ki. Nem öntöttem a vécébe, a tejfölöket leszedtem, vót egy háromliteres borkán, abba összegyűjtöttem. Tettem bé a kamrába, egy hét alatt teli lett. Olyan finom, mondom a testvéremnek. Végy egy kanalat, azt mondja, addig kavargassad, míg egy lesz, s osztán verjed ki. Megcsináltam a vaját, kivettem a vízből, megcifrátam, s bétettem a kamrába. Azt mondja az asszony nagy mérgesen:

— Mi az isten csudája van a kamrában?

Féltem, reszkettem.

— Vaj — mondom, — Én sajnáltam a tejfölet eldobni, disznó sincs, aminek odaadni.

Megkóstolja.

— Ez vaj, lelkem. Ez jó falusi szokás. Na, Anna, a vaj ára a tied. Te úgy megcsinálod, hogy finomabb, mint az üzleti.

Híttá a szüleit, nézzék meg, mit csinált a leányka. Azontúl minden héten csináltam vaját.

VLE: Bukarestben aztán békerültem ápolónénak egy családhoz, egy bojárhoz. Azért mentem oda, mert ott mind atyhaiak vótak. Ez egy nagy bojér volt Costică Ion, s a fiatal Costică Jarcă. A leánya Duca miniszterhez akart menni — így mondták —, s a földbirtokos nem engedte, hogy a vagyon szétmenjen, s valami onokatestvérihez adta. A leány elmebetegséget kapott, bévítették az intézetbe, de nem tudtak segíteni rajta, visszahozták. Hárman voltunk mellette ápolónak. Amikor rájött a roham, ütötte magát, a lábát dobogtatta. Magában beszélt. Volt, hogy ki is kergetett. Nehéz rohamjai voltak. A lánynak külön lakrésze volt a falusi kastélyban, Purculești-en, Turnu Măgurele mellett, s bent Bukarestben is volt egy háromszobás lakrésze. Mű a másik szobában voltunk, egyedül szeretett lenni egy szobában. Amit kért, mindent oda kellett neki adni, amit parancsolt, teljesíteni kellett. Mindig két lány volt szolgálatban, egy pihent. Nem lehetett, hogy csak egy legyen, mert féltünk.

Valica, így híttak a lányt, engem nagyon szeretett. Mikor nem voltam ott, mindig ordított, hogy engem vigyenek vissza. Chemați pe domnișoara Dimancea, így hívott engem, domnișoara Dimancea, unde este domnișoara Dimancea...

Gazdag család volt, de nem volt szerencséjük hezza. Monták, hogy Turnu-Măgurelénél építették azokat a hidakat, s a bojár a munkásokkal nem jól bánt. Mondták azok a családok, akik ott éltek, hogy átok fogta meg őket. Mert a fiukba sem volt örömük. Volt egy asszony, férjhez volt menve, volt három fia. És a fiatalúr a férfi megfogta az asszonnyal. A férfi elővette a revolvert, és azt mondta, ha nem veszi el azonnal feleségül, lelövi. El kellett vegye a barna kicsi asszonyt három serdülő fiúval...

Hat évig voltam náluk. Az első években még jött helyre egy-egy kicsit a leány, de az utolsó évben olyan rohamos lett, nem is tudott magáról semmit. Nem is vitték be Bukarestbe. Jó fizetést kaptam, ezernyolcszáz lejt. A szolgálat könnyű volt, de mégis nehéz. Három évig egyáltalán nem voltam itthon. Akkor az urammal megismerkedtünk, s mindig hívtak, hogy jöjjenek haza. Hazajöttem, s többet nem engedtek vissza, férjhez kellett menni. Ez 1933-ban volt. Annyt hallottam, hogy aztán meghalt Valica, s azután az anyja, apja is.

KSI: Kolozsvárról haza kellett jöjjenek, meghalt az édesanyám. Nem volt öreg, negyvenöt éves, de nem vitte doktorhoz édesapám. Utána kikerültem Aradra. Ott jó fizetést adtak, ezer lejt. Két gyermeket gondoztam, mire jöttek haza a nagyságáék, az ebéd az asztalon volt. Legjobb helyt itt voltam, azok becsültek meg a legjobban. Új cselédkönyvet csináltattak, s a betegsegélyzőt is kifizette gazdám, Szerdahelyi Géza. Jelentett bé azonnal. Ha beteg lett a leány, fizette a betegsegélyző. Ma-

radtam volna, de el kellett jöjjenek. Egy rendőr mindenhova elment, ahol magyar leány volt, s kiadta parancsba, hogy tizenkét óra alatt hagyjuk el a várost. Asszonyom belébetegedett, de nem volt mit csinálni. Ahogy jöttünk hazafelé, a vonaton szinte agyonvertek a rendőrök, fel volt fordulva a világ, még beszélgetni se volt szabad. Nem volt miért otthon üljek, elmentem Pestre a paprikagyárba. Reggel pótházmesterné voltam, míg megvirradt, a járdát, a lépcsőt megpucoltam. Elszegődtem aztán egy zsidó családhoz, de onnan elkergettek a németek. Kiadták, hogy a zsidók nem szabad cselédet tartsanak. Vitték is gettóba a zsidókat. Olyan rendes ember volt a gazdám, hogy mielőtt elvitték volna, keresett egy helyet nekem a mosodában. Kellott menjek a hadiüzembe is dolgozni. Egy reggel menyek oda, hát teljesen le van bombázva. A bombázások alatt annál a mosodásnénál laktam. Mentünk ki falura, vittünk ezt-azt, cipőt, edényt a lebombázott üzletekből, cseréltük el élelemre. Lenyúztuk a lovakat, ahol jobb hús volt, kivágtunk egy darabot, s megfőztük, megettük. Tavasz felé elmentek a németek. Béjöttek az oroszok. Úgy féltünk tőlük, mint a nyavalya. Kiadták, hogy aki háza akar menni, lehet iratkozni. Adtak papírt orosz—magyar leírással. Úgy hoztak minket, mint menekülteket...

SLA: Maradtam volna ott a gyerek mellett, de 1940-be haza kellett jöjjenek. Két óra volt adva, hogy esszepakoljunk. Muszáj volt jönni. Asszonyoméék mondták, maradj nekünk, felnevelünk. De jöttünk haza mind a tizennégy leány. Mikor a határnál jöttünk, ijesztgettek, hogy nem engednek át, mert már őrség volt. Szerencsére találkoztunk egy korondi szekeressel, István Marci bácsival, a leánya is velünk volt. Megörvendtünk. A szekérbe belébüttünk, s a határon átjöttünk. Mondták a leányok, hát te igazi jó helyen voltál, hogy fépakoltak, az én asszonyom fukar, nem pakolt semmit. Nekem pakolt, de még sírt es. Mikor két hete volt ennek, már Szőke Áronnénál szolgáltam Korondon. De nem szerettem, mert rengeteg pocegér volt, olyan egérbűz volt a házba. A ruhákat pocegerek között kellett felrakni a padlásra. Két testvérem Pestre ment. Írták, menjek ki oda, mert nem kell annyit dolgozni, s nagyobb fizetés van. 1941-ben elvitt édesanyám oda. Nagy Imre fűszerkereskedőhöz. A nagyeszű leányok nem bírták ezt a helyet. Este tizenkét óráig mértük a lisztet, cukrot, mindent, hogy mikor reggel a kuntsaftok jöttek az üzletbe, csak vágtuk le a jegyeket, s raktuk a csomagokat a pudlira. Éjfél utánig dolgoztunk. Fél háromkor felkeltünk gazdámval a csepeli csamokba vásárolni. Egy kocsi áru vivődött minden reggel. Mire kivirtjadott, reggel hat órára a kirakat meg kellett legyen csinálva. Utána árultunk, tejet, gyümölcsöt mindenfélét. Utána kitakarítottam, vasaltam, amit kellett. Gazdámék úgy akarták, saját

gyermeknek neveljenek. Az iskolába is beírtak, ott jártam ki a hatot s a hetet. De ahogy jöttek a bombázások, a szülők írták, hogy jöjjenek haza. Én se mertem ottmaradni.

Vasárnap délután

LSE: Csak vasárnap volt kimenő, öt óra után egy-két óra, annál több nem. Elmentünk a barátnőmékhez, egyet sétálni, s mentünk is haza. A sétateren szoktunk találkozni, a Szamos mellett a fák között. Megkérdeztük egymástól, na te hogy vagy, maradtál a helyeden? Voltak ott sófaliak, parajdiak, atyhaiak, kibédiek, makfalviak. Volt egy kicsi terem, ott rendeztek mulatságot, voltak rendezők, azok intézték. Egy-két órára bémentünk. Aki nem ment haza idejiben, aki késett, annak mondtak fel, csapták is el, mert arról tudták, hogy erkölcstelen személy, nem tartózkodik hezsa a paranesszóhoz.

SLA: Vasárnap délbe két órakor ebédeltünk, három óráig elmosogattam. Fél négy után elengedtek, négy órától nyolcig. Mentem a testvéremhez. Volt egy nagy kapualja, egy nagy kőkapu. Ott esszegyültünk hárman-négyen, eszórakoztunk. Táncoltunk, tanoltuk a korondi csárdásokat. Voltak olyan menyecske asszonyok, azok szórakoztattak.

KKM: Vasárnap délután volt a kimenő, ha el tudtuk végezni a dolgunkat. Nyolcra haza kellett menni, vacsorát adni, mosogatni. Ők mentek este, a gyerekekre ügyelni kellett. Mindenütt volt gyermek, csak ahol utoljára voltam, ott nem. Szebenben az Erzsébet úton volt tánc, az atyhai legények csinálták. Kifogadtak egy termet, s oda gyűlt össze vasárnap délután a székelység.

TOJ: Vasárnap délután a parkban találkoztunk. A legelső kérdés az volt, kaptál-e levelet, mit írtak hazólról, valaki nem beteg-e, valaki nem halt-e meg. Ahajt esszeszöktünk, egy kicsit táncoltunk, hop, hop, hop.

KSI: Szebenben a táncot a Kígyó utcában tartották. Petrás Lajosnak koresomahelyisége is volt, ott csináltak táncot a sófalviak, atyhaiak, még szüreti bált is. Én nem mentem, örökké beteg voltam. Aradon a Maios partján találkoztunk vasárnap délután.

SLA: Vasárnap délután kettőtől kilencig volt kimenő a pesti fűszerkereskedőnél, többet egyszé se. Mentünk a testvérekkel egy heré. Mind esszekaroltunk falusiakul és mentünk a ligetbe, a baromkertbe. Egyszé már le is fényképeztettük magunkot.

VLE: A nagysága mindig elvitt Tumu-Măgurélebe, hogy egy kicsit sétáljunk. Vasárnap az emberek szépen felöltöztek.

KKM: Színházba, moziba nem jártunk, nem volt arra nekünk módunk. Nem volt pénzünk. Ha volt, azt már haza kellett küldeni.

SLA: Vittek a hajón kirándulni. Moziba csupa kétszer voltam, színházba egyszer. Olyan magaslaton ültünk, hogy alól csak a fejeket láttam, kik játszottak. Én csak úgy elbámultam, eltátottam a számat. Nem emlékszem semmire.

TOJ: A temesvári úr idősebb vót asszonyomnál tíz évvel. Asszonyom ahova ment, én is mentem mindenüvé, színházba, moziba. Nem mint cseléd, mint saját leánya. Neki vót egy fia. Azt akarta, hogy menjek hozzá, legyen a menyje. Ha ment egy kávéházba, úgy mentem vele, mint a saját leánya. Én soha nem fizettem egy lejt se. Jöttek a gavalérok, s kérdezték, megengedi-e, hogy a kisasszont hazakísérjék. Én meg szorítottam a kezét, nehogy megengedje, menjünk hamar haza.

Asszonyom fiának vót egy angolkóros gyermeke. A gyermek annyira hozzám vót szokva, nem durváskodtam véle, megettetem, megmosdattam, tisztába raktam. Későbbben nem akart enni mástól. Úgyhogy vasámaponként, mikor kimenő volt, megkértem jöjjen haza, a gyermeket etessem meg. Én azt megettetem, de este ugye mentem a nagyságával színházba, moziba. A moziból valami kémnő jut eszembe, az nagyon jó volt.

KKM: Itthon két-három hetet leánykodtunk, mikor szabadságot kaptunk. De inkább nyarára hívtak haza, menni kellett a mezőre. Szebenbe voltam azért lakodalomban is, az atyhaiak csinálák, úgy, mint otthon.

KSI: Vendégek jöttek vasárnap délután, éppen öltözködtem. Az egyik férfi jön nekem. Maga egy jóképű lány — mondja nekem. Én már ugrottam neki. Gyere el innét, mondta neki a gazdám, mert ez megver. Nem hagytam közeledni senkit.

LSE: Nekem Pesten volt udvarlóm, de azért nem mentem hozzá, mert félttem tőle, hogy lenéz. Én a vüselkedésiből megláttam. A várban tanultunk valami szerepet a kórházi betegeknek, katonáknak, ő is ott volt velem. Nem ettem meg a kenyeret, csak éppen a végiből levágtam. A kenyeret a tányér szélén hagytam, s a húst is. Én otthon ettem. Mikor kijöttünk, megszólal:

— Bözsi, maga hogy csinál ilyeneket? Maga nem tette a zsebibe azt a kenyeret, azt a húst!

Mondom, hallgasson ide:

— Én egy kilencgyermekes embernek vagyok a leánya, de én még ilyet nem csináltam, hogy amit otthagytam, azt tegyem a zsebembe!

— Akkor miért nem mondta, hogy hozzam el? Tudja, hogy ez nekem egy nap kenyerem?

Én végigmértem őt. Az én apám egy hadirokkant szegény ember, s ő egy minisztériumi tisztviselő, de én már resteltem volna ezt megtenni. Ő beszélt tovább is velem, s vett virágot s cukrot.

— Bözsi, maga miért nem áll szóba velem?
 — Én nem akarok udvaroltatni. Én a falumban mindig kapok egy olyan szegény ember gyermekét, mint amilyen én vagyok, s tessék békét hagyni, utánam ne tessék járni...

KSI: Az én korombeli leányok mind hazajöttek a szolgálásból, nem maradtak ott, itthon mentek férhez. Egyről tudok, hogy Szebenben ment férhez, Káli Marikáról. Hezzament valami cigánhoz, s azt mondták, hogy az osztán eladta.

Ha a pénzt mind hazaküldi

KKM: Abba kellett járni, hogy spóroljunk. Ezelőtt úgy volt, hogy a leány akkor ügyes, ha a pénzt mind hazaküldi és nem pazar. Én mindig hazaküldtem. Vett édesanyám nekem is belőle, de nem sokat. Felélték. Ugye még két gyermek volt, baj volt. Egy kicsi gyűlt, s osztán vettünk mű es.

TOJ: Asszonyom azt mondta:

— Ezt maga jól jegyezze meg, ha maga egy hónapban keres két lejt, hármat magának nem szabad költeni. Úgy kell költse, hogy egy maradjon meg, s azt letétbe kell helyezze, s még ha teheti, még többet is kell spóroljon. Lehet, hogy férjhez megy, jöhet egy betegség, vagy valamit meg akar venni, s miből veszi meg, ha nem spórol? Annak az asszonynak ezt a beszédjít soha el nem felejtettem. Meg is tartottam.

LSE: Édesapám mindig béjött a fiútestvéremmel Udvarheré. Vettünk cipőt, ruhát, s ami felesleg maradt, avval vett a másik gyermekeknek. Nem azt vettünk, amit én akartam. Ha meg voltak szorulva, akkor az enyimet is elvették.

SLA: Vót ringispil Segesváron, de nem mertünk felülni. Nekitámaszkodtunk a híd karfájának, néztük. Spóroltunk, azért nem ültünk fel. Minden lejt esszetakarítottunk, küldtük haza a szülőknak. Nekem egy év alatt Segesváron javították a fizetést. Pesten a nagyobbik testvéremnek volt nyolcvan pengő, nekem negyven pengő. Egy év után fémentem én is nyolcvan pengőre. Édesanyám tudta, hogy mennyit fizetnek, a nagyobbik testvéremnek adni kellett átal, édesanyámnak el kellett számolni.

VLE: A két húgom is szolgált velem egyszerre. Egyik kapott nyolcszáz lejt, a másik ezer lejt. Azt a pénzt minden második hónapban küldtük haza. Két év alatt édesanyám megadta az adósságokat. Akkor azt mondta, most már vegyél te magadnak. Én megspóroltam a pénzeimet. Egy utazókosár fenekibe mindig belé tettem a fizetésemet. Amikor jöttem haza egyszer, hoztam tizenhatezer lejt. És mit csináltam? Buta

a fiatal. Édesanyám mind kiadta intereszre azt a pénz, kiadta kölcsön, hogy vegyenek juhokat, tehenet, amit kell, és persze nekem semmit. Nem volt annyi eszem, hogy magamra költsem. Nem tudom, milyen törvény jött bé akkor, hogy az adósságot nem kellett megadják, az a pénz konverzió alá esett. Volt, amelyik becsületes volt, és megadott belőle, de én nem kaptam semmit. Akkor ferhez mentem, és elmentünk Zernyestre. Ott dolgozott az uram, én egy kaszinóba takarítottam.

TOJ: Temesváron nekem jó fizetés volt, s a pénzt mind beraktam a bankba. Nem tettem egy heré, Sófalán es tettem bé s itt Korondon es két heré. Százezer lejnél is több volt már a bankban. Mikor a bankok megbuktak, harminckettőben, az mind egy lejig elment. Ebből nem tudtam semmit se venni. Akkor százezer lejért egy jó belsőséget lehetett venni, csúrt, házat. Ökeme várt, harmincháromban házassodtunk eszse.

KSI: A pénzből a stafirungot lassan beszereztem. A tollat a nagyságáéktól esszeszedtem, abból csináltam párnát. Vettem készen es abroszt, mindenfélét. Valahol meg van most is a papír, hogy mim volt, mikor férhez mentem:

<i>Hozomány</i>	<i>Férjhez menési stafirung felírási jegyzéke Sükösd Ilonának 1946 év IV 9-én</i>		
<i>Egy vetett ágy</i>	<i>100 000 lej</i>	<i>4 zsák</i>	<i>180 000</i>
<i>1 kanapé</i>	<i>120 000</i>	<i>1 átalvető</i>	<i>40 000</i>
<i>1 halló ágy</i>	<i>110 000</i>	<i>1 kicsi zsák</i>	<i>20 000</i>
<i>1 kredencz</i>	<i>200 000</i>	<i>14 törülköző</i>	<i>280 000</i>
<i>2 szalmazsák</i>	<i>100 000</i>	<i>8 kézimunka</i>	<i>50 000</i>
<i>2 derekaj huzattal</i>	<i>400 000</i>	<i>6 ablakra függöny</i>	<i>100 000</i>
<i>2 vetett ágyterítő</i>	<i>100 000</i>	<i>8 darab takaróruha</i>	<i>140 000</i>
<i>1 cserge</i>	<i>700 000</i>	<i>2 darab kredenc terítő</i>	<i>20 000</i>
<i>8 nagy párna</i>	<i>400 000</i>	<i>4 darab lábas csík</i>	<i>1 000</i>
<i>2 kis párna</i>	<i>40 000</i>	<i>18 sing szőnyeg</i>	<i>180 000</i>
<i>2 gyapjú lepedő</i>	<i>200 000</i>	<i>2 kicsi abrosz</i>	<i>30 000</i>
<i>2 abrosz</i>	<i>150 000</i>	<i>8 darab fejkendő</i>	<i>320 000</i>
<i>1 gyapjú átalvető</i>	<i>50 000</i>	<i>2 lajbis ing</i>	<i>50 000</i>
<i>2 harisnya</i>	<i>50 000</i>	<i>3 fehér szoknya</i>	<i>150 000</i>
<i>2 alsólepedő</i>	<i>100 000</i>	<i>4 darab ing</i>	<i>120 000</i>
<i>2 felsőlepedő</i>	<i>150 000</i>	<i>5 darab melyes kötény</i>	<i>150 000</i>
<i>8 abrosz</i>	<i>600 000</i>	<i>1 kötött szonya</i>	<i>50 000</i>
<i>2 párna huzat</i>	<i>100 000</i>	<i>5 női bugyigó</i>	<i>150 000</i>

1 szoknyának való	50 000	1 hús daráló	15 000
3 lájbi	150 000	1 kávédaráló	15 000
4 rend szövetroha	800 000	2 kicsi lábas	10 000
2 kabát	200 000	2 mázas tepsí	20 000
3 köntös	180 000	2 fődő	10 000
8 blúz	400 000	2 merítettő kanna	5 000
4 viselő szoknya	120 000	2 darab tál	10 000
1 hárászkendő	100 000	4 darab pléhtányér	8 000
5 kötény	100 000	1 tészta szűrő	5 000
1 essőtartó	100 000	1 kosztos csésze	30 000
1 félkiló gyapjú	20 000	2 plé csupor	4 000
1 diván párna	10 000	4 porcelán csupor	8 000
1 pár csizma	200 000	3 vizes pohár	6 000
1 magas száru cipő	180 000	1 üveg kancsó	2 000
3 pár félcipő	300 000	1 sőtartó	1 000
1 pár szanda	50 000	1 óra	25 000
8 zsebkendő	8 000	1 olló	2 000
12 pár harisnya	100 000	1 tűkőr	5 000
4 darab zokni	8 000	1 habverő	110
2 fazék	40 000	1 kávészervíz	5 000
3 lábas	30 000	2 darab mozdotál	30 000
2 dió daráló	20 000		

Összesen = 9083100

Az az kilencmillió nyolcvanháromezer és egyszáz lej végösszegre becsülteztet mely összeg a jelen forgalmi értéknél csak mérsékelt közepes ár alapon számíthatott.

Kelt Alsósófalván 1946 ápr. hó 9-én

Becsülő tagok
Cseresznyés Györgyné

Kacsó István,

A fent leírt tárgyakat és értékeket átvettem
Cseresznyés György
Lukács Mihály
Mint tanuk jelenvoltunk.

Poroncs alatt

KSI: Állandóan haptákban kellett állni. Reggel hat órától este tizenegyig poroncs alatt vótunk. A fene egye meg, egész elhatároztuk, hogy ennek véget vetünk. Egy helyt építettek. Megkérdeztük van-e szükség maleteser leányra.

— Maguk akarnak dolgozni?

— Igen.

— Ha igen, van itt egy bulgár. A megfogadja magukat kapálni, gyomlálni.

Odamentünk. Jött egy román ember a szekérrel, kérdezzük kell-e dolgozni. Megnézett. Kúsasszonyok voltunk öltözve.

— Tü tudtok aratni?

— Igen.

Főzött egy nagy puliszkát, ettünk. Felültetett a szekérre, messze kivitte a szekérrel. Ugy arattunk, mint két bolond, hogy lássák, tudunk dolgozni. Volt egy akkora leánya az embernek, mint mű.

— Úgy arass, mint ezek ne — mondta az ember a leányának. Minden napra kaptunk száz lejt, ennyi volt a napszám. A társam, a siklódi leány valahova elment, én egész nyáron ott dolgoztam, a többi mind román leány volt, csak én voltam magyar. Lovat vezettem a szántásrom, esténként kötöttük esse a karalábét, raktuk kosarakba.

TOJ: Esszetalálkoztam Temesváron egy barátnőmmel, mikor újból visszamentem. Ő szobaleány volt egy szanatóriumban. Te, azt mondja, kellene oda egy leány, szólok a doktor úrnak.

— Te Ilona, én vissza kell menjek a kifőzdésnéhez, mindenem ott van.

— Hadd el, itt sokan vagyunk, itt jobban telik. Az ember este legalább hancúrozik s jobban telik.

Vótunk vagy tizenketten leányok. Mind idevalók, majdnem mind korondi leány, vót siklódi, vót makfalvi, parajdi, sófali, mind székely leányok vótunk.

Annyira szerettek ott engem a betegek, hogy abból a pénzből, ami tringertet kaptam, abból vásároltam magamnak stafírungot. Rendesen reggel bémentünk, aki magatehetetlen beteg volt, azt megmosdattuk. Megágyasztunk, megreggeliztettük. Azután a parkettet kellett pucolni, hogy olyan volt, mint a tükör. Nekem volt öt szobám, egy fürdőszobám, egy véce s egy nagy-nagy folyosó. Addig a szobába nem lehetett bélépni, míg ki nem volt minden takarítva. A betegek mind nagy urak voltak, ügyvédek, doktorok, gyárosnék.

Az igazgató kért a doktor úrtól két szobaleánt. Az egyik valamiért nem tetszett a nagyságának, s mindenképpen úgy akarta, hogy én men-

jek át. De hát én ezt nem tudtam, hogy átal akarnak vinni, amíg egyszer a doktor úr azt nem kérdezte, hogy szeretnék-e az igazgató úrékhoz átmenni, vagy inkább maradnék az osztályon.

— Hát — mondom —, doktor úr, én már meg vagyok szokva az osztályon, mit járjak én oda?

Ebből osztán úgy eszevesztek miattam, hogy valami három hónapig a köszönésemet se fogadta az igazgatóné. Mikor megszólalt, azt mondja:

— Maga attól félt, hogy én leányhússal élek. Nem ettem volna meg én se jobban, mint itt az osztályon.

De hát én ott jobban szerettem, mert nem parancsolt egy asszony se. Nekem vót elég vikotám vélek. Állandó parancs volt a nagyságáknál.

Én az osztályon tanultam a dolgot, s abba jártam, hogy elvégezzem, s ott nem volt az az állandó parancs. Nem volt egy asszony mindig a hátam mögött. Ott már fizetett szabadságot kaptam, két hetet. Azoknak járt, akik legalább egy évet dolgoztak. Azt mondta a doktor úr, maga ne menjen falura, kár hogy falura menjen férhez. Maradjon itt, s csinálunk magából egy ápolónét.

LSE: Volt ott egy iskola az erdő alatt, Budán, s én mindenáron oda akartam menni, hogy az iskolába kerüljek be. Én úgy akartam, hogy dolgozzak, s közbe tanuljak is, de nem lehetett. Meg kellett volna fizessem a tanárokat. Nekem ehhez nem volt tehetségem. Szóltam a testvéremnek, segíj, te, hogy tanuljak, ott dolgozok, kosztot kapok, csak ruha kell. Azt mondta:

— Hadd el! Ne légy te nagysága! Jól van úgy, ahogy van. Én miből segíljelek?

Osztán úgy maradtam ott az iskolában mint kiszolgálólány.

VLE: Én már annyira kerültem volt... nem is tudom, miért ültem ott. A sok féléstől vagy mitől megkaptam a malária betegséget. Mikor hazajöttem hosszú ideig rázott a hideg. Eltöltöttem ott a fiatalságomat. Nem mondhatom, hogy egy kicsi jó életem lett volna, mert mindig másnak dolgoztam.

TOJ: Vót egy román főorvosné, beteg, trombózisa vót, deréktől lefelé a két lábát nem tudta mozdítani. Mikor bémentem a szobába, köszöntem, minden, de nem fogadta, a fejével a fal felé fordult. Mondóm az ápolónőnek, vajon nem süket-e vaj mi. Nem, azt mondja, haragszik az orvosra, hogy a leányt miért tette el. Na, gondoltam, megszólal nemsokára. A szobát kitakarítottam, ajtót, ablakot megpuoltam, még a kilincs reze is fénylett. Olyan szeretettel csináltam ott mindent, hogy még ma is csinálnám. Hát egy hét múlva úgy beszél velem, mint galamb. Ahol megfordult egy székelő leány, oda már többet nem kellett más.

KKM: Én a munkát szerettem, megcsináltam és kész. Mikor főzni kellett, főztem, mikor mosni kellett, mostam és kész. Édesanyám itthon tanított, tízéves koromtól a laskát meggyúrtam, dagasztani is tudtam, édesanyám sokat volt gyermekágyban. Láttam, hogy kell eresztéket csinálni. Szereték az atyhai leányokat, hogyne, mind ügyesek voltak, tiszták. Olyan rossz hely nem tudott lenni, ha jól csinálta, hogy azt mondják, maga nem kell.

SLA: Utánam a korondiaknak nagy becsületjek vót.

LSE: Főzésben, háztartásban, illemben, megjelenésben lehetett látni, hogy ki szolgált. Csak ragadott rea valami.

KSI: (saját kézzel írott ételreceptek az Aradon, 1939-ben kiállított betegsegélyző könyvecske üres lapjain — Carnet de asigurare pe anii 1939—1942 Asigurat Sükösd Elena Ocupația Servitoare); tojásos rudacska, kelkáposzta főzelék, tök főzelék, burgonyás kifli, lebencs leves, női szeszély, rétes tészta, képviselő fánk, lekvár eltevés, tojásos torta, burgonyás torta, kukorica torta. Mijen díjétát adunk, akinek sok a gyomor savja könnyű vegyes ételeket, főzeléket által törve és rántás nélkül, husokat főve...

Próbálkoztam, hogy az éveimet összeszedjem

VLS: Ó, nekem nincs meg a cselédkönyvem. Mikor az átvonulás lett, elveszett. Nem törődünk akkor vele, talán odaadtam a gyermekeknek játszani. Ha nekem meglett volna a cselédkönyvem, most jó nyugdíjat kapnék. Csak férjhezmenés előtt tíz évet szolgáltam. Így most csak az uram után kapok egy kicsi nyugdíjat.

KKM: Cselédkönyvem volt, csak a betegsegélyzőt nem fizette, Felit a gazdáék, s felit münk kellett fizessük. Így gondolom, nem tudom tisztán. Ők kellett volna felvilágítsanak, hogy ez a nyugdíjalapra megy. Én próbálkoztam, hogy az éveimet összeszedjem. Most hat évvel ezelőtt indultam meg, mondták, ha tanú van, hogy szolgáltam, akkor megkapjuk. De nem lehetett, mert kellett a betegsegélyző, az meg nekünk nem volt. A cselédkönyvem is odalett. Elmentem Szebenbe, de nem volt kivel értekeznek, hogy igazolják az éveimet. Az öregek meghaltak. A kisasszony mikor férhezment, kimentek Palesztinába. Kollektív nyugdíjam van.

LSE: Jó, hogy bé voltam jelente a rendőrségen, de kellett fizetni valami szindikátus alapokat. Aki fizette, azt fel kellett mutatni, annak beletudták a munkaidőbe. Nekem ezek nem voltak meg, hiába volt cselédkönyvem. Fenn dolgoztam, osztán lebetegedtem, s most itt vagyok. Nem dolgoztam annyit, hogy nyugdíjam legyen.

TOJ: Nekem Temesváron a szanatóriumban munkakönyvet csináltak vót, észe még most es ott van. Balázs Márta kolléganóm még tovább ottmaradt a szanatóriumban. Ha ő megmondta volna nekem, mikor vizsgálták a munkakönyveket, hát én esse tudtam volna szedni az éveket, hogy kapjak nyugdíjat, de most mivel igazolom, hogy hol s merre dolgoztam? Így semmit se kapok.

KSI: Aradon más cselédkönyvet csináltak, hogy ne legyen sok béírás. Azt jobban megfogadták, aki sokáig volt egy helybe, tudják, hogy nem egy tekerdő. Jó információ volt az. Aradon a betegsegélyzőt is fizettük. A mosóné osztán Pesten azt a cselédkönyvet kicserélte munkakönyvre. Értékesebb — azt mondja — a cselédkönyvnel a munkakönyv.

MUNKAKÖNYV

Sükösd Ilona kézilány számára

Születési helye: Alsósófalva község, Udvarhely vármegye

A munkanem (szakma), amelyben működik: fehérműtisztító

Kiadott a Budapesti Fehérműtisztító Ipartestület által 1944. évi május hó 16. napján.

SZEMÉLYLEÍRÁS

A munkakönyv tulajdonosának

Születési éve és vallása: 1914. ref.

Termete: közép

Arca: hosszú

Szeme: kékes szürke

Szemöldöke: barna

Orra: rendes

Szája:

Fogai: hiányos

Haja: barna

Szakáll: —

Különös ismertető jelei: vakbélműtéti sebhely

Foglalkozás: kézilány.

Osztán 1946 után nem voltam állami munkán, hogy kaptam volna egy kicsi nyugdíjat. Hús esztendőt szolgáltam, tizenhárom éves koromtól harminckét éves koromig. Legalább száz lej nyugdíjam volna annyi év után. A legkisebbik testvéremnek több esse volt. Nem ült meg a szolgálásban, csúf szája volt, a fáskamrában hált sokszé. Ott-hagya s elment állami munkára. Most jó nyugdíja van, élvezi!

TOJ: Most megfordult, a gyárosok vadnak előnyben. Most a szolgáltót lenézik.

LSE: Mikor ezekről kezdek beszélni a fiainak, félbeszakít:

— Édesanyám, azt gondolod, hogy ezeket a meséket valaki elhiszi? Olyankor a szívemet szorongatja valami.

*

Utolsó beszélgetésünkkor mondta Kacsóné Sükösd Ilona:

— Tudja, van ez a májusi bogár, cserebogár vagy mi, mű úgy hívjuk búsbogár. A gyermekek játszodnak vele. Megfogják, a szárnyába belészúrnak egy tőt, s osztán a tőt egy fába beléütik. A bogár repül kereken, mind egyfelé menyen, nem tud rendesen repülni. Ezt úgy hívják: *gúzssekér*. Ilyen volt a mű sorsunk is a szolgátságban, esztendőről esztendőre.

Egy hét múlva már csak e gúzssekérsors írott dokumentumait kérhettem el Kacsó Pista bácsitól. Ilona néni emlékeit is a sírba vitte.

* * *

Faragó József

ISMÉT AZ ÁRGIRUS-KÉRDÉSHEZ*

Előbb 1974-ben a marosvásárhelyi *Igaz Szó* 3. számában¹, majd 1977-ben *Balladák földjén* című tanulmánykötetemben látott nyomdafestéket az a *Magyar és román Argirus* című tanulmányom², amelyet ezúttal folytatni szeretnék.

Az előzmények megértése végett idézem Stoll Bélát, aki 1964-ben szabatosan megfogalmazta, hogy “az olasz eredeti mindmáig ismeretlen, de a nemzetközileg elterjedt *Árgirus*-mesetípusnak sem találtak még egy olyan változatára, amely minden részletében megegyezne Gergei szövegével”³. Három év múlva, 1967-ben jelent meg Kardos Tibornak *Az Árgirus-széphistória* című magisztrális monográfiája, azzal a lehangoló tanulsággal, hogy a kitűnő tudósnek egy emberéletrnyi fáradhatatlan kutatás árán sem sikerült rátalálnia az *Argirus* föltételezett olasz mintájára.

Amit ő és az *Árgirus*szal foglalkozó valamennyi korábbi magyar irodalomtörténész a távoli olasz irodalomban reménytelenül keresett, azt én közvetlen közelünkben, jobban mondva a sok évszázada velünk együtt élő román nép folklórájában bizonyítva megpillantottam. Idézett tanulmányomban egy olyan többszáz sornyi terjedelmű román balladatípus teljes és hibátlan változatait ismertettem, amely a román folklórterület legarchaikusabb részén, a Duna déli mellékfolyója, a jugoszláviai Timok völgyéből került elő, autentikus népi jellege kétségtelen, és nemcsak hősnének népi névváltozatai (Arghin, Arghiu, Ardiu), hanem cselekménye is a Stolltól igényelt “minden részletében megegyezik” a magyar *Árgirus*szal. Kutatásom tanulságait az utolsó sorokban úgy összegeztem, hogy “ami a román meg a magyar *Argirus* viszonyát illeti, csakis két eset adódhat: a) Ha Gyergyai a román folklórból merített volna, akkor a román *Argirus* a magyarnak valósággal édes szülője; b) Ha Gyergyai nem a román folklórból merített, a román *Argirus* akkor is a magyarnak a lehető legközelebbi rokona, valósággal édes testvére. Akár így, akár úgy legyen, a magyar *Argirus* atyafiságáról a román *Argirus* nélkül ezentúl aligha lehet többé komoly szót ejteni”.

* Elhangzott 1992. május 22-én Tatán, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz-kutató Osztálya által szervezett „Középköltészet, népi kultúra a XVI—XVII. században” című tudományos ülészakán.

1

Jó másfél évtized telt el tanulmányom megjelenése óta, ideje hát visszhangját figyelembe vennem.

Alig egy év múltán, 1978-ban írta Szilágyi Ferenc egy balladatanulmányában: “Az Árgirus szerzőjével kapcsolatban újabban fölmerült s elterjedt az a vélemény, hogy nem a — különben ismeretlen — székelyföldi (gyergyói) Gyergyai Albert, hanem a szepességi Gersei Albert főispán a szerzője (akiről éppoly keveset tudunk). A széphistória szókincse, a hangtani sajátságok (*üdő, leán, addégh* stb.), a jelentésbeli tájszók (*feltartott* »felnevelt«, *kert* »kerítés«, *azontól, »azután*« stb.) bizonyos alakváltozatok (*mihelyen, kívüülled, megh virágzik* ehelyett: »kivirágzik« stb.) s néhány mondattani sajátság (»Még csak kétszer eljő *látnia* tehozzád«, »Kész vagyok még érted halált *megkóstolnom*« stb.) viszont határozottan a Székelyföldre vallanak.” És ehhez egy tömör és precíz lapalji jegyzet: “Faragó újonnan kiadott *Árgirus*-tanulmányát már kéziratom lezárása után vettem kézhez. Ebben a székelyföldi lokalizálás és a román szövegek kapcsolatok mellett érvel.”⁴

Úgy is tetszik, hogy Szilágyit az *Árgirus* székely nyelvcsaláságai tovább is foglalkoztatták, mert 1980-ban *Árgirus széphistóriánk keletkezési helyéről és szerzőjéről*, majd ezzel úgyszólván egyidőben, 1981-ben *Nyomjelző szavak. Szófelderajzi és szótörténeti szempont a szövegek kronologizálásában és hitelesítésében* címmel⁵, egyéb kérdések között részletesebben és módszeresebben kiemelte a nyelvi bizonyítékokat, s egy részüket csíki székely, valamint moldvai csángómagyar balladákából és lírai dalokból idézett sorokkal is megerősítette. Példatárában így sorakoznak a fönnebb részben már idézett “jelentésbeli és valódi tájszók”; “az igeképzés és mondattani megoldás” olyan példái, mint a *megh virágzik* (kivirágzik), az “igekötők kettőzése” (*el-bementek, el-kimenend, el-feljutott*), majd az “igeragozási megoldások”, a már idézetten kívül: “Kit mostan restelle érettem hagynia”, vagy “Neked is akarom halálotat látnom”. Magam a székely és csángómagyar verses népköltészetből válogatott idézeteket tovább sorolhatnám, de példaként álljon itt csak a *megvirágzott*, mivel erre Szilágyi nem hozott példát. A moldvai Bogdánfalvából, Lészpedről és Trunkból, vagyis a déli csángók köréből a kolozsvári Folklór Archívumban őrzött kéziratokon kívül már négy változatban is megjelent az a minden bizonnyal közismert és közkedvelt párosító vagy házassító dal, amelynek első sorai így hangzanak:

*Megvirágzott e diófa,
Nagyot hajlatt három ága,*

*Még nagyobbat a zárnyékja,
Zárnyék alatt egy vetett ágy.*

*Ki sz ki fekszik abba zágyba?
Fekszik, fekszik Jánasz bíró.*

*Ki sz ki szjétál ott előtte?
Szjétál, szjétál Márjed asszany, stb⁶*

Szilágyi a *Nyomjelző szavak* című tanulmányának utolsó mondatában így összegezi a tanulságot: “S ha következtetésünk helyes: a szó-földrajzi vizsgálat segítségével sikerült régi irodalmunk egyik legköltőibb — s egyben legrejtélyesebb — darabja körül is némileg eloszlatnunk a homályt.”

2

Míg Szilágyi Ferencnek a széphistória székely eredetét és jellegét bizonyító nyelvészeti érveivel maradéktalanul egyetérttek, addig egyben-másban vitázni szeretnék Nagy Péter: *Az Árgirus-kérdéshez. Egy megközelítés körvonalai* című akadémiai székfoglalójával. Ez 1982. november 1-én hangzott el, majd rendre három helyen jelent meg: az Irodalomtörténet 1983-as évfolyamában,⁷ másodsor 1984-ben a Magyar Tudományos Akadémia Tolnai Mártontól szerkesztett *Értekezések, Emlékezések* című sorozatában,⁸ végül pedig 1986-ban bevezető tanulmányként a Stoll Bélától gondozott Gergei Albert: *Árgirus históriája* című kiadvány élén⁹.

Nagy Péter, bár nagyon röviden, de Szilágyi Ferencre is, reám is hivatkozik. Az előbbinek a három tanulmánya közül csak a *Nyomjelző szavakat* említette: Szilágyi “szófeldrajzi és szótörténeti adatokkal igyekezett bizonyítani, hogy a széphistória nyelvileg az erdélyi szó- és nyelvhasználathoz kötődik” (7). Nekem egy lapalji jegyzetet szánt: “A kérdést újra fölveti Faragó József [...] és egy ősi eredetűnek látszó, több változatban főtmaradt, Timok völgyéből lejegyzett román balladát ismertet, mely kétségtelenül sok vonásában rokona a mi Árgirusunknak” (15).

Lehet-e, szabad-e, érdemes-e új elméletet alkotni, amíg a régít nem sikerül megcáfolni vagy meghaladni? Az *Árgirus* székely szókincese, valamint közeli román rokonsága két olyan alapvető tény, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezek kritikai mérlegelése nélkül Nagy Péter ismét a Gyulai Páltól és Lázár Bélától föltételezett keleti eredet gondolatához tér vissza, de érthető módon ilyen önkorlátozásokkal:

“Természetesen itt a filiació megállapításához, esetleg az Árgirus-széphistória szövegéhez közel eső szövegváltozat felleléséhez a magamétól eltérő kompetencia kívántatik: alapos ismerete a perzsa—arab—török folklórgyűjteményeknek s nem kevésbé alapos ismerete a török—arab kódexeknek a XV—XVII. század között. Bár mielőbb lennének olyan irodalomtudósaink és folkloristáink — valamint a másik oldalról turkológusaink —, akik ezeknek a feltételeknek megfelelnek, s akik hajlandók időt, erőt és erudíciót szentelni az ilyen típusú kutatásoknak” (25). Majd kissé hátrább: “A keleti származást erősíti meggyőződése szerint az Árgirus-mese számos motívumának összecsengése az *Ezeregyéjszaka* jó néhány történetével. Az igazi összehasonlításhoz megint a nyelvi és szakismereti hiányok állják utamat” (28). És végül: “Mindezzel természetesen távolról sem kívánom azt állítani, hogy az *Ezeregyéjszakában* vagy annak egyik meséjében, vagy akár a mesék egy meghatározott csoportjában megtaláltam az Árgirus ősforrását. Pusztán azt, hogy ezek a mesék s egész világuk sokkal közelebb van az Árgirus-széphistória légköréhez, mesetechnikájához, mint bármelyik, amellyel összekapcsolni próbálták” (31).

De hát hol a helye akkor ama román balladatípusnak, amelyről néhány lappal előbb maga is elismerte, hogy “kétségtelenül sok vonásában rokon a mi Árgirusunkkal”? Magam a román nyelv és népköltészet ismeretében “időt, erőt és erudíciót” nem kíméltem azért, hogy ezt a román—magyar folklórkapcsolatot felszínre hozzam, és tudományos közkinccsé tegyem — ám mit érek vele, ha a szakirodalom el sem fogadja, vissza sem utasítja, hanem minden állásfoglalás nélkül elsiklik fölötte?

A vita jegyében talán termékenyebbnek bizonyulhat a széphistória néhány apróbb részletének vizsgálata. Nagy Péter joggal írja, hogy “különösen hasznos lenne az obskurus helyeknek a komoly nyelvészeti és kultúrtörténeti összevetése” (33). Majd kissé hátrább: “De azért van néhány furcsaság — amit a korábbi kutatók elhomályosult helyeknek neveztek, s amelyeknek tüzetesebb vizsgálata talán a forrásvidékhez is közelebb segítené” (36).

Vegyünk szemügyre két ilyen elhomályosult helyet:

a) A 225. versszak 3—4. sora a tündérvárról írja, hogy

*Világos paloták ékesen ragyognak,
Aranyos vitorlák naptól csillagoznak.*

Nagy Péter ezekben a sorokban is a keleti eredet valamelyes emléket vagy bizonyítékát véli felfedezni: “A hegy tetején lévő ” »aranyos vitorlák« sem magától értetődik egy város palotáin; lehet, hogy a kor-

ban gyakorlatos széljelző zászlóról van szó, de annak a lehetőségét sem zárnam ki, hogy olyan színes, mintás vászakra céloz, amelyekkel a Közel- és Közép-Kelet városainak egyes utcáit, főként bazárnegyedeit beárnyékolni szokták mindmáig” (40).

Erről az értelmezésről eszembe jut Jánosfalvi Sándor István *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* című, 1838-ban kelt útleírásának alábbi mondata: “Másik nagyszerű tárgy Homoródszentmártonban a falu alsó felében a természettől éppen e végre készítettett, szép téres dombnak tetején az unitáriusok ős-templomvára, ősi óriási képzelhető tornácos fogas tomyával, melynek sötét árnya alatt a félénk rebegve megyen el este, midőn háromszázados rozsdás vitorlája borzasztó hanggal megcsikorodik”¹⁰. Aligha kell bizonygatni, hogy ebben az esetben a *vitorla* kétségtelenül a *szélkakast* jelenti.

Valóban. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint e szó első jelentése a csónak- vagy hajóvitorla, de további jelentései közt ott találjuk egyrészt a szélkakast, másrészt a szélmalom forgó szárnyát is. Hadd tegyem hozzá, hogy szélmalom csak síkvidékeken létezett, Erdélyben és a Székelyföldön nem. Mivel a fenti *Árgirus*-idézetben a szélmalom szóba se jöhet, ismét egy nyelvi adatot nyertünk arra nézve, hogy a széphistória földrajzi környezetét hegyvidéken kell keresnünk.

Stoll Béla az *Árgirus* kritikai kiadásában a főszövegben az “aranyos vitorlák” helyett az “aranyos csikorgók” változatot közölte, megjegyezve, hogy a *csikorgó* szélkakast jelent¹¹. Ezt a szót ily főnévi jelentésben alapvető szótáraink és tájszótáraink nem tartalmazzák, az *Árgirus* tehát egy eddig számon nem tartott (?székely) tájszóval gazdagította a magyar szókincset.

b) Az előbbinél jelentősebb és érdekesebb az az “elhomályosult hely”, amely a 925—936. sorban a következőképpen hangzik:

*Mikoron mindnyájan asztalnál volnának,
Senki nem bánkódik, mindnyájan vigadnak,
Egy nagy bánat éré szívét Árgirusnak,
Szemben ülven az szép leány mátkájának.*

*Az vigasság közben ötet arcul csapá,
Az leány nem szóla, csak fejét lehajtá,
Ismét vigasságban ő magát foglalá,
Másodszor is ifjú leányt arcul csapá.*

*Asszony barátitól ugyan megszégyenlé,
De mégis nem szóla, csak fővel tekeré,
Harmadszor is ifjú leányt arcul üté...*

Nagy Péter magyarázata szerint “Ez — s ebben, mondhatni, mára konszenzus alakult ki — valami régi szokás elhomályosult emléke” (39). A konszenzus bizonyosságául lapalji jegyzetben két forrásra hivatkozik. Az egyik Visnovszky Rezső széphistóriáink olasz—latin csoportjáról szóló könyve 1907-ből. Míg Nagy Péter csak utalt reá, én idézem Visnovszky megfelelő sorait: “Ez a háromszori arculütés feltűnő és talán nem is mesebeli motívum. Talán egy régi lakodalmi szokásnak a szimbóluma. Az erdélyi arisztokratikus körökben megvolt az a szokás, hogy a menyegző alkalmával az apa arcul ütötte a leányát. Ez azért történt, hogy pőr esetén a leány azt mondhatta, hogy kényszerítették a házasságra.”¹² Meggyőződésem szerint a legcsekélyebb jogi képzettség hiányában is világos, hogy ennek a szokásnak az égvilágon semmi köze nem lehet Árgirus viselkedéséhez.

Nagy Péter másik hivatkozása szerint “Horváth J[ános], a Mankóczy (!) István viselt dolgairól szóló kéziratföredékben találta meg ugyanezt”. Idézem Horváthot: Mankóczy “Házasodni készülöben 13 pénzt gyűjtött; jámbor mátkáját a lakodalmon arculcsapta, otthagyta, a pénzt hegedüsöknek adta [elmulatta], s hazament”¹³. Miként ismeretes, a *Mankóczy István viselt dolgait* egy XVII. század eleji kéziratból Dézsi Lajos adta ki 1905-ben, minket érdeklő sorai pedig a következők: “... vőn el házas társul egy jámbor személt, ki mellett mikor tisztessége napján az lakodalomkor gögösen ülne, nescitur quibus furiis actus, először így mutatá meg eszességit, hogy jámbor mátkáját arcul csapá”¹⁴. Aki továbbra is azt hinné, hogy Mankóczy meg Árgirus viselkedése rokonítható, az hallgassa meg Dézsi Lajos első mondatát is: “Mankóczy István viselt dolgai — régi prózai irodalmunknak ez az érdekes terméke — egy együgyű, részeges paraszt otromba erőszakoskodásait beszéli el.”

Titok számomra, hogy Árgirus arculcsapásaihoz az erőltetett belemagyarázások révén miként lett “valami régi szokás elhomályosult emléke”, mikor az előbb idézett versszakok folytatásaként Árgirus világosan okát adja viselkedésének:

*„Atyámat, anyámat éretted elhagytam,
Gazdag országotól nagy messze távoztam,
Az te szerelmedért nagy messze bujdoztam,
Veszedelemes helyen nagy sokat forgottam.*

*Mikor már házadhoz közel jöttem volna,
Három szép szűzleány előmben jött vala,
Kik felőlem néked jó hírt mondanak vala,
De te mind a hármat arcul csaptad vala.*

*Az mely lehetetlen dolognak azt vélted,
Hogy én jelen lennék akkor teelőtted,
Mindaddig, az míglen nem láttál engemet,
Negyedszer úgy jövél látni személyemet.*

*Olyan lehetetlen dolognak én vélem,
Hogy megharagudnál, immár nem ítélem,
Tudom, hogy egyaránt gyötör az szerelem,
Semmi haragodat ebből nem remélem.”*

*Monda az szép leány: “Árgirus, szerelmem,
Most látom, gonoszból hogy nem ütél engem,
Ezzel nem kisebbül az én emberségem,
Sőt inkább öregbül az én tisztességem.”*

*Nagy szép szeretettel élének egymással,
Sok bujdosás után szép nyugodalommal,
Az sok bánat után jeles vigasságban,
Senkitől nem félnek, vannak bátorságban.*

Vagyis Árgirus, megpróbáltatásaira is hivatkozva, visszaadja azt a három pofot, amelyet mátkája minden ok nélkül adott a három tündér szolgálóleánynak. E mesei igazságszolgáltatás után megbékélnek, és még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Úgy vélem, hogy az eddigi téves rokonítások után végre sikerült rábukkannom a motívum egy igazi változatára. Alexandru I. Amzulescu román balladakatalógusa *Antofita al lui Vióra* (Vióra Antoficája) típuscímmel, 11. szám alá sorolta be a fantasztikus balladák fejezetébe azt a balladatípust¹⁵, amelynek egyik változata Kiss Jenő költői tolmácsolásában magyarul is hozzáférhető. E haláskörnyezetben játszó mesés ballada szerint a halásznép gazdag lakomáján Antofica apjának, Viórának a biztatására bevallja szomorúságának okát: jövendő apósának azt ígerte, “*Hogy fogok egy nagy halat, / Csontjából ház kitelik, / Pikelyével befedik, / Vérével kifesthetik, / Lakodalmunkat pedig / Húsával megülhetik*”. Vióra erre negyven halászt és ötven evezőst ad ott fia keze alá, de a lelkére köti, hogy “*Csak a Vidráshoz ne menj, / Mert a Vidrás végtelen mély, / Ki beléhull, vissza nem tér.*” Ám az óhajtott nagy halat hiába keresték, mire Antofica leitatta a halászokat, és így vezette őket a Vidráshoz. Itt kifogták a vidra kölykét, mire a vidra, cserébe fia elengedéséért, óriási halakat terelt a hálójukba, ezek azonban a hálót is, a halászokat is a mélybe rántották. Csak Antoficának

sikerült kalandosan megmenekülnie. Felépülése után apja egyedül vitte halászni, s a tapasztalt öregnek sikerült is kifognia egy akkora tonhalat, hogy *“Várt, amíg kiszenvedett, / Hívott kilenc szekeret, / A halat ezek-re rakta, / Mégis lenn sepert a farka, / Oly nagy volt az istenadta!”* Így már semmi akadályja nem volt a lakodalomnak, de folytatólag ismét átadom a szót Kiss Jenő szövegű tolmácsolásának:

*Véget ért a lagzi hát,
De Vióra mit csinált?
A menyéhez ballagott,
Majd magát kihúzva ott,
Neki két pofont adott.
Sírt a lány, de zokogott.
Apja csak nézett nagyot,
Szörnyen megharagudott,
S mindüik hallatára szólt:
Most már lányát ő nem adja,
Még ha mit kért, meg is kapta!
Ám Vióra így beszélt:
— Odavagy a lányodért,
Bosszús a két pofonért,
De az én szívem hasad meg,
Hisz fiam, hogy kedved töltse,
Jó halászaim megölte.
Jobb kezem nélkül maradtam,
De halad, lásd, átadtam.
Énbennem nagyobb harag van. —
Az tovább nem mérgelődött,
Gyorsan megengesztelődött,
Bort hozott föl, tele vödöröt,
S koccintott ő Viórával,
Véle is, Antoficával,
Nemkülönben a lányával.
S miután így megbékültek,
Ők hárman szekérbe ültek,
Elköszöntek, útra keltek,
Viórához hazamentek,
A Vióra szép lakába,
Fildisóra városába.¹⁶*

Vagyis Vióra, felpanaszolván veszteségét, két poffal fizetett menyének. E mesei igazságszolgáltatás után megbékéltek, és még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Nem szeretném felfedezésem jelentőségét túlértékelni, ezért hangsúlyozom, hogy a román balladaköltészetben pillanatnyilag ezt az egyetlen változatot ismerem, de azért ne feledjünk két körülményt: először is az eddigi nullához képest ez az egy oly hatalmas szám, hogy különbségüket még matematikailag sem lehet kifejezni; másodsor ismét egy olyan *Árgirus*-motívum, amelyet a románon kívül egyetlen más költészetben vagy népköltészetben sem ismerünk.

3

Befejezésül néhány szót az *Árgirus* szerzőjének újabban annyiszor vitatott nevéről. Stoll Béla 1955-ben, a széphistória valamennyi szövegváltozatának összehasonlítása alapján meggyőzően bizonyította, hogy a versfők az eddig elfogadott *Gyergyai* helyett vagy *Gyergyainek*, vagy *Gergeinek* olvashatók, aszerint, hogy a megfelelő sorok első betűjét *Gv*-nek vagy *G*-nek minősítjük¹⁷. A *Gyergyai* olvasat a szerző személyén mit sem változtat, mert — miként Szilágyi kimutatta — a *Gyergyai* a *Gyergyó* helynévből, a *Gyergyai* pedig ugyanezen helynév régi *Gyergyó* változatából keletkezett¹⁸ — a *Gergei* viszont a szerző személyét is megkérdőjelezi.

Stoll Béla a kritikai kiadás jegyzeteiben egyetlen esetet idéz arra nézve, hogy "A »Gyakran nekünk kellene...« kezdetű ének Gregorios Szegedi versfőiben például mindhárom *G* betűt *Gy*-vel kezdődő szó adja ki" (577). Ez a példa azért nem meggyőző, mert Szegedi nagyon jól tudta, hogy nevét képtelenség *Gyregyorios Szegyedinek* olvasni, a *Gy*-t tehát félreértés nélkül használhatta. De folytassam Stollt: "Ha a *G*-s névváltozat a hiteles, akkor a szerző a felvidéki, Szepes megyei Görgő községből származhatott. A *Gergei* (másként *Görgei*) családnév szelvényben elterjedt a Felvidéken, még Albert keresztnévűt is találtunk. [...] A nevéen kívül semmit sem tudunk róla, s azt sem, hogy vajon ő szerzte-e a históriát" (uo.).

Ily bizonytalanság láttán igazat kell adnom Szilágyinak, aki szerint a *Gergei*-változatot "az irodalmi köztudat gyorsan — és kellő kritika nélkül — elfogadta, úgyhogy a szerző neve ma a lexikonokban, antológiákban rendre *Gergei* alakban található".¹⁹ Ezenfelül magam is meglepődve tapasztaltam, hogy az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában *Gyergyainál* csak egy utalócédula maradt, és a cédulákat mind átrendezték a *Gergei*hez, azzal a fölöttébb fonák megoldással,

hogy mindenik cédula élére rápingálták ugyan a *Gergei* nevet, de rögtön alatta ott a kiadvány címlapján szereplő *Gyergyai*, hiszen a széphistória kiadásainak túlnyomó többsége ezen a néven jelent meg.

Vajon ki kezdeményezi vagy ki parancsolja, hogy egy Szepes megyei családnév felbukkanása alapján, a legparányibb bizonyíték nélkül, felhagyjunk egy több évszázados hagyományt és *Gyergyait* *Gyergyei* helyett *Gergeire* javítsuk? A Széchényi Könyvtár katalóguscédulái bármikor visszarendezhetőek, de a nyomtatványok, és különösen a kritikai kiadás *Gergeije* örökös szereplő marad a magyar irodalomtudományban. A szerző ugyanis kétségtelenül erdélyi, székelyföldi, gyergyói születésű, tehát *Gyergyei* nevű volt, most már összesítve a következő érvek alapján:

a) Mai ismereteink szerint az *Árgirus* változatai kizárólag a román folklórban ismeretesek, s ezt a tényt e három arculesapás motívumával most tovább erősítettem. Vigyázat: nem az *Árgirus* román eredetét, hanem közös hagyományból következő szoros rokonságukat bizonygatom.²⁰ Tanulmányomat Stoll másfél évtizeddel megjelenése után nem ismerte, ami egy kritikai kiadás esetében már önmagában sajnálatos, de ezenfelül Stollt valamilyen álláspontra, véleményre is kötelezte volna. Ez a kötelezettség természetesen továbbra is időszerű.

b) Stoll szerint “Szilágyi szóföldrajzi érvei hibásaknak látszanak (szakember felülvizsgálatát igénylik”) (uo). Látszanak, vagy — például? — valóban hibásak? És egy ilyen perdöntő kérdésben, amely a szepességi szerzőt eleve kizárhatja, vajon az irodalomtörténészek mikor szándékoznak egy nyelvész szakember vagy szakintézmény véleményét kikérni? Lehet, hogy Szilágyi egyben-másban téved, de a példák sokasága, valamint a csíki székely meg a moldvai csángómagyar idézetek egészében mellette szólnak. Vagy talán léteznek ennél nyomosabb szepességi nyelvjárási érvek is?

Ez a két tény kizárja, hogy az *Árgirus* ne a Székelyföldön keletkezett volna, de

c) Nunc venio ad fortissimum: nyilvánvalóan Gyergyai szerint is, akárcsak Szilágyi szerint, “a gy a magyarban külön hangértékű betű”²¹. Ha ő Gergei lett volna, akkor volt akkora költői tehetsége, hogy a bizonytalan olvasat elhárítása végett képes legyen *G* kezdőbetűs sorokat fogalmazni. Az a tény, hogy mindkét helyen következetesen *Gy*-t használ, igazolja, hogy neve csakis *Gyergyai* lehetett. Mert vajon mi-féle más megoldást kellett volna keresnie ahhoz, hogy az utókor irodalomtörténészei a nevét *Gy*-vel olvassák? Mivel erre a kérdésre válaszolni lehetetlen, minden további vita fölösleges.

Jegyzetek:

1. Faragó József: *Román Árgirus*. Igaz Szó XXII (1974). 3.sz. 424—435.
2. Faragó József: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Buk. 1977. 401—426. *Magyar és román Argirus*.
3. Stoll Béla: *Argirus históriája*. In: *A magyar irodalom története I*. Főszerkesztő: Sótér István. Bp., 1964. 503.
4. Szilágyi Ferenc: *Egy ponyvára került ismeretlen balladaváltozat és tanulságai*. Ethn. LXXXIX (1978). 103.
5. Szilágyi Ferenc: *Argirus széphistóriánk keletkezési helyéről és szerzőjéről*. It. LXII (1980). 776—783. és *Csokonai művei nyomában*. Bp., 1981. 30—33.
6. Jagamas János—Faragó József: *Romániai magyar népdalok*. Buk., 1974. 216—217; 212. További változatai Bartók Béla—Kodály Zoltán: *Párosítók*. Sajtó alá rendezte Kerényi György. A Magyar Népzene Tára IV. Bp., 1959. 309—312; 423—425.
7. Nagy Péter: *Az Árgirus-kérdéshez. Egy megközelítési kísérlet körvonalai*. It. LXV (1983). 261—287.
8. Nagy Péter: *Az Argirus kérdéshez. Egy megközelítési kísérlet körvonalai*. Akadémiai székfoglaló. (Értekezések, Emlékezések.) Bp., 1984.
9. Nagy Péter: *Az Argirus-kérdéshez*. In: Gergei Albert: *Argirus históriája*. A szöveget gondozta és a jegyzetet írta Stoll Béla. Bp., 1986. 5—45. — Alább ebből a legutóbbi kiadásból idézek, számos lapalji jegyzet megtakarítása végett mindenik idézet után zárójelben a megfelelő lapszámmal.
10. Jánosfalvi Sándor István: *Székyehoni utazás a két Homoród mellett*. Sajtó alá rendezte Benczédi Pál. Kvár, 1942. I. 55. (Erdélyi Ritkaságok 7—8. Szerk. Jancsó Elemér.)
11. *Régi Magyar Költők Tára*. XVI. századbéli magyar költők művei. Kilencedik kötet. Bp., 1990. 399. és 579.
12. Visnovszky Rezső: *Széphistóriánk olasz-latin csoportja*. Bp., 1907. 147.
13. Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp., 1953. 404.
14. *Mankóczy István viselt dolgai*. Bevezetéssel ellátva kiadja Dézsi Lajos. Bp., 1905. 19. (Magyar Irodalomtörténeti Értekezések 4.)
15. Amzulescu, Al. I.: *Balade populare românești*. Buc., 1964. I. 115—116. (Ediții critice de folclor — Genuri.)
16. *Három testvér, kilenc sárkány*. Román fantasztikus balladák. Fordította Kiss Jenő. Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faragó József. Buk., 1976. 38—39. — Előadásom elhangzása után egyik hozzászóló a párhuzamot azért nem találta meggyőzőnek, mert az *Árgirusban* három, itt pedig csak két pofon csattant el. Elemi törvény, hogy a folklórban a motívumok szüntelenül változnak, s egyebek közt a cselekmény logikájához igazodnak. Argirus a három szolgálóleány igazságtalan megpofozásáért három pofont adott vissza mátkájának. Vióra a negyven halász és ötven evezős elvesztéséért aligha adhatott

vissza kilencven pofont menyének, ezért csak két arcát pofozta meg; ha kilencven arca lett volna, talán kilencven pofont kapott volna.

17. Stoll Béla: *Adatok. I. Árgirus széphistóriájáról*. ItK. LIX (1955). 461—463.

18. Szilágyi Ferenc: *Nyomjelző szavak*. 32.

19. Szilágyi Ferenc: *Argirus széphistóriájának keletkezési helyéről és szerzőjéről*. 777.

20. Előadásom vitája során megemlítettem, hogy a széphistóriában kétszer is elhangzó *Argire* csakis latin vagy román felszólító eset lehet. Hallgatóim felkiáltásszerűen a latinra szavaztak, holott erre semmi bizonyíték nincs. Csak egy biztos: olasz nem lehet.

21. Szilágyi Ferenc: *Nyomjelző szavak*. 32.

Tánczos Vilmos

KIS MAGYAR VADEMECUM VALLÁSI NÉPRAJZI KUTATÁSOKHOZ¹

Önálló diszciplína-e a vallási néprajz?

A népi kultúra vallásosnak mondható szférája nem különíthető el élesen a népélet egészétől. Sőt a hagyományos (paraszti) világra vonatkoztatva minden bizonnyal igaza van Bálint Sándornak, aki több helyen arról ír, hogy a vallás a nép életének egészét, minden területét megszenteli. A hagyományos világkép ugyanis a maga totalitásában szakrális jellegű. Ebben a világban a dolgoknak csak annyiban van valóságos létük, amilyen mértékben részesülnek a Szent princípiumából (Eliade). Van-e létjogosultsága tehát egy olyan tudománynak, amely a népélet vallásos jelenségeinek tanulmányozását tűzi maga elé, amikor voltaképpen arról van szó, hogy a hagyományos népi kultúra *egészének* van vallásos gyökere? (Dramatikus népszokásaink többsége például eredendően vallásos jellegű.) Lehetséges-e tehát az egyetemes néprajz határain belül kijelölni a vallási néprajz határait? Úgy tűnik, igen. A magyar vallási néprajz egy hosszú évtizedekig tartó kényszerű megtorpanás után eljutott oda, hogy a Bálint Sándor-i ígéretes kezdetekhez visszatérve ma már definiálni tudja önmagát, s ki tudja jelölni az előtte álló kutatási feladatokat. A Magyar Néprajz VII. kötete a vallási néprajz kutatási körét egészen szűkre szabva, így határozza meg a tudományág tárgyát: "A vallási néprajz így egy szűkebb területtel, elsősorban a tételes vallás, illetve a hivatalos liturgia mellett mindig létező cselekedetekkel és kultuszokkal, valamint a hivatalos vallás népi gyakorlatával és képzeteivel foglalkozik."²

Német nyelvterületen a diszciplína önállósodása már a századelőn megtörtént (religiöse Volkskunde). Bizonyossá vált, hogy nem pusztán a néprajztudományon belüli tudományos munkamegosztásról, azaz egyszerű gyakorlati elkülönülésről van szó: az új tudományág meghatározta saját tárgyát, autonóm kutatási szempontjait, körvonalazódtak módszertani igényei. (Egészen természetes, hogy a magyar vallási néprajz harmincas évekbeli kialakulását döntő módon határozták meg a német hatások, legelsősorban a Georg Schreiber-féle iskola eredményei.)³

A vallási néprajz aktualitása

A rendszerváltás után Magyarországon újra kutathatóvá váltak a népi kultúra kifejezetten vallásos megnyilvánulásai, s az eredmények pub-

likálásának sincsenek már ideológiai természetű akadályai. A magyar néprajztudomány pedig lázasan igyekezne pótolni az elmúlt évtizedek kényszerű mulasztásait. Konferenciák, nyári szemináriumok, kutatási programok sokasága jelzi, hogy a vallási néprajz már-már divatjelenségévé vált, időszerűbb, mint valaha.

A jelenség okait keresve, legelőször is arra gondolhatunk, hogy a felgyülemlett fehér foltok eltüntetését a szakemberek sürgető feladatuknak érzik, s igyekeznek elvégezni azokat a munkákat, amelyek a hagyományos életforma bomlása miatt később már nem végezhetők el. Szükséges hangsúlyozni ugyanis, hogy az 1948 körüli kényszerű törés idején a magyar vallási néprajz még csak kialakulóban volt, a hagyományos népi vallásosság jelenségeit összegző néprajzi munkákra még szerencsés fejlődés esetén is sokáig kellett volna várni. Bálint Sándor 1938-ban megjelent úttörő jelentőségű könyve (*Népünk ünnepei*), majd a tizenkét alapvető tanulmányt tartalmazó *Sacra Hungaria* épphogy kijelölte a követendő irányvonalat⁴, ám a folytatásra már nem került sor. A vallási néprajz kezdeti korszakának tudománytörténetét, kutatási eredményeit összegző, 1948-ban elkészült Bálint Sándor-tanulmány már csak a szerző halála után, 1987-ben került a tágabb nyilvánosság elé.⁵

Az 1948-as hatalomátvétel után a vallási néprajz mind Magyarországon, mind a vele szomszédos államokban megszűnt önálló diszciplína lenni, felszívódott a rokontudományokban: a népi vallásos képzetek egyszerűen a hiedelemvilág részeivé váltak (a néphittudatás például nem tett különbséget a szentek és a hiedelemlények között), a vallásos szokásokkal, misztériumjátékokkal a szokáskutatás foglalkozott, a vallásos népelemek kutatását a népzene-kutatás vállalta fel, a vallásos ihletésű népművészet tárgyi emlékeit a művészettörténet, az ikonográfia kutatta stb. A szemléleti torzulások még azokon a területeken is elkerülhetetlenek voltak, melyek kutathatóknak minősültek (pl. a temetők néprajza, ünnepi szokások). A vallási néprajz alapvető területeivel (liturgia és népiség kapcsolata, vallási néprajz és egyháztörténet viszonya, imakutatás stb.) még Magyarországon is csak az egyházi folyóiratok (*Vigilia*, *Teológia*, *Theológiai Szemle*, *Confessió*, *Diakónia*) hasábjain lehetett foglalkozni ezek szűkös terjedelmi (s olykor szemléleti) korlátai között, Erdélyben pedig az addig is csak szórványosnak mondható ilyen irányú kutatások (Domokos Pál Péter⁶, Székely László⁷) megszűntek.

Ilyen előzmények után teljesen érthető, hogy ma a néprajzkutatók fokozott érdeklődéssel fordulnak a vallási néprajzi jelenségek fele, me-

lyek a magyar népi kultúra szerves részét képezik, s így megismerésük sürgető feladat.

A tudománytörténeti vonatkozású aktualitáson túl a vallási néprajzot időszerűvé teszi az is, hogy a hagyományos világ felbomlásával megváltozik a vallás szerepe a népi kultúrákban. Ezek (!) többségében már nem a vallásos elem a meghatározó (pl. generációs vagy szakmai kiscsoportok folklorja), mert nem szakrális talajról sarjadtak. A profanizálódás következménye a hagyományos vallási néprajzi jelenségek visszaszorulása, eltűnése, ill. átszerveződése. Másfelől viszont új vallási néprajzi jelenségekkel is találkozunk, melyeknek értelmezése ugyancsak a jelen kutatás feladata (gondoljunk például a búcsújárás új formáira, a vallásos kisközösségek megélnékülő szervezeti életére stb.).

Eredmények — feladatok

a. Liturgia és paraliturgia

Liturgián Mihályfi Ákos 1933-as alapvető kézikönyve szerint⁸ a nyilvános istentisztelet összes külső megnyilvánulásait értjük. Eszerint a liturgia részei a szavak (pl. ima, ének), a mozdulatok, a cselekmény terének kiképzése, testtartás, felhasznált eszközök stb. Várnagy Antal újonnan megjelent — a teológiai hallgatók számára készült, de a vallási néprajzi kutatásokhoz is elengedhetetlenül szükséges — egyetemi tankönyve⁹ kiemeli, hogy az újabb egyházi felfogás szerint a liturgia kultikus oldala mellett annak *szent volta* is hangsúlyozódik. Mivel a liturgikus ünneplés magától Krisztustól származik, nem lehet pusztán az Istent megillető tisztelet külső formáit, a pusztá dísz látni a liturgiában, hiszen valójában a Krisztus-misztérium liturgikus jelekkel történő rituális “ábrázolásáról” van szó.

Marót Károly, aki a rítusokban ősi, az emberi lélek legmélyéről fel-törő lelki reflexek megnyilvánulásait látja, funkcionális szempontból nem tesz különbséget keresztény és nem keresztény rítus között, szerte a kereszténység előtti és utáni rítusok különbségei legföljebb formai természetűek, lélektanilag nincs változás¹⁰. A vallási néprajzot a keresztény liturgia primitív előzményei, egykorú népi összefüggései, párhuzamai s végül a liturgikus cselekmények néphagyománnyá válása, folklorizálódása érdekli. A pragmatikus szempontokat követő néprajzok mindig igyekeztek legalább kétféle vallásos gyakorlatról beszélni, azt állítván, hogy a hivatalos liturgia mellett a nép körében paraliturgikus cselekmények alakulnak ki — utóbbiak igen gyakran az előbbieik folklorizálódásának eredményei — , melyek olykor egyházi elutasítás-sal is találkozhatnak. Eszerint a “hivatalos” vallásosságtól jól megkü-

lönböztethető paraliturgikus cselekmények tanulmányozása tartozna a folklorisztika körébe. Kérdés azonban, hogy jogunkban áll-e e kétfajta vallásosságot ilyen mereven szétválasztani. Nem feledhetjük el ugyanis, hogy a “hivatalosnak” mondott liturgikus ünneplés is valamikori népi vallásos kultuszok nyomán alakult, s történetileg is változott, másfelől azt sem, hogy ma is nap mint nap tanúi vagyunk az intézményesített vallásgyakorlat nyomán kisarjadó, olykor a papi részvételt sem nélkülöző új népi paraliturgikus cselekmények kialakulásának.

Az egyházi liturgiának a népi vallásosságra gyakorolt hatását még nem foglalta össze a néprajztudomány. Beszélhetünk például a hétköznapok vallásosságának liturgikus ihletéseiről (egyéni és közösségi ima, éneklés, köszönési formák, fohászok stb.), az emberélet fordulóihoz kapcsolódó liturgikus gyökerű cselekményekről (pl. halottsiratás, halottvirrasztás), a jeles napi népszokások liturgikus gyökereiről (pl. betlehemezés, kántálás, aprószentekelés, háromkirályok játéka, újévi házszentelés, húsvéti határkerülés, szentsírörzés, virágvasárnapi és nagyszombati körmenet, úrnap sátorkészítés, Szent János-napi angyalozás stb.). Bálint Sándor a *Liturgia és néphagyomány* című tanulmányában¹¹ arról ír, hogy az egyházi liturgia folklórt termékenyítő hatása a szentségek (kereszttség, bérmálás, oltáriszentség, egyházi rend, házasság stb.) és a szentelmények (szenteltvíz, szentelt gyertya, hamu, húsvéti ételek, barka, tűz, ostya stb.) vonatkozásában a legelevenebb. Ezek a természetfölötti hatásokat létrehozó látható, érzékelhető jelek azért ragadták meg a nép vallásos képzeletét, mert a nép vallásossága nem intellektuális természetű, hanem alapvetően érzelmi, művészi jellegű. A paraliturgikus cselekmények sokfélesége abból is adódik, hogy a középkorban magának az egyháznak sem volt egységes liturgiája, s az országok, egyházmegyék, szerzetesrendek saját rituáléja később sem tűnt el nyomtalanul, folklorizálódva olykor napjainkig megőrződött. (A Balázs-áldás és a nagyszombati feltámadási körmenet minden bizonnyal sajátos magyar hajtások a liturgiában.)

A hivatalos egyházi liturgia sajátos népi továbbélési formáiról nincs elég ismeretünk, s a népi vallásgyakorlatnak napjainkban is új formái alakulnak ki, melyek a maguk során ugyancsak néprajzi vizsgálódások tárgyát képezhetik. Néprajzi kutatásainkat azonban csak a múlt eredményeinek ismeretében végezhetjük.

Első liturgiatudósunk, aki következetesen érvényesíti a néprajzi szemléletet is, Radó Polikárp¹² pannonhalmi bencés. Az egyháziak közül mellette még Artnér Edgár¹³ és Kühár Flóris¹⁴ nevét említhetjük. A vallási néprajzi jelenségek mai egyházi megítéléséről, a hivatalos és a népi vallásosság elméleti viszonyáról szólnak a nemrég elhunyt Al-

szeghy Zoltán római professzor kitűnő tanulmányai¹⁵. A liturgiátörténeti kutatások terén Török József írt összefoglaló munkát¹⁶. A magyar vallási néprajz máig legnagyobb teljesítménye ugyancsak liturgikus talajon fogant népi jelenségeket vizsgál: Bálint Sándor háromkötetes munkája¹⁷ az egyházi év nagyünnepeinek, a Mária-ünnepeknek és a szentek ünnepeinek hagyományos világáról szól.

Minden kor vallásos életének megvoltak azok a személyiségei, akik a hivatalos és a népi vallásosság között közvetítettek. A licenciátusok, parasztkántorok, énekes emberek, búcsúvezetők, szentasszonyok stb. közösségi szerepét kutatni ugyancsak a vallási néprajz feladata. A licenciátusok magyarországi szerepéről Juhász Kálmán írt történeti összefoglaló munkát¹⁸. Az 1992 szeptemberében Szegeden tartott szentemberek-konferencia előadásai önálló kiadvány formájában rövidesen megjelennek.¹⁹

b. Történeti kutatások

A történeti vallási néprajzi kutatások iránti igény újkeletű a magyar folklorisztikában. Kifejezetten XX. századi fejlemény ugyanis, hogy a történeti, egyháztörténeti kutatások a társadalom hétköznapi életére vonatkozó következtetéseket is megfogalmazzak, hogy mintegy „alulról”, a mindennapok felől próbálják szemlélni a történelmet (I. Annales-iskola). Magyar vonatkozásban így aztán elmondható, hogy bár van néhány nagy jelentőségű történeti tárgyú munka, melyek a vallási néprajzi jelenségeket illetően is tartalmaznak adatokat, ezek felbukkanása mégis inkább esetlegesnek, mintsem rendszeres és összehangolt kutatói tevékenység eredményének tekinthető. Pásztor Lajos kitűnő könyve²⁰ a reformáció és Mohács előtt álló magyarság vallásos életéről szól, Jánossy Gyula a barokk kori jezsuita missziók kapcsán elemzi a hitélet mélyítésének eszközeit (a szónoklatot, a hitoktatást, a népmisziókat, az egyesületi élet formáit stb.), ír a barokk kori búcsújárásokról²¹. Gajtkó István a XVII. század katolikus imádságirodalmáról szóló könyvében²² a kor vallásos életét meghatározó forrásokat vizsgálja (imádságos- és énekeskönyvek, lelki kalauzok, officiumok, ars moriendi), figyelve ezek népi használatára. Hatalmas irodalma van a magyarországi szerzetesrendek (pálosok, ágostonrendiek, ferencesek stb.), a Mária-társulatok, kongregációk stb. működésének²³, de a néprajzi finomságú kép megrajzolása még itt is a jövő feladata. Az újabb munkák közül ki kell emelnünk a *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* című 1985-ben megjelent kötetet²⁴, melyben egyebek között a Szent Vér hazai tiszteletéről és a középkori szenttisztelet rétegeiről is találunk tanulmányokat. Külön irodalma van a búcsújárá-

sok történetének²⁵, de olykor épp a legjelentősebb búcsújáróhelyekre vonatkozó történeti adataink hiányzanak. (Meglepő, hogy igen hézagossá például a csíksomlyói búcsú történetére vonatkozó ismereteink.)

c. Szentek népi tisztelete

A szentisztelet népi formáira vonatkozó legfontosabb munkák Bálint Sándor már említett könyvei²⁶, de mellette ugyancsak a klasszikusok között kell említenünk Schwartz Elemért is, akinek 1947-ben megjelent könyve²⁷ a további kutatásokhoz kívánt útmutatót adni (pl. forráscsoportok felsorolása, bibliográfiai összeállítás stb.). Schwartz elvi állásfoglalása is előremutató, amikor arról ír, hogy nem elég a szentek életrajzát feltárni, hanem a népi kultuszformákat is vizsgálni kell. Schram Ferenc a szentisztelet XVII. századi népszokásairól ír a korabeli énekeskönyvek tükrében²⁸.

Bár elsődlegesen nem néprajzi, hanem vallástörténeti szempontokat követnek, a néprajzkutatók számára is kiindulópontot jelenthetnek Török József tanulmányai, mindenekelőtt *A magyar föld szentjei* című könyve²⁹. Ugyanilyen vonatkozásban említem a Diós István szerkesztésében megjelent *A szentek élete* című kétkötetes munkát³⁰, valamint a Mezey László szerkesztette *Athleta Patriae* című tanulmánygyűjteményt³¹.

A középkori szentisztelettel foglalkozó munkák közül kiemelném Klaniczay Gábor két írását³², valamint Knapp Éva és Fügedi Erik tanulmányait, akik a Remete Szent Pálról, illetve Kapisztrán Szent Jánosról szóló mirákulumos könyveket dolgozták fel³³. A barokk kori szentiszteletéről Tüskés Gábor írt összefoglaló tanulmányt³⁴.

d. Szakrális tárgyak

A szakrális tárgyakra vonatkozó eddigi kutatások jobbra művelődéstörténeti jellegűek³⁵.

A szakrális szimbolika és ikonográfia népi kultúrában betöltött funkciójára vonatkozó kutatások még a kezdeteknél tartanak. A templomok szakrális tárgyainak (zászlók, szentképek, oltárdíszek, festmények, fafaragások, feszületek, textíliák, hímzések stb.), a határban lévő szakrális emlékeknek, a lakásbelső szakrális tárgyainak, a búcsúk kultusztárgyainak funkcionális, szemiotikai, kultúranthropológiai stb. vizsgálata a jövő kutatási feladatai közé tartozik. E terület kutatói közül ki kell emelnünk Szilárdy Zoltán nevét, akinek 1994-ben megjelent kézikönyve³⁶ a történelmi Magyarország legjelentősebb kegyképeinek és szobrainak tipológiáját és jelentését ikonográfiai szempontból tárgyalja. Ez az első ilyen jellegű összefoglaló feldolgozás Közép-Európában.

Barna Gábor egyik tanulmányában³⁷ nemrég arra hívta fel a figyelmet, hogy jóformán teljesen ismeretlen a templom és egyéb szakrális tárgyi emlékek körül szerveződő közösségek kapcsolata valamint e közösségek működése (pl. oltáregyletek, ministránsok szervezetei). E területen is klasszikus jelentőségű Bálint Sándor néhány tanulmánya³⁸.

A szakrális tárgyak kutatásához a Szentendrei Szabadtéri Múzeum megbízásából Varga Zsuzsanna szerkesztett gyűjtési útmutatót³⁹. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján Esztergomban megalakult a Népi Vallásosság Múzeuma, mely a történelmi Magyarország egész területéről gyűjti a népi vallásosság tárgyi emlékeit.

e. Mária-kultusz, búcsújárás

A magyar Mária-kultusz monografikus feldolgozása egy múlt századi, 1872-ben Egerben kiadott latin nyelvű munka, Balogh Ágoston műve⁴⁰. A kimondottan néprajzi igényű vizsgálódás azonban itt is Bálint Sándor nevéhez kapcsolódik, aki 1942-ben egész könyvet szentelt egy jászladányi "szentembernek" és búcsúvezetőnek, a „homo religiosus” Orosz Istvánnak⁴¹. Két év múlva a *Sacra Hungaria* című kötetébe több búcsújárással kapcsolatos tanulmányt is felvett⁴², meghatározva a kutatás további irányát.

A búcsús kegyhelyek néprajzi kutatása azonban a kedvezőtlen történelmi korszak miatt nehezen folytatódott. Az első közlés Manga János nevéhez fűződik, aki egy egyházilag el nem ismert búcsújáróhelyen tapasztalt tömegpszichózisról írt tanulmányt 1962-ben az *Ethnographiában*⁴³. Schram Ferenc 1968-ban kelt, a kutatásokat összegező tanulmánya⁴⁴ joggal állapítja meg, hogy egyetlen magyar búcsújáróhelynek sincs alapos néprajzi monográfiája.

Az utóbbi két évtized folyamán azonban a Mária-kultusszal kapcsolatos kutatások örvendetes módon fellendültek. Bárh János, Barla Elek, Fekete János, Nádasi Éva, de legfőképpen Barna Gábor⁴⁵ tollából sorra jelentek meg a búcsújárás történetével vagy jelenkori gyakorlatával, sajátos mozzanataival foglalkozó tanulmányok. Bangó Jenő Bécsben kiadott német nyelvű munkája⁴⁶ vallásszociológiai szempontokat érvényesítve mutat be 52 magyarországi kegyhelyet.

A magyar vallási néprajz egyik legnagyobb eredményét jelenti az 1994-ben megjelent *Búcsújáró magyarok* című nagyszabású monografikus összefoglalás⁴⁷, melyet Bálint Sándor hátrahagyott jegyzetanyagának felhasználásával Barna Gábor készített el. A könyv első része a hazai és a külföldi zarándoklatok történetét tekinti át, második része a búcsújárás néprajzával ismertet meg bennünket, s függelékként tartal-

mazza Szilárdfy Zoltán előbb említett ikonográfiai munkáját valamint a búcsújárás témakörének eddig legteljesebb irodalmát.

f. Vallásos népköltészet

A vallásos népköltészet műfajai kapcsán ritkán beszélhetünk elsődleges oralitásról. E műfajok többsége ugyanis szorosan kötődik az írásbeliséghez (vallásos népelemek, legendaballadák, imák, halottbúcsúztatók, mirákulumok, prédikációk stb.), egy részük a ponyvairodalomból került a nép közé, archaikusabb rétegük pedig még a középkor írott költészeti hagyományában gyökerezik. Voltaképpen még az archaikus népi imádságok sem tekinthetők eredeti népköltészeti alkotásoknak, hiszen a hivatalos irodalomból sarjadtak, a latin nyelvű előképzővegekre épülő középkori nemzeti nyelvű szakrális közköltészet maradványai. A vallásos népköltészet önállóságát még az is fokozza, hogy szorosan kapcsolódik a rítushoz, a kultuszhoz.

A vallásos népköltészet műfajainak sokirányú kapcsolódása arra figyelmezteti a kutatót, hogy e műfajok vizsgálata során interdisciplinális módszerekhez folyamodjék, figyelembe véve például a vallás-tudományok, az irodalom- és nyelvtudomány, a szellem- és művelődéstörténet, a zenetudományok, az ikonográfia, sőt a szociológia és pszichológia eredményeit. Nem téveszthetjük szem elől például, hogy a vallásos népköltészet műfajai funkciójuk szerint vallásos hitélményt fejeznek ki, szövegszerű megjelenésükben pedig az irodalommal állnak szoros kapcsolatban. A folklór alapvető jellemzői azonban (pl. hagyományozó és közösségi jelleg, variabilitás, anonimitás, alkalmasság stb.) eredetüktől, funkciójuktól függetlenül ezekre a műfajokra is érvényesek, így kutatásuk a folklórisztika feladatkörébe tartozik.

Úgy vélem, a vallásos népköltészet műfajai közül az *archaikus népi imák* kutatásának lehet kiemelkedő tudománytörténeti jelentősége: az imamotívumok művelődéstörténeti hátterét, a szövegek eredetét és nemzetközi összefüggéseit, a terjedés irányait, a folklórizálódás folyamatát feltáró kutatás rávilágíthat a magyar kultúra egyik olyan arcára, mely eddig teljesen ismeretlen volt nemcsak a tágabb nyilvánosság, hanem a művelődéstörténettel foglalkozók szűkebb rétege előtt is. Az archaikus imaműfaj kapcsán Pais Dezső joggal beszélt „terra incognita spiritualia”-ról⁴⁸.

A terra incognita feltárásának előfeltétele az archaikus szövegelemek ismerete. Magyarországon a műfaj felfedezését követően a hetvenes években sikerült alapos gyűjtőmunkát végezni, mely több tízezer szöveget eredményezett. Ezekből állította össze a műfaj Európa-szerte elismert kutatója, Erdélyi Zsuzsanna, a *Hegyet hágék, lőtől lépék* című

kötetet⁴⁹, melyet joggal nevezhetünk korszakos jelentőségűnek a vallási néprajzi kutatásokban. Azóta “odaát” néhány táji jellegű gyűjtés is megjelent⁵⁰, de a magyar nyelvterület Szlovákiához és Romániához tartozó részéről — melyek pedig igen archaikus változatokat őriznek — csak elszigetelt, szórványos gyűjtésekről tudunk beszámolni⁵¹.

A magyarországi gyűjtőmunka lezárulása után a műfajt felfedező Erdélyi Zsuzsanna figyelme az eredet és a nemzetközi összefüggések feltárása felé fordult⁵². Széles körű történeti kutatásainak eredményeit nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi vallási néprajz is hasznosítja⁵³.

Az archaikus népi imádságok mellett a gyűjtőnek le kell jegyeznie azokat a nyilvánvalóan liturgikus eredetű imákat is, melyek a történelem folyamán kiestek ugyan a hivatalos használatból, de még gyűjtethető, valamelyest folklorizálódott változataik gyakran igen régi nyelvállapotra, művelődéstörténeti háttérre utalnak⁵⁴. A nyelvész Csúry Bálint vette észre először, hogy a moldvai folklór megőrizte például a Miatyánk szövegének középkori változatát. Több más moldvai ima is a reformáció korának liturgikus gyakorlatát idézi (pl. a Hiszekegy, a Tízparancsolat szövegei).

Nemcsak a nép imádságai, hanem vallásos énekei is különböznek a bevett egyházi gyakorlattól. Ahogy van apokrif imahagyomány, ugyanúgy van *laikus énektradíció* is. A vallásos népénekeket búcsújárások, virrasztások, útszéli keresztelnél vagy magánházaknál végzett ájtatoskodások alkalmával adják elő, de olykor az is megesik, hogy a templomban is elhangzanak. Ez általában akkor szokott megtörténni, amikor a papság átengedi a templomot a népi vallásosság valamely megnyilvánulásának (pl. a búcsú vigiliája, a misék előtti gyülekezés ideje, a rózsafüzér társulatok templomi ájtatosságai stb.). A vallásos népének egy része — kép- és motívumanyaguk révén — az archaikus imákkal is rokonságban áll.

Régi énekeskönyveink közül a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum*-nak⁵⁵ volt különösen nagy hatása az Erdélyben és Moldvában használatos népénekekre. Bogisich Mihály 1897-ben *Őseink buzgósa* címmel tette közzé a katolikus egyházi énekköltészet történelmi emlékeit⁵⁶, de az énekek élő népi változatainak felkutatását meg sem kísérelte. Ilyen kutatásokra csak Bartók és Kodály után kerülhetett sor, úgyhogy a bevett egyházi énekek népi analógiáira csak a harmincasnegyvenes években kezdtek felfigyelni⁵⁷. A hivatalos liturgiában is helyet kapó katolikus egyházi énekek jelentős része népi gyakorlatból származik (l. a *Hozsanna* és az *Éneklő egyház* c. gyűjteményeket).

A vallásos népköltészet legtöbb műfaja szorosan kapcsolódik az írásbeliséghez. A *ponyvakiadványok*⁵⁸ nagy mértékben járultak hozzá nemcsak a népénekek, hanem a legendaballadák⁵⁹ elterjedéséhez is.

Külön kellene szólni a XVI—XVIII. század kedvelt műfajairól: a szentbeszédnek, búcsúztatónak, a szentek életét elbeszélő történetek, csodakülvölgyek folklorizálásáról. Az írott történelmi anyag feldolgozása révén ugyanis folklorisztikai jellegű következtetésekhez is eljuthatunk. (A Folklór Archívum sorozat például nemrég jelentette meg a protestáns példaképek katalógusát.⁶⁰) Köztudott az is, hogy a régi magyar irodalomban vannak olyan elemek, melyek közköltészet eredetűek, s ezeknek lehetnek vallásos néphagyományt kifejező vonatkozásai is (pl. legendák, siralmak, bibliai epika stb.). A századok folyamán megjelent ima- és énekeskönyvek anyagának folklorizálásáról, a különböző felekezetekhez tartozó közösségek bibliaélményéről⁶¹ alig tudunk valamit.

Kolozsvár, 1995. január

Jegyzetek

1. Az itt következő tanulmány eredetileg — 1993 őszén — kolozsvári néprajz szakos hallgatóim számára, belső használatra készült. Tájékoztatni kívánt a magyar vallási néprajz elért eredményeiről, utalva e tudományterület alapvető fontosságának ítélt szakirodalmára s a kutatók előtt álló további feladatokra. Mivel úgy ítélem, hogy a vallási néprajzi kutatások iránt érdeklődők, kezdő kutatók tágabb körben is tájékozódhatnak belőle, a tanulmány aktualizált, kibővített változatát ezennel közreadom. (A fenti szándék magyarázza a címben szereplő, „jőjj velem” jelentésű latin eredetű idegen szó használatát. A régi korokban a *vademecum* szónak „zsebkönyv”, „tájékoztató”, „útikalauz” jelentése volt.)

2. Bárh János: *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza*. Bevezető. In: Magyar Néprajz VII. Bp., 1990. 331.

3. A vallási néprajz németországi eredményeit és a Georg Schreiber-iskola tevékenységét Karsai Géza tekinti át 1937-ben (Karsai Géza: *A vallásos néprajz fellendülése*. Pannonhalmi Szemle 1937. 57—66.).

4. A két idézett munka adatai: *Népünk ünnepei*. Budapest, 1938. *Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből*. Sacra Hungaria Kassa, 1944. Itt kell említenünk a szerző *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza* (Bp., 1942.) című munkáját is, mely az Ortutay-féle egyéniségkutató módszert alkalmazta a vallási néprajzban.

5. Bálint Sándor: *A magyar vallásos népélet kutatása*. In: Vallási néprajz III. Bp., 1987. (Szerk. Dankó Imre és Küllös Imola)

6. A Moldva-kutató Domokos Pál Péter — *A moldvai magyarság* című könyve 1930 óta öt kiadásban jelent meg — 1944 előtti munkásságából kiemelendők az egyházi népénekekkel foglalkozó tanulmányai: *A csíki énekeskönyvek*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. (Szerk. Csutak Vilmos) Sepsiszentgyörgy, 1929. 102—112.; *A Csíkszobotfalvi Kájonni Kézirat*. ItK 1929. 209—214.

7. Székely Lászlónak 1948 előtt két jelentősebb közlése jelent meg: *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához*. Csíkszereda, 1943.; *Ahítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához*. Csíkszereda, 1943. A kommunista hatalomátvétel után Erdélyben maradt, s 1982-ben bekövetkezett haláláig az íróasztalfióknak dolgozott. Néhány cikkét a *Vigília* és a *Művelődés* a hetvenes évek derekától közölte ugyan, de legfontosabb munkái kéziratban maradtak: *Az életfordulók néprajza*. *A paraszt-társadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában* (doktori értekezés, 1949.); *A csíki táj a néprajzban*. *A csíki hagyományos élet néprajzi monográfiája* (187 gépelt oldal); *A csíki népszokások költészete*. (1969. 233 oldal); *A napfordulók csíki néprajza* (403 oldal).

8. Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. I—III. Bp., 1933—1934.

9. Vámagy Antal: *Liturgika*. Abaliget, 1993.

10. Marót Károly: *Vallás és mágia*. Ethnographia 1933. 31—44.; Uő.: *Rítus és ünnep*. Ethnographia. 1940. 143—187.

11. Bálint Sándor: *Liturgia és néphagyomány*. In: Sacra Hungaria. Kassa, 1944. 99—128.

12. Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Bp., 1957.; Radó Polycarpus: *Enchiridion liturgicum*. I—II. Roma, 1961.

13. Artner Edgár: *Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata*. Bp., 1923.

14. Kühár Flóris—Radó Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Komárom, 1923.

15. Alszegehy Zoltán S.J.: *A gyónás*. Teológiai kiskönyvtár. 1978. III.7. Róma.; Uő.: *A magyar népi vallásosság*. Szolgálat 1983. 58. szám. 5—13.; Uő.: *Vádlottak padján*. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1991. 13—26. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna)
16. Török József: *A középkori magyarországi liturgia története*. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp., 49—66.
17. Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Bp., 1973.; Uő.: *Ünnepi kalendárium*. I—II. Bp., 1977.
18. Juhász Kálmán: *A licenciátusi intézmény Magyarországon*. Bp., 1921.
19. A kiadvány szerkesztője Barna Gábor.
20. Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940.
21. Jánossy Gyula: *Barokk hitélet Magyarországon a XVII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma. 1935.
22. Gajtkó István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Bp., 1936.
23. Az addigi legfontosabb munkákat felsorolja Bálint Sándor 1948-as említett tudománytörténeti összefoglalójának 122. jegyzete.
24. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1986. (Szerk. Fügedi Erik)
25. Schram Ferenc: *Búcsújárás Magyarországon*. Teológia II. 1968. 94—100.; Barna Gábor: *A magyar búcsújárás interetnikus vonatkozásai*. In: A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Budapest—Békéscsaba, 1986. 677—685. (Szerk. Eperjessy Emő—Krupa András); Soós Sándor: „... a búcsújárások meg nem szűnnek.” *A barokk búcsújáróhelyek sajátosságainak kialakulása a XVII. századi Magyarországon. Adatok a búcsújáróhelyek jövedelemforrásaihoz*. Discussiones Neogradenses 4. Salgótarján, 1987. 192—207.; Barna Gábor: *A könnyező Mária-képek kegyhelyei Magyarországon*. Vigilia 1988. 347—352.
26. L. 17. jegyzet.
27. Komjáthi-Schwartz Elemér: *A szentek népi tisztelete* Bp., 1947.
28. Schram Ferenc: *A szentek tiszteletének népszokásai XVII. századi énekeskönyveinkben*. Vigilia 1976. 31—34.
29. *A középkori magyarországi liturgia története*. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp., 1988.; *Szent László liturgikus tisztelete*. In: Athleta Patriae (Szerk. Mezey László). Bp., 1980. 135—160.; *Szenté avatás és liturgikus tisztelet*. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról (Szerk. Fügedi Erik). Bp., 1986. 33—48.; *A magyar föld szentjei*. Debrecen, 1991.
30. Diós István (szerk.): *A szentek élete*. I—II. Bp., 1984—1988.
31. Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae*. Bp., 1980.
32. *A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái*. Történelmi Szemle 1981. 2. 273—286.; *Az 1083. évi magyarországi szenté avatások*. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról (Szerk. Fügedi Erik). Bp., 1986. 15—32.

33. Fügedi Erik: *Kapisztránói János csodái*. Századok 1977. 847—887.: Knapp Éva: *Remete Szent Pál csodái*. Századok 1983. 512—553. (Utóbbi tanulmány megjelent a Tüskés Gábor szerkesztette „Mert ezt Isten hagyta...” c. kötetben is.)

34. Tüskés Gábor: *A barokk-kori szentisztelet rétegei*. (Szerk. Hofer Tamás) In: Történelmi antropológia. Bp., 1984. 138—151.

35. Itt csak néhány erdélyi vonatkozású munkát sorolok fel: Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Bp., 1938.; Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár, 1943.; Csabai István: *Az erdélyi reneszánsz-művészet*. Bp., 1934.; Balogh Ilona: *Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása*. In: Magyarok és románok II. Bp., 1944. (Szerk. Deér—Gáldi); Entz Géza: *A középkori székely művészet kérdései*. Erdélyi Múzeum 1943. 216.; Bierbauer-Borbíró Virgil: *A Székelyföld templomairól*. Magyarságtudomány 1942. 140.; Kelemen Lajos: *Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból*. Kolozsvár, 1945.

36. Szilárdfy Zoltán: *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése*. Bp., 1994. (A könyv a Bálint Sándor—Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok* c. kötet függeléként is megjelent.) A szerző egy másik munkája: *Barokk szentképek Magyarországon*. Bp., 1984.

37. Barna Gábor: *Zur Erforschung des religiösen Volkslebens in Ungarn in der Nachkriegszeit* (kézirat)

38. Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. Szeged, 1980.; Uő: Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom. Bp., 1983.

39. Varga Zsuzsanna: *Szagrális emlékek*. Bp., 1973.

40. Balogh Augustinus Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei...* Agrae, 1872.

41. Bálint Sándor: *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Bp., 1942.

42. A búcsújárással kapcsolatos tanulmányok címe: *A Napbaöltözött Asszony; Loretto és hazánk; A Czenstochovai Szűzanya tisztelete hazánkban; Búcsújárás és település; Búcsújáró magyarság*. In: Sacra Hungaria. Kassa, 1944.

43. Manga János: *A hasznosi tömegpszichózis*. Ethnographia 1962. 353—388.

44. Schram Ferenc: *Búcsújárás Magyarországon*. Teológia II. 1968. 94—100.

45. A magyarországi kegyhelyekkel kapcsolatos alapvető tudnivalókat foglalja össze Barna Gábor: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon* c. munkája (Bp., 1990.), mely úti-kalauz formájában jelent meg.

46. Bangó Jenő: *Die Wallfahrt in Ungarn*. Wien, 1978.

47. Bálint Sándor—Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp., 1994.

48. Pais Dezső: *Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához (Archaikus és középkori elemek népi szövegekben)*. Ethnographia 1971.3. szám. 364—366.

49. Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Bp., 1976/1978.

50. Polner Zoltán: *Föld szülte fáját*. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978.; Uő.: *Koronával koronázzák*. Makó-környéki népi imádságok és Krisztus-legendák. Makó, 1985.; Besenczi Sándor: *Népi imádságok Kalocsa vidékéről*. Debrecen, 1988.; Silling István: *Boldogasszony ablakában*. Ujvidék, 1992.

51. Több moldvai, bukovinai és erdélyi imaszöveg kapott helyet a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* c. kötetben is, de ezeket nagyrészt amatőr néprajzi gyűjtők alkalomszerűen jegyezték le. Gyimesi archaikus szövegeket közöl Salamon Anikó könyve (*Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Bp., 1987.) Erdélyi Zsuzsanna pedig egyik tanulmányában a Magyarország határain túlról érkezett szövegekből — közöttük erdélyiekből — nyújt válogatást (Erdélyi Zsuzsanna: *Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni. Vallásos hagyományaink mentése külszági magyarjaink között*. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Bp., 1990. 9—57. szerk. Juhász Gyula.)

52. Erdélyi Zsuzsanna számos tanulmányából itt csak a legjelentősebbek közül sorolunk fel: *Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegekben*. Ethn. 1971/3.343—374.; *Archaikus szöveg emlékek a nógrádsipeki néphagyományban*. In: Nógrádsipek. *Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórájáról*. Bp. 1980. 183—234. (Szerk. Szemerényi Agnes); *Archaikus népi imádságok*. In: Magyar Néprajz V. Bp. 1988. 692—748.; *Az archaikus népi imádságradékok történeti kérdései*. In: Boldogasszony ága. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Bp., 1991. 51—142. (Szerk. Erdélyi Zs.)

53. A szlovén archaikus imák gyűjteménye például (Novak, Vilko: *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana, 1983.) a *Hegyet hágék...* szerkesztét, típusbeosztását veszi alapul.

54. Csúry Bálint: *A csángó Miatyánk*. Magyar Nyelv Bp., 1930. XVI. köt. 170—172.

55. Kájoni János *Cantionale Catholicum* című XVII. századi gyűjteménye Csíksomlyón jelent meg 1676-ban. Későbbi kiadásai (1719., 1805., 1806.) széles körben elterjedtek. A kotta nélkül, csak dallamutalással közreadott szövegekhez tartozó dallamokat a néphagyomány őrizte meg. Ezeket Domokos Pál Péter gyűjtötte össze és adta ki az „... *édes hazámnak akartam szolgálni...*” című könyvében (Bp., 1979.).

56. Bogisich Mihály: *Öseink buzgósága*. Bp., 1897.

57. A népénekkutatás igen gazdag irodalmából itt csak néhány munkára hívom fel a figyelmet: Völly István: *101 Mária-ének*. Szeged, 1948.; Uő.: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Bp., 1982.; Csomasz Tóth Kálmán: *A gyülekezeti éneklés*. Bp., 1955.; Lajtha László: *Sopron megyei virrasztó énekek*. Bp., 1956.; Bama Gábor: *Katolikus egyházi népének, énekszerzők és folklorizáció*. Folklór és Tradíció I. Bp., 1984. 123—133.

58. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., 1978.

59. A műfaj monografikus feldolgozása: Kriza Ildikó: *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Bp., 1982.

60. Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp., 1992. (Folklór Archívum 19.)

61. Lammel Annamária—Nagy Iлона: *Parasztbiblia*. Bp., 1985.; Szigeti Jenő: *A folklór és a Biblia*. In: Boldogasszony ága (Szerk. Erdélyi Zs.). Bp., 1991. 203—222.

Pozsony Ferenc

A SZENTSÍR ÁLLÍTÁSA ÉS ŐRZÉSE ERDÉLYBEN

A szentsír állítása és őrzése egészen a közelmúltig elterjedt volt az egész magyar nyelvterületen, mégis a kutatók nem foglalkoztak vele alaposabban. Néprajzi szakmunkákban csak apróbb utalásokat találunk vele kapcsolatban.¹ Legutóbb Magyarai Márta szentelt a témához méltó tanulmányt, s egy magyar meg egy német nyelvű dolgozatában foglalkozott a szentsírállítás eredetével, kialakulásával és történeti fejlődésével.²

Bálint Sándor a szentsír kialakulását sajátos közép-európai, hazai liturgikus fejleménynek tartja.³ Első hazai nyomait Hartvik, győri püspök Agendájában lelte meg. Véleménye szerint kezdetben a kereszt imadásából és az oltári szentség kitételéből alakulhatott ki. „A szentsír eredetileg csupán keresztből állott. Ezt fődtek be gyászének kíséretében gyolccsal, sőt miseruhával és stórával. Meghintették szentelt vízzel, és úgy füstölték meg, mint a temetésnél szokás. A drámai hatás fokozására követ is helyeztek rá, lepecsételték, még őrséget is állítottak melléje. Így fejlődött ki a szentsír állítása, amely voltaképpen a jeruzsálemi szentsír utánképzése.”⁴

Krisztus sírjának templomi megjelenítésében bizonyára a Máté és Márk evangéliumában szereplő sír szolgált kiindulóponttúl, előképül. Mellette hatással lehet a jeruzsálemi szentsír, melynek helyén Constan-tinus császár emeltetett templomot. Azt többször elpusztították a törté-nelem viharos századaiban, de a XI. században elnyerte végleges négyszög alakú, sátor tetős formáját.⁵

A szentsírok kialakulását és elterjedését a húsvét nagyhetén élő kö-zépkori egyházi szertartásrend tette szükségessé.⁶

Ennek a középkori liturgiának szerves részét képezték a nagyheten bemutatott misztériumdrámák. Véleményünk szerint a ma is élő húsvéti szentsírállítás és őrzés valójában a középkori misztériumjátékok máig fennmaradt, széttöredezett elemei. Említettük, Bálint Sándorra hivatkoz-va, hogy a szentsír állításának előzménye a feszület kitétele a jelképes sírra. „Ez a szertartás nincs a római misekönyvben, Rómában és a ro-mán országokban nem is szokásos.”⁷ Magyarai Márta kutatásaiból tud-juk, hogy a XI. század előtt az oltáriszentséget közimadásra nem tették ki.⁸ Első ízben Milánóban 1556-ban egy kapucinus szerzetes vezette be, s azzal érvelt, hogy Krisztus teste is negyven órán át pihent a sír-ban.⁹ Következő adatunk szerint Münchenben 1577-ben helyezték el Krisztus sírjára az oltári szentséget. Német területen nagyon hamar el-

terjedt, gyorsan általánossá vált, sőt jelentkezett Ausztriában és Magyarországon is.¹⁰

Dömötör Tekla véleménye szerint a nagypénteken gyakorolt *Deposio crucis* és a húsvéti *Elevatio crucis* fokozatosan a húsvéti liturgikus játékok kiindulási pontjává vált, és a szentsír tiszteléséhez kapcsolódó népi ájtatossági formák kialakulását segítette elő.¹¹

Magyarországon 1580 előtt bizonyára még nem létezett, mivel az akkor megjelent Tulogdi Miklós által szerkesztett szertartáskönyv nem említi. Pár évvel később, 1625-ben Pázmány Péter kiadványában már megtaláljuk.¹²

A magyar középkori egyházművészet egyik remekműve, a garamszentbenedeki Úrkoporsó is a szentsírok nagyheti liturgiában játszott szerepét dokumentálja. Erre az Úrkoporsóra helyezték rá a nagypénteki „csonkamise” után a keresztet, melyet csak húsvét reggelén emeltek fel.¹³ Bálint Sándor véleménye szerint: „Hozzá tartozott még egy meztelen, ágyékkendős Krisztus-corpust, amely máig Garamszentbenedeken maradt. Ennek karjai mozgathatók, ami kétségtelenné teszi, hogy évközben a keresztben függött. Nagypénteken levették, nyilván föl is ravatalozták, utána háromnapos nyugalomra az Úr koporsójába helyezték, eltemették.”¹⁴ Ezt a szobrot századunk elején a szentbenedekiek nagycsütörtök este ravatalra helyezték, azt virágokkal feldíszítették és késő éjszakáig virrasztottak mellette imádkozva meg énekelve. Nagypénteken este a koporsóban hagyott corpust Szent Mihály lovára tették, és a templomban körmenet keretében kísérték a Koháry család sírboltja fölé állított szentsírhez.¹⁵

A barokk korban felvirágzott a szentsír állításának szokása. A XVII—XVIII. században művészi elkészített szentsírok jelentek meg Erdélyben is. Ennek legszebb emlékeit a felvilágosodás korában kiűzték a templomokból, s később helyettük művészi szempontból értéktelen, giccses alkotások kerültek.¹⁶

A szentsírok állítása mellett már a XV. századból van olyan adatunk, mely azt jelzi, hogy a szentsírok őrzésével káptalani iskolák növendékeit bízták meg. „Az egrí iskola növendékei például az 1490-es években egy forintot kaptak, mert nagyhéten a szent sírt őrizték és zsoltárokat énekeltek.”¹⁷

Több adat arra utal, hogy a díszőrségállítás városainkban a kézműves céhes legények kiváltsága volt.¹⁸ Pécsen a XVIII. század elején a nagypénteken szervezett körmenetben a szentsírt is körbehordozták. Azt rendszerint 12 fegyveres, egyenruhás városi hajdú őrizte.¹⁹

A XIX. század második felében a városi templomokban a katonaság szolgáltatta az örököt, más városi és falusi közösségekben pedig

jámbor társulatok látták el ezt a feladatot.²⁰ A két világháború közötti időszakban az alföldi városokban, falvakban tűzoltók, leventék, iskolások és hazatérő katonák őrizték a szentsírt.²¹ Ebben a periódusban a Tiszazugban a szentsírt őrző „római katonákat” szabadságos bakák jelenítették meg.²² Csanádpalotán, egy Szeged mellett fekvő római katolikus faluban a szentsírt őrző fiúkat *Jézuskatonáknak* nevezték. Kalapjukra zöld leveleket tettek, vállukon pedig puskát tartottak.²³ A második világháború előtti években Csépan, egy alföldi palóc kirajzású faluban, nappal iskoláskorú gyermekek, éjjel pedig tűzoltók őrizték Jézus sírját.²⁴ Debrecen szomszédságában két görög katolikus vallású faluban, Nyíraczádon és Hajdúdorogon egészen napjainkig fennmaradt a szentsírőrzés. Hajdúdorogon a legényeket *Krisztus-katonáknak*, Nyíraczádon pedig *testőröknek* nevezik. Mindkét faluban nagypéntektől a feltámadási szertartásig őrzik a sírt. Hajdúdorogon karddal, Nyíraczádon pedig fapuskával. Nyíraczádon a testőrök barna katonaingben, zöld nadrágban, pulykatollal és nemzetiszín szalaggal díszített sapkában, valamint magas szárú katonacipőben vannak. Ruházatukhoz tartozik egy nemzetiszín szalaggal díszített fekete nyakkendő is. A hajdúdorogi katonák fekete Bocskai-ruhában állnak őrt, s váltás közben bonyolultabb, előre begyakorolt mozgásokat végeznek.²⁵

Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy századunk közepén Szegeden a polgárság körében élő szokás volt a szentsír meglátogatása nagypéntek délután és este.²⁶ Niedermüller Péter is jelezte, hogy a Zempléni hegyvidéken található katolikus falvakban szintén elmentek imádkozni a templomban felállított szentsírhoz.²⁷

Órsi Zoltán a Somogy megyei Szulokon katolikus németek körében találta meg a szokást. A templomban nagypénteken díszítették fel a szentsírt, ahová elhelyezték a szentséget. A helybeliek fekete ruhában rendre meglátogatják a szentsírt, mely egészen a feltámadási körmenetig nyitva található.²⁸

Burján István a drávaszögi Vörösmarton találta meg a szentsírt. A faluban katolikus svábok telepedtek be a XVIII. században, és egy szabadtéri kálváriát építettek egy domboldalon. A Kálvária elején egy barlangszerű, szabadtéren található szentsírt készítettek. Azt rendszerint nagypénteken feldíszítik, s szórványosan meglátogatják egészen a feltámadási körmenetig. Általában idősebb asszonyok ékesítik fel a sírt, és halkan imádkoznak mellette.²⁹

Lackovits Emőke a szentsírállításra rábukkant a balatonfelvidéki német falvakban. Szóbeli közlése szerint Pollányban felkeresik a Kálvária elején található szentsírt, és előtte hódolnak.³⁰

Járolí József a szentsírörzést leírta Gyulán is, ahol a magyar és a német templomban is barlangszerű szentsírt állítottak. A magyar plébániatemplomban besorozott regruták a *földészek* jellegzetes ünnepi ruhájában őrizték a barlangszerű szentsírt. Kezükből lándzsát tartottak, míg a *felvezető*nek kardja volt. A legényeket közköltésen étkeztették: sajttal, kenyérral és borral látták el. Mikor 1950-ben feloszlatták a földész-társulatot, megszűnt a szokás is.³¹ A német plébániatemplomban az őrzőket az asszonyok élelmezték. A német legények egy vendégfogadóban gyülekeztek, s a negypénteki csonkamisétől egészen a feltámadási körmenetig őrizték a szentsírt. A feltámadási processzióban égő fáklyákat és templomi lobogókat vittek. 1946-ban a német földész-társulat betiltásával egyidőben a gyulai németek közösségében megszűnt a húsvéli szentsírörzés szokása is. A közeli Békésvároson pedig egészen az 1960-as évekig fennmaradt, ahol iskoláskorú gyermekek álltak őrséget.³²

Áttekintve az eddig bemutatott adatokat, összegezeképpen elmondhatjuk, hogy a szentsír állítása és őrzése elterjedt volt a mai Magyarországon. Leírták a Dunántúlon, Felvidéken az Alföldön és a Nyírségben. Feltűnő, hogy a tradicionalizmusáról híres Erdélyben egyetlen kutató sem írta le a szokást. Dolgozatunk további részében saját és diákjaim által végzett terepgyűjtés alapján mutatom be az Erdélyben élő formákat.

2

A szentsír állítására és őrzésére 1982-ben Lackovits Emőke hívta fel figyelmemet. Attól az évtől folyamatosan megvizsgáltam a Háromszéken, Csíkban és a Gyergyóban fellelhető variánsokat.

1992-ben és 1993-ban átfogó gyűjtést végeztünk egész Erdélyben. Néprajz szakos egyetemistáimmal fölkerestük e régió legfontosabb katolikus helységeit, és igyekeztünk élőben, húsvét nagyhetén megfigyelni és leírni a szentsírhoz fűződő elnépiesedett szokáselemeket.

Az Erdélyben talált szokásformák nagyon színes képet nyújtanak. A továbbiakban ezekből a leírásokból mutatunk be pár tipikus példát.

A Szatmárnémeti szomszédságában fekvő Batizon Kádár Andrea rábukkant a szentsír állítására görög katolikus és ortodox vallásúaknál. A települést 1948 előtt csak görög katolikus vallású románok lakták. A második világháborút követő években betiltották a görög katolikus egyház működését, és csak az 1989-et követő változások után engedélyezték újra. Ma a faluban a görög katolikusok és az újabban betelepült ortodox románok felváltva, tehát közösen használják a templomot. Nagypénteken délután az ikonostáz előtti asztalt fekete gyászleppellel borították be. Arra ráhelyezték a szentsírt, mely valójában egy szikla-

barlangot utánzó, gipszből készült makett corpusszal. A barlang tetején két angyalt ábrázoló gipszszobrocska látható. Környékét cserepes virágokkal díszítették fel. A második világháború előtti években a sírt 12 regruta őrizte felváltva. Napjainkban először a görög katolikusok ékesítik fel a szentsírt, utána következik a körmenet, melynek keretében háromszor körbekerülik a templomot. Utána lebontják Jézus sírját, s azt az ortodoxok építik fel. 1993 nagypéntekén az ortodoxok még díszesebb sírt építettek fel. A szentsír őrzését kétóránként felváltva egészen a nagyszombati feltámadási körmenetig gyakorolták.

A Nagykároly melletti Kaplonyban Páczkán Éva írta le a szokást. Ebben a partiumi faluban nem barlangszerű szentsírt állítanak, hanem egy koporsóba helyezett Jézus-corpus jelképezi.

Az Úrkoporsó környékét cserepes virágokkal ékesítették. Mellette idősebb asszonyok imádkoznak, virrasztanak felváltva. Általában a Rózsafüzér Társulat tagjai alkotják a virrasztókat.

Egy másik partiumi helységben, Tasnádon szintén él a sír állításának gyakorlata. Tasnádon a pap készíti el a kántor segítségével. Jézus sírját egy gipszből készült, barlangszerű makett jelképezi. Nem őrzik állandóan, de idősebb asszonyok nagypénteken és nagyszombaton betérnek imádkozni, virrasztani.

Szamosújváron a szentsírra a ferencesek templomában bukkantunk. Az egyik mellékoltárban a buzgóbb hívek egy barlangszerű sírt állítottak fel. Folyamatosan nem őrzik ebben a kisvárosban sem, de környékét virágokkal díszítik, s a templomba betérő imádkozni vágyó asszonyok mind hoztak egy-egy csokor virágot Jézus sírjához.

Kolozsváron a Szent Mihály templomban szintén élő gyakorlat a szentsír állítása. Hagyományosan a torony alatti mellékoltárban állítják fel a sírt. Környékét virágokkal és zöld hajtásokkal ékesítik, s a ministránsok folyamatosan őrzik nagypénteken és nagyszombaton délután és este egészen a feltámadási körmenetig.

Az aranyosszéki Harasztoson Komáromi Tünde talált rá a szentsír állítására. Ebben a faluban a harangozó állítja fel és díszíti a barlangszerű sírt. Harasztoson a hátsó oltár asztala alatt építik fel évről évre a Jézus sírját jelképező makettet. Elébe tálcát helyeznek, s abba a látogatók pénzt helyeznek.

Marosszéken két faluban. Szentháromságon és Mikházán gyűjtöttük fel a sírral kapcsolatos hagyományokat. Az utóbbi faluban egykor virágzó ferences kolostor működött. 1945 után ide internálták Erdély többi részéről a ferences szerzeteseket. Az utóbbi húsz évben fokozatosan kiöregedtek, elhaltak lakói, s ma szerzetesbarát és plébános nélkül maradt a kolostor meg a falu. Mikházán a szentsírt a jobb oldali mellék-

oltárban állítják fel vallásosabb asszonyok. Környékét cserepes virágokkal díszítik fel, de folyamatosan nem őrzik. A Nyárad menti Szentháromságon a sírt negyecsüörtökön állítják fiatalabb asszonyok az egyháztanácsosok irányításával. A virágokra már az ünnep előtt nagyobb pénzüsszeget gyűjtenek össze. Jézus sírját a mellékkápolnában állítják fel a *Jézus szíve* oltár talapzatánál. A barlangszerű sírban Jézus faszobrát helyezik el, körülötte gyertyákat és cserepes virágokat helyeznek el. Előtte kispárnán feszületet találtunk, mellette pedig kistányért a pénz számára. Szentháromságon a sírt nem őrzik *katonák*, de a gyerekek, legények, fiatal házások és egyháztanácsosok folyamatosan virrasztanak, imádkoznak fölötte.

Udvarhelyszéken (Korondon, Farkaslakán és Székelyszentléleken) Jakab Zsuzsa írta le a szokást. A fazekasságáról híres faluban nagypénteken, a szentmise után öregebb asszonyok díszítették fel a sírt. Azt egészen a feltámadási szentmiséig őrzik a *katonák*. A besorozott legények közül egyszerre négy áll őrt Jézus sírja mellett. Ünnepi ruhában, fehér székely harisnyában, csizmában, fehér sapkát viselnek. 1989 előtt csak taplóból készült sapkát hordhattak, kezükben fából készült puskát tartanak. Öregebbek emlékezete szerint régebben a feltámadási körmenet végén a *katonák* nagyokat „durrogattak” fegyvereikkel a feltámadás örömére. Vasárnap a szentmise alatt a főoltárnál állanak.

Farkaslakán egészen 1967-ig élt a szentsír őrzése. Rendszerint ünnepi székely ruhában álltak őrseget a fiúk. A felváltó mindig a falubeli tűzoltóparancsnok volt. Eléggé összetett mozdulatokat végeztek, falánczsaikkal minden mozdulat idején hangosan koppintottak. 1967 után olyan katolikus papok kerültek a faluba, akik nem ismerték ezt a szokást, és nem támogatták a szentsír őrzéséhez kapcsolódó hagyományokat, de a szentsír állítása folyamatosan fennmaradt napjainkig.

Farkaslaka szomszédságában fekvő Székelyszentléleken napjainkban már nem él az őrzés szokása, de egy-egy buzgóbb asszony még mindig feldíszíti a szentsírt. Egészen az utóbbi évekig egy olyan nő végezte, akinek két fia tragikus körülmények között meghalt. Szentléleken habár kimaradt a szervezett őrzés, mégis folyamatosan virrasztanak a szentsír mellett idősebb asszonyok, fiatalok, akik nagypénteken és nagyszombaton gyászos, fekete ruhában térnek be a templomba imádkozni.

Háromszéken is eléggé elterjedt katolikus templomokban a szentsír állítása. Sepsiszentgyörgyön a város központjában álló katolikus plébániatemplomban az egyik mellékoltárnál állítják fel Jézus sírját. 1918-ig honvédek, 1940–44 között leventék, 1990 után pedig cserkészek őrizték.

Csernátonban a bal oldali portikusban rendezik be a szentsírt. A kis helyiséget fehér lepedőkkel díszítik fel. Egy asztalra virágokat helyeznek, elébe pedig nagypénteken este elhelyezik az Úr koporsóját, benne egy fából készült corpuossal. A falubeli besorozott legények feladata volt mindig a szentsír őrzése a feltámadási körmenetig.

Háromszék régi vásáros központjában, Kézdivásárhelyen a kantai ferences kolostortemplomban szintén az egyik mellékoltárban állítják fel a szentsírt. Itt is egy barlangszerű makettet találtunk, benne egy fából készült corpuossal, előtte feszülettel és persellyel. 1918 előtt a honvédlaktanyából érkeztek őrzők, azt 1940—44 között is felelevenítették. A második világháborút követő évtizedekben évente felállították a szentsírt, de szervezett őrzése elmaradt.

Felső-Háromszék szíkatolikus falvait „szentfődnek” nevezik a protestánsok. Ezekben a helységekben megszakítás nélkül, minden esztendőben feldíszítik a szentsírt. Bélafalván a mellékoltárban állítják fel, s a Rózsafüzér Társulat tagjai felváltva imádkoznak mellette nagypéntektől feltámadásig egy idősebb asszony vezetésével.

Kézdiszentkereszten nagypénteken egy barlangszerű szentsírt ékesítenek fel virágokkal. Az egyik mellékoltár asztala alatt berendezett Jézus-sírt nagypéntektől nagyszombat estig felváltva őrzik iskoláskorú ministráns gyermekek.

Felső-Háromszék leghagyományőrzőbb falujában, Esztelneken a plébániatemplomban is állítanak szentsírt. Azt szintén a ministránsok őrzik. Felső-Esztelneken, a ferences zárdatemplomban minden évben feldíszítik a sírt, de ezt már nem őrzik, csak idősebb asszonyok térnek be nagypénteken és szombaton csendes ájtatosságra.

A székelyföldi szentsírok bemutatását a gyergyói és a csíki változatok bemutatásával zárjuk. A Gyergyói medencében és Csíkban még az utóbbi negyven esztendőben sem tudták kiirtani a mély vallásosságot. A hagyományaihoz ragaszkodó gyergyóiak és csíkiak nagyon sok olyan elemét őrizték meg a népi vallásosságnak, amelyek a katolikus liturgiátörténetnek is fontos dokumentumai lehetnek. Gyergyóalfaluban nagypénteken a bal oldali mellékoltár asztala alatt rendezik be a barlangszerű sírt. A helybeli tűzoltók nagypénteken a csonkamise végén kezdik őrizni Jézus sírját. Egyszerre négy *katona* áll őrt. Az őrseget felváltó *felvezető* rendszerint egy megbecsültebb ember. A Jézus sírját hagyományos ünnepi székely viseletben őrzik. A gyergyóalfalusi változatnak az az érdekessége, hogy fejükön első világháborúból fennmaradt francia katonasisak van.

A szomszédos Gyergyóújfaluban 1940—1944 között, vagyis a „magyar világban” leventék őrizték fapuskával a szentsírt. 1945 után csak

iskoláskorú fiúgyermekek álltak őrséget mellette. Az 1980-as években a hatalom szorítására megszűnt.

Gyergyó vásáros központjában, Gyergyószentmiklóson szintén élt a szentsírőrzés. A katonák részt vettek a vasárnap reggel megrendezett határkerülésben is, melynek végén a templom előtti téren díszlővést adtak le.³³

A csíki falvak közül a szentsírállítás és őrzés Csíkszentdomokoson maradt fenn a legarchaikusabb formában. A faluban hagyományosan a bal oldali mellékoltár asztala alatt rendezik be a szentsírt, mely barlangszerű. Az oltár környékét fehér színű leplekkel borítják be. A sírt cserepes virágokkal és edényekben elhelyezett búzahajtásokkal ékesítik fel. Előtte egy feszületen Jézus corpora van, mellette egy perselyt is elhelyeznek. A szentsírt folyamatosan látogatják nagypéntektől feltámadásig asszonyok és férfiak, öregek és fiatalok egyaránt. Megcsókolják a sír előtt található corpus sebeit, és a perselyben pénzt vagy tojást helyeznek el. Csíkszentdomokoson a Jézus sírját katonaságtól leszerelt legények folyamatosan őrzik nagypéntektől nagyszombatig, a feltámadási körmenetig. A sírnál egyszerre két ór áll. Viseletük a hagyományos helybeli székelly viselet ünnepi változata. Lábukon kifényesített fekete csizmát viselnek, fehér szűk harisnyát, fehér inget, fekete mellényt, sötétbarna hosszú zekét, fejükön kereszt alakú, fenyőággal feldíszített, fekete báránybőr sapkát találunk, kezükben kétméteres faláncsát tartanak. Az örök felváltását egy *felvezető* végzi el. A váltás bonyolult mozgásokkal történik, ezért rendszerint két héttel előtte megkezdik a begyakorlását. Általában egy fél órát állnak a sír mellett. Pihenés idején az imateremben vannak, ahol kártyázással töltik idejüket. A szombat esti körmenet idején az örök viszik a baldachint és a két gyertyatartót.

Nagyszombat reggel nagy faedényekben, kádakban és csebrekben ők hozzák a vizet a szenteléshez. A papi áldás után a falubelieknek ők osztják szét a megáldott vizet. Nagyszombaton este a feltámadási körmenet után a templomban, mikor a lelkész felmutatja a szentséget, akkor az oltár előtt álló legények térdet hajtanak, s leveszik sapkájukat. „Addig pogányok, római katonák vótak, most megijedtek, s megalázkodnak.” A vasárnapi szentmisén már ők is meggyónhatnak.

A csíkszentdomokosiak a nagyhét végén reális halottjuknak érzik Jézust. Az asszonyok sötét, gyászos ruhában jönnek a templomba, s folyamatosan virrasztanak Jézus sírja mellett. Egy-egy idősebb asszony vezetésével csendben imádkoznak. Rendre a szent sírhoz járulnak, és Jézus sebeit átszellemülve megcsókolják, s mellette pénzt vagy tojást helyeznek el. Az utóbbi négy-öt évben a legények már nem állnak folyamatosan éjjel-nappal őrséget Jézus mellett, csak délután és este.

A szomszédos Csíkszenttamáson szintén archaikus formák élnek. Ott is a bal oldali mellékoltárnál rendezik be a sírt. Szenttamáson is folyamatosan virrasztanak Jézus mellett az idősebb asszonyok. A sír mellett álló örök székely ruhában állnak. Kezükből puska van, míg a felvezetőnek huszárkard található kezében. Mivel a nagyhéten nem harangoznak, „mert azok elmentek Rómába”, a kereplést gyergyói és csíki falvakban az örök végzik.

Csíkrákoson a bal oldali mellékoltáron állítják fel a jelképes sírt. Itt egy szentsírt ábrázoló festett textíliát terítenek az oltár asztalára. Rákoson éjjel-nappal őrzik a sírt. Egyszerre két legény áll mellette őrséget. Székely ruhában vannak, bal karjukon egy csokorra kötött hosszabb piros szalagot viselnek.

Madéfalván a Mária oltárnál állítják fel a sírt. Elébe egy szent sírt ábrázoló festményt helyeznek. Itt is folyamatosan őrzik nagypéntektől feltámadásig. A katonák a hagyományos helyi székely viseletben állnak őrséget. A felvezető előírászerűen csak katonaviselt legény lehet. Idősebb asszonyok a templomban folyamatosan imádkoznak, akik virrasztanak Jézus mellett. Vasárnap reggel a legények részt vesznek a határkerülésben is.

Csíkszentkirályon szintén a mellékoltáron rendezik be a szentsírt. Folyamatosan imádkoznak mellette idősebb asszonyok és fiatalok. A *gárdások* általában a legrátermettebb legényekből állnak. A *felvezető* csak katonaviselt legény lehet. Mozgásaikat nagyon hangosan végzik, s előre begyakorolják. Jézust tényleges halottnak tekintik, ezért a templom környékét a fiatal halottnak szokásos fenyőágakkal díszítik fel. Azokra fehér papírdíszeket kötnek. A legények részt vesznek a szombat esti körmenetben is. Zászlókat, gyertyákat meg a baldachint viszik. Csíkszentkirályon a lelkész olyan faluból származik, ahol a közelmúltban nem élt ez a szokás. Nem tiltja, de nem is szorgalmazza. Ezért évről évre a harangozó szervezi meg, tanítja be a legényeket.

Alcsík egyik legnépesebb falujában, Csíkszentimrén is él a szentsír-őrzés. Itt is a bal oldali mellékoltárnál rendezik be a szentsírt. A barlangszerű sír előtt egy feszületen Jézus-corporus található, mellette persely. A sír mellett idősebb asszonyok nagypénteken és szombaton már délutáni óráktól folyamatosan imádkoznak, virrasztanak. A sírt már csak este őrzik a legények. Általában besorozott fiúk vesznek részt az őrzésben. Vezetőjük katonaviselt legény. Szentimrén váltás közben nagyon hangosan mozognak, s a többi csíki faluhoz viszonyítva is jóval gyorsabban, fürgébben cserélik ki az öröket. Az őrségben való részvétellel nagy megtiszteltetésnek számít. A falu szeme rajta van a fiúkon.

Meg szokták tekinteni, hogy áll a legényeken a székely harisnya, s hogy egyszerre, ügyesen mozognak-e. Olyan fokozott figyelem, „lelki nyomás” alatt állnak a legények, hogy többször megtörtént, hogy el-újultak szolgálat közben.

3.

Áttekintve az erdélyi és a partiumi adatokat, következtetéseinket is megfogalmazhatjuk. Terepkutatásaink alapján elmondhatjuk, hogy a szentsír állítása elterjedt egész Erdélyben a katolikus közösségekben. A batizi előfordulása azt jelzi, hogy a második világháború előtti időszakban élhetett szélesebb körben is az erdélyi görög katolikusság körében.

A szentsírt legtöbb vidéken nagypénteken vallásos asszonyok díszítik fel. Több faluban a pap, az egyháztanácsosok vagy a harangozó feladatkörébe tartozik. A szentsírok állítása még a legnehezebb 1945-öt követő évtizedekben sem szűnt meg.

A mély vallásosságra, közösségi hitéletre támaszkodó erdélyi gyülekezetekben nagypénteken elmaradhatalannak tartották Jézus sírjának feldíszítését. Az 1989-et megelőző időszakban a szentsír állításának burkolt nemzeti identitást kifejező szerepe is volt. Környékét rendszerint piros-fehér-zöld színű virágokkal ékesítették.

A szentsírok sorában a legarchaikusabb formának tartjuk a *koporsós* változatokat, vagyis amikor reális koporsóba helyeztek el egy-egy Jézus-corpust. Ilyen példákkal találkoztunk a partiumi Kaplonyban, a háromszéki Csernátonban és a csíksomlyói Salvator kápolnában.

A barlangszerű szentsírok a legtöbb erdélyi templomban valamelyik, legtöbbször a bal oldali, mellékoltár asztala alatt kaptak elhelyezést. Rendszerint gipszből vagy fából készült alkotások ezek. Újabbán már cementből is öntenek, készítenek szentsírt, s utána olajfestékkel kiszínezik. Ezek a változatok nagyon naturalisztikusak. Valószínűleg, hogy az erdélyi falvakban látható variánsok az utóbbi száz évben készültek. A legújabbak már a giccs határát súrolják, nagyon silány alkotások.

Találtunk pár egyszerűbb formát is. Például Csíkrákoson csak egy textíliára festett kép jelképezte. Más falvakban pedig csak a mellékoltárok elé kihelyezett feszület vagy corpus szimbolizálja. Polgáriasultabb közösségekben egyszerűen csak az oltáriszentség kiétele jelzi.

Említettük, hogy a szentsírok környékét gondosan elrendezik. Ez falvanként és vidékekként eltérő lehet. Legtöbbször fehér leplekkel borítják be a mellékoltárok környékét. Vannak olyan települések is, ahol ezt már felváltotta a fekete gyász, például Csíkszentimrén.

A szentsírok környékét textíliákkal, varrottásokkal, festékesekkel díszítik, s nagy összegekbe kerülő virágokkal ékesítik fel környéküket. Pár helyen zöld gabonahajtásokat is láthattunk a virágcserepek szomszédságában. A textíliák és díszítő növények kiválasztásában a legtöbb faluban arra törekedtek, hogy a magyar nemzeti színeket állítsák össze.

Pár templomban már nem csak gyertyákkal világítják meg a sírok környékét, hanem színes lámpafüzérekkel is.

A külsőségek kihangsúlyozottsága mellett is arra figyelhettünk fel, hogy az erdélyi, főleg a székelyföldi (azon belül a gyergyói és csíki) falvakban, hogy Jézust nagypénteken és nagyszombaton reális halottnak tekintik. Saját halottjuknak érzik, akit meg kell látogatni, virrasztani, imádkozni kell mellette. Őszinte és mély vallásosságra utalt minden faluban a sír melletti imádkozás, ájtatosság, corpus megcsókolása. Ennek az interiorizált érzelmi vonatkozásnak, elemeknek tükrözője a nagypénteki és nagyszombati gyászos viselet. Gyergyói és csíki falvakban az asszonyok gyászos öltözéket viselnek. A meglátogatott sírhoz ajándékot (tojást vagy pénzt) helyeznek el. Legtöbb csíki és gyergyói faluban térden csúszva közelítik meg Jézus testét. Nem csak nappal, délután látogatják meg a szentsírt, hanem este, sőt több faluban éjszaka is folyamatosan virrasztanak mellette, mint egy reális halottnál szokásos. Csíki falvakban olyan jelképeket is láthattunk, melyek a fiatalon, házasság előtt elhunytak esetében jelennek meg. Ilyen a templom előtti zöld fenyőág, de fehér papírdíszekkel ellátva.

Háromszéken, Kolozsváron azt is tapasztaltuk, hogy a katolikus templomokba reformátusok is be-betérnek meglátogatni Jézus sírját.

Molnár István gyűjtése szerint Zsákodon és Székelykálon az idősebb unitáriusok többen részt vesznek a látványos katolikus szertartásokon, különösen a nagypénteken berendezett „üres sír” megtekintésére mennek el nagyobb számban.³⁴

Leghagyományőrzőbb csíki és gyergyói falvakban fennmaradt a szentsírőrzés szokása is. Ahogy már mutattuk, ez a szokáselem valószínűleg a középkori, nagyhéten bemutatott passiójátékoknak lehetett szerves része. A „katonás” székely falvakban vonzódtak ehhez a szokáselemhez és napjainkig megtartották. Legtöbb faluban besorozott vagy katonaviselt legények őrzik Jézus jelképes sírját. Előre begyakorolt, összetett mozgásokat végeznek.

Kezükben lándzsát, kardot, buzogányt tartanak. A jól sikerült őrzés a legények számára megbecsülést szerzett, éppen ezért a falu figyelme ilyenkor fokozottabban a legények felé fordult. Véleményünk szerint a szokásnak legényavató jellege is van. Legtöbb csíki faluban büszkén is vállalják a „katonás” feladatot, mely nagy lelki élménnyel jár. Az

1989-et követő években több helyen nemzeti jelképek megjelenését is láttuk. Sapkájukon vagy fegyverükön nemzeti színeinket tartalmazó szalagok voltak.

A legtöbb csíki faluban az örök voltaképpen a szentsír római katonáit testesítik meg. Egészen a feltámadásig ők „pogányok”, s csak utána változnak vissza keresztényekké. Legtöbb helyen csak a húsvétvasárnapján sorra kerülő szentmisén áldozhatnak.

Habár a szentsírörzés iránt még reális lelki igény él, a csíki falvakban is jelét észleltük annak, hogy fokozatosan kopik, elfakul az az élmény, amit jelent a benne való részvétel. Ezt különösen azokban a helységekből észleltük, ahol a lelkészek nem viszonyulnak pozitívan a szokáshoz, csak éppen megtűrik a katolikus vallásosságnak ezt az elnépiesedett reliktimelemét.

Jegyzetek

1. Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp., 1973.*, Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet. Bp., 1933.*, Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek — népi színhátság. Bp., 1979.*
2. Magyari Márta: *Über den Brauch, ein Heiligengrab zu Errichten. Ethnographica et Folkloristica Carpathica Tom. 7—8. Debrecen 1992. 159—168.*, U.ő.: *Húsvéti szokások a nyírácsádi görög katolikusok körében. In: Néprajzi Tanulmányok. prof.Ujváry Zoltán tiszteletére. Debrecen, 1992. 141—159.*; U.ő.: *A szentsírállítás szokása. In: Történeti és néprajzi tanulmányok (szerk. Ujváry Zoltán). Debrecen, 1994. 289—292.*
3. Bálint S. 1973.258.
4. Bálint S. 1973.258.
5. Magyari 1992.159—160.
6. Magyari 1992.168.
7. Mihályfi 1933.148.
8. Magyari 1992.161.
9. Magyari 1992.161.
10. Mihályfi 1933.148.
11. Dömötör T. 1979.102.
12. Magyari 1992.162.
13. Dömötör T. 1979.102.
14. Bálint S. 1973.258.
15. Bálint S. 1973.259.
16. Bálint S. 1973.259.
17. Bálint S. 1973.259.
18. Bálint S. 1973.259.
19. Magyari 1992.162—163.
20. Bálint S. 1973.259.
21. Szabó László: *Ünnepre való készülődés a Tiszazugban. In: Néprajzi Tanulmányok. Szolnok 1989. 145-159.*
22. Szabó L. 1981.145—159.
23. Molnár József: *Egy esztendő Csanádpalotán. 1943.E.A. 3233.25.1.*
24. Barna Gábor: *Ünnepi szokások és hiedelmek Csépaán. In: Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. Szerk. Barna Gábor, Eger—Szolnok 1982—382.*
25. Magyari 1992.146—147.
26. Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1978—79.2.sz.263.1.*
27. Niedermüller Péter: *Kalendáris szokások a Zemplén-hegyvidék falvaiban. In: Néprajzi tanulmányok a Zemplén-hegyvidékről. Szerk. Sabadfalvy József. Miskolc, 1981.207—236.*
28. Orsi Zoltán szíves szóbeli közlése.
29. Burján István szíves szóbeli közlése.
30. Lackovits Emőke: *Naptár. Jeles napok s a hozzájuk kapcsolódó szokások az egyházi évben a Bakonyban és a Balaton felvidéken. Veszprém, 1991.*
31. Jávoli József szíves szóbeli közlése.
32. Jávoli József szíves szóbeli közlése.
33. Bálint S. 1973.288.
34. Molnár István: *Tavaszi ünnepkör az erdélyi unitáriusoknál. In: Vallási Néprajz 6. Debrecen, 1994.119—120.*

Képek jegyzéke

1. Garamszentbenedeki Úrkoporsó, 1480 körül, az Esztergomi Keresztény Múzeumban.
2. Csíksomlyó, 1992. Salvator kápolna (fotó Pozsony Ferenc).
3. Csíksomlyó, 1994. A Salvator képolnában elhelyezett Úrkoporsó a pünkösdi búcsú alkalmával (fotó Mohay Tamás).
4. Csíksomlyó, 1993. Remetelakban keresztben függő Jézus-corpus (fotó Fosztó László).
5. Csíksomlyó, 1993. Remetelakban keresztben függő Jézus-corpus (fotó Fosztó László).
6. Csíkszentdomokos, 1988. A mellékoltár alatt berendezett szentsír (fotó Pozsony Ferenc).
7. Csíkszentdomokos, 1989. A szentsírt őrző katona (fotó Pozsony Ferenc).
8. Csíkszentdomokos, 1989. A szentsírőrzés és látogatása (fotó Pozsony Ferenc).
9. Csíkszentdomokos, 1992. Az őrség váltása (fotó Pozsony Ferenc).
10. Csíkszentdomokos, 1993. Legények a templom előtt (fotó Pozsony Ferenc).
11. Csíkszentdomokos, 1992. A felámadási kömenetben használt lámpák (fotó Pozsony Ferenc).
12. Csíkszentdomokos, 1993. A szenteléshez előkészített víz (fotó Pozsony Ferenc).
13. Csíkszentdomokos, 1993. A legények szétosztják a szenteltvizet (fotó Pozsony Ferenc).
14. Csíkszenttamás, 1992. A szentsír őrzése (fotó Pozsony Ferenc).
15. Csíkszenttamás, 1993. Szentsírőrző katona (fotó Pozsony Ferenc).
16. Csíkkarcfalva, 1993. Fiatalon elhunyt legénynek, katonának állított fenyő a templom bejárata, kapuja előtt (fotó Pozsony Ferenc).
17. Csíkrákos, 1993. Húsvéti fenyő egy út menti kereszt mellett (fotó Pozsony Ferenc).
18. Csíkrákos, 1993. A templom bejárata (fotó Pozsony Ferenc).
19. Csíkrákos, 1993. A szentsírt őrző fiúk (fotó Pozsony Ferenc).
20. Csíkszentkirály, 1993. Indul a váltás (fotó Pozsony Ferenc).
21. Csíkszentkirály, 1993. A szentsír őrzői (fotó Pozsony Ferenc).
22. Csíkszentkirály, 1993. A pihenő legényeket a lelkész nem engedi be az imaterembe (fotó Pozsony Ferenc).
23. Csíkszentimre, 1993. Nagypénteken este a szentséget kiteszik az oltárra (fotó Pozsony Ferenc).
24. Csíkszentimre, 1993. A keresztet is lebontják fehér, gyászos kendőkkel (fotó Pozsony Ferenc).
25. Csíkszentimre, 1993. A sekrestyében már fekete gyászos kendő kerül a keresztre (fotó Pozsony Ferenc).
26. Csíkszentimre, 1993. Mikor nagypénteken a harangok elmennek Rómába, a szentsírőrző legények kerepelnek a toronyban (Pozsony Ferenc).
27. Csíkszentimre, 1993. A mellékoltár előtti bádogra készített festett szentsírt őrző „római katona” (fotó Pozsony Ferenc).
28. Gyergyótekerőpatak, 1993. A szentsír őrzőinek váltása, elől a felvezetővel (fotó Pozsony Ferenc).
29. Gyergyótekerőpatak, 1993. Térdhajtás váltás közben (fotó Pozsony Ferenc).
30. Gyergyótekerőpatak, 1993. A szentsír őrzői (fotó Pozsony Ferenc).
31. Gyergyótekerőpatak, 1993. A fából készült buzogány és alabárdok a templom bejáratánál (fotó Pozsony Ferenc).
32. Gyergyóalfalu, 1992. A szentsírt őrző tűzoltóegység.
33. Mikháza, 1993. A ferences kolostor templom (fotó Borbély Éva).
34. Mikháza, 1933. A szentsír (fotó Borbély Éva).
35. Mikháza, 1933. Jézus sírja (fotó Borbély Éva).

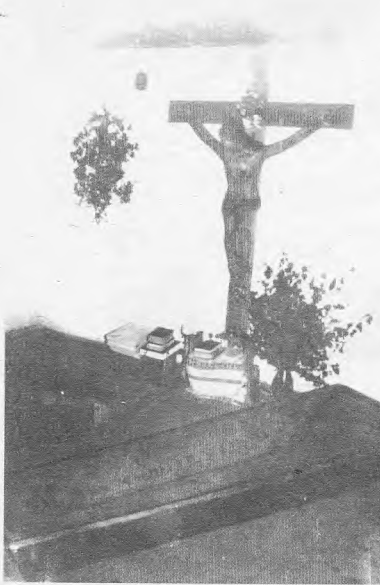
1

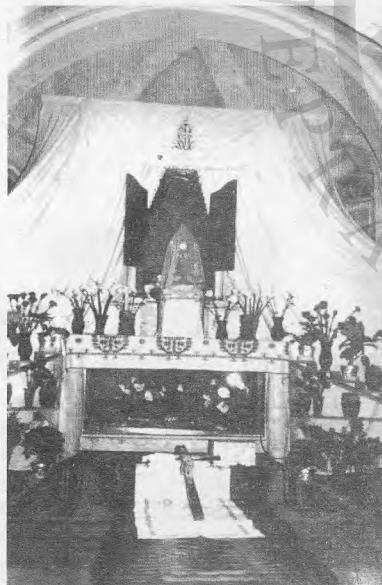
3

2

5

6

7

8

JÁNOS
TÁRSASÁG

9

10

11

12

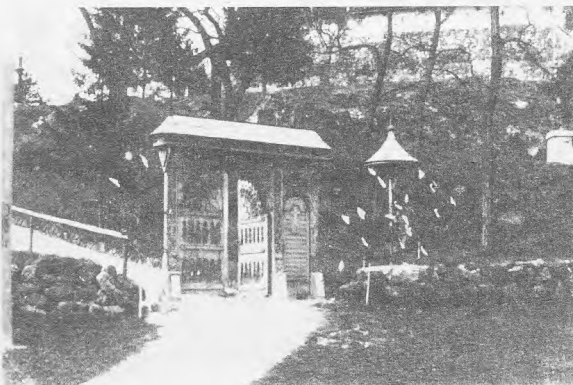
13

14

15

16

17

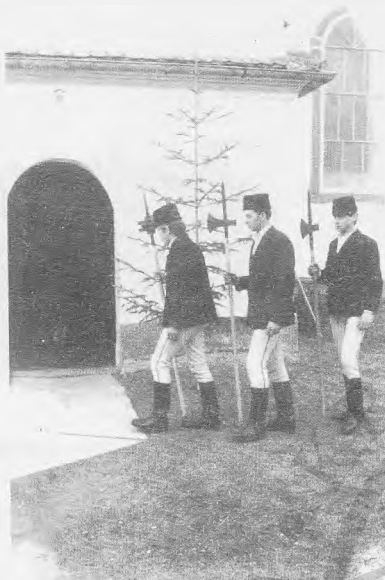

18

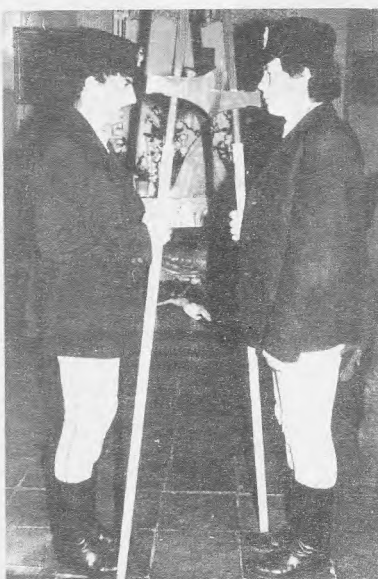
JÁNOS
TÁRSASÁG

19

20

21

22

23

24

25

26

27

KRIZA
NÉPRAJZI

28

29

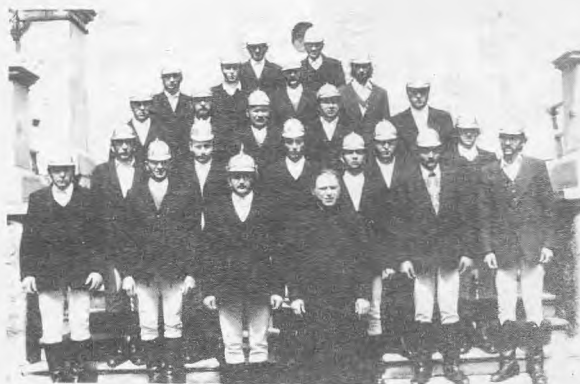
30

31

33

32

34

35

JÁNOS
TÁRSASÁG

Klára Gazda**Dr. Károly Kós is 75**

Klára Gazda brings a homage to the determining personality of the Hungarian ethnography in Transylvania, on his 75th birthday, depicting the most representative aspects of the ethnographer's life.

Dr. Károly Kós**Efforts for establishing a complex
museum of ethnography**

The foundation of the Open Air Museum of Ethnography in Cluj is connected to Károly Kós's name. The extraordinary researcher, a pioneer in many ways, was a pioneer in this work as well: he established with full functionality the collection of the museum exhibits and organized the exhibitions. He also used this attitude when establishing the Cluj skanzen.

PLANTS AND CULTURE**Erzsébet Zakariás****Gender roles in Erdővidék plant cultivation**

In plant cultivation — as well as in other aspects of a traditional way of living — it is obvious that certain jobs or elements connected to them are in relation with genders. The shaping of the gender roles in some cultures can be a way of understanding the way social life functions.

János Péntek**Daphnes in the Transylvanian
popular plant culture**

The rare plant *Daphne*, is known under different names in different regions of Transylvania. Yet, this is not disturbing, because the places where the plant grows are quite away one from another. This is the explanation of the fact that different communities consider the appearance of the plant in their region as a specificity of it. The study also deals with the names and uses of the plant.

Katalin Olosz**“A village pharmacy for treating different illnesses”**

In the Teleki-Bolyai library in Tîrgu-Mures one can find an unbound booklet, containing 194 prescriptions for treating human and domestic animal diseases. The booklet was probably written some time about the boundary between the XVIIIth-XIXth centuries. Thus, it contains interesting information about the medical knowledge and use of medicinal plants in this period.

Jenő Nagy**Orchard at the foot of Vlădeasa**

Elek Miháltz and his son, Ákos Miháltz, reformed priests from Magyarvalkó, following their interest in fruit trees and flowers, populated the village and the churchyard with fruit trees. Their notes uncover to us a whole series of thorough actions.

Miklós Major**The utilisation of the flood area in Berettyó**

The author presents to us the representative flora of the flood area along the lower Berettyó, then he writes about the traditional utilisations of different plants, too.

Bálint Csergő**Extracts of the popular plant culture in Küküllőkeménfalva**

The author made an evaluation of the popular knowledge of the people from Küküllőkeménfalva concerning the plants and then focused on specific experience connected with certain plants. In this work he presents the raspberry and its importance in the life of the village.

Etelka Lőrinczi**My experiments with dying thread**

The well known handwork specialist from Arpatak has experimented for decades with dying thread by using plants. The women from the villages used to dye this way — before even the factory made paints existed. The author makes public in this work her experiments with 32 types of plants she used for dying.

DEATH AND TRANSITORINESS

Ernő Kunt

Of the anthropology of death

The last event in a man's life is his death. The author, who died young, not very long ago, dedicated his life to the research of this momentum. Accepting the death of relatives is a great and difficult job. The study looks into different kinds of death-consciousness in different communities.

Ödön Nagy

Death and burial in Hari

The author records the customs related to funeral in the scattered village of Hari, Alsófehér county, inhabited by a reformed congregation of 55 people; the data was gathered in 1947.

Gazdane Ella Olosz

The description of burials in Kovászna

The author, who died at a painfully early age not long ago, depicted the traditional burial, emphasizing the connection between customs and space, analysing the various moments of a funeral.

PROXEMISM IN FOLK CULTURE

Imre Gráfik

The space and its meanings

In a given traditional society the space is specifically organised, according to the culture and way of life of those who move about in it. The existence of central and periferial movement belts, the utilisation of the small and large areas of the environment can lead us to the functional status of individuals and objects. By them, one can study the micro- and macrostructures of the society.

Lajos Balázs

Space and space limits in the Csíkszentdomokos wedding

Studying the course of the Csíkszentdomokos wedding, the author delimits spaces and space limits of different functions. He presents these spaces depending on their functionality, as being important from the standpoint of social life, staging and beliefs.

Gyula Tankó**The arrangement of yards, buildings and houses in Gyimes**

He himself being originated in Gyimes, the author gives a loyal description of the arrangements specific to the yards, buildings and houses of the region.

DANCE AND CUSTOMS**László Kürti****Anthropological thoughts about dance**

The Hungarian origin American anthropologist attempts to point out the place of the Hungarian dance in the view of international results in the field.

Ilona Szenik**Observations upon the expanded-line dance songs**

The expanded-line dance songs, that can be encountered throughout Transylvania, have survived in the Mezőség (the Plains) in their most varied forms. These tunes with a characteristic structure were called "moaning-tunes" by Kodály. The author is looking into such kinds of tunes in the present study.

Csilla Kőnczei**The mother tongue of dances**

The author represents that trend of dance researchers, who consider dance as a language. Analysing dance as a language raises several theoretical problems, and furthermore, the way one learns to dance (consciously or spontaneously) determines whether we can speak about "first language" or "target language" levels of knowledge.

József Zsigmond**Folk dances, customs and words related to dance in Magyaró, along the superior Maros**

The author describes the dances, occasions for dance and customs linked to them in Magyaró. In the end we can find the 150 words absolutely accompanying the lads' dance.

Mihály Kisgyörgy**The community balls of Vargyas**

The author provides the description of the winter customs inherited from the Vargyas region, Erdővidék. The essence of the custom is the dance, which was organized according to tradition. The constraints dictated by tradition indeed make the dance parties an active custom.

WOMEN'S LIFE — WOMENS KNOWLEDGE**Ernő Albert****Data for the further research of the built-in wife folk ballad**

The new appearance of the built-in wife motif, in collections originated in the gypsy communities from Székelyföld mean another landmark in this domain of research. The author looks into the way the motif appears and varies in different contemporary collections.

László Barabás**The tethercart**

There was probably no village in the early XXth century Székelyföld, where the young girls didn't leave to work as servants in the neighbouring or distant cities. This fact was determined by the hardships of everyday life, and they accepted such a surrender as the lads accepted to be recruited. The study, using approaches specific to ethnography, looks into the reasons of this kind of job acceptance and the ways of survival provided by it.

* * *

József Faragó**Back to the Argirus problem**

Searching for the origins of the Argirus tale character makes the author think that the Romanian and Hungarian types prove a close akinness deriving from the common tradition. The research done in the field of geographical names locate the origin of the story in the Székelyföld.

Vilmos Tanczos**A short Hungarian vademecum about religious ethnographic research**

The author attempts to offer a guide book and a preparation book for the religious ethnographic research. His writing is the summary of the results obtained that far, and also a highlight of the possible research trends.

Ferenc Pozsony**Erection and guarding of Holy Sepulchres
in Transylvania**

In some archaic villages in the Székelyföld, from Great Friday until the resurrection procession on Saturday night, lads imitating the Roman soldiers from the Bible guard the symbolic sepulchre of Jesus. This popular element of folk custom has survived since the Easter mystery games.

Klára Gazda**Dr. Károly Kós ist 75 Jahre alt**

Der entscheidende Persönlichkeit der siebenbürgisch-ungarischen Ethnographie wird an seinem 75. Geburtstag von Klára Gazda begrüßt. Es werden die wichtigsten Stationen seines Lebens bekannt gemacht.

Dr. Károly Kós**Bemühungen für das Zustandekommen eines komplexen ethnographischen Museums**

Der Name von Dr. Károly Kós ist eng verbunden mit dem Zustandekommen des Klausenburger Ethnographischen Freilichtmuseums. Der ausgezeichnete Ethnograph war auch in dieser Richtung ein Wegbrecher. Die Ausstellung musealischer Gegenstände wurde mit dem Anspruch auf Funktionalität, auf Wirksamkeit geschaffen.

PFLANZE UND KULTUR**Erzsébet Zakariás****Geschlechtsrollen in der Pflanzenzucht in Erdövidék**

In der Pflanzenzucht, sowie in anderen Gebieten des traditionellen Dorflebens, waren gewisse Arbeiten oder Arbeitsphasen mit den Geschlechtsrollen eng verbunden. Die Skizzierung dieser Rollen in Rahmen einer gewissen Kultur, trägt zu der Verstärkung der Wirksamkeit im sozialen Leben bei.

János Péntek**Die Daphne — in der siebenbürgischen Volkspflanzenkenntnis**

Die seltene Pflanzensorte, die Daphne, wird in den siebenbürgischen Gegenden verschieden genannt. Das stört aber nicht, denn die Fundstätte der Pflanze sind weit von einander gelegt, die Pflanze wird verschieden genannt und als ortspezifisch von den Gemeinschaften erklärt.

Der Aufsatz bringt die verschiedenen Benennungen der Pflanze in Siebenbürgen bei und breitet sich auch über ihre Verwendungsarten aus.

Katalin Olosz**„Landespharmazie zur Heilung von schwerer Not“**

Mit dem oben erwähnten Titel ist in der Teleki—Bolyai Bibliothek in Marosvásárhely ein Heft zu finden, das 194 Rezepte für Heilung von Menschen und Tieren enthält, wichtige und interessante Daten über zeitgenössische Heilung und Heilpflanzenkenntnis.

Das Heft datiert aus der 18—19-Jahrhundertswende.

Jenő Nagy**Obstgarten am Fusse der Vlegyásza**

Elek Mihályt und Sohn Ákos Mihályt, die reformierten Pfarrer aus Magyarvalkó, getrieben von ihrer Neigung zur Obst- und Blumenzucht, bepflanzten, den Kirchengarten und die Gärten der Gemeinde mit Obstbäumen. Sie hinterliessen sorgfältige Aufzeichnungen ihrer Pomologienarbeit.

Miklós Major**Traditionelle Wirtschaftung
im Flutgebiet des Berettyó**

Der Autor beschreibt die spezifische Pflanzenwelt des Flutgebiets vom Berettyó und gibt die traditionellen Anwendungen der Pflanzen an.

Bálint Csergő**Volkspflanzenkenntnisse in Küküllőkeményfalva
(Auswahl)**

Der Autor überseht die Pflanzenkenntnisüberseht die Pflanzenkenntnis der Bewohner von Küküllőkeményfalva, in der Periode zwischen 1920—1930. Er beschreibt der Reihe nach alle Pflanzen die man kannte. In dem vorliegenden Auszug wird die Himbeere und ihre Wichtigkeit im Leben der Landbewohner beschrieben.

Etelka Lőrinczi**Fadenfärben mit Pflanzen**

Die bekannte Spezialistin in Handarbeit aus Árapatak hatte Jahrzehnte lang das Fadenfärben mit Pflanzen erforscht.

Die Woll-, Baumwoll-, - und Handffäden versuchte sie nach traditionellem Verfahren, ohne chemischen Färbemittel, mit 32 verschiedenen Pflanzen zu färben. Die Autorin veröffentlicht hier ihre Erfahrungen.

TOD UND VERGEHEN**Ernő Kunt****Zu der Anthropologie des Todes**

Die letzte Wende des Menschenlebens ist der Tod. Der nicht seit langen jung verstorbene Autor hat sein Leben der Erforschung dieses wichtigen Moments gewidmet.

Die Akzeptierung des Todes ist für die Angehörigen des Gestorbenen eine schwere Aufgabe. Der Autor erforscht das Todesbewusstsein in den verschiedenen traditionellen Gemeinschaften, das Verhältnis zum Tod.

Ödön Nagy

Tod und Begrabung in Hari

Der Autor beschreibt Sitten und Bräuche verbunden mit Tod und Begrabung in Hari, einer kleinen, nur 55 Sehlen zählenden Gemeinde aus dem Komitat Alsófehé, wo er 1947 seine Sammlungsarbeit durchgeführt hat.

Ella Gazda Olosz

**Die Proxemik der Begrabung
in Kovászna**

Die vor kurzem schmerzhaft früh gestorbene Autorin denkt die traditionellen Begrabungsbeschreibungen weiter und erforscht, an Hand der Abspiegelung verschiedener Momente der Begrabung im Raum, den Zusammenhang zwischen Brauchtum und Raum.

PROXEMIK IN DER VOLKSKULTUR

Imre Gráfik

Der Raum und seine Bedeutungen

Der Raum wird in einer traditionellen Gemeinschaft spezifisch organisiert, gemäss den Kulturgewohnheiten und Lebensführung der darin lebenden Menschen. Die Art der Benützung der zentralen und peripheralen Bewegungszone, der engen und breiten Landschaftsumgebung deutet auf den funktionellen Status der Menschen und der Gegenstände die sich darin befinden. Durch diese kann dann die Mikro- und Makrostruktur der betreffenden Gemeinschaft erforscht werden.

Lajos Balázs

**Der Raum und seine Grenzen in dem
Hochzeitsbrauch in Csikszentdomokos**

Der Autor unterscheidet beim Hochzeitsbrauch in Csikszentdomokos mehrere Funktionen des Raumes. Er beschreibt die gemeinschaftlich- soziale, die glaubensbedingte, sowie die theatralische Funktion.

Gyula Tankó

**Die Einrichtung der Höfe, der Gebäude
und der Wohnungen in Gyimes**

Der aus Gyimes abgestammter Ethnograph gibt eine autentische Beschreibung der spezifischen Einrichtung der Höfe, der Häuser und der Wohnungen in Gyimes.

TANZ UND BRAUCH**László Kürti Anthropologische Gedanken über dem Tanz**

Der ursprünglich ungarischer, in Amerika lebender Anthropologe versucht den Platz der ungarischen Tanzforschung vom Ansichtspunkt der neuesten wissenschaftlichen Rezultate zu umgrenzen.

Ilona Szenik Bemerkungen zu den erweitertreihigen Tanzmelodien

Die erweitertreihigen Tanzmelodien, die in Sie benbürgen übera 11 zu finden sind, leben in Mezőség in ihren vielfältigsten Formen. Kodály nannte diese Lieder mit spezifischer Struktur „Wehlieder“.

Die Autorin befasst sich in ihren Aufsatz mit diesen Liedern.

Csilla Köncezi Gilt der Tanz als Muttersprache?

In der Tanzfoeschung gehört der Autor zu dem Zuge, der den Tanz als Muttersprache auffasst. Die Analyse des Tanzes als Sprache regt mehrere theoretische Fragen an. Ausserdem bestimmt die Art des Tanzlernens (spontan oder bewusst) das „muttersprach liehe“ Können oder das „erworbene“ Können der Tanzsprache.

József Zsigmond Volktänze und die damit verbundenen Bräuche und Wörter in Magyaró am oberen Maros

Der Autor beschreibt die Tanze, Tanzgelegenheiten und die damit verbundenen Bräuche in Magyaró. Am Ende des Aufsatzes sind 150 Tanzfachwörter angegeben.

Mihály Kisgyörgy Der Gemeinschaftsball in Vargyas

Zwischen Weihnachten und Neujahr werden in Vargyas traditionelle Gemeinschaftsbälle organisiert. Der Autor beschreibt den Verlauf dieser Unterhaltungen, die zu Brauchtumshandlungen wurden.

FRAULIEBEN — FRAUWISSEN**Ernő Albert Unterlagen zur weiteren Forschung des Balladentyps „in die Mauer eingebaute Frau“**

Das Motiv der in die Mauer eingebauten Frau wird in den neuesten Varianten, die von den Szekler Zigeuner gesammelt wurden, weiter studiert.

László Barabás**Dienstbarkeit der Mädchen aus Salzgebiet
zwischen 1922—1945**

Am Anfang des Jahrhunderts gingen die Mädels aus den Dörfern des Szeklerlands in die näheren Städte, um dort zu Diensten. Die schweren Lebensverhältnisse zwangen sie da zu. Sie gingen in den Dienst mit Ergebung, wie die Jungen in die Armee.

Der Aufsatz untersucht die Beweggründe und die Umstände der Dienstleistung.

* * *

József Faragó**Wieder zum Thema des „Argirus“**

Die Untersuchung der Entstehung der Argirus- Märchen lässt den Autor darauf zu schliessen, dass die rumänische und ungarische Märchentypen auf gemeinsame Erbe hinweisen.

Die sprachgeographische Forschungen lokalisieren diese Versnovelle in das Szeklerland.

Vilmos Tanczos**Kleiner ungarischer Vademecum zur
Forschung im Gebiete der Kultusethnographie**

Der Autor fasst die bisherige Rezultate der Kultusethnographie zusammen, und weist die möglichen weiteren Forschungsthemen an.

Sein Aufsatz beabsichtigt die Vorbereitung und Zurechtfindung in diesem Forschungsgebiet.

Ferenc Pozsony**Errichtung und Bewachung des Heiligen
Grabs in Siebenbürgen**

Die Errichtung des Heiligen Grabs als Brauchtum hat sich im Mittelalter geformt und sich vor allem auf deutschsprachigem Gebiet verbreitet.

Im Szeklerland, ein archaisches ungarisches Sprachgebiet, sind Varianten dieses Brauches im Leben geblieben, die im Mittelalter, vermutlich, Teile der Mysterienspiele waren.

In Csik und Gyergyó bewachen die Burschen aus der Bruderschaft das Grab Christi, von der Abendmesse am Karfreitag bis zur Auferstehungsprozession. Jesus wird als reeller Tote angesehen, der getrauert wird und für den Totenwache gehalten wird.

Klára Gazda**Dr. Károly Kós are 75 ani**

Klára Gazda prezintă activitatea lui Károly Kós, personalitate remarcantă a etnografiei maghiare din Transilvania, evocându-i principalele evenimente din cariera științifică, cu ocazia împlinirii a 75 ani.

Dr. Károly Kós**Intenții de înființare a unui complex muzeu etnografic**

Înființarea Muzeului de Etnografie în aer liber se leagă de numele lui Dr. Károly Kós. Cercetătorul eminent, pionier în multe privințe a fost inițiator și în această muncă: ținând cont de funcționalitate și de complexitate, a fondat colecții, expoziții din obiecte de muzeu. Această concepție a fost aplicată și la înființarea skansenului clujean.

PLANTELE ȘI CULTURA**Erzsébet Zakariás****Roluri legate de sex în cultura plantelor în zona Baraolt**

Este evident și în cultura plantelor — precum și pe celelalte laturi ale organizării vieții tradiționale — că anumite munci sau unele aspecte ale acestora sunt legate de sex. Conturarea rolurilor legate de sex în cultură ajută la înțelegerea funcționării vieții sociale.

János Péntek**Daphne în cultura populară din Transilvania**

Daphne, această specie de plantă rară, are denumiri diferite în ținuturile transilvănene. Acest fapt însă nu crează probleme, întrucât locurile unde trăiește, sunt departe unul de celălalt. Din această cauză specia este considerată în fiecare loc specifică. Lucrarea prezintă și denumirile transilvănene ale plantei, precum și utilizarea ei.

Katalin Olosz**„Farmacie țărănească pentru vindecarea diferitelor boli”**

Cu acest titlu se află în biblioteca Teleki—Bolyai din Târgu-Mureș un carnetel nelegat, conținând 194 rețete recomandate pentru tratamentul oamenilor și a animalelor. Caietul poate fi datat pe sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea.

Așadar, conține informații asupra medicinei și plantelor medicinale cunoscute în epoca respectivă.

Jenő Nagy**Livada sub Vlădeasa**

Elek Miháltz și fiul lui, Ákos Miháltz, preoți reformați din Văleni (Cluj) au plantat pomi în sat și în grădina din jurul bisericii. Însemnările lor ne dezvăluie un șir de acțiuni de pomicultur.

Miklós Major**Activități gospodărești pe albia Barcăului**

Autorul prezintă fauna specifică a albiei Barcăului, precum și modul tradițional de prelucrare a diferitelor plante.

Bálint Csergő**Plante cunoscute în satul Târnovița**

Autorul prezintă plantele cunoscute în satul Târnovița în anii 1920—30, precum și cunoștințele legate de diferitele plante. Este prezentată importanța zmeurei în viața locuitorilor satului.

Etelka Lőrinczi**Experimentele de vopsire a firelor cu ajutorul plantelor**

De-a lungul deceniilor, cunoscuta specialistă a artei populare a făcut experimente în legătură cu vopsirea firelor cu ajutorul plantelor. Înainte de a trece la utilizarea firelor produse în fabrici, femeile vopseau firele de lână, bumbac și de cânepa. Autorul prezintă concluziile experimentului efectuat cu 32 plante.

MOARTE ȘI ÎNMORMÂNTARE

Ernő Kunt**Antropologia morții**

Ultimul eveniment în viața omului este moartea. Tânărul autor, nu demult decedat, și-a consacrat viața studierii acestui eveniment. Acceptarea morții este o încercare pentru persoana în cauză, precum apropiaților săi. Studiul prezintă atitudinea diferitelor comunități arhaice față de acest eveniment.

Ödön Nagy**Moartea și înmormântarea în satul Heria**

Autorul prezintă obiceiurile legate de înmormântare din satul Heria (Alba), date culese în anul 1947.

Ella Gazda Olosz**Proxemica ceremonialului
de înmormântare din Covasna**

Autorul, a cărui dispariție timpurie este o pierdere dureroasă a culturii transilvănene, cugetează asupra descrierilor despre înmormântări tradiționale. Atenția autorului se orientează asupra legăturii dintre obicei și spațiu, realizarea diferitelor componente ale obiceiului în spațiu.

PROXEMICA ÎN CULTURA POPULARĂ**Imre Gráfik****Spațiul și semnificațiile lui**

Într-o comunitate tradițională dată, spațiul este organizat în mod specific, după cultura și stilul de viață a oamenilor care trăiesc în acest spațiu. Folosirea centrului și periferiei spațiului, precum și dimensiunea spațiului folosit, face posibilă înțelegerea statului funcțional al indivizilor și al obiectelor. Astfel devine posibil înțelegerea micro- și macrostructura societății.

Lajos Balázs**Spațiu și limitele spațiului în nunta
din Sândominic**

Analizând structura nunții din Sândominic, autorul delimitează spații cu diferite funcții și limite ale spațiilor. Aceste spații, importante din punctul de vedere al societății, al jocului sau superstiției, sunt prezentate pe baza funcțiilor lor.

Gyula Tankó**Proxemica curților, clădirilor și locuințelor
în Ghimes**

Autorul, de origine din Ghimes, prezintă detaliat și în mod autentic proxemica curților, clădirilor și locuințelor din această zonă.

DANS ȘI OBICEIURI**László Kürti****Gânduri antropologice despre dans**

Autorul, antropolog american de origine maghiară, definește locul cercetărilor maghiare ale dansului în oglinda rezultatelor științifice internaționale.

Ilona Szenik**Observații asupra melodiilor de dans**

Aceste melodii, cunoscute pe tot teritoriul Transilvaniei, au variabilitatea cea mai mare în Câmpia Transilvaniei. Kodály le numea „melodii de jale”. Autorul analizează aceste melodii.

Csilla Köncezi**Limbă maternă în dans?**

Autorul reprezintă aceea linie a cercetărilor dansului, care interpretează dansul ca un limbaj. Această metodă ridică câteva probleme teoretice. Pe baza formei (conștienți sau spontane) de însușire al dansului putem vorbi de dans ca „limba maternă” sau „limbă însușită”.

József Zsigmond**Strigături, obiceiuri de dans și dansuri populare la Aluniș**

Autorul prezintă dansurile, ocaziile de dans precum și obiceiurile legate de această formă de distracție. Lucrarea se încheie cu 150 strigături legate de dansuri.

Mihály Kisgyörgy**Balul din Vârghis**

Lucrarea prezintă obiceiul păstrat în satul din zona Baraolt, finalitatea căruia a fost și este petrecerea. Obiceiul este dirijat de norme tradiționale.

VIAȚA FEMEILOR ȘI CUNOȘTINȚELE SPECIFICE ALE ACESTORA**Ernő Albert****Contribuții la cercetarea tipului de baladă:
„Femeia zidită”**

Motivul de zidire a femeii, regăsit în unele balade recent culese la țigani din Secuime, aduce noi date în cercetarea baladelor. Autorul prezintă variațiile recent culese și face analiza lor în oglinda rezultatelor existente.

László Barabás**Soarta slujnicelor din Zona Ocnelor între 1922—1945**

În primele decenii din secolul nostru, se pare că nu a existat nici un sat în Secuime, de unde să nu plece fetele în orașele apropiate sau chiar mai îndepărtate ca slujnice la casele mai bogate. Faptul acesta era atât de firesc ca și armata pentru băieți. Autorul încearcă să arate importanța acestor ani în viața fetelor din zona Ocnelor.

* * *

József Faragó

Completări la opera Árgirus

Din cercetarea originilor basmului Árgirus, autorul deduce că variantele maghiare și cele românești prezintă asemănări, explicabile prin originea lor comună. Cercetările au reușit să localizeze basmul în zona Secuimii.

Vilmos Tánczos

**Mic vademecum la cercetările
de etnologie a religiei**

Autorul încearcă să întocmească un îndrumător la cercetările de etnologie a religiei. Lucrarea de față sintetizează rezultatele de până în prezent, precum și îndatoririle ce stau în fața cercetărilor.

Ferenc Pozsony

Paza mormântului sfânt din Ardeal

Autorul prezintă obiceiul arhaic legat de Vinerea Mare. În zilele noastre, în multe sate, flăcăi mascați în soldați romani păzesc mormântul simbolic al lui Isus. Acest obicei își are rădăcinile în jocurile mistice legate de sărbătorile de Paști.

CONTENTS

Klára Gazda: Dr. Károly Kós is 75	9
Dr. Károly Kós: Efforts for establishing a complex museum of ethnography ...	18
PLANTS AND CULTURE	
Erzsébet Zakariás: Gender roles in Erdővidék plant cultivation	27
János Péntek: Daphnes in the Transylvanian popular plant culture	34
Katalin Olosz: A village pharmacy for treating different illnesses"	42
Jenő Nagy: Orchard at the foot of Vlădeasa	51
Miklós Major: The utilisation of the flood area in Berettyó	61
Bálint Csergő: Extracts of the popular plant culture in Küküllőkeményfalva ...	67
Etelka Lőrinczi: My experiments with dying thread	73
DEATH AND TRANSITORINESS	
Ernő Kunt: Of the anthropology of death	83
Ödön Nagy: Death and burial in Hari	92
Gazdáné Ella Olosz: The description of burials in Kovászna	99
PROXEMISM IN FOLK CULTURE	
Imre Gráfik: The space and its meanings	107
Lajos Balázs: Space and space limits in the Csíkszentdomokos wedding	114
Gyula Tankó: The arrangement of yards, buildings and houses in Gyimes ...	123
DANCE AND CUSTOMS	
László Kürti: Anthropological thoughts about dance	137
Iona Szenik: Observations upon the expanded-line dance songs	154
Csilla Könczei: The mother tongue of dances	161
József Zsigmond: Folk dances, customs and words related to dance in Magyaró, along the superior Maros	165
Mihály Kisgyörgy: The community balls of Vargyas	183
WOMEN'S LIFE — WOMEN'S KNOWLEDGE	
Ernő Albert: Data for the further research of the built-in wife folk ballad	189
László Barabás: The tethercart	207
* * *	
József Faragó: Back to the Argirus problem	237
Vilmos Tánczos: A short Hungarian vademecum about religious ethnographic research	249
Ferenc Pozsony: Erection and guarding of Holy Sepulchres in Transylvania ...	263
Abstract	291
Auszug	297
Rezumát	303

INHALT

Klára Gazda: Dr. Károly Kós ist 75 Jahre alt	9
Dr. Károly Kós: Bemühungen für das Zustandebringen eines komplexen ethnographischen Museums	18
PFLANZE UND KULTUR	
Erzsébet Zakariás: Geschlechtsrollen in der Pflanzenzucht in Erdővidék ..	27
János Péntek: Die Daphne — in der siebenbürgischen Volkspflanzenkenntnis ..	34
Katalin Olosz: „Landespharmazie zur Heilung von schwerer Not“	42
Jenő Nagy: Obstgarten am Fusse der Vlegyásza	51
Miklós Major: Traditionelle Wirtschaftung im Flutgebiet des Berettyó	61
Bálint Csergő: Volkspflanzenkenntnisse in Küküllőkeménfalva (Auswahl) ..	67
Etelka Lőrinczi: Fadenfärben mit Pflanzen	73
TOD UND VERGEHEN	
Ernő Kunt: Zu der Anthropologie des Todes	83
Ödön Nagy: Tod und Begrabung in Hari	92
Ella Gazda Olosz: Die Proxemik der Begrabung in Kovászna	99
PROXEMIK IN DER VOLKSKULTUR	
Imre Gráfik: Der Raum und seine Bedeutungen	105
Lajos Balázs: Der Raum und seine Grenzen in dem Hochzeitsbrauch in Csikszentdomokos	114
Gyula Tankó: Die Einrichtung der Höfe, der Gebäude und der Wohnungen in Gyimes	123
TANZ UND BRAUCH	
László Kürti: Anthropologische Gedanken über dem Tanz	137
Ilona Szenik: Bemerkungen zu den erweiterteihigen Tanzmelodien	154
Csilla Könczei: Gilt der Tanz als Muttersprache?	161
József Zsigmond: Volktänze und die damit verbundenen Bräuche und Wörter in Magyaró am oberen Maros	165
Mihály Kisgyörgy: Der Gemeinschaftsball in Vargyas	183
FRAULEBEN — FRAUWISSEN	
Ernő Albert: Unterlagen zur weiteren Forschung des Balladentyps „in die Mauer eingebaute Frau“	189
László Barabás: Dienstbarkeit der Mädchen aus Salzgebietz wischen 1922—1945	207
* * *	
József Faragó: Wieder zum Thema des „Argirus“	238
Vilmos Tánczos: Kleiner ungarischer Vademecum zur Forschung im Gebiete der Kultures ethnographie	250
Ferenc Pozsony: Errichtung und Bewachung des Heiligen Grabs in Siebenbürgen	264
Abstract	291
Auszug	297
Rezumat	303

CUPRINS

Klára Gazda: Dr. Károly Kós are 75 ani	9
Dr. Károly Kós: Intenții de înființare a unui complex muzeu etnografic	18
PLANTE ȘI CULTURĂ	
Erzsébet Zakariás: Roluri legate de sex în cultura plantelor în zona Baraolt ...	27
János Péntek: Daphne în cultura populară din Transilvania	34
Katalin Olosz: „Farmacie țărănească pentru vindecarea diferitelor boli” ...	42
Jenő Nagy: Livada sub Vlădeasa	51
Miklós Major: Activități gospodărești pe albia Barcăului	61
Bálint Csergő: Plante cunoscute în satul Târnovița	67
Etelka Lőrinczi: Experimentele de vopsire a firelor cu ajutorul plantelor ...	73
MOARTE ȘI ÎNMORMÂNTARE	
Ernő Kunt: Antropologia morții	83
Ödön Nagy: Moartea și înmormântarea în satul Heria	92
Ella Gazda Olosz: Proxemica ceremonialului de înmormântare din Covasna ...	99
PROXEMICA ÎN CULTURA POPULARĂ	
Imre Gráfik: Spațiul și semnificațiile lui	105
Lajos Balázs: Spațiul și limitele spațiului în nunta din Sândominic	114
Gyula Tankó: Proxemica curților, clădirilor și locuințelor în Ghimes ...	123
DANS ȘI OBICEIURI	
László Kürti: Gânduri antropologice despre dans	137
Ilona Szenik: Observații asupra melodiilor de dans	154
Csilla Könczei: Limbă maternă în dans?	161
József Zsigmond: Strigături, obiceiuri de dans și dansuri populare la Aluniș ..	165
Mihály Kisgyörgy: Balul din Vârghis	183
VIAȚA FEMEILOR ȘI CUNOȘTINȚELE SPECIFICE ALE ACESTORA	
Ernő Albert: Contribuții la cercetarea tipului de baladă: „Femeia zidită” ..	189
László Barabás: Soarta slujnicelor din Zona Ocnelor între 1922—1945 ...	207
* * *	
József Faragó: Completări la opera Árgirus	238
Vilmos Tánzos: Mic vademecum la cercetările de etnologie a religiei	250
Ferenc Pozsony: Paza mormântului sfânt din Ardeal	264
Abstract	291
Auszug	297
Rezumat	303

